

A

HAZAFISÁGNAK ÉS NEMZETISÉGNEK.

A

FOGÁNY MAGYAROK

VALLÁSA.

ÍRTA

KÁLLAI FERENCZ.

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁGI R. TAG S VOLT KIR. SZÁZADOS-HADBÍRÓ.

A KISFALUDY TÁRSASÁG

ÁLTAL
ÖTVEN ARANYNYAL JUTALMAZOTT
MYTHOLÓGIAI PÁLYAMUNKA.

PEST.

KIADJÁK LAUFFER ÉS STOLP.

1861.

Nyomatott Wodianer F-nél

ELŐSZÓ

Azon férfiú, ki e munkát írta, ez év első napján életének 72-ik évében meghalt.

Művét alólírott mutatja be, mint reá bízottat.

Ajánló levele e mythologiai nagy munkának a Kisfaludy-társaságnak 1860-ik év július 29-kén Pesten tartott üléséből kelt határozat, mely szerint az 1848-ban érkezett mythologiai nyolcz pályamunka közül Péczely József, Szontagh Gusztáv és Toldy Ferencz megbízott tagok egyértelmű tudósításaik alapján az ezen társaság által kitűzött ötven arany jutalom és b. Jósika Miklós ur által ehhez ajánlt ezüst emlék-billikom, egyértelműig ezen V-ik számú, ily jelmondat alatt: „Milyen az ember, olyan az istene“ benyújtott munkának ítéltetett oda.

A munkát illetőleg, mely nyolcz versenytársa felett vitte el a pálmat, a társaság nem látta ötven aranynyal eléggé megjutalmazva, sazzal kívánta elismerését tanúsítni, hogy annak tulajdoni jogát visszabocsátotta szerzője kezébe.

Óhajtásunk 8 reményünk teljesült, midőn Laufer és Stolp urak a munka kiadójául vállalkoztak.

Mi a munkát, melynek tárgya Ipolyi Arnold „Mythologia“ című munkája által közfigyelem és részvét tárgya lett, tiszteettel ajánljuk a magyar közönség szíves figyelmébe.

Pest 1861-ik Sz.-Iván hó 15-én.

ifj. Réső Ensel Sándor m. k.

A pogány magyarok vallása.

B e v e z e t é s .

A pogány világot minden igazságtól megfosztani nagy méltánytalanság — írja Kröger — s történet ellenies, mert a babonáknak is hit alapjok van, s a tévelygés gyakran nem más, mint rosszal értett, balul felfogott igazság. Az ős világi vallásos eszmék bár mennyire is megkevertetvék anyagisággal, azoknak tiszta, vagy jobban mondva fénje soha egészben ki nem aludt, mint Eusebius praep. evang. 1. 7., Augustinus de Civit. Dei 1. 16. bizonyítják. Az ős világi időszakban sem hagyott fel az isten végkép az emberiséggel, a pogány népek szellemi élete nem volt merő üresség, nem lehet azt jelentéktelen, babonás hazugsági életnek tekinteni, mert a becsúszott helytelenségek nagy száma mellett is az istenről való tudatnak mindig befolyása volt az életre, állományra, művészetre s tudományra.¹⁾

Kezdetben az ember magában érzette az isteni szellemet, érzelmei őt összecsatlák a teremtővel; az egy boldog kor volt, az arany idő kora, melyben az emberek vallásban is összeegyezőbbek voltak, mint mikor külső-

¹⁾ Kröger Abriss der indisch., persisch., chines. Religionssystems, p. 340.

ségekben szétfoszlának, s az egyetemiséget egyediség váltá fel. Ily boldog korra mutatnak a régi hagyományok, melyekre utalnak az indusok V e d a czímű könyvei, a persák Zendavestája, Moses első könyve, Jób vagy Hiób patriarcha, Hesiodus, Herodot Tacitus a hellen s latin költők, sőt a korán sok helyei is, melyekben Mohammed, Ádám, Noé, Ábrahám vallásáról szól, mire vissza akarja híveit vezetni.

A külső isteni tiszteletnek legrégebb alakját áldozati szertartások tették, minden család saját házi oltáránál, a pásztor nyájából, a vadász vadjából, a földmives terményeiből mutatá be az áldozat zsengéit. Míg status nem keletkezett a legöregebb családfőnök áldozott, miután több családcsoportok testületben egyesültek, a legvénebbre került a sor, papság csak akkor keletkezett, mikor valamely hatalmas egyed kitüntetvén magát, uralmát mások által elfogadtatá, ki aztán státusa isteni tiszteletének végbevitelét a papságra ruházta át.¹⁾

A láthatlan fölénynek képes tiszteletét vagyis a bálványozást Dio Chrysostomus (Oral XII. p. 405) igen természetes okokból rég kimagyarázta, midőn így ír:

„Jobb volna, ha az isteni lénynek semmi bálványképet nem csinálnának az emberek, elég volna az égre feltekineni, kinek esze van az, azt tiszteletben tartja. De nagyon kívánja minden ember az istent a maga közelében látni, azt tiszteni, annak szolgálni, áldozattal s koszorúkkal elibe járulhatni. Mint a gyermekek kíváncsian tárják ki kezeiket a tőlük eltávozott szülőik után, így az emberek is isteneikkel mindenkép együtt akarnak lenni, kiket mint jóltevőiket, velők rokon valóságokat méltán is szeretnek; sok barbár nép művészet hiánya miatt he-

¹⁾ Schrader germanische Mythologie Berlin 1843. p. 276—277.

gyeket, terméketlen fákát idomtalan köveket nevezett isteneknek, azon szende csalódásnál fogva, mely képzeli- teti, hogy az óhajtás, az óhajtott kép által kielégítetik.¹⁾ A jelképes isteni tisztelet durva bálvány- imádásra könnyen fajulhat el, minek tudatlanság, szajkói szok- tatás a főbb okai; a persák, kik a fő lényt világosság s naptűz képében tisztelték legtovább megőrizték tiszta vallásokat a bálvány képektől, a Zenda vesta szerint ők különbséget tettek az eredeti és anyagi tűz közt, a láng az intellectualis világosság jelképe volt, lángra lehelní is vétek volt, az anyagi tűz ellenben az eredetinek volt jel- képe, ²⁾ de később I. Xerxes és II. Artaxerxes közti idő- szakban már a bálványképek tisztelete közük is lábra kapott; a mythraképek férj- és nőnem-alakban elterjed- tek, s nemcsak a tudatlan köznép, de a mágusok által is tiszteltettek. ³⁾

A zsidóknak is a szent tűz Jehovának jelképe volt, Levitic. c. 8. v. 4., quia hódié dominus apparebit vobis, s e mondat után Mózes főpapnak felkeni Áront fiával együtt, Áron megkezdi hivatalát s áldozik, melyet vé- gezve mondatik Levit. c. 9. v. 6., apparuisse gloriáam domini toto populo spectante et vidente egressumque ignem a facie domini consumpsisse super altari holo caustum et adipes hocque viso, populum laudavisse deum et cecidisse super faciem suam. ⁴⁾

És ez a Jehovát tisztelelő népfaj később szinte kivált Salamon idejében annyira elsülyedt a bálványimádás-

¹⁾ Jakobs vermischtte Schriften 111. 550.

²⁾ Zendavesta edit: Klenker I. 44. és Anhang II. p. 127.

³⁾ 1. Westergaard közléseit a persa régi ékfeliratokról — Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes VI. 13. 1. Heft pag. 167.

⁴⁾ 1. több helyét a leszállott égi tűzről Buxtorfban „História ignis eacri et coelestis“ című értekezésében in Thesauro Antiquitatum Sacrarum vol. x. auctore Blasio Ugolino in fól. Vénét 1749. -

ban, hogy Josia királynak sok munkába került Jehova házát a sokféle bálványtól megtisztítani, mint Bohlen és De Wette azt bőven kimutatták.

A különböző babonás vallásformák között, melyekben az anyagiság erőt vett a szellemiségen leginkább figyelmünket igényli a schamanismus, mely Neumann szerint a buddhismus romján épült fel, korán felhatott északi Ázsiába, china-mongol földön, egész Sibériában az Altai s Ural hegyek lakosai közt mély gyökeret vert magának. A finn-ogor, turk-tatár, mongol s tungus népfajok még ma is nagyrészben annak hódolnak, kivéve a kereszteny s lámái hitre tértéket, de ezek közt is még a régi schamanismusnak sok maradványai fennmaradtak keverve a Zoroasterismussal, melynek szinte nagy kihatása volt keletre és nyugatra a persa birodalom fényesebb időszakában, mint az Schmidt, Müller, Meiner s, Tychsem, Foueher tudós munkáik által igazolva van.¹⁾ A buddhismus — mint Neumann iija — minden esetre az északi tatár népfajok által csúszott be Chinába, azonban e népfajok (bunnusok, mongolok, tungusok, lurkók, Annusok) nem állván szoros egybekötöttsében a brahmanismus s buddhismus déli pontjaival, csak az árnnyékát kapták meg a vallásos műveltségnek, visszaestek babonáikba, s a bűvölés varázsolás pótolták a vallás helyét. Kezdetben e tatár népfaf-

¹⁾ Forschungen im Gebiete der älteren religiösen politisch und literarischen Bildungsgeschichte der Völker Mittelasiens. Petersburg 1824 von Isaae Jakob Schmidt, p. 147. Der ugrische Volksstamm von Ferd. Müller. Berlin 1. B. 1837 p. 166, 300, II. B. p. 329. 359. 388. et passim. Allgemeine kritische Geschichte der Religionen von E. Meiners 1. B. Hannover 1806 p. 142. 488 s. t. b. Tychsen de Religionum Zoroastricarum apudexteras gentes vestigiis, in Comment. Societ. reg. Scient. Göttingeneis Vol. XII. 1794. Traité Historique de la religion de Perses par 1. Abbe Foucher a francia királyi acad. évkönyveiben 1789 in 4-o tom XXV. p. 99, t. XXVI. p. 253.

jóknak valóságos schamán papjaik voltak, a közlekedés megszűntével eltűnt a lélekvallásokból, mely eltorzított külső alakokra, szertartásokra feloszott. ¹⁾

A schamanismus mint műszó használtatik az utazók könyveiben, kik az északi sark néplakosainak életmódjokat szokásait leírták, ám bár az ma már szorosan véve a dolgot nem illetné vallási szertartásait, melyeknek főrészét a varázslás teszi, mint tette hajdan is, mielőtt schaman papok hozzájok felvergődtek, s egy tisztább vallásnak némi árnyéklatait reájok tolta, épen ngy, mint a kereszteny téritők is hazánkban három század lefolyta alatt küzdöttek a magyarokkal, kunkokkal, - kikre az oklevelek szerint *umbram christianitatis impr e seer unt.*

Sarkalatos dolognak tartám a schamanismust itt szóba hozni, mert majd ki fog tetszeni, — hogy a kijött magyarok pogány vallása az északi sark népei közt ma is divatoshoz igen sokat húz, a homályos pontok abból felvilágosítatók, kivált büvölés s varázslás, temetési szertartások s áldozatok tekintetében. Szűkén folynak.

¹⁾ Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes HI. B. 1. Heft p. 127. Sámán és S'raman'a sanskritul asceticust biínbánatos papot jelent, a buddha papjainak mellékneve, a bráminok korábbi időszakában a bölcselkedőknek volt közneve: Chinai átírása C h a m e n, Abel Remusat szerint *-* szorgalmatos magát megtartóztató (Recherches sur les langues tartares 1. 133) De-Guignes c h a m o n, s a m m e n s e m chinai névformákban említi s hozzáteszi, hogy Chinában Buddha követői így magyarázzák a nevet „Sámán célui qui sait appaiser tous ses passions et se reduire à l'état du néant”; tehát a magyar s e m m i b e esik vissza, leggyakoribb nevek úgymond Chinában a sem 1. Memoires De l' acad. royale des inscript, t. XXVI. p. 774. Valljon Villa Schama in ritu expl. ver. 1219-ből, genus S o u m e n Kézabán s Thuróczban, melyből valók Béla, Keve, Kaditsa hunnus vezérek, később s e m j é n i e k mint Wagnerben Nicolaus de Bernjén 1415-ből (collect, geneal. Decas 3. p. 13.) nem a schaman név mássaié? hogy a hunnusok buddhát tiszteálték ázsiai laktokban, chinai kútfők után bizonyos tény.

különben is a bel- és külföldi krónikák tudósításai pogány őseink vallásáról, mert az írók keresztenyek lévén, véteknek is tártaik arról körülményesen is írni, a mellett más pogány-emlékek, művek, népdalok, még a pogány - nevek kiirtásában is a papok kezet fogva a királyokkal hatalmasan működtek, s merő áhítatosságból nem gondolták meg, hogy mind az nemzetiségünk, múlt történeteink s jövendői tudományosságunk nagy kárára tetemes csonkítással történendik meg, a mit jelenben a maradék csak mély fájdalommal érez, s fájdalmát némi- leg csak azzal enyhíti, ha a tudomány és bölcselés utján a mennyire lehet — a pogány magyarok ősi világát bár vázlatokban is újban felépítni törekszik.

ELSŐ KÉSZ.

A kitűzött kérdés főpontja imigy hangzik: „Mit lehet a régi bel- s külföldi krónikákból s egyéb emlékek- ből, valamint a hagyományokból nemely fennmaradt babonás erkölcsökből, s végre a nyelvben találtató nyomokból a pogány magyarok vallási hitéről és szertartásairól bizonyosat vagy hihetőt kivonni? Ez a főkérdés, a többi egyes pontok kivétel nélkül ezalárendelvék, szükséges azokra is felelni, mert a főkérdés felvilágosítására tartoznak, de mivel azok nagyobb részben etymológiai fejtegetést kívánnak — jónak láttuk ezeket pályamunkákhoz egy külön álló tóldalékbán csatolni, ámbár nem kerülhettük is el, hogy magában a pályamunkában is némi szó magyarázatoknak helyt ne adjunk, olyanoknak t. i., melyeket vagy a szóba hozott tárgy vizsgálatok szükségeletek, vagy pedig a tóldalékból legjobb akaratunk mellett is időhiány miatt kimaradtak, és mégis érintetlenül sehogy sem maradhattak.

Szerény felfogásunkhoz képest a főkérdésről, s az azzal kapcsolatban álló egyéb részletes kérdéspontokkal pályamunkánkkal úgy intézkedtünk, hogy a kérdésses kútfőkben szétszórt, kapcsolatos rendezetben sehogy sem álló tudósításokat, töredékes megérintéseket, nagyobb s kisebbszerű okulásokat, a mennyire a kész anyag megengedi bizonyos egységi szempont alá húzzuk, hogy a tárgykép minél jobban kiemeltessék, az olvasó figyelmén is segítve legyen, mely ily bonyolódott,

tisztulni csak most kezdő dolgokban könnyen ellankad, ha magát kormánytű (compass) segedelmével nem tájékozhatja.

Minden egyes alkatrészeit a pogány magyar vallásnak, mennyiben azok az érintett kútfőkben fellelhetők, s a főkérdeshez csatolt pontokban kiemelvék, az itt következő osztályozat szerint adandjuk:

Első rész.

A magyarok istene.

Ebben az 1. §. az isten neveiről, a 2. §. az egy vagy több istenről, a 3. §. a bálványokról közli a felvilágosításokat.

Második rész.

A papság.

Itt az 1. §. a tátosok vagy jósok, 2. §. a tátosok foglalkozásai, 3. §. a varázsló nők érintetnek meg.

Harmadik rész.

Az isteni tisztelet-módon.

Ebben 1. §. a szent helyekről, 2. §. a hús-áldozatokról, 3. §. az ital-áldozatokról, 4. §. a véresküről tételik előadás.

Negyedik rész.

Itt az 1. §. a temetkezési szokásokat, 2. §. a kún sírhalmukat tárgyalja, a 3. §. a kardtiszteletről s hadjáratról, 4. §. a műveltségi állapotról nyújtnak felvilágosítást. Ez utolsóban a székely hunnus írásmód s más egyéb nerazeties szokások is megérintetnek, melyekkel a pályamunka be is fejezetet.

Első rész.

A magyarok istene.

1. §.

Az isten neveiről.

Az isten névszót a persa vallásból kölcsönözték őseink, az időt, mikor az történt, bizonyosan elhatározni nem lehet, hihetőleg a sassanidák időszakában esett meg (223—632. Kriszt. után) mint az isten szó alatt a nyelv tudományos tóldalékban kifejtettem. Istant jelentő névszók nyelvünkben meny (coelüm) ur, jó, ég, (coelum) teremtő, él, vagy élő, nap, hold, melyek az emberiség arany korából át örököltek, s más nyelvekkel is rokon értelemben-közösök, melyek szinte a tóldalékban bő felvilágosítással ellátvák.

Kalmár említi még a magyar tangri isten nevet¹⁾), mely régi magyar felírásokban góth betűkkel írva olvasható volt, ezeknek nyomába nem jöhettén, csak azt jegyzem meg, hogy a tangri tatár formája a magyar tengerszónak, s dominus Tenguri in ritu expl. vérit, említve van a XIII. században. Mind a lámái, mind a schamanisták földén szélesen elterjedt névszó az, isten, tenger, ég jelentésben. Tappe így ír a mongol lámaismusról, mely mint már tudjuk, schamanismussal van ke-

¹⁾ Prodromus idiomatis scythico mogorico chuno avarici 1770. p. 42.

verve „Tengeri = Götter mit leuchtenden Angesicht“ napban, holdban s csillagokban laknak, ezek a Burkhá-nok vagy férfinemű véd istenek.¹⁾

Arndt így ír „Tangri nevű istenek van a nögai tatárokknak, kirgiseknek, jakutoknak, mely név t ä n g r i, tengri, tangara, tjengro, tjangri, tingeri alaki változásokban fordul elő Sibériában s a mongol földön, eget, ég urát vagy atyját jelent, s hihetőleg a chinai t i e n, t j é n, t j à n (= ég) szókkal egyező.²⁾

Klaproth szerint japánul is teng, ting = ég, a chinai nyelvjárásokban tian, tin, tinn, bukarul pedig t u a n g e r gazdagot jelent, a magyar is használja tenger szót bőség kijelentésére.³⁾

A régi hiungnuk — némely tudósok szerint hunusok, mások szerint tük fajú népek — szinte éltek e szóval, mert Klaproth chinai közlések után épen a t ä n g r i szót hozza fel nyelvökből, hogy az nálok, mint a törököknél eget jelentett.⁴⁾

Abel Remusat vele kezet fog, midőn így ír: „t a n g r i kétes jelentésű szó a török nyelvben, tán a mongol tagéra (= elevatus) gyökjében rejlik, az anyagi és szellemi eget értik alatta, minden dolgok teremtőjét. A hiungnuk királyai Tangri koutu czímet viseltek (= ég fiai), e szokást később a mongolok is felvették, a Thoukievu török népfaj is Po-tengri nevű istent tiszttelt (= föld istene) a Seldzsuki turkok pedig Kauk-tengri istent imádtak, mielőtt az isiami hitre tértek volna (= kék tengri). A kivándorlóit turk fajok Remu-

¹⁾ Geschichte Russlands. Leipzig 1828. I. 314.

²⁾ Arndt über den Ursprung der europäischen Sprachen. Frankfurt a. m. 1818. p. 314.

³⁾ Asia Polyglotte p. 248. 331. 368.

⁴⁾ I. c. p. 212.

sat szerint a buddhismusnak nem hódoltak, hanem volt egy főistenek, s a mellett voltak védő géniusaik. ¹⁾

Schmidt Jakab pétervári academicus s a mongol nyelv főbóvárja tägri, s tängri mongol, tänggeri kalmük szó formákról jegyzé fel, hogy az istent jelentő névszó, s Tschingiskan viselte is a Tangri kutu czi-met. Paliás szerint a mongol schamanishan Oki n-t e ngeri az ég szüzét jelenti, tehát nőnemű véd géniust, mert voltak férfineműek is vagy Burkhánok. ^{2)*}

Azonban a magyar tenger szó jelenben nem jelent eget, de bizonyosan ázsiai lakiunkban a kiterjedt égre is használtatott az, mint most a kiterjedt vizekre használtatik, s ily értelemben Ázsiában is divatos az máig is, mert magas Ázsia déli szélén megkapjuk Tengri nort vagy az istenek tavát, Turkistánban megvan a T a n g a r vizfolyam, a Boulkáts tónak is kirgisneve Tenghiz vagy magyarosan tenger; China északnyugati határát tették a 3-dik században a Thian s c h a n vagy égi hegyek, ezeknek ma is Tengri tach neve van a török nyelvben, s a Boulkáts szép tó ott közel terjedt el, hihetőleg őseink ez ázsiai scythiában laktak is, mert Chinával való érintkezések mellett nyomatoss okok szólnak. A kirgis tenghiz és a török deng i z mandschu nyelvben már tengg i n, mint Grabeleny tanítja, Strahlenberg szerint a tongus nép nevet is ide kell venni, mely nem disznót jelent, hanem tengert, ők viz mellett lakók, mint a su-mongolok vagy vízi

¹⁾ Recherches «ür leslangues tartares t. 1. p. 297.

²⁾ Schmidt phylologisch kritische Zugabe zu den zwei mongol original briefeen der Könige von Persien Argun und Oldschaitu Petersb. 1834. p. 29. ismét Forschungen im Gebiethe der älteren religion. Bildungsgeschichte der Völker Mittelasiens p. 67. Pallas Sammlungen histor. Nachrichten über die mongol. Völker. Petersburg 1801. p. 345.

mongolok. Tangara láthatlan istent említ a jakutok közt is, s Strahlenberg, ki helyben szedte tudósításait össze hiteles író, s maga idejében nagy készültséggel írt. Ritter a mongol mythologiára hivatkozva Budantschárról — Tengri fiáról írja, hogy Ónon nagy folyóvízhez ment lakni, karvalyt fogott, mely számára ludakat, kácsákat hordott élelemre, s új lakának neve Tenggeri ehura jelenben is Pater Hijacynth szerint (=ég esője). Ritter felhordja még Tingri völgyet Népálban, tingri nagy síkságot ugyanott közel, Tingri Tibet völgyet, mely igen termékeny s dei prosperitással értelmezettetik (több?) hol sok kastély áll, nevezetesebbek a Tongricola s Tingri-sanna nevűek. Persiai Kurdistánban is a persa Tai-rud víznek kurdul Tang er a a neve, de Pott nem meri ezt a tengerszóval egybekötni, ō Tangerosnak hja, s a persa Taj-rood elcsavarásának véli, ámbár maga is a pehlvi t e d j e r a szót megemlíti, melyet a Zendavesta gyakran használ, mint a folyóivek köznevét. — Ssanang Szätsän mongol történetíróban tenggis mindig nagy tengert jelent, ma a mongolok, különösen a kalmükök csak a nagy tókra használják e szót Schmidt szerint, az Óceán neve nálok Dalai, Tengri noor vagy istenek tava mellett; megemlíti végre Klaproth tübeti földön a Tongor földet és Tingri várost is, — Neumann pedig legújabb koszorázott munkájában Maeotis egykori seytha nevét Temerinden, mely görög s latin írók szerint tengeranyját jelenté, cytha nyelvben a török tengis-a-na (= tenger anyja) után magyarázza, mely konstantinápolyi kimondás szerint Temisana.

A mongol tengisis a mongol szótár tükrében Klaproth szerint így magyaráztatik, „ein tiefer Gewässer, welches ausgebreitet ist, dessen Gränzen und Ufer

man nicht ersieht“, tehát egészen a magyar tengerszó értelmében, a khukhu nort vagy kék tengert is Tengis-nek nevezik a mongolok, mint a Balkhasch vagy Bulkáts-tót is kiterjedésekért.¹⁾

Ezeket így tudva azt kell következtetnünk, hogy ha csakugyan magyar régi felírásokban a t a n g r i isten név előfordult, azt a kúnsági tatártelepek használták, kikről Jernei bő tudósításokat nyújtott, lakok Tataria név alatt említetik a 17. századbeli összeírásban, s hogy ezek nogai farnak voltak Hammer idézeteiből is kivehető.²⁾

Székely István krónikája említi a magyarok D a m a s e k istenét is „Niolcz szász nyolczvan nyolcz eszten-dőbe.“ A Magiarok ez eztendőbe ismét kiindulanak a scithiábol, kiket keet dolog indita fel. Első a Chabanac az Atila fiánac testamentuma, a ki innét oda ment vala, ki mikoron meghala, a D A M A S E C istenre kiszemetítette őköt, hogy ha meg sokasodhnánc esmét e Pannonianac földet elfoglalnac.“³⁾

Nem merném Cornidessel ezt mesén k tartani, mert ha igaz is, hogy Heltay csak Székely Istvánt irta ki, de oly gondos író, milyen Székely István volt, e hagyományt magától nem költhette, kellett annak az ősi száj hagyományokban létező alapjának lenni, természetesen

¹⁾ Nouveau journal asiat. Nro 81. p. 190. 195. 198. Gabeleucz Jakob, für wies. Kritik 1834. Nro 30. ismét journ. asiat. Nro 70. octa 1833. p. 282. Strahlenberg Das Nord und östliche Theil von Europa und Asien. Stockholm 1730. p. 51—62. Ritter Erdkunde 13, 333. 508. II. 414. m. 41. 80. 97. V. 768. VI. 2-te Abtheil. 443. Zeitschrift für die Morgenkunde III. B. 1. Heft, p. 56. Schmidt Forschungen p. 17. 38. 67. Neumann die Völker des südlichen Russlands. Leipzig 1847, p. 12. Asia Polygotta p. 263—265.

²⁾ Tudomány Tár 1842. Martius 1. 163. Hammer die goldene Horde, p. 263-264.

³⁾ Chronica Mundi folio 149. Cracoviae 1558.

hunnusi beszövésekkel keverten, s az idő számot is el- ferdítve, mert Kab'a 468. hallván meg, ha volt is vég- rendelte az a magyarok kijöveteléig feledékenységbe mehetett. Hogy a hunnus főnökök írni tudtak, hogy volt különös hunnus írásniéd azt Priscus tanúsítja az egy- idejű író, s legújabban Neumann azt mint főpontot ki- emelő az ázsiai hunnusok dolgaiban,¹⁾ de mindezt most még mellőzve szem előtt nem téveszthetjük, hogy csak nem általános jellemző vonala az magyar krónikáinknak, mely szerint őseink Attila utódjainak tekinték magokat, tehát a hunnusokról való hagyományoknak szé- les alapjának kellett lenni, melyekről legalább annyi történetileg is bebizonyítható, hogy hunnus maradvá- nyok magyar népfajhoz csatlakoztak, s abban felol- vadtak.

A székelyek hunnus származása, hunnus írásmód- jok csak ez utón kerekedhetett ki, miket szinte merő költeményeknek venni nem lehet. Székely István csak elbeszélője a szájhagyománynak, mely a Damasek isten nevét fenntartá, az aztán más kérdés hunnusok, magyarok vagy tán ismaeliták tiszteítéket-e azt? a criti- cának tiszte a hagyomány ruházatjain fenn nem akadni, hanem azoknak redőzetjeiből, valami hitelest, valami megállhatót kisszedni, vagy pedig a non liquet-et be- vallani, s jövendőre bízni az újabb felvilágosítást.

Damasek a syriai Damask város neve, hová az is- lam hitű magyar ismaeliták kereskedés és tanulás végett kijártak, könnyen megeshetett hát, hogy a magyarok ezen más hitű felekezetiknek istenét Damaseknek hív- ták a kalifák egykori fővárosáról, mely név mint több más, például a K u l i f a i család név (= Kalifa) itt köz-

¹⁾ *Asiatische Studien* 1. Th. Leipzig 1837. p. 126. 131.138.

tünk meghonosodott. Dámos és Dámotz faluk vannak Biharban, Zemplénben, Dömöös falu van Esztergámban, Dömsöd Pesten, Vas két Dömölk falut számlál, Szálában Döme föerde van. Csúzi Damaskot Dömötznek írja; az 1300 oklevél Damas a földet említ „Elisabetha vidua Comitis Herbordi — possessionem suam Várda (ma Maros-Váralja) simul cum terra Damasa föerde nuncupata, ubi ecclesia lapidea in honorem S. Trinitatis est constructs“¹⁾

Magyar Szótáraink már e névszókat nem tudják értelmezni, világos bizonyás arra, hogy azok keletről átültettek, s épen Syria történeteiben fellejük Rusin Damas nabáth királyt, ki Elath földet elfoglalta s Syriához kapcsolta, a királyok második könyve szerint Damaskust egykor nabáth nép lakta, Sánnel prófétában már (II. c. 8. v. 5.) Aram Dammasék föld van említve, melynek Damask a fővárosa, Justinusirja „nōmén urbi a Damasco regno inditum, in cuius honorem, syrii sepulchrum Arathis uxoris eius pro templo coluere.*)

Ily átültetés a Haláp puszta neve Biharban, hol egykor ismaeliták laktak Haleb város nevétől közel Darn askushoz, tehát a Damések ról való hagyományt koránt sem kell koholmánynak venni, mint Cornides tette, annak történeti alapja van; törvényeink számosak is az ismaeliták téritéséről, a hagyomány keverten jött át a XVI. századra, mikor Székely István azt feljegyzé. Hogy pedig az ismaeliták Syriába kijártak arról eldöntő helyet közlött Frtih Jakut egykorú arab íróból, kinek kérdezősködéseire a magyar ismaelita így felelt a többek közt: „lingvae cultusque et habitus par nobis ratio

¹⁾ Notitia veteris et novi capitulo Ecclesia Albensis Transylvani, Ant, Szeredny Albo Carolin 1791. p. 17.

²⁾ L. 36. c. 2.

est cum Francis (=Hungaris) una cum ipsis militamus has autem petimus regiones in scientia juris sacri Studium posituri. Reduces in patriam omni honoris cultu a civibus nostris excepti, rerum sacrarum curae praeficimur.“¹⁾

Nem kell itt azt is feledni, hogy már a vezérek idejében ismaelita csapatok szállongottak hozzánk mind a volgai, mind a Duna melletti Bulgáriából, tehát a hagyomány megszállásunk első időszakában vert magának gyökeret. A bolgár ismaeliták már rokonfajuk lévén a magyarokhoz, mint a Jakutból felhozott fölebbi nyilatkozat is mutatja, a volga bolgárokknak szinte A1 m u s nevű fejedelmek is lévén, s Luitprandis e rokoság mellett szólván, a Damasek isten neve ennyiben magyarnak is vétethető, ámbár őseink Bachmuthot vagy Mohammedet nem tisztelték, mint azt a magyar földi ismaeliták tették.²⁾

Azelőtt, míg a parsismusból át nem szívárgott hozzánk az isten név szó, hihetőleg eleink a teremtő szót használták az isten kifejezésére, melylyel azonban később is éltek, s az máig is felváltva használatik nyelvünkben. — A Halottas beszédben teremtője = crebat, creans Révai magyarázata szerint, előjő abban im ez kifejezés is: „mennyi milostben terumteve eleve miv isemucut adamot.³⁾

¹⁾ De Baschiris quae memoriae prodita sunt ab Ibn. Foszlan et Jacuto Petropoli 1821. és Bülletin scienti f. t. IV. Nro 2*. 3* a Bulgárok Bagdadba járásáról, mely értekezést Frähn oct. 20. 1838 olvasott fel acad. ülésben 1. Quatremere derék értekezését is anabáth népról nouveau journ.asiat. Nro 86.

²⁾ Luitprand mint Otto császár követje Nicephorhoz panaszkodott, hogy az asztalnál a magyar öltözetű s beszédu bulgár király követjét elíbe ültették, s a görögök azzal hímezték el a dolgot, hogy a bulgár király rokona Nicephornak. A történetet előadja Inchoffer Annales eccles. Vol. 3 p. 117. ad annum 968.

³⁾ Antiqu. liter. Hungar. p. 35. 132.

Hogy ez eredeti neve volt az istennek, kitetszik vagy csak onnan is, hogy ma is a pogány finn népfajok közt mint fő Isten-név a maga épségében fennmaradt, s áldozatjaikkor használtatik. Klaproth következő alakjait mutatja fel a névszónak isten értelmében a finn csapatoknál u. m. tarom, tarm, torom, torym, torim, torm, täri, tora; megemlíti Tormiogon megh-et vagy Torom megyét osztják földön. Erdmann szófűzérében az osztjákok isten neve torüm vogulul is az. Müller a perm vogulokról iija, hogy ma nem barlangokban áldoznak az úgynevezett Torom Satkadugban, hanem erdőkben vannak elsővényszett helyeik, torom v. torym közneve az istenségnak szinte mint az osztjátékoknál is, ki a napban s holdban lakik. Ezen toromnak fő ünnepe J e 1 b o 1 a vagy az isten megjelenése, égből lejövetele, máskép ez a nagy tavasz ünnepe, mikor kezdődik az esztendő. A votjákok, cseremiszek, tschuvaschok egyeznek e szokásban velek s a kerebet készítésében, hol az ünnep tartatik; a pogány tschuvaschok könyörgéseinek formulái Tur-surlaga Torbiter a fő isten Tor, vagy Tora után.

Moneígyira lappokról, a családfő Tier mest tiszteli a szent helyen közel házához, Thiermesnek magas kősziklákon is voltak szent helyei, a 16. században még 30 ily szent hely név ismeretes is volt, például a c h i akik vári szent hely, az az öreg Tiermes hegye (avkiak = a magyar ük, vári = hegy s vár) Tiermésnek, mely képe fából volt készítve, feje nyirfagyökér kerek tekéjéből kifaragva arczonvalok nélkül, a dereka is nyirfadarab volt, melyen kalapács volt keresztül dugva, fején egy darab tűz kova. — E leírás szerint a skandinavi Thor istenre ismerhetni, ki a mennydörgés, villám s később hadisten is volt, s alkalmasint ekkor már a lapok

vallására nagy befolyása volt a német fajak pogány hítének, a minthogy a lapok Storjunkare nevű más istenek a svéd nyelvből kimagyarázható (— nagy ur). Azonban a német Thor isten is valamikor egy lehetett a Tor vagy Tora s Torom stb. istennel, mert Mone fejezetései szerint Thomak alapos értelmezése: „Das Übergewicht der allgemeinen organischen Lebenskraft über die unorganische Materie, der kämpfende Sonnenheld“, s ennek úgymond fő tulajdonai a termékenyítés s áldás, mely eszmék a magyar teremtő szóban benn foglalvák. Scheffer a lappok istenét Torusnak írja, máskép Turisas, szájhagyományainkban, úgymond Torrus nevű királyokról is van szó a régi Torro, Thuro, vagy Tor nevű isten név után. Luhbe lapp megyében Tiermesnek mellékneve auke = nagyatya, (ez a magyar ük) Leem a lappok Diermes istenéről írja, hogy az a scytha Tar a mi; a Thor név, ngymond, az ő missiója idejében többé nem használtatott lapp földön.

A lapp szájhagyomány Torrus vagy Torro királyról, úgy látszik, összefügg a scytha hagyománnyal, kiknek Idanthyrsus király nevét feljegyzék a görög írók, a nevet azonban csak az alexandriai Clemens közié híven, Iden Turának írván, mint azt már Bél Mátyás s utána Strahlenberg ésrrevették, Schafarik Idán Turas olvasást is közöl, azonban még nem bizonyos, s hogy az érintett névformák a germán Thor, vagy Thörr isten nevével kapcsolatban állanának, mely Grimm Jakab szerint a Thunar (= Donner) összehúzása, a lapp Tiernes vagy Diermes inkább ugyanazonitható a finn torom, torm, torms magyar teremtő szókkal, a scytha tar a mi névről hallgatnak a kútfők, hihetőleg Leem azt a kelte taranis vagy ta-

ramie mennydörgő istennel zavarta össze, melyről Pott és Diefenbach felvilágosítást adnak, s mely a ger-mán th o rral egynek vehető.¹⁾

Nagy és kisteremi helység nevek az 1630. oklevélben Benkónél, oppidum T e r e m Oláh-Miklósban (in Hungária c. 14) mindenik Erdélyben a terem törzs ige szóra utalnak vissza, mint oda tártnak T o r o m patak neve Dauriában, s T o r o m tó név ugyanott, az ott lakók K a t z a g á n tőkéből valók, s láma vallást követnek. ^{a)}

2. §.

Egy vagy több istent hitték-e a pogány magyarok?

Cornides azt állítja, hogy egy istent hittek, s anonymous helyét „diis immortalibus mágnás victimas fecernnt“ (c. 13) emphasisnak veszi, mivel az író maga magát lejebb kijavítja, mely szerint Árpád csak az egy istenhez könyörgött „dux Árpád, cuius adjutor erat Do-

¹⁾ Asia Polyglotta p. 213. és tab. 14. 28. 29. Erdmanns Reise, II. Th. 2-te Hälfte, Leipzig 1826. p. 233. Müller, der ugrische Volksstamm. I. VH. II. §. 960. Mono Geschichte des Heidenthums in nördlichen Europa. Leipzig 1822. L 21, 404. Joh. Schefferi Lappland Frankf. 1675, p. 64. 103. Kund Leems Nachrichten von den Lappen, Leipzig 1771, p. 3. 221. Math. Bel de veteri liter. scythica secti, II. §. 11. Strahlenberg 1. c. p. 115. Diefenbach, Certica 1. 140, s Pott a hálái folyóiratban, Ergänzungs-Blätter 1840. Nro 39.

²⁾ Ritter, Erdkunde 1.145. 152. itt ugyan a t o r o m kereknek értelmezte tik, miért? okát nem adja az író, azonban a persa t o r y m vagy t a r i i m útba igazit, melynek épen ez az értelme, s a turkománok kerek sátorait is így nevezik, jelent az még e g e t is, város neve Is Lár tartományban (Meninszki p. 590, in voce tor y m). De Dauriaba China szomszédságába hogy hatott volna e szó fel? a persa t a r y m s a görög t é r e m o s, orosz t e r e m, egy szó, az utolsó kölcsönözés a görögöből, mint a zsinati végzések, orosz fordításaiból kinyilvánlik (Wien. Jahrb. B. XXIII. p. 253. Helmechzi a t e r e m szót nem első alkotá, mert hogy az régi szó a jelen idézettekből világos, melyekben a terem = der Saal, die Halle, oly hely, melynek nagy tére van.

minus omnium, armis indutus, ordinata acie, fusis lacrymis dominum orans, suos confortans milites dicens“ (c. 39). Thuroczi is csak az egy istenhez könyörögött Árpádot „Árpád vero cum suis de Aqua Danubii Cornu implens, ante omnes hungaros super illő cornu Omnipotensis deolementiam rogavit, ut dominus eis terrain in perpetuum concederes“ (ehr. p. 11. c. 3.)

Theophylactus szinte megismeri, hogy a turkok az az szerinte a magyarok a világ teremtőjét uralták, annak áldoztak, de egyszersmind a természeti erőket vagy elemeket is tiszteletben tárták, „Turcae ad módum stolidi ignem colunt, aeremque et aquam venerantur, teluri hymnos concinunt, adorant autem tantummodo et deum nuncupant, qui hanc re rum Universitatem aedificavit (ez a Teremtő). Övic equos et boves et oves sacrificant, habentque sacerdotes, in quibus messe vaticinandi facultatem arbitrantur (Hist. 1. VII. c. 8.)

Menander már korábban hasonlót jegyzett fel az Altai hegyeken lakó törökökről, kik szinte a természeti erőket tisztelték, u. m. tüzet, vizet, földet, jóslóik voltak „itaque averrucatores et malorum propulsores censebantur, et adversa alia advertebant; Zamarchum etiam ipsum (t. i. a görög császár követjét a VI. században) circaflammam circum duxerunt, et eo ritu quo illis mos erat, histrarunt.“¹⁾

Az ily jósok vagy schamán papokról krónikáink is beszélnek, mint majd látni fogjuk, Yatháról Járni sról, Rasdiról való hagyományok kétségentúlivá teszik, hogy a kijött magyarok vallása már volga földi

¹⁾ Stritter, Memoriae populorum Fr. III. 50, s bővebben Hammer „Die goldene Horde“, p. 202.

laktokban schamanismussal volt megkeverve, melynek förészre a bűbájosság, Rázdinek épen azért varasole neve van Bonfinban (1. XII. p. 223. edit oporini) az az varázsoló. Pogány magyaljaink egy fű istent hittek, kinek nincs világ teremtőjének Thesphylactue szerint áldoztak de lassanként a tiszta hit babonák által beárnyékoltatott a teremtő helyét a természet foglalta el, nyelvünk bensű alkota is ez átmenetre mutat, mert a természet a teremtés kifolyása, a teremtés pedig a teremtő erű munkája, mely csak szellemileg felfogható, a nép tömegben rendesen hit tanítás által fenn tartható. A scbaman papoktól kiknek minden tekintetek s világi hasznok a babonáskodás mestetkélt üzésétől függött, tiszta hittanúsítást nem lehetett várni, ők magok is a nagy természet kebelén csüngve egy hajóban eveztek a néppel, melyet vezettek, a mi őket felyül emelte a sokaságon az a tündérkédés volt, melyben magokat máig is gyakorolják az észak sarki földeken. A tündér, tündérkédés, tündér világ stb. fontos jelentési szók nyelvünkben, melyek mély pillanatot hagynak venni őseink egykori babonáira. Tündér Mólnár Albert szerint = portentum, magus, prästigator, qui se in varies formas transformat. Már Otrokosci feljegyző hogy a magyar köznép Erdélyt tündér országnak veszi, hol a Tündér vár neve Kolosmegyében ma is Benkő szerint száj hagyományban fennmaradt máskép Leány vár a neve, Magyarországon szinte voltak ily tündér máskép Leányvárok több megyében s tündér Honáról való régebben a boszorkány vagy vasorru bába, és a tátos ló szerepelnek (1. Magyar szép irodalmi szemle octb. 1847. 14. sz. 1. 218.) a szél gyorsaságú tátos ebben vissza emlékeztet az ázsiai hunnosok ménlovára, melyért a chinai császár háborút is folytatott (1. mén szét és alább a tátosról II. rész. 1.

2. §.) Erdély kies fekvésénél fogva is már méltán viselte a tündér ország nevet, mind közép mind magas északi Ázsiának, már több ily regényes vidékei vannak, hol eldődink história előtti időkben laktak, míg végre a szinte regényes uráli földre jöttek lakni, a természet külső nagy alakzatjai kedélyeikre gondolkodás médjokra nagy behatással voltak, melyből az ott lakók ma sem szabadulhatnak ki: sehol — írja Klemm Gusztáv — változatosabb nagyszerűbb természeti tüneményekre oly bőséggel nem akadhatni, mint épen az észak sarki földeken, melyek a tündérkédésnek varázslóinak oly igen mesterkélt rendszerét hozák létre, — milyet a mérsékelt övezet lakói ki sem fejthetnének. A köd és hó fergetegek, az aurora borealis, mely hónapokon keresztül hosszú éjjeken át tündököl, az előre vigyázó okos állatok, melyek pusztában, csudás hajadékú kősziklákon, vagy a tenger öblözetében laknak — medvék, rókák, tengeriborjúk — minden ez látványok felébresztik az emberi figyelmet, melynek a hosszú tél, külömben is elég időt enged az ily jelentéseknek öszve vetésére azzal a mit már megértek s tapasztaltak.

Mind ezekhez járul az izmoknak mód nélkül izgatottsága, mely a félelemre, álom játékra, képzetes csuda látványokra való hajlamot bennük felköltvén őket a bűvészet magos fokára vergődteti, midőn Északamerikában annak csak legalsó fokozatai nyomozhatók.¹⁾

A pogány lapp, finn, tatár schamanismus közti nagy hasonlatosság innen ki magyarázható, s mivel annak teljes vázlatát adták az utazók, könnyű leend azokból kipótolni belföldi krónikáink hiányait, melyek ke-

¹⁾ „Allgemeine Kultur der Geschichte der Menschheit.“ Wien, Jahrb. CXV. B. p. 247.

resztéuyek által íratva bűnnek is tárták a részletességekre leereszkedni, de annyit még is bár nagy általánosságban feljegyeztek, mennyi az egybevetésekre biztos alapul szolgálhat. A csudásság, bűvészet tündéres képzetek, láthatatlan szellemek, holtak fel-feltűnő lelkei mindenféle jóslatok, jó s rósz geniusokhoz könyörgés áldozattétel, azoknak kiengeszelése, azon főbb körvonatok melyek közt mozgott s máig is mozog a schamonismus, s mióta mindezt a keresztény papok ördöngösködésnek vették e vették híveikkel, s a biblia fordításban is a sáttán s ördögneve használtatott csak áltatok, a pogány tündéres világra való reminiscentiák lassanként elenyésztek a műveltebb osztályban, de a pór közt azok végkép ki nem aludtak mely régi hajlamát épen tündéres történetek elbeszélésével táplálá még a XVII. században is, mint az akkor nyomatott história triviális mutatja.

„A tündér országról bőséggel olvastam Olasz chronicából kit megfordítottam“ stb. így a játszó leányok lapoczkás tánczénekeik is azal kezdődött, Tündérek jövének stb.¹⁾

¹⁾ 1. Otrokosi origines Hung. II. 68. Tündér a tűn (— tűnik) törzs származéka, a természet nagyszerű tüneményes játékai igazi alapjai a tündérdékésnek, t ü n e t székely nyelvjárában a Táj szótár szerint ma is = lidérz, kisértet, mely az emberi kedélyt álmélkodásba hozza, nyughatatlanítja, azért bennhatolag az ember t ū n ő d i k a természet tünemények miatt, milyenek például a holdfogyatkozás, az aurora borealis, mely ég pir mél-tán tündöklésnek neveztetett őseink által. Otrokoci származtatása a t ü n d é r szónak semmit sem ér, — mint a Beregszászi mongol u n d u r -ja sem a magyar tündérszó (p. 120), mert az a magyar undor, honnan undorodni. A kelte, germán s persa nyelvekben megvan a tan, t ū n gyök tűz értelemben, mely tündöklik. Bullet kelte szótárában t a n n o , t a n o , — claire, transparent, t a n d a n o = incendie, t a n d d e = inflammation, Ihre glossariumában t ä n d a = accendere, gotul t a n d j a n , a isaxul t y n a n , Islandban t e n d r a é s t i n n a , t u n g l = sidus luna, 1. Grünn. Grammaticaját is 1. 35. az Ulphilas t u n d j a n igéjéről ugyanott. Wien. Jahrb. B. 46, p. 204. B. 70, p. 38. Ádelunghoz való pótlékait Soltannak in voce

Azonban minden babonák daczára, melyekre a köz-nép még a kereszteny felekezetek közt is oly igen hajlandó pogány eldődeinkről jogosan nem állíthatjuk, hogy a teremtőn kívül más fő istent is hittek volna' az volt a magyarok istene, a jós rossz szellemek, melyekkel a jóslók foglalatoskodtak a természeti erőknék s ezeknek jelenkezései tiszteletével állottak kapcsolatban, de egy titkos érzet mindig fennmaradt bennök, hogy több egy fő istennél nincs, ki alatt állnak az embereket védelmező, mint rájok vészthozó geniusok, s más látthatlan szellemek melyeknek közbenjárása ember s isten közt nélkülözhetetlen ha már a krónikákban olvassuk, hogy a magyarok sok istent hittek, azt szó szerint nem kell érteni, mert a kereszteny pap írók mint mindenjárt azt látni fogjuk-e váddal szűk kezüképén nem voltak, ők a fák, vizek mellett s hegyeken végbe vitt áldozatokból külsőleg ítélté nem csak azt hivék, hogy mindenütt más meg más istent tisztelek, hanem azt is következteték, hogy magok ez anyagi tárgyak is isteneknek tekintetnek-e, pedig nem áll, mert, mint ma vannak templomok, hol az isteni tisztelet végbe megy, így voltak hajdan is bizonyos szentelt helyek arra a célra kiválasztva, hol az áldozatokat végbe vitték, melyek mint a chinai császár 1710. kelt nyilvános jelentése tudatja az égnek felmutattattak, de nem magát az éget illették, hanem az ég fő urát, világ teremtőjét, a minden tudót, és látót, a lát-hatatlan fő lényt.,¹⁾)

T a n d, a frank oniai krónikákban T a n d m a n u = tündérked#, belga földön t i o n d e r = in Zauberer (1. Richthofen frisiai régi szótárát Allg. Lit. Zeit. 1841, oet. Nro 188) s vesd össze Meninszkit a persa t ū n d szó alatt, honnan t e n d e r, t ü n d é r ^ tonítru, t ü n d u r is azt jelenti, Persiában a tűzhely neve is t a n d u r South garte missionarius szerint.

¹⁾) Deguignes, Allgem. Geschichte der Hunnen und Türken. Greisswald 1768. III. 30. übersetzt von Bähnert.

Ezt a mandschu faja dynaeta tette, ki mint elődjei s utódjai híven fenntartók a régi mongol vallásszertartást, mely Ruisbroeck tudósításai után ítélice, s azok szerint mikor későbbig a chinai utazók s missionariusok feljegyeztek a török magyar pogány vallásos szertartásokkal hajszálíig egybe vág.

Mone a finn-lapp pogány vallásról is kimutató, hogy hibás vélemény azt hinni, mintha e népfajok a keresztény vallás felvétele előtt merő babonák nyűgeiben éltek volna, az ő lélek s vilagról való tudományok egészen másat bizonyít, az öreg szellem (ukko=ük, vanha = vén, mindenki) a teremtő mellékneve) főhatalmát ők is hitték, habár varázslóikat a jó s rósz geniusok kiengesztelésére gyakorta használták is.¹⁾

A pogány magyarok sok istenségéről szóló bizonyítványok különben is igen nagy általánosságban megírvák, például Ohartuituis így ír szent Istvánról: „*quos autem alios deos colere animadvertis eos minisét terroribus subjugavit omnesque daemonum spurcitas prorsus eliminavit.*“

Első András parancsa (1048) „*profanas caerimonias falsosque deos exigito, eorum simulacra demolitod,*“ — szinte papi kéz által feltéve általánosan hangzik. Inchofier Hercules és Mars istenek tiszteletéről tesz említést 935. és 955-ről, melyeknek templomait gazdag zsákmányokkal tölték meg, de meg verettetvén Henrik által Marseburgnál, Ottó által a Lech víznél bizodalmatlanok lettek pogány isteneikhez.²⁾ Cornides ez előadásnak semmi hitelt nem tulajdonít azon okból, mert azok —

¹⁾ 1. c. L 21. 63. 61.

²⁾ Schwandtner 1.1. p. 417. Péterfi cone. Hung. t. 1. p. 14. Inchoffer annales vol. 4⁴⁴ p. 280 és vol. 3. p. 13. 14. 73. Cornidts de -relig. veter. Hung. p. 21.

scytha istenségek voltak, a scythákat pedig nem lehet — magyaroknak venni. Ezt így állítani nem merném, mert a scythák dolgai még koránt sincsenek kitisztázva némelyek őket az újabb vizsgálók közül mongol, mások turk fajoknak tartják, azok erősségeket itt latolni nincs hely, annyi bizonyos, hogy Aresch vagy Erős kardja a mind a scytháknál, mind a hunnusoknál és magyaroknál tiszteletben tartatott, miről a maga helyén leend sző; különösen a magyarok istenén érthettek eleink a hadurát vagy hadistent is, mely őket hosszas vándorlásaiakban segítette s fegyvereiket megáldá. E nyomatékos kifejezéssel a persák is éltek Xenophon tanúsága szerint, Cyrus közel halálát érezvén nemzeti szokás szerint áldozott legelébb is Persia fő istenének, azután a napnak, deus patrius, másutt Zeus patrius kifejezéssel él az író, mint Plutarch is Darius Codomann könyörögötésében a persa főistenhez e kifejezést használja.*)

Hogy Árpád is a magyarok istenéhez könyörgött Anonymus s Turóczi közlött helyeiből kivehető, ez ős szokás mellett szól nyelvünk története is, melyben a magyarok istene emlegetése szakadatlan fennmaradt. Pray a kozárok kabar istenéről tesz még emlékezetet, de csak hozzávetőleg a névből indulva ki, mely szerint a kozár kabar nemzetseg a magyarokhoz csatlakozott, az arabok, úgymond, Kabar nevű istenasszonyt (= Venus) tisztelek, melynek tiszteletét a győzelmes arab seregek terjesztették el a kozár földön, honnan a kabarok neve,²⁾ ők nem északi népek. Ez állítást Pray be nem bizonyíthatá, mert arab kútfőkben semmi nyoma

¹⁾ Foncher közlé a helyeket a perel» vallásról írt értekezésében a francia acad. évkönyveiben 1. c. t. XXV. p. 101%

²⁾ Dissert. histor. criticae Vindobonae 1776 Dissert. V. p. 96.

nincs ez előadásnak, de igen számosok a tanúbizonyságok arról, hogy bulgár s kozár földön az islamismust terjesztők el az arabok, nem pedig a régibb pogányhitet. Másfelől maga Pray, mint Katona s Horváth Péter is, s előttük jóval Thunmann a kabarokat kunoknak vették, mivel Constantinus Porphyr, épen azt mondja el a kabarokról, a mit Anonymus a kunokról elmond, hogy Kiew mellett a magyarokhoz állottak. Haufler legújabb vizsgálódásait is e téren végre odaütnek ki, hogy C. P. csak a csapat, Anonymus pedig a közönséges nemzeti fajnevet használták,¹⁾ sokkal hihetőbb hát, hogy a kabar név annyi mint a magyar kóbor, ők kóboriak voltak, s a kun nemzet történeteiben e kóborlás különösen feltűnő, gyakoribb mint bármely más népfajnál: a szinte most is kóborló kirgisek földjén meg is találjuk a Kubar s Bugátz folyóvizeket, mely utolsó név Bugátz kunszállásra visszaemlékeztet, rá akadunk K o b u r nagy földre China szomszédságában is Gobi pusztában, a Kobur sós tóra ugyanott, a Kaukási Kabardi pusztákat ily kobori csapatok lakták, mely a kunok ott tartózkodásáról a XI. XII. Századokban C u m a n i a nevet viselt, mint a többek között Ruisbroeck utazásában lát-hatni, Krimiában az egykori Kumán föld ma is Kabarda nevet visel, ²⁾ azért teljes hihetetlen, hogy araboktól került volna ki a kabarok elnevezése, de ők nem is gebherek vagy persák, kik tűz imádók voltak, mint Horváth Péter vélekedett; a persa gebher szó-

¹⁾ Österreich. Blätter für Literatur und Kunst. 1844. III. Quartal. Nro 48.

²⁾ Ritter, Erdkunde I. 780. Bugátról, 1. Zsigmond oklevelét 1423. Horváth Péternél. Commentatio de initis Jazygum et Cuman. Pest 1801. p. 130. Denkwürdigkeiten über die Mongoley, vom Hyakinth, aus dem russ.~übersetzt von Borg. Berlin 1832. p. 53. Pallas Bemerkungen 1. c. I. 374. A krímiai kunsföldről, 1. Hammert. Wien Jahrb. LXV, B. p. 1.

nak egészen más az eredete, más alakzatjai vannak, melyek a kóbor szótól mind jelentésben, mind formai fejlésekben messzi elütnek. Az arab Kabar bálványnév a samotraczai Kabírok (= potentes) vallásos nevével áll kapcsolatban, mire Euthymius Zygabenus helye Veldentől idézve — eldöntő befolysú, s az arab syrus nyelv által igazoltatik.¹⁾ Horváth Péter említ még egy kőfélirást Árpád idejéből valót, melyre a Tiboldi család a régi Örs (Ursuar Anonymusban) vezér várának omladékában Káts helységben talált, a köre csak az volt felírva: Eurs deo suo; hogy e latin felírás sokkal későbbi — ha nem koholmány az egész dolog, magatái értetik, valami bizonyost abból kivenni nem lehet. Ily mesés előadásra akadunk Dézs város nevéről is a latin Deus után, melyre Turóczi s Székely István krónikái szolgáltak okul, s Cornides által az stolidissima fabulának méltán bélyegeztetik meg (1. c. p. 25—28.)

3. §.

A pogány magyarok bálványairól.

Cornides tagadja, hogy a magyaroknak bálványaik lettek volna, melyeket tisztelek, s Páris pápai előadását kétségbe vonja, bár maga is francia írókat idéz a XVI. XVII. századokból, melyek a Páris pápai mellett szólnak (1. c. p. 31.), azonban Cornidest itt nem kö-

¹⁾ Syntagma de diis Syris Ugolini nagy gyűjteményében, 1. c. Vol. 23. in föl. p. 179. Cap. CLXXIX. A kunok még 1279. is sátorozók voltak, akkor fogadták vezérjeik, hogy falukba mennek lakni s állandóan egy helybe maradni, 1. az országgyűlés oklevelét Kovachichnál Suppl. advestigia Comit. t. 1. A sátorfát odább vinni, különösen Kabar vagy Kun szokás volt, a magyaroknak sok oka volt a kunokra neheztelni, a konok szó mint a kőr, különösen a kunfajra használtatott.

vethetjük, mert csupa tagadással a nyelv és történeti tanúbizonyságokat fel nem lehet forgatni. A magyar s más nyelvekben nyomozható ok erősségeket összefűztem a toldalékban a bálvány szó fejtegetésében, a történeti bizonyításokat jelenben elősorolom, még csak azt jegyezvén meg, hogy a pogány világban a bálványozás mindenütt otthonos volt, maga Persia sem tudta magát attól mindenkor meg óvni, tehát őseinkre abból semmi szégyen nem hárulhat, ha bevalljuk a tényeket, mint azok a nyelv és történet útján feljegyezvék. Cornides fő okerőssége fráter Julianus szavain épül, ki a hátra maradt volga földi magyarokról írja „pagani sunt, nullam dei notitiam habentes, séd nec idolavenerantur, séd sicut bestiae vivunt etc. A kereszteny barát itt csalatkozott, mert épen a perui, volga földi s uráli finn s tatar csapatok, kik közt a hátra maradtak felolvadtak bálványok nélkül soha nem voltak: az észak európai s ázsiai schamanismus egyenlő vonalú a kijött magyarok-éval, mint a Vatháról, Janusról, Rasdirol megirt krónikái jegyzetek bizonyítják, tehát a hátra maradt magyarok sem voltak bálvány nélkül csak hogy azokat a téritő előtt elrejtve tárták mint ma is a még pogány hitüek szorgosan elrejtik azokat az orosz téritők elől. Más az, hogy maga Julian ellen mond magának, mert azt írja, hogy a hátra maradtak falukban s házakban laktak (circumduentes eum per domos et villas) az ily állandó lakással bírókat pedig bestiáknak nem nevezhetni. A veronai barát kívül Aeneas Sylvius emlékezik, ki szinte a hátra maradt magyarokkal társalkodott, ellenkező tudósítást is tett rólok a XV. században „noster Veronensis quem diximus ad ortum Tanais pervenisse retulit populos in asiatica Scythia non longe a Tanai sedes habere rudes homines et idő lor um cultores, quorum

eadem sit lingva cum Hungaris Pannoniam incolentibus.“¹⁾

Tudjuk mi nehezen hagyták el ős magyaljaink pogány vallásokat, hogy gyakran — miután megtértéttettek is — előbbit hitekre s szertartásaiakra vissza tértek, vagy azért' hogy a német császárokhoz szíté uralkodóikkal — nem voltak megelégedve, vagy pedig engedve is magány hasznat lesők, különösen a kunok csábítgatásainak. kik konokul ragaszkodtak régi élet módjokhoz s szokásaikhoz, kiknek keresztenyítéséről még a XIV. században is bőven szólnak az oklevelek.

A kun csábítgatásról — mert a több pontok úgy is felvilágosítvák hon történeteinkben — Rader bajor írónak nevezetes helyét közli Kling, a híres térítő Berthold Franzciscanus barát (†1272) német szónoklatainak kiadója „huius praedicatoris verba utilia et magnifica facta ut alterius Heliae peccatores Convertentia ad dominum fuerunt, nam multos Ungaros convertat, cum infideles Cumani multos seduxissent, verbum eius quasifacula ardebat.¹⁾

Thuróczi szerint a Péter ellen fellázadtak András-tól és Leventétől, kiket Péter ellen meghívtak azt kérték leginkább, hogy szabad legyen a magyaroknak jövőre régi pogány vallásokat követnie s bálványaikat tisztni, Ranzanus hasonlót jegyzett fel Geyza vezér idejéről, hogy a magyarok bálvány tisztelek voltak, Aloldus is írja 1046:

¹⁾ Historia de secunda parte Asiae, c. 29. p. 307, edit Basiliens, 1. Otrokocsit is őrig. p. 262. 266. 271., hol a lengyel írók tanúbizonyságait felhordja a hátra maradtak bálványozásairól.

²⁾ Berthold's Predigten, Berlin 1824, p. 197. Neander írta az előszót hozzá. Aventinus szerint a magyarok is nagy tiszteettel voltak koporsójára iránt „eius sepulcrum adhuc non solum incolis, sedet U g r i s venerabile Regino burgio in templo Franciscanorum ostenditur.“ Annales Bojorum — libr. 7. edit Basil. 1580, p. 521. A német kiadásban hiányzik e hely.

„Andreas et Leventa ad idolatriam proniregnuma suis similibus capiunt.“ A kunoknak szinte bálványaik voltak, Kun Lászlónak meg kellett ígéرنi Firmián apostoli követnek esklivel, bogy őket a bálványozástól elszoktatja. A Jász k ép ily bálványkép lehetett, melyről Horvát Péter emlékezik Zsigmond — 1407. oklevele nyomában Fénszarunál (Fövény szarv) Csán féle Heves megyében, Debreczenben is él még a köznép nyelvében a Látókép név szó, a hely, hol egykor bizonyosan bálvány szobor állott, ma is Látóképnek neveztetik, a Jászképből következtetve az oda közel eső Látókép is kun csapatok bálványozó helye volt, s a már idézett 1279 oklevél szerint Alpra és Uzur kun vezérek fogadták is, hogy népeiket elszoktatják a bálványozástól (abidolorum culture) keresztnyét nem ölnek stb.¹⁾

Páris pápai tehát, kinek Comides nem akart hinni csak biztos hagyományok és kútfők után írhatta:

„Hungaris veteribus fuit in more, ut sponsus suaे dilecta idolum alicuius dei argenteum donaret in signum contracti matrimonii, similiter et sponsa sibi copulando sponso: hocce appensum gestarunt semper quam diu uterque viveret.“²⁾

Hason ezüst bálványait emlegeti Theophanes a kun-uturgoroknak „simulacula quae venerabantur Hunni, erant argentea et electrina.“ Górdás Constantinápolyban megkeresztelkedett főnökök bálványaikat összszetörte, miért őt megölték s Moager testvérjét tették

¹⁾ Chr. P. II. c. 25, a kérelemben nyilván áll: „quod permitterent Universum populum ritu paganorum vivere ----- et idola colere.“ Kanzanus (Index VIII.) Geyzáról írja, bogy pártolta a keresztyéket, de a magyarok nem akarták példáját követni, idolorum enim cultui inservire malebant“, 1. Kollert is Hist. episc. Quinquae eccles. 1.1. p. 130. 982. Posonii 1782, Horváth Pétert de init. Jazyg. p. 211.

²⁾ Ars Heraldica c. XII. p. 125.

helyébe.¹⁾ (bordásnak emléke máig is fennmaradt Erdélyben Gordásfalvában Marosszékben, az egykor falu, ma Maros-Vásárhelynek egy részét teszi, hová az több más falvakkal kapcsolatott 1616 Bethlen Gábor idejében, mikor az önként egyesült hatfalu Maros-Vásárhely név alatt, mint királyi város lépett fel Benkő specialis Transylv. szerint.

A M o a g e r név is vagy a magyar névvel egy, vagy pedig M á g o r, több M á g o r i nevű családok élnek ma is a székely földön, melyhez tart Marosszék is.

A Páris Pápaitól említett apró ezüst bálványkák, melyeket holtokig testeken hordottak az összekeltek, bizonyosan Fetisch képek vagy amulétek voltak, melyeknek hordozása még ma is divatos mind Ázsiában, mind Afrikában, azok a közhiedelem szerint, miként azt a varázslók elterjeszték csupán a testre aggasztás még inkább a hordozás által gyógyszerül szolgálnak minden képzelt rósz ellen, a tudatlan köznép még ma is ragaszkodik az ily csudás erejű eszközökhöz.

Az afrikai Fetischismus, melynek egyik ágazatját teszi az amulétek hordozása, itt összevág a schamanismussal; maga a Fetisch szó is bűbájosságot ámítást jelent.²⁾ Ázsiában még nagyobb becsűek az amulétek, törökök, arabok, tübetiek, chinaiak, tatárok, indusok egyaránt ragaszkodnak azokhoz, a papok kereskedést űznek velek..

¹⁾ Katona hist. érit. Ducum. Pest 1778, p. 92—93.

²⁾ De Brosses du cvlte des Dieux Felisches 1760, sine loco. Pistorius azt németre fordítá. Stralsund 1785,1. Hammert Wien Jahrb. LVIH. B. p. 67. Meinerset alig. kritische Geschichte der Religionen, 1. B. Hannover 1806, p. 142. Creuzert Wien Jahrb. LXI. B. p. 179. Sonnerat utazó szerint Indiában a völgyének hason amuléteket ajándékoznak a mennyasszonyak, melyet nyakokon hordoznak Wien Jahrb. B. XXXIX. p. 120, a buddhismus pedig onnan terjedt fel Északázsiaba.

A siberiai népet, írja Meiners (p. 168 1. c.) az érez fetischeket leginkább szeretik, mivel tartósok lévén, azt hiszik, hogy több tapasztalattal bírnak, Russel szerint (Meiners II. B. p. 596) a törökök megkülönböztetik a talismánt és aínuletet, amazt mindig testeken hordják, ezeket nem. Az is meglehet azonban, hogy az apró ezüst bálványokat a magyarok csak kedveseik emléke végett hordozták, vagy pedig azok védszellemek (dii tutelares) voltak, egyikre mint másikra számosak a példák Persiában s az észak sarki földeken, Malcolm Írja Persia históriájában, hogy nagy dögvész uralkodván Tabamurs idejében a családok megholt kedveseik emlékére apró mej- és másféle képeket készítettek, azokat házukban felállíták, és mint ereklyéket tiszttelték. — Ruisbroeck is hason kép tiszteletről beszél Mamschu Chán népei közt, beszélgetvén a papokkal, azok megmagyarázták neki, mikép a kihült ősök iránti tiszteletből becsülik azokat, de különben az egy igaz istent imádják.¹⁾

Pray sejdíté már a schámanismus s magyar pogány vallás közti egyenvonalokat, közölve egy angol utazónak a vogol s tsuvasz schamán papokról való tudósításait, melyek szerint ezek magok készítik az apró bálványokat, azokkal jövendőt mondatnak s jöslásokat üznek velők, magok iránt a népben tiszteletet geijesztvén „His quiddam simile Thuroczius et MSS Chronicón Budense de Janó Vatae Filip narrant, cum is ad vomitum, re versus magos et pythonissas convocabat, ut populum ad avitam superstitionem reduceret.“²⁾

A babonáskodást a kereszteny vallás sem szüntette meg végkép, még az 1595. medgyesi zsinat is tör-

¹⁾ Malcolm Geschichte v. Persien. I. 9.10., hol a eailaci együttbeszélgetés kivonatját is adja.

²⁾ Dissert. II. p. 33.

vényeket tett a varázslókról s jóslókról, kikhez a nép folyamodott „quicumque se conferunt ad magos et veridicos, auxilium et levamen morbi alicuius a 1 iquid ab ipso petentes debent privari usu coenae dominicae. Si autem pastores id faciant amoventur ab officio per mensem coram senioribus Communitatis, et a capitulo digna afficiantur poena.” (Mssta Benkőiana).

Minők lehettek a magyar bálványok azokról tiszta és körülményes tudósítások nem léteznek, mert a téritők bűnnek tárták annak feljegyzésével foglalatoskodni, az ily emlékeknek még nyomait is kiirtatni kívánták a királyi és zsinati parancsok. Ínchoffer annalisaiban csak annyit találtunk feljegyezve Withekind után 934-ből, hogy midőn Merseburgnál Henrik által megverettettek a magyarok, azon vélemény terjedt el köztük, hogy saját bálvány isteneiknek s templomaiknak, melyeket pedig gazdag zsákmányokkal töltének meg, nincs többé segítő erejük, s látván Henrik zászlóján a szárnyas angyalt, azt hitték, hogy az hozta meg a németek számára a sebes győzedelmet, ugyanazért Hercules és Mars bálványait tömör arany nagy szárnyakkal ékesíték fel, de mivel így sem boldogultak, később összetörték bálványhépeiket, vagy pedig tolvajkéz ragadozta le azokról a kincseket. E hiedelem később is meglepte őseinket 955-ben, mikor Ottóval hadakoztak s annak zászlóin látták az istenképeket, melyeknek tulajdoníták Ottó győzelmét Lech víz mellett „Incesserat consilium similes et in suis signis vel pericli-tandi causa deferre notas, neque tarnen damnatis suis characteribus, quos proferebant, cauda equina, capite caprino, Herculis clawa, Martis ense, et idgenus superstitionum elementis.” (Vol. 3. p. 14. 76.)

Ily szűkén folyván a kútfők az archaeologiának kell

egykor kipótolni a hiányt, a igyekeznünk kell azt honánkban némi virágzásra hozni, nagyszerű ásatásoknak kell országos költségen történnie, musenmunk idevágó gyűjteményeit elrendezni, s azt köztannlmány végett felnyitni. Luczenbacher úrtól sokat várhatunk, ha reá bízatnak az ásatások, ha az ország bősegdedelemmel is járul museumunk felvirágztatására. Míg az bekövetkeznék jónak láttam a finn s tatár fajú népek bálványairól némi tudósításokat még adni, tán — idővel — ha ásatások történnék, s a museum rendezve lesz, azok a búvárkodóknak némi felvilágosítást nyújtnak jelenben úgy is csak az *inductio* útja maradt számunkra fenn, hogy a homályos pontokat a bizonyosokból magyarázzassuk. Az úgynevezett *kun sfrhalmokon* álló bálvánszobrokról vagy kameni babákról, külön csikket adandók a temetkezési szertartások leírásánál.

Müller Ferdinánd gyakran említett, nagy készültéssel irt munkája a finn-ogor néptörzsről kiterjeszkezik a különböző csapatok bálványaira is, közléseit azért ht rövid vázlatban adjuk.

A vogulok közül 1722 óta Schubert statistikája szerint még kevés lett kereszteny, a megtértek is inkább csak névvel azok, scharnánismus, vagyis a természeti vallás bűbájos formája teszi alapját vallásos hiteknek,— Papjaik a családok fejei czabol fogásra ez állatoknak apró idolumait viszik el magokkal, melyeknek áldoznak, de van emberi alakú bálványok is fából kifaragva, a szemek korálból vagy puskaporból készítvék. Sosva és Losva közt rézből öntött emberi alakú bálványra is találtak, melynek kezében vadásznyárs volt. Gmelin említi Siberiában Lobvánál Schaitanka patak mellett egy meszes-hegyben a barlangot is, melyet a vogulok ma is szent templomnak tartanak, hol sok áldozati cson-

tok, kis bálványképek rézgyűrűk, s köbe véssett figurák vannak, bálvánnyaiknak is schaitanka a neve. Permiában Torom (= teremtő) főistent nem barlangokban, hanem az erdőkben tisztelik, miként az osztjákok, tschuvaszok, cseremiszek is. Az osztrákokról így ír: „a pogány osztjákok Beresovon alól bűbájos vallást követelek, hegyeken és szent fák alatt tartják szertartásaiat, minden családnak van saját fából faragott időluma, volt nagyhírű közös bálványok is Obi és Irtisch vizek összeszakadásánál, melyhez halászat s vadászatkor, könyörögtek, a bálványnak férfi fehér képe fából volt kifaragva, vas pléh vei s bőr ruhával fedezve, mellette két asszonyalak állott összekötött nyírágakból készítve, asszonyi ruhában öltözve, mint szolgáló leányai a férfi fa képnek, mely veres posztóval behúzott kunyhóban volt felállítva, pap vigyázott fel a helyre, ki az ajándékokat elfogadta, s oraculum feleleteket adott a kérdezősködöknek. Hason férfi s nőnemű faképek voltak a voksorski tanyákon is felállítva, melyek külön fákon s külön kunyhókban függöttek, a fákra még csengetyűket is aggattak, melyeket a szél mozgatott, a férfi, fakép faján nyilak és puzdrák is voltak, ezeknek a férfi amazoknak a nőnem áldozott. A magyar közmondás ott hagyta a faképnél még azon időre utalhat vissza, mikor őseink érintkezésben álltak az északi népekkel, vagy tán magoknak is voltak ily faképeik: jász- és látóképeik, milyenek voltak, nem nyomozhattam ki.

Pray Herbenstein után említi azon híres arany bálványt, melyet az ugrí nevű népek s avogulok tiszteltek az egy vénasszony képe volt, ki keblén egy kis gyermeket tartott, ez jóslóné volt, valóságos pythoissa a magyar Razdunak Bonfin varázslónéjának mássa. Odeborn,

így ír: „A Vogulieis et hugris aureae anus idolom sancte colitar, qaud oraculi delpbici instar futura quae- rentibus respondere solet.“¹⁾ Hogy schamánpap közbe- jöttével nyertek a kérdezősködők e bálvány képtől fele- letet a Pray által idézett helyekből kitetszik, az ugri vagy hugri név Jogria lakoít illeti, az Ugra falok nevei a két magyar hazában ide tártnak, a rítus explor: verit 1223 Ugra családott is említ Belső-Szolnokban, Ugrinus kalocsai püspököt ugyan azon időből, mely az Erdélyi gyökeres Ugrón nemzetseg neve, Rosenberg lengyel követ 1494.1. Maximilián császárnál hiteles tudomása után így irt: „sunt praetereos alii magis aquilonares ex quorum genere Hunni, quinunc Hungariprodierunt, dicti Ugri, sive Ugrici de Ugra flumine ferox hominum ac barbarum genus.“²⁾

A dubniczai krónika szerint Niolaus filius U g r i n i de Wylak Nagy Lajos alatt vitéz tetteket vitt végbe Olasz- országban, Thuróczi írja, hogy még Szent László életében Kálmán Lengyelországban vonta félre magát, Markus és Ugra társaságában, a székely krónika Apor Dorbon, Nömör, Ugrón, stb. család neveket pogány világból fenmaradtaknak állítja.³⁾

A votyákoknak (vitbaiak) bálvány városáról szó van téve a bálvány szó alatt, de vannak nekiek Rycskow szerint apró házi idolumok is (penates) nyirágakból készítve, titkon ma is ragaszkodnak pogány kittekhez, mely szerint a fő isten a napban lakik, azon kívül jó és rósz szellemeket tisztelnek, papjaik neve T o n a a magyar

¹⁾ Ger Vossii, de Theologfa gentili Amstel 1668. in fol p. 144. Pray Pisáért, II. p. 81.

²⁾ Cornidetf Vindiciae Anonymi Budae 1801, p. 258.

³⁾ Wien Jahrb. An. Blatt. B. XXXIV. p. 7. Thuroeiy Chr. p. 1. c. 59. A nemes székely nemzet constitutióji. Pest 1818, 1. 276—295.

tanító. Ibn Foszlán és Jakut arab írók a baschkirokról emlékezettel hagyták, hogy minden fából minden köböl faragott bálványaik voltak, melyek kígyót, darut és más állatokat ábrázoltak, azokat tisztelettel, minden kettő régibb író Julianus barátnál, azért Cornidesnek mit sem kellett volna Julianus tanúbizonyságára építni, hogy a hátra maradt magyaroknak nem voltak bálványaik, mert épen Baschkirin volt a nagy Magyarország, épen a baschkir bálványok létezése mellett tanúsítnak az arab írók.¹⁾

Meiners a siberiai pogány népekről Georgi tudósítása nyomán közli, hogy ott igen kevés a bálvány állat képek száma, ellenben az emberi apró alakok nemezből, papírból gyakoriak, melyekre akadt Plankarpin is a mongol földön Szamojéd, Osztják Kamtschadal, és Burát földön festett, vagy kifáragott fa törzs ember alakok a bálványok, legtöbb köböl faragott emberi képek találtatnak a lapp és siberiai pogány földön, itten kivált a schamán papok és varázslónők bűbájos köpönyegeik és három láb hosszú bálványokkal meg rakott botjok vagy kis zászlók és szinte képekkal meg rakott dobjaik, a fő eszközök a varázslásra melyről később leend még szó; Strahlenberg említi a vogulok közt a bagoly idolumot is, mely fából készült, és hozzá természetes bagoly lábakat kötnek.²⁾ Castren legújabb utazó Siberiában, az Irtyesch melletti OBZTJÁKOKRÓL írja, hogy azok ma is pogány módon áldoznak, kiknek egykor hatalmas bálványok volt egy rézből öntött medve, milyenek az utazó birtokába is jutott,

¹⁾ De Baschkiris que memoriae prodita sunt ab Ibn Fosslans et Jakute Interprets C. M. Fráhrio Petropoli, 1621. Memoires de Γ acad. imp. t. Vili. Müller Férð., der ugr. Volksstamm. I. B. 165. 171. 300. II. B. 388, a finn bálványokról. — A vitkaiak fabálványaik neve M o d o r .

²⁾ Allg. kritische Geschichte der Relig. I. 161. 164. II, 493. Strahlenberg, 1. c. p. 353.

Strahlenberg a Jenisei víz mellett lekő osztrákokról pedig azt hagyá emlékezetül, hogy egy köből faragott öreg ember képet tisztelik, melynek orosz neve Starryck Starrucha (az öreg)¹⁾ Ruisbroek a mongol templomokban igen sok bálványra akadt, melyek között voltak, nagyok és kicsinyek, ezeket a megholtak örökösei állították fel, hogy így emlékezetek fenn maradjon nemezből (feutre, Filz) készülvék az ily képek gazdag ruházattal ellátva, a schamán papok feje közel lakott a chán palotájához, ki a Chán szekereire felvigyázott, melyek rakkák voltak hason képekkel rég — úgymond vissza térték volna a mongolok ismét Magyarországra, ha papjaik azt jóslótták volna, egy magyar kereszteny, titokban egyszer belopódzott a papok házába, mikor épen azok rósz lélek felhívásával foglalatoskodtak, a daemon meg is jelent, nyögött, ordított, hogy a házba be nem mehet, mire a magyar féltiben elillant, mert őt különben meg ölték volna.²⁾

Voltak a hunnusoknak, mint az avaroknak is bálványai. Gordásról a bálvány rontóról már fólebb volt szó, a hunnusok — írja Neumann — kikről már 2357—2258. Hunjo név alatt emlékeznek a chinai annalisok Krisztus előtt gyakran betörtek Chinába, ott ragadoztak mit nem szenvédvén tovább a lacosok, a második század utolsó negyedében Krisztus előtt elhatárák magokat őket meghódítani, a hadjárások ekkor kezdőttek el ellenek túl a nagy kőfalon, a homok tengeren és Góbin keresztül az oxus vízig s kásphi tengerig. Egy ily hadjárás alkalmával a többek között — mint Panku írja — egy arany bálványt is zsákmányoltak, mely előtt valamelyik hun-

¹⁾ Bulletin dee scientes etc Nro 66—58, t. 3. Strahlenberg 1. o. p. 105.

²⁾ Bergeron Voyages en Azie A la Huye 1736. t. 1, chap. XXVIII. XLVII.

nus alkirály a mai kis Bukariában, vagy jobban Turkesztán keleti részében imádkozott és áldozott, Vuti császár 121, Krisztus előtt a bálványt saját palotájában állította fel, s annak tömjénezett, közönségesen Buddha képmásának tartatott az elzsákmányolt hunnus arany bálvány. Stanislaus Julien s Biot a hunnus király nevét is közik, kitől Buddha arany szobra elvétetett, a híres chinai történetíró Pan-kov szerint H o t s c h u n a k hív-ták azt, Gerard is akadt ily hunnus bálványra Kabul körül, szinte Buddha kép mására, melyet így ír le „eile a des cheveux boucles qui flottent sur ses épaules, ses deux mains reposent sur ses genoux, son front est mutilé. Lataille des porteurs de mässues, est mince comme celle de Hanuman pendant que leur poitrine est large.“ Bala-bágnál úgymond Bahhar nevű város romjai vannak, hol sokszor aranyt s bálványokat találnak, melyeket a tudatlan muselmánok szét tördelnek. Azon közleményekből melyeket Neumann a chinai Fahian indiai utazása után kifejtett világosságra jő, hogy nemely hunnus és turk nép ágazatok korán elfogadtak Buddha tisztele-tét. Attilával egyben köttetésben állt a chinai császár, a turk származatú Topodynastia a VI. században térité a buddhismusra a törököket, a Byzantiumba ment török követek homlokaikon látszó jegy Buddhához jegy volt (schvarga) mely egy félre billent kereszthez hasonlítás azt a görögök valóságos keresztnak vették. Ruisbroek leírván Cailac várost a jugorokról (= turk ojgurok) írja, hogy azok keletre Organum (= Urgendsch hegyein laknak, s bálványozók, leírása s egészben egyez mint Ritter már észre vette a buddhai bálványozással még a felkiáltás is Vi man h a c t a v i az ismeretes Om-maní. Az Usun nép feje is Kumuni (= cumán, kemény,

a mongol bárom dialectu nagy szótárban kun, kung, kUmttn-ember Arndt p. 256) ily arany bályánynaltisz-teltetett meg 51-ben Krisztus előtt a chinai fővezéről. Mutualin után írja Ritter, hogy Tavan (= Ferghana) lakói is a régi Dahák, vagy Tahiák Tesi nevű Istent tisztelek, melynek 18 láb magas arany szobra s jó testalkata volt, minden hónapban öt teve, tíz ló, száz Urü kivántatott az áldozatra, e scytha vallás nyugotra a Kaspiumig terjed, Tesi isten templomába még a VII. században is a chinai Han dynastia egyik császára arany bálványt küldött.

A turkestáni földön fenn maradt máig is Hotschu hunnus király neve Hotsheu vulcanus, hegynévében ott van Usch-Turpan is vagy Turpan föld, mit a' mongolok Tnrfáunak mondanak ki. A Use h-T ur pán magyarul Osz to pán a Perneszi tös gyökeres erdélyi családnak állandó mellék neve a XV. XVI. ezázadban, mely főrangú hivatalukat viselt s Perneszi Zsigmond de osztopán mint író is 1646. kiadott könyveiről ismertes.¹⁾

A Top s név is él a tópai tatárok névében, honnan Te pej v. Töpej hegynéve Benkő szerint Felső-Fehérmegyében, hová sorozható a nagyváradi káptalan jegyzetekben elő forduló villa T hep a 1217. judex Tupa ugyan ott Táp falu Révaiban (ant. hung. p. 84) = alimentum, honnan táplál ige, és ezt Révai alaposan magyarázta, mert a finn T a p i o isten név, a vadászat isten, az embereknek jóltévő'orvosa, s táplálója.³⁾

¹⁾ Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. III. B. 1. Heft, p. 124—130. Journal des Savants. 1845. p. 233. N. Journal asiat. Nro 81. p. 263. Neumann, die Völker des südl. Kusslands, p. 114—115. Bitter, Erdkunde. V. 430., 437, 440., 617., 647. Benkő, Transyl. General, t. II.

²⁾ Tappe, Gesch. des rues. Reichs. 1« 62. Mono, Gesch. des Heidenth. 1. 53. A Topái tatárokról, 1. Haneberget, Zeitschr. für die Kunde des Mor-

A székely földön is van Tépely víz Tépely hogy Keresztes Máté tudósításai szerint 1777. Benkőhöz Bartépely, Topa mongol helységet Tübetben Ritter feljegyző (I. 176) Deguignes szerint T opa-Földurai, hajlandó vagyok mind e neveket a köz táp gyökre vissza vinni, mely napot, melegséget, tápláló erőt jelent az indogerман nyelvázagazatokban is, mit tovább mutogatni jelenben nincs időm.

A Tesi nevű istennév is csak a magyar tűz lesz, finnül *t u u z*, a magyar pogány vezér *T o s* neve *Anonymous*ban alaki változtatása a Tesi isten névnek, Dánkovszki azt, elég nevetségesen tőszónak magyarázta, hiszen a *Thus*, *Thasi*, *This éri*, *Dézs*, *Dezső* család nevek már XIV. századból oklevelezhetők, villa *Tos*, *Tesa*, villáé *Thazar*, *Thozur*, a nagyváradi káptalani jegyzetekben a X1U. század első felében gyakran említették, a persa *mythologia* szerint Feridun (ez a görög *Perseus* — persz, perzzel) első tűz templomot építettet *Tus* városban *Khorasánban*, vagyis a nap földén, melyet *Fraser* utazó *T o o s*nak *Abulfeda Tuznak*, *Hethum chán* a X1IL században *Thoásnak* viták vitkaiak fő istene *Pallás* szerint a napban lakik, *Tas a*, *Busz* nevet tehát erre kell érteni, nem valami más földi istenre, mint *Pallás* tette (Reisen III. 480) *T o e s c h* Meninszkiben *s Ferhengiben* = tűz persául, hosszabb formája *atesch*, tűz arabul is = *natura*, item *calor* a mi a persa *tisi* mint *Hammer* már meg-

géni. I. B. II. Heft, p. 190, hatalmas nemzet volt ez egykor 1. Schmidt-*et is „Forschungen“*, 1. e. p. 71. *De quignes*, Allg. Gesch. der Hunnen, t. 1. 446. Herbelot is a *T a p o* nevet föld urának magyarázván (*to* = föld, *po* = király tatárol, t. VI. p. 24. 68.) s *T o u p a* fejedelmet is említvén 402-ből a magyar táp törzsöt külön állónak kell venni, hanem ha a finn magyar táp is valamikor tápláló földet jelentett, melynek mint az égnek egykor áldoztak.

jegyzé mordvánl toleo s = tűz, kirgisül tax, keltául is tez = chaleur, tezi = echauffer, tezet = echaufé Bullet szótárában. A görög mitbologiában dia = nap ég királya, miről Creucaer bőven értekezett, a Zeus, de us, the os formák csak módosítások mint Dom, Seböli, Emerich Dávid elő adják, Heraclitue és Demokritus is tüzet értettek alatta, az genericum nőmén volt kezdetben Creuczer szerint.

A finnstatár nyelv ágazatokban tu, tü, tűi, dju, duy, tut, tut, tayt, tat, tua, tul, tuli, tulli, tol, tjud. thui, alaki változásokban áll fenn, mongolul tolo, tu.litzchi = tüzelek. A zendavesta említi már Tűz folyó vizet és hegyet, a keleti Iránban lakó T a s i, vagy T h a z i nép fajt, melynek ivadékai Halling szerint az áfgánok, Tuz-kul ma is Musztág hegylövében kirgisül tűz forrást jelent, török neve Isse-kul (= üszegős tó,) ¹⁾ Abulghasiban Isákh-kol Ruschi deddiben Iseh-kel.

¹⁾ Wien. Jahrb. VIII., B. 326. B. L. Anz. Blatt et B. LXI. p. 181. München. Gelehrte Anzeigen 1838. Nro 23. Jupiter. Recherches sarcé Dieu sorson culte p. Endric David. Paris 1833. Jahrb. für wise. Kritik. 1835. Jul. Nro 4. Demokritról 1. Wendt közlései, Götting. Gal. Anz. 1833. p. 1015, melyek szerint a köznépies Z e u s-sal fejezte ki mindig a tűz erbt. Heraclitról 1. Kittért, Wien. Jahr. B. LV. p. 63. seg. Arndt 1. c. p. 224. Klaproth Asia P. tub. 8. 12. Strahlenberg 1. c. p. 137. A zendavestai helyeit, 1. Halling Gesch. der Skytken 1. 262. 263. 311. 387., az aethiops thu suhy = mii tus, melyek Halling a népnevet akarja magyarázni mit sem ér, a zend nyelvben kell azt nyomozni, ás ha ma az arabokat nevezik a persák T h á z i -aknak, úgy a persa t a z i d e n igeszó jó értelmet ad (= vagari) mert korbori csapatokból állnak, hogy a nap futó lovaira használtatott e szó kitetszik onnan, hogy Meninszki még im ez értelmeit is feljegyzé nasci, accendere, ardere, a gyakorlati formában t a z a n i d e n — facéré ardere, accendere, t a z i equus egregius, velős t. H. p. 1. p. 13. 14, s mint láttuk fölebb tűz arabulis r=natura calor. A tűz tóról Musztághegynél 1. Kittért I. 338. Pott a persa t e s c h (— tűz, Meninszkiben t o e s c h) szóra a teschból megrövidítve példákat is hord fel az a hangzó kihullására. Zeitscb. ftr die Kunde des Morgenl. HL B. 1. Heft, p. 63. Herodotus is a napot Homér ny-

A felhozottak szerint a magyar tűz szó ismét ős világi, mondhatnék az arany kor műszava, milyenek az ég, meny, hold, nap stb. A volga földi, s Kaukasus feletti lakosása őseinknek későbbi időszakból való, szülő földünk belső Közép-Ázsia volt, honnan az északi részbe China közelébe jutottunk, s az ázsiai scythákkal, majd később a török-mongol fajokkal szoros érintkezésbe jöttünk, míg végre a harcz eseményei Uraihoz tolta bennünket, hol kezdődik voltaképen nemzeti történetünk, nyelvünk egész alkata, a gazdagságra s bőségre mutató szavaink, selyem, bársony, bíbor himvarrás, gyöngy, teve szőr, (séresek nevej kincs, bakatsin, arany, ezüst stb. más részről az állatok nevei oroszlány hiúz, párdutz, teve, sas, belső Ázsiára utalnak vissza, az ős szájhagyomány is Khorasánról Turócziban, honnan nőt vett magának Kába, a boldog földről Anonymusban „namibi abundat aurum et argentum et inveniuntur in fluminibus terrae illius pretiosi lapides et gemmae“ némi részben nemzeti szokásaink egy rélke is azt tanúsítják, hogy ősi fészünk Ázsia belsejében volt, hogy mi a túrán vagy surány földi azon scythák ivadékaiknak nézhetjük magunkat, kik ezer éventul szüntelen hadakoztak a medopersákkal, kik közt végre egy része nemzetünknek keleti Iránban felolvadt, az a persa vallást és szokásokat lassanként felvette, azokat rokon felei közt is tovább terjeszgeté E tárgy bővebb kidolgozást érdemel, melyet tekintve vallásos mű szavainkra, szokásainkra a

mába sokszor theosnak nevezi. 11. 24. VÉL 87. L 216.1. Allg. Lit. Zeit. 1810. Jól. Nro 125. bővebben. Wagner 1383 oklevele Th us Péter és Mátyás testvéreket említi (Decas II. p. 86.) Inchoffer pedig arról tannosit, hogy pogány eleink szokása szerint Keresztelő János ünnepét elfordíték, azt tűz gerjesztések, tánczmolatság, babonás énekek s versek — hangos felmondásával elcsufítánk, mely tévélygések csak idővel mér Békéltettek köztünk. (Tol. 4. p. 100.) a merőben persa szokásról lejebb lesz még szó.

mesés arimaspok gazdag kincsű földjére stb. végre is lehetne hajtani, azzal azonban most fel kell hagynunk, mert alig maradt időnk a jelen munka bevégzésére is. A torkestani Jancséknak, kik később a hegyekről Alán nevet viseltek, Thesu és vén nevek alatt is eralittetnek az V. században (Ritter IV. B. 2. Abth. 605. 611. 625.) még előbb a chinai annalisokban a hunnsok néhány fejei is, Tűzi és Muschun (Mosony?) nevet viseltek (Hyakinth 1. c. p. 187. 211.)

Az Avarok, kiknek chánja az égi tűz istenre skardjárá esküdött Menander szerint, bálványaik előtt tettek ünnepélyes fogadásokat: a longobard Pert a v i d Grinvaldtól féltében, hogy annak testvérjét meg ölte 662. olasz földről át szökött az avar chánhoz Grinvald vissza kívánta őt, a chán tudtára adá vendégének gondoskodnék magáról, mert miatta a két nemzet közti frigy fel bomlanék, mivel azonban a chán a bálvány előtt tett fogadást vendégének, őt még is ki nem adá, maga Pertarid érdekesen így adja elő a dolgot „*Füi aliquando in die jnventutis mea exnl de patria expulsus, sub pagam quodam rege Hunnorum degent, qni iniit mecum foedus in deo sub idolo, ut nunquam me inimieis meis pro-didisset, vei dedisset. Et post spatium temporis, venerunt ad regem pagannm sermone inimicorum meorum muncii premitentes sibi dare sub jure jurando solidorum aureorum modium plenum, si me illis ad internecionem dedisset: quibus non consentiens, dixit, sine dubio dii vitám succidant, si hoc periculum facio irritans pactum deorum meorum'“¹⁾ Több ily jellemes tettek akad-*

¹⁾ „*Coelum ex alto ipeie, et dens ignis qui in coelo eet irnat super abaros.*“ Menander 1. II, hist, in Eclogis deceptie 1.1. Scriptorum Byzant edit regia p. 128. Pertaridról 1. Prayt dies. X. p. 259, ki azt az egykorú hiteles kútföből meríté.

hatni a barbároknak kikiáltott népek közt ellentében a római s görög udvarok feslettségeivel, melynek rémitő vázát adja a Történet tudomány. Trogus Pompejus hű rajzát adja ezen ellentének a scythákról szoltában „prorsus ut admirabile videatur, hoc illis naturam dare quod graeci longa sapientium doctrina, praeceptisque philosophorum consequi nequeant, eultosque mores inulte barbariae collatione superari. Tanto plus in illis profiéit vitiorum ignoratio quam in his cognitio virtutis“ (Justinie 2. 2.)

Végre említenünk kell a bámiáni nagyszerű kö bálványokat is Kabul és Balkh között, hol Gerard is hunnus bálványra akadt, Burnes két ily bálványnak (férfi és nő nemű arcuak) rajzát is adá, s az eddigi vizsgálatok szerint szinte buddhai tiszteletre vonatkozóknak véteknék. Stuhr Vuetschi nemzetnek tulajdonítja azoknak késztetését, mely a 2-ik században Krisztus után a hiungnuk által úzettetettek China szomszédságból, s Buddha vallását felvezén új honjába virágzásra jutott, az ötödik században még Indiában is uralkodott. E yuetsehiék a scytha géták, kikről Ritter is chinai kútfők után bőven értekezik.*¹⁾ Neumann mutogatásai szqrint hunni ephitaliae, a mi bizonyos is, mert Cosmas Indoc. 400. Krisztus után mint Egyiptomi kereskedő indiai útjában említi a fejér hunnusokat, Gollás v. Gulyás.nevű királyokat, Hunnia földjét ugyan ott. Eza Gollás a Const. Porphyr. G y 1 a s-sa = Gyula, tulajdon név hivatal után mint a Tarkány stbt Cons. Porphyr görögösön Sulla nevét is Suliásnak írta.

¹⁾ Stuhr, die Religionssysteme, 1. c. p. 31., az előszóban: Ritter Erdk. I. 192. IV. B. 2-te Abtheil. 648 stb., bőven beszél rólok Panthier is journ. asiat. oct. 1839. Nro 46.1. Heumannt is Gelehrte Anzeig. München 1839." Nro 26. Cosmoeról 1. Montferucon nova collectiv Patrum Paris 1707. föl. t. 11. p 149.337.338.339.

Második rész.

A p a p s á g r ó l .

1. §.

A tátosok.

A francia tudós Dussieux négy sorban foglalta öszve mind azt, a mit a pogány magyarok vallásáról tudott „Les Hongrois etaient paiens, ils ad oraient latén l' etre supréme, un mauvais princip Urdung et une (juantité de bons et de mauvais génies, leurs prétres s'appelaient Táltos.“¹⁾ Bátori László bibliájában tátos = sapient, aperti ingenii vir, magus, hogy ma is divatos még e szó kiteszik a Tájszótárból e Kassaiból. Sternfeld a bajor academia év könyveiben (II. B. 2-te Abth. 1839) a tátost papnak, a tátost bűvös lónak magyarázza, melyet Szirmai (in párából p. 95 pegasus-ir. A lapp nyelvben a tátosnak a t á 1 d o s szó felel meg, taldo s pappa Gyarmathi szerint tudós pap.²⁾ A Fezid kardoknak, vagy az ördögöt titkon tiszteleknek papjai is dedeseknek hívatnak Fontanier utazó szerint „ils s appellent leurs prétres d e d é s ils n' ont pás deliores de religion, font leurs prieres en chantant.“ E papok az ttrtt leg drágább kelmékkel takarják be, előtte letérdelnek azután feláldozzák s meg eszik. By ded es papoka byzanti írókban te te (««) néven említvék, Ritter azt is

¹⁾ Essai historique eur le» inrasione de Hongrois. Paris 1889. p. 17.

²⁾ Affinit. p. 45.

kiemeli, hogy különösen a T a i t a h kurdok az ördög tisztelők.¹⁾ Ős valásos mű sző lehet a táltos vagy tátos mellék név is, magyarul az jóslét jelent tát törzsből ítélve = aperit, hiat Molnár Albert szerint, honnan tátong, tátogat, tátó stb. ezen szájtátogatást a schamán papok convulsiojiból könnyen ki magyarázhatni. A siberiai schamánok — írja Gmelin abban egyezők, hogy egyik is magát papnak nem teheti, hanem az isten választja ki őket, az isteni választást meg isméri a görcsökön s rángatódzásokon, az ily epileptikai állapotok öröklési nyavalýák, gyakran a hatodik izre is át szállnak a pap hivatallal együtt, minél régibbek, "annál inkább tiszteleinek, ha magoknak nincs utódjok, más nyavalýás gyermeket fióknak fogadnak fel s azokat helyesítik, némelyek légy-gomba főzött nedvét isszák, vagy azoknak vizelletét, kik már a főzött nedvtől megtébolyodvák, hogy annál hamarabb rángatódzásba jöjjene, bűvös eszközeikkel dobbal köpönyegnyeikkel rémitő tsörgést okoznak, tettetik osztán magokat mintha az istenekkel beszélnének.²⁾

Buddhának még ma is fenn maradt a T á t neve, Deva-Tát Hammer szerint = der göttliche Künstler woraus der Teutates der gallischen und der Tu i s t o der germanischen Stämme abzuleiten, eine Benennung, die ganz dem Demiurgos der Griechen und dem opifex der gnostiker entspricht.“³⁾

A demiurgus már épen a tátost fejezi ki, a kettőnek foglalkozásai mindenben egyezők. Az aegyiptomi Tót

¹⁾ Voyage en orient Paris 1829. II. 169. Ritter, Erdkunde. VI. B. 2-te Abth. p. 726. 748. Dueas XXI. p. 163.

²⁾ Gmelin helyeit összeszedte Meiners I. c. II. 488. 493. 501. Georgit is Russland, Leipzig 1783. II. 375.

³⁾ Wien. Jahrb. II. 821. III. 187.

istennek is (= Merkur) phoenicziai nyelvben tauutos a neve Philo — Bibliáéban, ki Sanchoniathont irta ki, Thouth, Theuth, Thoth formákban is iratik, ki-nek a beszéd elrendezése is az írás létre hozása, mint a csillagászi jóslat találmányai voltak Diodor szerint. Plató Theuthnak írja s az ő idejében már aegyiptomi istenek, vagy istenes embernek tartatott Ciceróban Thoxt, Theuth olvasás felváltva áll, Lactantiusban Theutus a görög epigrammában thóth. Galliában Teutates név alatt volt ismeretes, Lucanus így említi, s Livius Merkúrnak magyarázza „Scipio in tumulum obversus quem Mercurium Teutatem appellant (1. 26.) Az aegyiptomi régi emlék feliratokban mint azokat Rosselini és az ifjabb Champollion gyűjteményeiben láthatni Thut-mosis Thut-mes nevet viseltek többen a XVI. és XVIII. dynastiából, a micsak a Thut, vagy Tot és Mothes szók öszve tétele = Merkur fia. ¹⁾ Azok kik a Tuito v. Tuisto, v. Theut német isten névhez kapcsolják a Teutonok nevét azt is megjegyzik, hogy más néven az Odin v. Woden név alatt volt ismertes = Merkur ma is Woensdag = dies Mercurii, dánul onsdag; avki esett, mint az odin előttel maradt a v. Paul Warnefeld is írja „Wodansane ipse est qui apud Romanus Mercurius dicitur“ Halling szerint Odhin és Buddha egy istenség a buddhinus germanfajú népek Odhin vallását követték, ha az áll, úgy Buddha Tát neve sa német Thent név is egyeznénék, mire a német tiutjan = preisen segnen, cerühmen, thiut, tuitsch = bonus, aptus, thiuten, deuten (= deuten) aptare explicare mint meg annyi tátos vagy Merkur foglal-

¹⁾ Bochart geogr. sacra edit Villemandi, p. 662. Gesenius, Allg. Lit. Zeit. 1811. Märe, August.

hozásai jelentő szók felvilágosítást nyújthatnának. Igaz a Teut névszó nép értelemben is magyaráztatik s használtatott is később, de az isteni tisztelet az antece-dens sok nép faj istenei után nyerte nevét, mint épen a buddhinusokkal volt a dolog,¹⁾ a Teuton név Theut vagy T u i t o isten névre utal vissza, s érdekes volna tudni valyon a Bosporusnál egykor lakott scytha Tát nép nem Buddha tisztele volt-e? legalább Ritter azt az ott lakó nemely scytha fajról nyelv emlékek után állítja s úgy vélekedik, hogy a scytha a paturiai köemlékek is melyeket La Motrave 1711. felfedezett s férfi s női képekkel ékesítvék, a kaukasi Magyarváros (Madscharia) romjaihoz számíthatók.²⁾

¹⁾ Halling de flava gente Büdinorum Berolini 1834. Odinrol 1. Dornt über die Verwandschaft des persisch.-germ. und griech.-lat. Sprachstammes Hamburg 1827. p. 170. Caesar is írja deum maximé Mercurium colunt (galli) hunc omnium inventorem artium ferunt de b. gall. 1. VI. c. 17. Tacitus Tuito german istent említ, kit leginkább tisztelek dé mór. germ. c. II. atuiten, deutén igékről 1. Grimmett Gramm. 1. 108.

²⁾ Die Vorhalle europäisch. Völkergeschichten. Berlin 1820. Vorrede p. 29. Apaturiáról 1. a könyv 214. lapját. Ez nagy város volt romjaiból s köemlékei után ítélt, Byzanti István három ily nevű várost említ meg Apaturos, Apaturites, Apaturios név alatt a pontusi földön, Eöppen és Raoul Rochette szinte emlitnek Apaturon várost Sind földön túl a Kubán vizen, honnan a Kubinyi magyar név, 1. W. Jahrb. B. XIX. p. 219. Sokféle kép értelmeztek a nevet, nemelyek az indus A t a t h a r isten névből, mások a görög homopaturiából magyaráztak, legjobb azt a finn tatár A baturából magyarázni, mikép hívják ma is az Abinczek fölkhelyét, orosz neve Kusnezk, A b a t u r a apa várost jelent az Abinczek neve is Abától van, 1. Georgi Russland 1. e. 1. 249. A T á t vagy T h á t népről (Antiquites du Bosphore — Crimmerien. Petersburg 1829.1. és Bulletin dee sciences histor. antiqu. Nro 1. 1831. Paris par Fe-russac, ma is vannak Tát népek Daghestánban s Krimben, az elsők rontott persa, az utolsók rontott török nyelven beszélnek (Asia Pol. p. 240, és Eichwald, Reise auf dem kaspischen Meere. Stuttgard 1834. 1. Th., ki az előket persa, nem tatár telepnek véli nyeltek után ítélt. De ha roszul beszélik a persa nyelvet, úgy hihetőbb, hogy tatár fajuk, mert Ritter is írja Monteith után, ki 1832. utazta be a kaspi tengert és a kard földet, hogy a persa és török nyelveken kívül honi nyelvre is akadt, milyen . G i 11 a

A tatár népek egyik törzse is Tát nevű volt, chinai annalisok után írja Ritter, hogy a hét ágazatú régi M o h o (= mongol) nemzetnek egyik szakadékja Tát nevet viselt, mely Korea északi részén és Gobi keleti szélén tanyázott, később a tungus s mohó népfajok közt folytatott háborúk miatt, melyekben a tungusok voltak nyertesek az Inschan hegyekre délré húzódtak 880. a Songdynástiának szolgáltak, chinai határ őrzők s lókupczek voltak, Neumann szerint Tata vagy Tata-or = tatár, mongolokat értik- a jobb írok alatta de a nyelv szokás kiterjeszté azt a tungos s török népfajokra is. Tata, Tatár, tartár, Tatán mindegy név mind Hammer azt az orosz Hyakinth utazó állításai ellenébe megvitatta, az nem chinai szó, hanem csak át véve van, mint más hason nemzeti nevek p. o. a Tadschik s T a z i nevek, melyek a persákkal érintkezéskor honosultak meg Chinában. A T a t a névvel is így van a dolog, Wahl ezt még 1831. kimondá. A mi névszó jelentését illeti, azt Gatterer Gaubil hiteles chinai missionarius után így adja elő. A Zyongnunk (= hunnusok) chinai neve Tata a mi idegent, barbarust, nem chinait jelent, a tungosoknak is e nevet adták, de hogy a hunnusoktól őket meg különböztessék, amazokat nyugoti, ezeket keleti Tatáknak neveztek. A chinaik gúny kép használták s értelmezték a szomszéd földi nemzeti neveket, mit Remusat példákkal bizonyít, Schmidt is ezt állítja a Tata névre, de abból még nem következik, hogy eredetileg jó értelme ne lett volna e névnek¹⁾ sőt hihetőleg a Tát nevű népfajok

vagy T a u t nyelv, mely inkább a kurd nyelvhes hasonlít, a ghilányi nyelv is honi; a Gilla a régi gelonokra, vagy mai ghilányiakra emlékestet f issza, s említők már a T a i t a h kardokat, kiknek t á t o s papjairól Fontanier jé tudósítást adott, 1. Kittert Erdkunde VI. B. 1« Abth. p. 599. Monteith útjáról.

¹⁾ Bitter I. 250. sequ. Neumann Asiat. Studien 1. 123. 126. Klaproth

Tát, Tót, Theut, etb. nevű isten név ntán neveztettek el. A tátosok nyilatkozók voltak, kik az isteni végzéseket hírül adták jövendöltek, maga a Merkur vagy Tát botja „qui virga levem coercet aurea turbam“ (Horácz Od. 1. 10. 10. 19.) nyomozható még ma is a echamán papok vagy tátosok bálványokkal ékitett botjában, melyet bűvészletekre a föld alatti szellemekkel való beszélgetésre, s azoknak mint a holtak leikéinek felidézésére, is használnak, és Herodot megírta már (IV. §. 67. 68.) hogy a scytháknak jósló papjaik vannak, kik fűzfa botok segítségével jövendölnek. Pallás említ a ságiak bűvös papjai közt egy Utschilai nevűt, kinek jósló pálczája 46 egyforma nagyságú mind két oldalt meg égetett nád darabokból állott (Ritter I. 1086.) A pogány magyar tátosok neve fenn maradt még Tát falu névben Esztergomban, Tátika várban Szálában mint a finn Tápio isten név (= Táp, Tápa, Tápé, Tápián, Táplánfa helység nevekben megöröklött az 1267 oklevélben Benkeő gyűjteményében Tatus filius Elek, aligha rossz leírás nem lesz Tatus helyett, Tatun nemzetét Kéza is említ s a Török Tala-tunno, ki első tanítá új-gur írásra a mongol herczeg fiakat, ily tátos tanító volt, a tsuvasz jósló papok köz neve ma is T u n j a (= tanító) Rgytskov szerint, tán a scytha népek T a n j o u nevű fejétől (= ég fia, tanító) Justinusban rex Tanaus scythiae (1. 1. c. 1.)¹⁾

Ae. Pol. p. 202. Malcolm 1. c. I. 99. 103. Hammer W. Jahrb. B. LXVH. p. 6—18. Wahl Allg. Litter. Zeit. 1831. Nro 173. Gatterer Comment soc. reg. götting. volumen XIV. 1800. Bemusat surlee langnes Tartares p. 8—9. Schmidt, Forschungen, p. 42. 50.101, 161.

¹⁾ A tan gyök ösvilági s közös más nyelvvekkel is, t h a n a, zsidó syrus caldaeai nyelvben, narravit, indicavit, docuit (Wiener p. 1047). Béregszászi negyven hatásos értelmeit közli, a parsa d a n a = Wissenschaft, Weisheit, gelehrt, weise, honnan d a n i s t a n = wissen, erkennen, d a n i-

A chinai nyelvjárásokban *ti an, tin, ti, ten, ti en, japánul teng, ting, eget jelent* Klaproth szerint, Arndt *tien, tjén, tjan, formákat is közöl, s a turk tatár tangri, tengri, szókkal egyesíti, melyekről fölebb I. Rész §. 1. isten nevei közlésében már szó volt. A chinai császárök szokása volt a *hnnnus* s turk nép fajú királyoknak *T a j o u* *czímet* osztogatni az őskor őket vala-*

d á n, d a n a n i d a n (= *tanitni*) *wissen, zu erkennen geben, d ä n i s c h* das Wissen, *rabbinul t n a. t e n a, — discere, tradere, docere, daher tané* docens stb. 1. p. 26. 91., a chaldaeai *d e n a* ugyan a *d—t* kicsérélése. Törökül *t a n.y k l y k* = *testimonium, t a n i m a k* nosse, internoscere, *t y n m a k, d y n m a k* = *loqui, effari* (1. Meninskit t. 3»p. 634). *D a n d s c h i k* törökül == tanács (Beregszászi p. 118.) Szent Margit életében (1276) *tan a l t i*, Hammer jobban *d a n i s c h i* *knak* Írja, mert *d a n i s c h m a k* = tanácsolni (W. Jahrb. B. XCVL p. 122.) A vitkaiak is jóslókat *t u n j a* czimmel nevezik (Rytskow 1. c. p. 169). A cseremisz és turk nyelvben *t a n i k* == tanú, Zeitschrift für die Kunde des Morg. IV. p. 122. Gabelenz. Meninskiben *d a n i k* = test is, kurdul *d a n e m*, zendül *d a n é* = wissend, pehlvi nyelvben *d a n n a* (Klaproth A. P. p. 81). A *b a h d i t s a n* kurdok neve innen származott Bitter szerint, kurdul szinte *d i n e*, zendül *d a e n a* — *fides religio, pehlviben d i n* = *lex, tehát igaz hi vök, kik jó tanítást nyertek* (VI. B. 2. Abth. p. 630.) Bizonyítja ezt a *zendavestai h i v u d i n* kifejezés is = *bona lex, itt a h i v u* vagy *h u* = *jó, din a magyar tan* (1. Pottet Zeit. f. die K. des Morg. IH. B. 1. Heft, és a toldalékban a *j ó* szót.) (Az oláh *t u n*, *t u n u r l e*, *t o n ö* = kanon, *lex, t u n u r l e* = leges (1. Sulcer szótárát, Gesch. des Transalp. Daciens. II. B. Wien 1781. p. 151) a magyaroktól kölcsönöztetett. Mordvául *t o n a v l i t s c h ä k s t* = tanulók, *t o n a o l i t i & t n o s t a* = tanulóktól, *t a n a o l i t s ü n* tanulóim v. taníványaim, *t o n a o t s* — tanított, *t o n a s k i n o* = tanítás (1. Gabelenez mordvai gramm. Zeitschr. für die K. II. B. 2. Heft. Göttingen 1839.) A phenieziai régi felírásokban *j i t n é t i* = *dabit testimonium — tanúsít a j, ji* szokott előrag a jövendő módban (1. Wihl könyvét de gravissimis aliquot Phoenicum inscriptionibus. Götting. Gelehrte Anz. 1833. 1296.) Mindez mind a Zendavesta helye mutatják a *t a n* gyök ös világi elterjedtségét s Hammer még a német *d e n - k e n* igét is a persa *dán* (— *tan*) = *scias, dan* = *intelligens, doctor d a n i s t e n* = *scire* stb. szókkal kívánta összeköttetni (W. J. B. LI.). Neumann a *Tan-jout, Tschen-junak* olvassa, de maga még ismeri, hogy az a *hunnus t e n g e i* (== ég szónak csak chinai átírása. Zeitschr. für die K. des M. IH. B. 1. Heft, p. 124. Plath Thi anse unak írja a chinai császárök köznevét (= ég fia). Geschichte des östl. 'Asiens. 1. Th. Götting 1830.

mint danában úgy a szomszéd tatár földön az ázsia scythiában nép vezetőknek, népek tanítóiknak néztek.

Martinus missionarius 2670. Krisztus előtt említi Tanaust Hoangti császár helytartóját „primus illius praefectus fuit Tanaus, qui cyclum solis, quo finae in hunc etiam nunc diem utuntur, perfecit“ (histor. sinica Amstel. 1659. p. 15.) Az arab s persa nyelvben is d ü tt-ja = mundus coelum primum, tehát a chinai t i a n (Meninszki p. 761. in voce dünen) a turk dUnja = mundus, pehlvi dón ja mind csak egy szó (Dornl. c. p.) 43 Klaproth Ázsia P. p. 72) Az etruriat Tina fő isten név (Barth die Kabiren Deutschland Erlang. 1832) a volci kiásásoknál talált érez tükr feliratban T i n i a = Zeus Allg. Lit. Zeit. 1833. August Intellig. Blatt p. 460.) szinte ég istene volt, a nap isten, a volt a Támos v. Tanús isten is a rolla neveztetett T á n i s városban aegyiptomi földön, Letronne közié ez istenről a görög felírásokat s ellőtte már Droyzen János isten nevét, T anis várossal hozta kapcsolatba, mely az A ten névszó más alakzatja csak, A t e n-r a a ragyogó nap isten, a r a, ragyog szinte közös ős szók, melyekről idő hiány miatt nem értekezhetek. Tanis istenről 1. Letronne Recueil des inscriptions Grecs et latines de Γ Egypte t. 1. Paris 1841, s Droyzsen Rheinische Museum III 4. p. 538. és Jahrb. für Wise, kritik. Berlin 1843 May Nro 86.

A chinai tian, japan teng, turk tatár tengri magyar tenger, az etruriai Tina aegyiptomi Tanis, vagy A ten isten nevek az ég látható urát a napot illetik s ennyiben a magyar tűn (honnán tündér tündöklő) törzszel egyeztethetők, a t á n törzs pedig mind eszmeileg, mind történetileg szoros kapcsolatban áll az elsővel s a kettő közti viszony hasonló az ég (ardet)ség (coelum) közöttihez, a meny hold-világ s más egyébb ős sza-

vainkból hason eredményre eljuthatni, s más út többé nincs is a correlativ ős műszök lélek taní fejtegtésében boldogulni, mert hogy az ily kapcsolatos fogalmú hason alaki szék csak történetességek volnának azt állítni észellenes volna.

Hogy a tátosok — mint érintők — nyilatkozók voltak, mutatják a tát gyökkel egyenlő vonalon álló fát gyök származékjai más nyelvekben. Herbelot észre vette már, hogy a franczi F é é szó a fátából lett, olaszul ma is f á t e = fee, f a t a r e = charmer, enchanter a fata morgana név is innen. Nork szótárában Fee a rómán fada, olaszul fata, ad formám née = nata „sie ist die F a t u a und bona dea der Lateiner" Bullet kelta szótárában F a d h = propheta, régi emlékekben Fada Arnobiusban F a t u a, spanyolul Fada, olaszul Fata: fath = vat, vates, fatum fadha írül = magus, faodh = vox.

Hammer iija a fétis eh szóról, hogy azaz aegyip-tomi phtah = világ teremtő, melynek demiurgusi kalapácsa van a chinai futto az arab fat ah a = aper-ruit, az alkorán fontosabb czikkjei a főbb nyilatkozatok f a t i h a czímet viselnek, a persa fát = mors, fatum; Klaproth, szerint persa, bukar, arab nyelvben feotkui = jósló. Meninszkiben feth aperire, auspicare rém, jus dicere fatyh = aperiens. De Brossé ki első használta a fetíschiemus műszót munkájában így ír: „terme forgé par nos commerçant du Senegal surle mot portugais fétisso c'esta dire chose fée enchantée, divine, ourendant oracles, de laracine latiné fatum, fanum, fari“ shozzá teszi portugalli nyelvbentfaticceira == varázslóné, faticaria = magia. Bőven irafatu s vates szókról Leibnitz „Gallicum Fee exveteri Fata mulier divina, fatidica, — mihi idem ac vetus celticum vates au-

guriorum captor stb. azt is megjegyzi hogy a kelta vates szót Strabo ouatcies nek írja, a latin fa tum, kelta fan dh egy szó s Velledáról (= frau Holoe 1. hold szót így ir „Velledam etiam a rusticis in Misnia alicubi Frau Faute dici expertus sum.“ Velleda a magyar Bazdi vagy varázsioné volt. Az arab f-át feth tözsnek a zsidó phat a eh felel meg = aperuit, a pihel módban aperuis se = nyilatkozott, cháldceai nyelvben p h e t a c h = aperuit, declarativ, expositiv, hason ige törzs a zsidóban a phata szó is = patuit. A Jafet és Mufti nevek mind ide tartanak, a Mufti nevezetesen egyenesen az arab fe t i törzsből készült = edocuit responso judicioque, a zsidó pheta juth (proverb. 9. 13.) a latin fatuitas pro concreto fatuns. Jäkel a német fade (=dumm) szót is ezekkel sorozta öszve.¹⁾

A mi a kurd d e d é s papok nevét illeti tudni kell, hogy a tata (= atya) szónak csak módosítása a dada Dada magyarul vén asszonyt, d a d é vén embert jelent. Molnár Albertben agg dáda is van. Kresznericsben déd = avus, déd-ös atavus, déd-tik, atavia, Molnár Albertre hivatkozva, Dadas, Déd, Ded a, Dédes nevű helyeket ugyancsak Kresznerics elő sorozza. ²⁾ A Táj szótárban d é d ü k = mátka, nagy anya s székely szónak iratik, Veranz szótárában did dalmát szó magyarul oseum (ősöm) mi adedős szót felvilágosítja. Piringer a magyar d e d (= nagy atya szóról írja, hogy

¹⁾ Herbelot t. IV. in voce peri. Nork in voce Fee. Hammer W. Jalirb. B. LVIH. p. 62. Meninezki t. 3. 548. #57. De Brossé 1. c. p. 18. Asia. Pol. p. 247. Leibnitii Collect. Etymol. edit Ectardi in präefat. és p. 14. Wiesner p. 798—800. Jäkel p. 93.

²⁾ Dadai János 1664, küküllővári esperes egyik gondviselője volt az enyedi colleginmnak, s Vagnerben okleveleztetik első Lajos idejéből, hogy István Erzsébet királyné aprédja Dada birtokát visszavette Debreczen családtól (Decas III. 12. Dadai = Tatai, Dada Tata).

azt nem vettük a tót adjedoből s ugyan ō az eldőd szót a ded vagy dodhoz köti.

A székely dedük szónak megfelel a szláv dédek melyről írja Grimm, hogy a k csak kicsinyítő csehül ded = avus, dédek =avulus, lengyelül died és driadek ugyan az (Gramm. III. 699.) Aradt így ír „Táta, tjtatja (= d a d a, d j a d j a sind Namen mit — welchen die russischen Kinder alle Personen beehren,, denen sie nach ihrer Art Liebe und Achtung bezeigen wollen. Dieses Kinderwort hat sich auch unter den Formen Tjt etka (= Muhme) djadja (= Vetter) ded (= Groszvatter) djadka (Kinderführer) in der Sprache der russischen Nation erhalten.“ Ez író szerint a gallus ésó britt nyelvben is meg van a dák, tát szó = atya, tata. ted, tad = nagy atya, tada = nevelő, tado, tadok = jóltevő (p. 212 — 214.)

Georgiái nyelvben deda-cazzi = mulier Maggio szótárában (p. 126) törökül avim dede = eins avus (Meninszki 1. 482) leginkább a pörnép teszi az ily név másokat perpleonasmum a birtoki tárgy eleibe, különben a vég rag épen azt kijelenti. Ugyancsak Meninszkiben dede 1. turcice idem quod arabice dsedd avus 2. monachus, 3. patrinus (t. 1. 684. 723. Az arab dsedd el egyez a bukar d s c h e d = avus a persa d e i d e r = älterer Bruder. (Klaproth A. P. p. 247.)

Hammer a persa d s h a d u = saga, strix (vén dada és angol jade ismét a persa dada (= ancilla garrula) s az angol tittle, tatlle szókat fűzte egybe (W. J. B. LI. Meninszkiben is persául dada = szolgálóleány törökül dádi (t. I. 653) Hindoglu turk szótárában dede = nagyatya, Alter georgiai szótárában d e d o d i d a mater (p. 134.) A franciazca acad. szótárában dada gyermek nyelvében = Steckenpferd, dadvis = os

toba ember, tehát mint a magyarban is néha csúfold értelemben használtatik.

Azon periplus töredékben melyet Voss kiadott, mely későbbi Arrian periplusánál Theodosia városnak alán neve A r-d a u d a = hét isten a periplus írója szerint, Potocki és Pallás a kaukasi kisti dialectből magyarázták a nevet, melyben o u a r = hét, d a d a = atya és isten Jacquet szerint a mitzdjeghi dialectusban ouor = hét dadé dela = isten (jorn. as. 40. 1832. p. 83.)

Bagdad város neve is nemely magyarok szerint a persa nyelvből D a d isten kertjének magyaráztatik, hol annak bálványa állott (Herbelot t. i. p. 523.) A persa dadwend = dominus, dominator, dadik = judex justus, d á d = vindicta e régi hagyományos isten névhez méltán köthetők. Dádrád ma is a persa nyelvben 1. nőmén dei. 2. Structor, faber. Meninszkiben (p. 654. in litera D. s ez egyszersmind az erdélyi D e d r á d helység neve is. Klaproth elősorolja még a kaukasi dádi, dedé da dada, jada, jadeleh dudesch, tuttesch, nyelv járási szó alakokat atya értelemben. (A. P. tab, 5.) az utolsó az föntebb már érintett 1267 okleveles Tutus név lesz.

Most már lássuk a magyar Tata s tátí szókat, Tata annyi mint keresztatya, ma is Hegyalján tatám uram, keresztatyám, tatám asszony keresztanyám (Kassai V. 64.

A finn nyelv ágazatokban tato, taete, tjato formákban jó elő a tata szó, melyeket Arndt a lettus tás-sel, gallus tad, tuad, tausi, atyát jelentő szókkal köt egybe (p. 37.)

Possart lapp gramat. tätev-tomo = atyátlan (tomo = a magyar tlan fosztó rag) Mordvinul, minek tHtämok Avraum = miatyánk Abraham (Gabelenz mordv.

grammat. p. 408). Tata helység névén IV. Béla 1263. oklevele szerint a siciliai Deodatustól való „S. Stephanos dictam villam ob reverentiam et memoriām dicti Comitis Deodati Tata nominavit, quod pater spirituális interpretator vulgariter (katona hist. cr. dūcom p. 614.;

Ebből csak a. következik, hogy tata szóval éltek már a magyarok mikor kijöttek s az atyát jelentett nálok, később mivel Szent István keresztyája Deodatns volt tropicai jelentéssel is felruháztatott, s máig is mind a két értelmezés (természeti és lelki atya) divatos, s ez így van keleten is hol a lelki tanítók atyáknak neveztetnek. Különben is a Deodatus név, nem a t a t a szóhoz tart, az a francia dieu donné, a szláv Boydan, görög Theodor az örmény Derdat persa Boghdad, s a magyarázatban mind Sándor István, mind Jankovits Miklós megtévedtek.

Adelungban sváb és szász tartományokban tata, fries és hannoverai földön teite, angolul dad, dadde spanyolul tűit a, turkul tad a atya értelemben felhözvák. A görögöknel és rómaiaknál is úgymond ismertes voltatetta, tata, nevezet a fries tāti, tatta, teite, lengyel tata, és tátus, epirusi tata, és thesaliáig régi s e 11 a szókat is mind atya jelentésben ide veszi. Jäkel írja tatta, mamma szókról, hogy Németországban a kis gyermekek így nevezik szüléiket, meg volt Rómában is a szó. Martialis I. epigr. 102. írja: M a m ma s atque T a t a s habet Afra. Vignole is ily felírást közöl „fortunatus Tata et Herene Rhodine Mamma.“ Nonnus úja Romanorum filios cibum et potionem Buar ac Pápám matrem mám mám, patrem Tat am dixisse (Jäkel p. 86.)

Grimmben tote = susceptor baptisati toto

= Commater (Gr. I. 348. 627.) Schmeller bajor szótárában tatte a sváb datt, datte szóknak felel meg. Mariangelus nápolyi író beutazván Magyarországot is a XVI. században csudálkozott, hogy itt a gyügyűgő magyar kis dedek má:’ latinul beszélnek, mert mamma és tata szókat kiabálják, miket az anyjok sem ért.¹⁾ Közönséges szokás keleten mint nyugoton a papokat atyáknak tatáknak nevezni, a kurd ded és papok már ily d á d o k, vagy tátok voltak, czigányul is d a d e = atya s Hammer írja, hogy kegyességről elhiresedett derviseteknek szokásos nevek, dedi, tátí, s Abdáié Klaproth írja, hogy a tatár földön egykor hires Simon nevű syrus kereszteny tanítót Ogodhai tatár fejedelem athának szokott nevezni ²⁾ az atya szó szinte elterjedve van az északi nyelvekben, de annak össze fűzesét most mellőznünk kell, az ab a, apa, pápa, papa, pap szókkal is így van a dolog, a név mind a természetes, mind a spirituális atyákra már az ó korban egyaránt használtatott, azért okszerüleg állíthatni, hogy a tátos, dedi, dédés, tátí, pap nevek a tát, dad, isten név vei egykor belső szoros viszonyban álltak a tátosok nyilatkozók, titkok magyarázói, jóslók egyszersmind tisztelt atyák voltak, fő atya volt a t á t, vagy d á d, isten, a kültermészet által magát kijelentő, választott papjainak egyes esetekben nyilatkozó. Dodonának, hol hires oraculum volt, régibb neve D o d o Byzanti Istvánban ennek mint a szent írási do dán vagy d odin népnek

¹⁾ Moyit porro nos maiori quadam admiratione, quod infantes ipsi et horriduli et sordiduli, vix dum fari incipientes m a m m a m atqne t a t a m latino balbutiunt, ipsis quoqne matribus non intellect!. Bayle hozzá teszi, bajos képzelní, hogy az anyák ne értették volna meg gyermekéket, kiktől tanulhatták csak e le szókat (diction, hist, et erit. t. 1. p. 50).

²⁾ Hammer, Gesch. des osm. Reichs, edit 2-a 1.112. journ. asiat. Nro 69. p. 204.

neve a dák isten névtől kölcsönöztetek; az arab Dadán syrus Dód in helynévben még fenn maradt a szó (Wien. p. 213) saz minden más féle magyarázatoknak elibe tehető. így maradt fenn a tát isten név, a tatár, taitah kardok, tát, s tót népek névében, a taut, vagy ghilányi nyelvben, Tatta nép és városnévben indus delta földön, Tabtah vagy Tótha aegyiptomi város névében, Toto helyben mongol földön Thuto mongol vezér névben, a Thota hegység és Tata, folyó vízben tatár földön, hói a Tata helynevek számosok. *) A sa-

¹⁾ Bitter IV. 474.1. 149. journ. asiat. 1833. Nro 69. p. 198, ismét Nro 88. p. 866. Wien Jahrb. LVIII. p. 88. Herbelot t. VI. de Tartaria és t. IV. p. 29. T h a t sistan tartomány Táráról, melyet Mahmud foglalt el a XI. században. A D á d isten névhez tart a hunyadvármegyei Dedács helység neve is, D a d a tatár falu a magyar kúnsági Tatáriában (Tud. Tár. 1842. März) d á d i Lassen szerint Indiában is baluz y. beludzs nyelvben = Mutter des Vaters, d á d á = Vater des Vaters. Zeitschrift für die Kunde des M: IV. B. p. 466. A kaukasi leszgus egyik csapatjának is D o u d a n i a neve, maga magát Did ónak nevezi a szomszédek D i d o e t h inak (d* Ohsson des peuples du Cauoase, Pprie 1828. p. 169, a Plinius Didouri ibériai népiig ivadéka hihetőleg 1. Dubois de Montperieax kaukasi utazását t. IV. Paris 1841. p. 292), s valamint a tát nyilatkozó, beszélőt is jelent, a dák törzsben is megvan ez a jelentés. Beregszászi említi már a mongol d o d o l o h u igét dúdolni, énekelni (p. 197.) persaul du du sonus vox fistulae, a német d u d e l n Írja Hammer, (W. J. B. LL) Meninszkiben d ü d ü k törökül = d u d a, d ü d ü k d z s i = dudás. A persa mythusos időben D u d a e c h gigas neve is, egy fővezért is így hívtak ki Sender gigást megölte (Herbelot t. 2. 107. 281. 326. t. v. 188.). Az arabok ót Mahaláelnek tartják, ki Sethnél szolgált. Sváb nyelvben D u d e l , d u d e l n — duda, dúdolni (Schmidt schwäb. Wörterb. p. 146.). Ziska austriai Idiotikon-jában d u d á n , d ö d a n , d » d e r n = schnell und undeutlich sprechen, az oroszoknak is húros szer* számaik, d u d a , d u d k a néven ismeretesek (W. J. B. XXVII. p. 88.) kál-mukul d u d h a = ich rufe, d o d a g h i = ich wiederrufe (Strahlenberg p. 137), a magyar dadog is ide tart, s a kisebb Vág víznek is Nyitrában. Dud-vág a neve (Belii notitia Hung. Novae 1.1. p. 17.). A kelta nyelvben d a d 1 = parole, discours, d a d 1 e n = dispute, d a d l e m o r = plaideur. Bullet nagy szótárában, mikból kitetszenek a dák s tát törzsöknek e részben is egyenvaló fejleményei. A schamán papok csörgő zenéi s húros szerszámjaik megvoltak az ó korban is, zenészét nélkül az isteni tisztelet meddőnek artatott.

binusi T a t i u a is, ki Rómában Sabin isteneket vitt be, kiknek neveit a görögök nehezen tudták kimondani (Dión 2. 50.), kiről a tribus Tatiensis név is, melyet Varró, Volumnius után tnskus szónak mond (1. IV.) a látiúmban divatos Tata és Tattas szók mássa, melyek hogy ott a nép száján forogtak, fölebb már kimutatva volt Propertius is Tátnak írja (V. Elég. 2. 51.)

„Tempore quosociis venit Lucomedius armis
Atque Sabina féri contndit arma Táti.“

§. 2.

A Tátosok foglalkozásai.

Theophylactus szerint a pogány magyar papok jósok voltak „habentque sacerdotes, in quibus inesse vaticinandi facultatem arbitrantur.“ Egyik fő foglalkozások tehát a jósolásból állott, de mimódon vitték azt végbe, arról hallgatnak az írók tehát itt az i n d u c t i o segít ki, ha tudjuk mikép vitték azt végbe, s teljesítik ma is a schamán papok, a következetetés a magyar tátosokra is helyt áll.

Turócziban két *classicus* hely van, mely figyelmünket igényli, egyik a hunnus, másik a magyar tátosokat illeti, az első szerint Attila a Cataláuni csata előtt felszólítja a jósokat jövendölésre, mely rosszul ütvén ki, nyerékből mágját raktatott, hogy azon égessék el inkább mint sem hogy az ellenség fogáságába essék „universos aruspiceset divinatores quos ad instar paganorum magna futurarum rerum dicendi pro spe secum deserebat, ad se vocari jussit... Ilii quidem extispecorum perspectis, aliarum etiam rerum ad id idonearum scrutiniis diligenter examinatis, dicta eremitaee aprobarunt.“ (p. I. c. 15.) Itt a ritkábban nyomatott sorok

nyilván oda utalnak, hogy többféle volt a jóslás mód s kár volt Thuróczinak azokat elhallgatni, egyébiránt a tényt Jordanes is bizonyítja „aruspices more solito nunc quasdam vénás, in abrasis ossibus intuentes — — Hunnis infausta denunciant“ (de reb. get. c. 37.). Bél Mátyás azt hitte, hogy e szokást rómaiaktól vették át a hunnusok, de az nem áll, mert egyik mint a másik jövendölés! mód ázsiai eredetű, s ma is gyakoroltatik a schamánok földén. Jordanes azt is feljegyzé, hogy Aquileja ostromakor a gólyák kihordván fiaikat a városból Attila azt jó jelnek vette, s használta a katonák feltüzelésére „respidteaves futurarum rerum providas, peritaram relinquere civitatem, casurasque arees periculo imminente deserere“ (c.42.). Hogy ittisahunnus jóslók után indult el, kitetszik a mongol vezérek hason szokásainakból, kik mint alább látni fogjuk — semmi fontosabb dologhoz addig nem fogtak, míg jóslóikat ki nem hallgatták.

A másik helye Thuróczinak, a magyar jósokkal foglaltoskodik, előadván Péter király dolgait, ki ellen a magyarok feltámadtak, s András t s Leventét magok részükre vonják — ezeket kérik „quod permitteret Universum populum ritu paganorum vivere — christianam fidem abjicere etidola colere. Primus autem inter hungaros nomine Vatha de Castro Belus dedicavit se daemoniis, radens caput suum, et cincinnos dimittens sibi pertres partes ritu paganorum, cuius filius nomine Janus múltum postmodum tempore, ritum patris sequendo congregavit ad se multos magos et pithonissas et aruspices per quorum incantationes valde gratiosus erat apud dominos. Vatha et Janus hungaricum populum a fide christi averterunt. Tunc itaque detestabili et execribili ammonitine illius Vathae onmes populi libave runt se daemoniis, et cooperunt comedere equinas pulpas,

Majd lejebb Béla megkoronáztatását Fejérváron előad-ván — írja, hogy oda nagy sokaság gyülekezett, még parasztok és szolgák is, kiket a városba be nem ereszettek. „Plebs autem constituit sibi praepositos quibus praeparaveruút orcistram de lignis unde ab hominibus possint videri et audiri: praepositi verő miserunt ad regem et ad proceres nuntios, dicentes: concede nobis ritu patrum nostrorum in paganismo vivere, episcopos lapidare“ etc. A király három napot kért a megfontolásra „interim verő praepositi plebis in eminenti suggestu residentes praedicabant n e f a q d a carmina, contra fidem, plebsautemtota congratulanter affirmabat fiat fiat“ (p. II. c. 25. és 46.).

Ezek szerint Vatha volt a tátosok feje, kiről Ranzán is iija „erat Vatha peritus artium magicarum“ (index IX.) öt hivatalában felváltá Janus ki öszvegyűjté a jósokat s jöslónékat, kiknek bűvészetei tetszettek a magyar uraknak, azért Janust is kedvelték. Nagy kár, hogy az írók a bűvész énekeket s verszezeteket nem közié, melyeket a fejérvári gyűlés alatt a keresztény hit kicsúfolására használtak, Thuróczinak azokról még tudomásának kelett lenni, mert régi jegyzetek után közli az egész dolgot (est autem scriptum in antiquis librisstb.). A fiat fiat felkiáltás a keresztény hit kiirtására, a keresztény papok megöléseire s a régi pogány vallás felüjjítására vonatkozik. A főkörtlenyírése egyenesen a buddhai tonsura, a mint majd látni fogjuk munkánk utolsó részében a haj fürtök leeresztésével együtt ma is fennáll Ázsiában. Vossius ezt már észre véve, midőn így ír „similiter culti fuere ungaris (t. i. a rósz vagy fekete istenek) quorum etiam rex Vata in Belo opidonatns se daemonibus devovit, honori illorum caput more scythico rasit, trés cincinnos pagano ritu pen-

dulos dimisit, ut hodie quoque Turcis est consuetudo.“¹⁾)

A rex Vata kifejezés itt tévedés, ō csak fő bűvész vagy arcbimagus volt, milyen volt Bocolabras is az avarok között, ki a chán nejét titkon szeretvén a haláltól való félelem miatt elillant, de a görögöktől elfogattatott, Deguignes szerint Bocolabras = Moho vagy Iko-Lama, mely turkestani nyelvben nagy Lámát jelent, L ábrás a Láma megcsonkítása, Bérgeronban egy 1620 utazóban a lámák neve labaes a mi közel jár a labra-hoz.¹⁾ Voltak az avaroknak bűvész asszonyaik is, épen úgy mint a magyaroknak, egy T i v a n nevűnek emléke fenn maradt a történeti kútfőkben az hasonló volt a magyar Razdihoz (1. lejebb §. 3.).

A krónikások szűk folyamit tudósításait, a hunnus avar, s magyar tátosok foglalkozásairól kipótolni az inductio feladata, s ebben csak úgy járhatni el legjobban, ba a tatár schamánok, s finn, lapp, bűvészek gyakorlatait a mennyiben azok feljegyezvék megkérdezzük bizonyos eltérésekre az éghajlat, élelem mód s szomszéd népekkel érintkezés s műveltségi fokozat okot szolgáltattak ugyan de azok inkább a külső tárgyakra és eszközökre terjednek ki, a bensőkben, milyenek a hit a jövendőnek tudni vágyása, a jóslatokhoz ragaszkodás, a jó s rósz szellemek kiengesztelése stb. egyenlő vonalokra akadhatni.

Ruisbroek a XIII. században a mongol fő chán udvarában soká tartózkodván, mint szemes tanú így írja le a tatár papok foglalkozásait.

¹⁾ De theol. gent. 1. 1. p. 31.

²⁾ Allg. Gesch. der Hunnen t. 1. 483. Theophylactus így ír róla: „Bocolabra cUm septem BOČUŚ fugit ad antiquam gentem a qua ortierant H u u n i e a smnhabitantes orientem, ubi yicimns est Fersis, quoe Tnrcos etiam nominari pluribus jam constat,” p. 120, edit. Vénét. Ezek a hunni ephthalitae.

„A tatár papok jövendölők, van köztök egy fő pap (tehát archimagus, mint Vatha s Janus, ki a chán palotájához közel lakik s felügyel a szekerekre, melyekre a házi bálványkák (penates, az elődök emlék képei) helyhezvék. A papok jártasak a csillagászatban, meg tondják a nap s hold fogyatkozást, mikor is a nép őket bőven ellátja eledellel, ha be áll a hold fogyatkozás doboltatnak, lármáznak, azután ha megszűnt a fogyatkozás, esznek isznak. Megmondják a szerencsés és szerencsétlen órákat. A tatárok rég visszatértek volna Magyarországra, ha papjaik azt jósolák vala. minden ajándékot mely a chán udvarába megy előbb tűz által megtisztítják, egy részt abból magoknak tartanak meg, a halottak ingó bingőit is tűz által tisztítják meg. Május 9-én a fehér szarvas marhákat öszve gyűjlik, azokat az isteneknek felszentelik, hívatják őket gyermek születéskor is, hogy sorsokról jövendöljenek, mikor is a rósz szellemeket felidézik, melyektől kérdezősködnek. Bathu minekkelőtte Magyarországra jött, előbb a daemonoknak áldozott, hogy megtudhassa papjaitól, valljon tanácsolják s javasolják-e útját? válaszul nyerte, hogy siessen hamar, mert három daemon megy elől, melyeknek az ellenség nem árthat. Emberi kép formára csecse bubákat csinálnak, azokat sátorjaik előtt szekerekre állítják fel, melyek papi tanítás szerint házaikat s nyájaikat védik és őrzik, beteg kisdedekre is ily bubákat aggatnak, bárányokkal áldoznak nekik s az első tej fejést ily bálványkáknak adják. ¹⁾ Pogány magyarjaink közt is csak így folyhat-

¹⁾ Bergeron Voyages en Azie 1.1. chap. 47, és Traité des Tartares chap. Vö. p. 38.1. Marco Polo is edit. BUREK, Leipzig 1845, p. 150, a mongol Bakschikról vagy jósokról ai alföldön ma is bnkschinak hívják a nagyfejű gyermeket, a Baksa, Baksa nevek e a mongol Bakschi csak egy szó.

tak a dolgok, Thuroczi kifejezései „omnes populi libaverunt se daemoniis, magorum incantationes nefanda carmina“ egyenesen schamanismusi szertartásokat feltételeznek. Láttak Inchofferből már fölebb, hogy sokkal később is keresztelő Szent János ünnepét magyaljaink per nefanda carmina, altationes circa ignes et tripudia elferdíték. daliás szent a kalmükök még ma is a tűz ordaliát meg-tartják, tüzes vasdarabot s fejszét hordoznak ujjaikon s papjaik azok szerint ítélnek rólok bűnösök-é vagy nem? ¹⁾

Az Altai hegyeken lakó törökök közt is csak így folytak a dolgok, mint Zemerchus görög követ utjából kitetszik, melyet Menander leírt, Elyen nevű szárnyas telkekhez, daemonokhoz folyamodtak jóslóik, kik magát Zemarchust is, mielőtt a chánhoz bocsátották, lángoló tüzek közt hordozták, tisztítók meg. (L a 27, jegyzetet) A siberiai pogány népekről jegyzi fel Meiners, Georgi s mások után, hogy a achamanisták félnek a halodói s a haláltól, hogy meg szabaduljanak tölök tűzön ugranak keresztül, a papokkal lármát csináltatnak, hogy elker- gessék a halottat és a halált, a holtak neveit nem emle- getik, nehogy lelkeiket háborgassák, papjaikat csak ad- dig tisztelik még élnek. Az ünepekre nincs bizonyos idő kiszabva, azt a schaman pap, vagy hol ilyen nincs, a család öregebbikje határozza meg, mikor is a kehelyt ku- missal töltik meg, azt kézről kézre adják, isznak belőle s le is isszák magokat. A székely krónika hason kehely- körözést s ivogatást emleget, miről az áldomás-ivás leí- rása alkalmával bővebben szólunk.

A schamán papok rángatódzásairól föllebb már szó

¹⁾ Pallas Reise durch verschied. Provinzen des russ. Reichs, t. 1. 382.

lévén mint italaikról, melyek az ily állapotot előkészítik, még csak azt jegyezzük meg, hogy az ily magok megerőltetése őket gyakran a látástól megfosztja s mint vakok még inkább tiszteleinek. Szolgálatiuk ideje alatt mind magok, mind a varázsnnők varázsló köpönyeget viselnek, van bűvös dobjok, vagy e helyett három láb hosszú bálványkákkal megrakott varázsbotjok s lófarkokat lobogtató kis zászlóik, a dob tojás alakú szita vagy skatulya, egyik oldala bőrrel van bevonva, azon különbéfele figurák kívülről s belőlről is, hol egy rúd megy keresztül, láthatók, a fasulyok vagy dobverő, nyúl, smás állat bőrrel van bevonva, horgonyokkal, vagy pedig szarvakkal ékítve. A dobolás sietteti a bódultságot, a papok s varázsnnők azt mondognatják, hogy az istenek szeretik az ily dob lármát arra hamarább megjelennek; annál inkább dobolnak, minél később áll be a tébolyodság, más célja s haszna a bűvész doboknak a múltak s jövőkről kérdezőskodések re felelni, e pontban a lapp és tatár bűvészek munkálataikban öszve egyeznek mint Mone után elő fogjuk azt adni. A bűvész bőrköpönyegekre sokféle vas eszköz, ritkán sárga réz is van felagatva, különbéfele állat bőrök, körmök, bőrök, sas körmök s kígyó bőr özönlenek el azokon, melyek süjaikal uevelik s ha bennök ugrálnak rémi tő csörgést tesznek, mint ha a lelánczolt ördögök csörtetnék lánczakat. A köpenyeg mellett viselnek varázs bőr csizmákat, sapkákat, keztyüket is, magas sapkáikon bagoly vagy sas tollak lógnak, vagy ezek helyett kígyó bőrök, szarvas szarvakat aggatnák azokra. Így egészen felöltözve vad és szelíd állatok (medve, ökör, macska, kutya, stb.) hangjait utánozzák, tettetik magokat, mintha az istenekkel jó s rósz szellemekkel beszélnének s szemfénnyesztők módjára tüzzel mossák magokat, tüzes üszkökökn

járnak, nyilat, kést szúrnak testekbe, de ez mind csak a kéz gyorsaság munkája, Gmelint és Müllert nem tudván egy jakuti varázsnő rászedni, hogy nagyobb hitelt szerezzen a kést valóban magába is döfte, azután bekötötte sebjét hárdfa szurokkal, arra nyírfa kérget borított. Az ily bűvösök egyszersmind álommagyarázók is, az álomra sokat tártnak minden északi népek, még ruháikat is odaadják magokról, ha valaki mondja nekik, hogy arról álmodott. Hennepin utazó írja: „Les songes leur tiennent lieu de Prophetie d' éspération, deloixde commandement et de regies dans leurs entreprises de guerre, de paix, de commerce, et de chasse.¹⁾

Álmusról való hagyomány, hogy anyja álmodott, mikép terhes korában madár repült ölébe, mely fényes sugárt lövelt, s annak vonala idegen földekre húzódott, szerencsés jelnek vétetett mind a kiindulásra, mind a hódításra s azért írja Ranzanus is Anonymus s a szájagyomány nyomában „Arpadus filius A 1 o m i a somno“. Az álom sarkalatos szó is az északi nyelvekben, finn s tatár nyelvekben olim, ólma, ulim, alum formákban divatos (Arnd p. 144). Beregszászi u 1 e m, o 1 i m tatár formákat említ (p. 136,137). Erdmannban olüm ultim formák állanak (p. 233. II. Th. 2-te Helfte). A genus Almas Horvát Istvánban hihetőleg genus A1 m u s, Podhraczki írja, légi autem possessiones quas hódié Almás vocamus, priscis temporibus Almus dictas, nominatasque fuisse (Kéza kiadásában Budáé 1833. p. 93). Veit Goilel a XVI. században Almosdotis Biharban Almosnak iija (W. J. B. XXIX. anz. Blatt p. 8). Kálmán testvérje is Almus nevet viselt, volt Almus nevű kirá-

¹⁾ Meiner. Allg. Kritik, G. der Beiig. I. 294. 323. II. 310. 488. 493. 614. Voyage an Nord. V. 276.

lyok a bulgároknak a Baltazár fia, ki a X. században a bagdádi kalifához írt téritők küldése végett a volgai földre, az oxfordi kéziratban Almutzes áll, mint Constantinus Porphyrian: hibásan Salmutzesnek nyomatott,¹⁾ a kaukasi avarok ma Armuznak mondják ki a nevet. Deguignes keleti kútfők után azt is félj egyzé, hogy a tatár földön közhiedelem, hogy a hatalmas országalapítók nem úgy születnek mint mások, azoknak születése csudás, majd világosság tűnik fel az égen, majd menydörög, mitől az anya megijed s teherbe esik.²⁾

Almus és Szent István születését is ily csudás világosságok előzték meg, azért Anonymus még Almust is, tekintve Szent Istvánra, szentnek nevezi.

A finn s lapp bűvészetről Mone idézve Saxo Grammaticus helyét „incantationum studiis incumbunt Fenni” bőven ír, kevés úgymond köztök már a pogány énekek száma az istenkről, de bűvészes énekek elég számmal fenn maradtak, melyek a skandinavi rúnáakra vagy al-literalt verses énekekre is befolyással voltak. A Schröter által kiadott finn rúnákat nem használhattam, annyi bizonyos Mone szerint, hogy a finn, lapp, tatár s grönlandi bűvészek egyenlően bűvész álomban merülnek, látnoki, extasisaikban magokról majd mit sem tudnak, amuletjeikkkel (ember csontok, kígyó fő, templom föld stb.) ördöngösséget üznek, s azokkal kereskednek. A lappok még nagyobb bűvészek, mint a finnusok, kezdetben ki-

¹⁾ Frähn Ibn Foszlans und anderer Araber, Berichte über die Russen. Petersb. 1823, in 4-o p. 56, in praefect. d' Ohsson 1. c. p. 76. Almásenak írja; Schafarik Slay. Alterth. 1. 323.

²⁾ 1. c. t. 1. 323. A finn énekekben *Ilma rainen Almus* honját tárgyasé énekek, hol drága kövek, arany e ezüst vizek vannak. Mone 1. 104. Anonymus is Almus s a magyarok scythiáját hason módon írta le. A lapp nyelvben a *l b m e* eget is jelent, *albma*, *o l m a* = ember, egyszerű törzs *aim* = ég, *a o l m a i t z* = ember, *ó l m a* többese *ó l m a i k* — emberek 1. Scbefferi Lappland Frankf. 1675, in 4-o p. 202. 203. 209.

fejtett papi kasztjok nem volt, a család fők vitték végbe az isteni tiszteletet, szent forrásoknál, tőknél s hegyeken. Különösen három fő istennek áldoztak (Tiermes, Storjunkar, Baiwa) összel 14. nappal Szent Mihály napja előtt, mikor a hosszú tél nálok elkezdődik. Sorshúzással határozották el, melyiknek áldozzanak előbb, egy dob bőrén esett a sors vetés, melyre az istenek képei veres nedvei kifestte voltak, a dob közepén egy karikán aprógyűrűk függőítek. Mikor ráütöttek a dobra, ha a gyűrű az isten képére esett, s ott megmaradt, az jő jel volt, hogy az isten kész az áldozatot elfogadni, ellenkező esetben ismételték az ütést ily énekkel:

Ma üde sivel kakton stourra passe Seite?

= Mit szólsz csak te nagy Szent Seite?

A Tiermessel, mint fő istennel kezdték meg a sorshúzást s a Baiwén (= Bűvös) végezték. Baiwe a nap volt a szülő asszony képe, Tiermes férfi nemű nap volt, a persa Mithra is később — mint már láttuk ily két nemű volt, amannak nőstény ennek kan szarvassal áldoztak a keremetben vagy is az elsővényszett helyen (Tiorfai-gordi = szarvaskert), a nőstény szarvasnak fülén fehér fonala húztak keresztül, hogy ha pedig a holtak leikéért áldoztak, fekete fonalat használtak. A bűvész dob neve lappul — quobdas, Georgiban go bodes, fenyő vagy nyírfából készülve, az ily fáknak még a növésére is felügyeltek, a kalapácsnak, melylyel verték T alakja volt szarvas szarvból, a karika, melyen a gyűrűk ugráltak a képeken húrból, fonalból vagy hajszálakból készült. Az így bűvészkek meg a szeleket is áruba bocsáták a hajósoknak, a megbűvölt kötélnek három csimbókja volt, ha az első csomózatot kioldták, akkor jó szél támadt, a másodikra már erősebb lett a szél, a harmadik kioldására szélvész állott be. Másik bűvész eszközök volt a g a n

vagy g a n e s k a, vagy ganhid (gonoszság?) bőr zacs-kók voltak ezek, melyekben rejtegették a bűvészettel, s barlangokban bálvány képeknél tartották, melyekből kékes szárnyatlan szúnyog forma állatocskákat eresz- gettek ki a finn s lapp bűvészek naponként a kártevésre, de e g a η o k vagy gonosz lelkek nem árthattak senki-nek, ha a bűvész nem tudta annak atyja nevét, kinek ártani kívánt. Agán Worniruna szótára Szerint norve-giai szó, = bűvész ének.

Harmadik bűvész eszköz volt a Tyre, mely mint a szél sebesen ment, mindenhez ért, ami elibe jött; finom sárgás gyapjúból készíték diónyi nagyságra, és könyü volt, a nép azt hitte, hogy az eleven, mindenfelé mozog, s gyötrő lélek, mert a kihez ért, annak halált okozott. E szerszámokat a bűvészek árulták is, s minden-ki megvehette tőlük.

Tátosoknak hívattak-e a finn s lapp bűvészek? nyomába nem akadtam, de abból hogy a tata szó köztök is szokásos, s nemely ágazatok között a papok tanítóknak is neveztetnek, nem alaptalan a következte-tés, hogy hajdan tátosoknak neveztettek, a lapp tallos papa is tán ide mutat, ámbár azt nyelvtanilag tudós papnak is vehetni, mert a tud törzs a finn nyelv ágaza-tokban szélesen elterjedve van, de másfelől Tatischew után bizonyos lévén, hogy a csudok, vagy scythák nevét mais a turnusok tuti, tutu-nak mondják ki, mely Schafarik szerint is egy a német taut a, sthinda nevekkel, hogy a magyar csuda szó a régi c s u d nép névvel szoros kapcsolatban áll, a papok pedig csudákat vittek végbe a nép szemei előtt, nem lehetetlen, hogy ők tutus nevet viseltek a finn, lapp földön, s akkor az 1267. oklevéli tutus is Benkőnél csak nyelvjárási ki-ejtés lesz, s hogy a finn lapp nyelvben as, es, os, us

képzők nem ritkák, a tálidosstjákos = titkos szó mutatják; maga a nyelvtan pedig azt bővebben bizonyítja. ¹⁾

Ritter szerint a Bajkaltó mongoljai a bur'átek schamán papjait bő vagy bű-nek hívják ma, (Π. 115) ez ismét a magyar bű szó = magia, incantamentum, a közmonda „se bút se bát nem tudott modani úgy megijedt“ e mellett szól, bűbáj Molnár Albertben = incantatio, a Thurócziban említett n e f a n d a carmina bűvös énekek voltak, hasonlók a finn rúnákhöz, s nagy kár, hogy azokat többé öszve nem hasonlít-hatjuk emezekkel, a nyelvtan s mythologia sokat nyertek volna az által Pallásban B u-s c h u t a n a személyes istenség képének neve a mongol kápolnákban, s b u amuletet jelent, aschutan, a sátán, vogulok s osztjákok bálványképeinek is saitana a neve, törökül sextan, Alem alscheitan = ördög hegye nem messze Tour Abdintól, hol armánok laknak, kik syrusok Massoudi szerint. A sátán szó a Zend daemonologiából ment át a héber, s arab nyelvbe, a Zendavestában sehe tan Arimán mellék neve, ataskus sut hi na, me-lyet némelyek Proserpina, mások bálvány kép nevének vesznek nem más mint a sátán név, magyarul satna s a t n y a = hitvány, nyomorék, hihetőleg azok ellen használtatott a szó legelébb, kiknek sátán bálványai voltak, a mit a bű szó rósz értelme is igazol = alávaló, tisztátlan, mi a mongolok tisztatlanságán alapszik, ilyen az ocsmány szó is = osman, ottmann az ily nevezetek a népérintkezések ből eredtek. Megvan a német nyelvben is a szó: seithan, saith, sithun, írja Grimm

¹⁾ Schafarik elavieb. Alt. I. 52. 286. Gyarmatin Offln. in praefat. Gabelentz. Sjögren. Poesart nyelvtanaiban számasak a példák.

kiveszett ige törzs, s i t h a = incantare, s i t h o incanta-verunt, s e i t h i r = ars magica, a Vauiu-s p á czímű legrégebbi északi nyelv emlékben Seit hi = Zauber. A bűvész lappoknál is seiteb a bálvány kövek neve, Typhen, Ahriman, Sátán mind csak egy lény különböző nevek alattt, Chaldaeai iratokban Abriman neve Sít na, (a magyar satnya)¹⁾ elsatnyult annyi mint kiszáradt el aszott a bűvöltetés következésében, a lapp gánok-nak vagy gyötrő gonosz leleknek ez egyik fő munkálatja volt.

A mongol s magyar b ū szó is nem egyébb mint a lapp baive vagy nap isten, Schefferben paive, finnül p a i v a, Leemben utzebeivatzh = kis nap, az ölbeli kisdedek neve is, a görög phoebus (**φοιβοι**) kelte f e a b h-a s, honnan feabh-sa = bölcsesség, az az bűvös-ség, fuib, v. buib törzsből=leuchten klar sein, kym-risch fow = strahlend (Wien Jahrb. B. CIV. p. 56.). -

Schmidtben mongolul boh = Zauberkunst, Böh-N o j o n az Oelöt népfaj egykori feje, b ö h vagy böghe = Zauberer, Hexnmeister, törökül pedig b a-jidzei = bájoló, bajidzsilik = bájolás, fascinatio²⁾

¹⁾ Pallas Samml. hist. Nachr. II. 213. Isbrantides Reise nach China. Franki. 1707. p. 41. 226. Quatremére jouru. as. Nro 86. Halling bőven ir a sátán szóról Gesch. der Skythen 1. 170. 173. A tuskns Suthináról 1. Allg. Lit. Zeit. 1834. Febro. Nro 37, és Raoul Rochestet Journal dee Savants Nov. 1843. ki szerint a pokol Istene. Grimm Gramm. II. 46. Possart lapp 1. gramm. 1. c. in praefat. A Vaulu-spa, vagy Voluspa fő ének az Eddában, a helyek kiírva vannak, Ergänz. Blätter. April 1834. Nro 36. Etmüller kiadása szerint. Sittnavol 1. Burnouset s Lajardot s Creutzert Gelehrte Anzeigen 1838. Nro 23. A mongolok tisztátlanságáról 1. Neumannt Gelehr. Anzeig. 1840. Nro 17, és Die Völker des südl. Russlands. 1847.

²⁾ Forschungen p. 33. 416. Meninszki t. 1. 472. Valljon a latin ambubajao (abbubaiae, anbabiae) = bűvös asszonyok ide tartanak-e? további vizsgálatot érdemel. Noltén így ír: „vocabulum est syriacum, quod Svetonius in Nerone c. 27, et Horat. L. 1. Sat. 2. occurrit, et significat mulieres

Schmidt azt is megjegyzi, hogy a láma vallású mongolok a schaman papokat csúfolják s böh utálatos czímmel nevezgetik, a mi föllebbi állításaimra teljes bizonyítvánnyul szolgálhat.

Hogy a mordváknak is voltak tátos papjaik kí-tetszik Julianus barát előadásából „isti a prophetis suis accipientes, quod esse debeant christiani, miserunt ad ducem magnae Sandemiriae, quae est terra Ruthenorum illis vicina quod eis mitteret sacerdotem, qui ipsis baptismum conferet“ itta próféta szó egyenesen pogány papjaikat illeti.

A mai bűvészek foglalkozásai épen úgy mint hajdan szemfényvesztés és haszonlesés kifolyásai voltak, vagy legalább azokra aljasodtak le. Elég legyen Plátóra hivatkozni, ki így ir „Vates et Arioli ad januas divitum aecedentes, persvadent vim habere a diis sacrificiis et carminibus acceptam purgandi percelebritates et oblectamenta quaedam, si quod scelus ab his aut eorum majoribus patratum fuerit, et nocendi parvo etiam sumptu cuicunque velint inimicorum et justopariter et injusto.“ ¹⁾ Itt kevés szókkal az egész finn, lapp s tatár schamani bűvészet vázolva van — az ember, ha tudatlan — sehol a maga természetét meg nem tagadhatja.

incantatrices, et ob lasciviam infames. Lex. Lat. lingvae anti barbárom Lipsiae. 1744. p. 18.

¹⁾ De republ. dialog II-ue, vesd össze De Caux de cultibus magieis Vindob. 1767. in 4-o p. 18. minden dolognak két oldala van, a bőlcsek mii* régen is megtudták különböztetni a csalókat az igaz természet-búvároktól „ante hős Ámphiaurus et Tiresias non humiles et obscuri, neqoe eorum similes, at apud Ennium est, qui sui quaestus causa fictas suscitant sentential, séd clari et praestantes viri, qui avibus et signis admoniti futura dicebant, quorum de alter o etiam apud inferos Homer us ait, solum super ceteros umbrarum modo vagari“. Cicero libr. 1. de divinat.

A tátos lovakról lejjebb — hol a ló áldozatokról lesz szó — leend hely a tudnivalókat közölni

3. §.

A varázsló nőkről.

Bonfin Razdit varázsolónak nevezi, Inchofferben varázsoló, áll ki fejők volt a bűvös nőknek, más-kép boszorkányoknak. Vossius Thuróczi helyére idézve „de multis autem deabus suis (t. i. Janusnak Vatha fiának) una nomine R a z d i capta fuit a christianissimo rege Béla, et tamdiuin careere fuit reclusa, donee comederet pedes proprios, ibi denique moreretur“ azt következteti hogy Janus Razdit istenné gyanánt tisztele, ') milyen volt Velleda is a germán földön kiről a latin írók tudósításait közli. A varázsló nők, foglalkozásairól szinte semmit fel nem jegyeztek krónikáink, itt is hát az induc-tjo utján boldogulhatni, ha tudjuk másutt mit müveitek, azokból következtetni lehet a magyar varázslónőkre is. Az avarok között egy T i v a n nevű varázsló nőről tesznek említést a keleti kútfők „magicis artibus insignis foemina“ Prayban, ki 520 körül a chánnak megígérte, hogy testvérjét, ki eltűnt, lehozza az égből, sártot ütöttek fel azért egy tó mellett, hol Tivan az égneket áldozott s az áldozat ideje alatt, a chán testvérjét mindenki láthatta; e bűvészet oly hatást tett a chánra, hogy Tivánt magának nőül vette, de később kisülvén csalása, felzendültek a chán ellen, s a zendülöknek feje volt Ohifa, a chán közel rokona.

Hogy az avarok között a bűvészet divatos volt Eccardis írja Gregorius Turonensis után, mikor úgymond 565.

¹⁾ libr. XIL p* 223 edit Oporin. Inchoffer Annales Vol. IV. p. 254. Voe - SÍUB de theol. gentil p. 403-404.

Thuringiára kicsaptak az avarok, Sigebert király ellenek ment, kit bűvész fogásaiKKAL meggyőztek „qui magicis int credebatur artibus ab hunnis superatus est.“¹⁾

A finn s tatár scbamán papok foglalkozásairól s bűvész eszközeikről szálltunk az előbbi irszakban, ez eszközöket szinte használják a bűvész nők is, kik még élnek, nagy tiszteletben részesülnek, de halálok után elfelejtetnek, mivel mások lépnek helyükbe, azonban megtörtént az is, hogy a jakutok s kozákok egy híres varázslő nőt halála után is tiszteltek s rettegtek, pedig a kormány Jakutzban annak még maradványait is kipusztították.²⁾

A nőnemnek jóslói tehetség tulajdoníttatott a római s germán földön, Velleda maga is sybilla volt, kiről Tacitus (hist. IV. 61. 65. V. 22—24) tanúsítja, hogy nagy tekintélye volt a germánok előtt, mert azt hiszik, hogy az asszonyok előrelátók s tanácsot adhatnak „inesse (foeminis) sanctum et providum, nec consilia earum aspernantur, aut responsa negligunt“ (de mór. germ. c. 8.). Velleda neve is szó szerint nem egyébb mint a sorsotvető vagy azt kiválasztó Eda, a germán mythologiában Walen und Nornen egyet jelentő név szók az eddai s más régi énekekben, kik ide s tovább utaztak jövendöltek, kivált a csak most született gyermekről jósoltak, meddig fognak élni s mily szerencsére jutnak. Van példa arra is, hogy háborúk folytatása s kimenetele felett megkérdezették, Strabo egy ily jóslónéről tesz említést a cimber háborúról szóltában. Később a németek a méreg-keverést és boszorkányságot

¹⁾ Pray Annales p. 190 Eccardi rerum francicar 1. 8. cap. 15.

²⁾ Sarifcschecos 8 jährige Reise im nordöstl. Siberien, übersetzt von Basse. Leipzig 1805. 1. Th. p. 70, és Meiners 1. c. 1.323.

egy doognak vették, s középkori törvényeikben egyenlően határoztak a két vétségről. A salicus törvények tűzbe vettetni parancsolják a méregkeverőt és boszorkányt, egy más törvényczikkbén mondatik „si quis a diabolo deceptua crediderit, secundum morém paganorum virum aliquem aut feminam strigamesse, et homines comedere, et propter hoc ipsam incenderit, vei carnem eius ad comedendum dederit, vei ipsam comedere capit is sententia punietur.“ Ezekből világos, hogy pogány szokás volt a boszorkányokat megégetni, azoknak húsát megenni vagy másokkal is megetetni, mivel azt hitték rólok, hogy megeszik az embereket, de kik boszorkány húst esznek, nem félhetnek többé semmit tőlök!)

Honi törvényeinkben is a maleficium, veneficum, és sortilegium egyenlő eszmei vonalokban tünnek fel, Szent István ideje alatt a büntetési módok is egyenlők és emberibbek, mert két első Ízben a vétekben kapattaknak bőjtölni kellett csak, második ízben tüzes vassal is megbélyegeztettek, és csak ha harmadszor, ha tetten érték, adattak bírói kézbe (Deer. S. Steph. LIL c. 31—34.). Kálmán megszüntette az ily pereket, de mint láttuk fölebb (§. 3. I. Rész) azért a babonáskodások azután sem szűntek meg, sőt Erdélyben még 1595. hozattak törvények contra magos, et veridicos, kik kuruzsoltak, kikhez még a kereszteny papok is ottan

¹⁾ Velledáról 1. Wächter Ferdinandot s Estmüllert Ergänz. Blätter 1834. April. Nro 36. A méregkeverés s boszorkány síagi párhuzamos eszmevonákról, Grimm deutsche Mythol p. 584, és Wilda fejtegetéseit Jahrb. für wies. Kritik. Oct. 1836. Nro 76. Nagy Károly hason tilalmáról, melyek a szövegben idézettel egyeznek 1. De Ganz de cultibus magicis p. 30. Cluwerius azt is kifejtí, mikép a german, gallue, sarmat népfájok között szűz leányok voltak a pythoissák v. jóslók, gyógyítók, álommagyarázók. Germ. Antiqu. 1. 1. p. 166. Velleda is szűz volt.

ottan folyamodtak. Nevezetes a trullai zsinat határozata 692. azért is, hogy abból némi részletességeit a pogány bűbájosságnak megismerhetjük, a fellegkergetésről, amuletek használásáról, bűvölt medvék körül hordozásáról felvilágosítást nyerünk, tehát a Janas, Vatha, s Ra zd i foglalkozásaira is azokból következést huzhatunk „Qui se vatibus tradiderunt, vei iis qui centuriones dicuntur aut iis similibus, ut ab illis discant, siquid sibi revelari velint secundum ea, quae prius a patribus sancita canoni, qui est de sexennis subjiciantur. Eidem poenae subjecere oportet eos qui uras aut similes bestias ad lusum et perniciem simplicioram circumferunt, et eos, qui fortunam, fatum, genealogiám aut similium verborum turbam ad nugas deceptorias obloquuntur, eosque, qui nubes fugare dicuntur, et imprecatores et amuletarios et vates“ etc. — Balsamon ily jegyzetet tett e végezetre „Ursas traliere dicentur ii qui arctophori appellantur, qui quidem in capite et totius animalis corpore tinoturas appendentes et pilos ex ipso tondentes, eos una cum tincturis dánt perinde ac remedia et amuleta tamquam contra morbus et fascinantes oculos conferre possint“. *)

Γ A köznép ma is sokat tart az igéző szemekre, melyek a kisdedeket megverik, elbetegesítik s végre azoknak halált okoznak, e hiedelem a pogány időszakból való még, mint a betegségek elleni óvszerek, melyek bűvös utón készülnek, ma is használtatnak a köznép által, hiában tiltakozott azok ellen az 1595. medgyesi zsinat, a tudatlanság zsarnokiabb ur mint bár mely despota vasvesszője alól nem oly könnyű felszabadulni.

A varázsok boszorkányoknak is neveztettek a

1) De Cauz 1. c. p. 182.

pogány világban, a nép hiedelme szerint mint Dugonics előadja a boszorkányok és böjti boszorkányok között azon különbség van, hogy az elsők csak a városban s falukban nyomták meg a fekvőket vagy alvókat, ellenben a borzas hajú böjti boszorkányok nagy böjtben éjszakánként seprőn nyargalnak a Szent Gellért hegyre, a nyargalásban borzad fel a hajok, ott táncolnak az ördögökkel. Dugonics szerint azért gyűlnek a Szent Gellért hegyre, melynek hajdan Látó neve is volt, mert az országgyűlések is Budán tartattak, s a perlés végett is odajártak az emberek mint királyi lakba, ez a boszorkányokról vagy vén asszonyokról való ős száj-hagyomány Mátyás király idejében még inkább megöröklött a magyarok között, mert a király Korogi nevű inassát a püspöki templomba küldé, kinek eldőrei Szent Gellért meggyilkolásában részt vettek, az inas hasmenést kapott mindenjárt, hogy a templomba bement; ezen gaz kiseprésére néhány vénasszonyt küldöttek fel királyi parancsból, kik seprőkkel ott megjelenvén, a nép még inkább hitte, hogy azokon lovagolnak éjelenként.¹⁾

Ez a haj felfyorzás, nyargalódzás a germán mythologiában is Berseker-Wuth Berserksgang nevezet alatt ismeretes, az indiculus superstitionum et paganiarum concilii. Liptinensis is arra czéloz §. 24. „de pagano cursu quem yrias nominant scissis. paunis velcalceis.“ Itt az yrias = iramodás mint Legis munkájának Handbuch der altdeutschen und nordischen Götter Lehre Leipzig 1831. bírálója is észre vette: a Berserkek gyakran czél nélkül is ide s tova nyargalóznak, megdühödve és ittasodva, verekedtek, öltek, ha va-

¹⁾ Magyar példabeszédek és jeles mondások. Szegeden 1820. II. Rész lap 33.63.

lakivel útban öszve találkoztak.¹⁾ Ihre szerint a persa bezerk s német bersärk egy szó, s a sokféle származtatás közt ez még legelfogadhatóbb, kivált hogy Schmid derék sváb szótárában is olvashatni, hogy bāso, baase bäsle schwarzwaldban = boszorkány a mi a persa baz, mely az összetételekben = praestigiator, honnan b a z u r = nőmén magi, de quo persae antiquiores múlta fabulantur, b ü z ü r k = magnus, ingens, potens, többesben büzürkan vagy bűzUrgan = magnates, sapientes, büzürgi — magnitúdó. Basur, Bazur, neve volt azon hires boszorkánynak is Firdusi épössában, ki [^]Tuz seregét boszorkányságával győzte le, a kurd földön megvannak a bazirkhani hegyek is, a Lár nép ágazatok is L á r földön (= Loristan), kik rósz mohamedánosok, mint a kesely fajú kurd yezidek is (Kisil-baschiak) régi pogány vallásokhoz most is szítnak, fő szentjeket még ma is Bab a-B azúr k-nak hívják (= nagy atya).

A keletre vonult magyarok e Lár nép ágazatokban lappangnak, kik nagy és kicsi törzsre feloszolvák (= bttzürk Lor, kütsük lor) az első törzs ma Bakhtiyari név alatt ismeretes, s eszünkbe juthat itt Reguli hű vezetője a vogul földön Bakthiyar nevű, kitől a vogul nyelvben oktatásokat is vett, nevezetes e Bakhtiyari nép törzs azért is, mert a mai persa dynastia abból való, 24 ezer családot számlál, ide nem értve a másik vagy kicsi Lár törzsöt, nyelvük még vizsgálatlan maradt Ritter szerint is, s már a nép ágazatok neve is magyarosan hangzók, mint Ulaki, bakthigari, duraki, sallaki, kumursi, suhuni, min-

¹⁾ Allg. Lit. Zeit. Oct. 1883. Nro 180.

denkinek külön főnökei vannak, mint egykor a magyaroknak voltak, míg Árpád alatt nem egyesültek.¹⁾

Régi keleti szó a boszorkány név, hiában akárá azt Dankovszki a szláv boszorka s görög bass ara után elkölcönözöttnek venni, mert maga a hellen nyelv is nevekben sokat át vett a persáktól s scytháktól²⁾ s épen a scytha földön Turában Harut és Marut után leghiresbb boszorkány volt egy Bazar nevű scytha, kit Roham nevű ölt meg az audi sultán nagy szótára szemben (W. J. B. XXXIX. p. 112). A görög Bass ara = furibunda bachica mulier, item nutrix Bacbi, item nőmén calcei et meretricis Stephanus szótárában, s ennyiben a Berseker Wuth's boszorkány! tánczokkal összevág, az, mint a görög empusa-is (= spectrum daemonicum, quod in ommes se transformat figurás); a scytháktól átvett szó, mint Rudbeckis Dyonysius Persegetes után írja „spectra scythiae oris infesta nuncupari empusos.“ Egyiknek sincs meg görög nyelvben a tiszta törzse, melyből azokat helyesen értelmezni lehetne, ellenben a persa, germán, szláv s finn nyelvek bírják a törzsöt; persaul baz = praestigiator, germánul bāso banse, bā sie = boszorkány, skandinávul b u s e = spectrum, monstrum, hónán b u s e m a n homo daemonicus, slávul b i e s = daemon, b i z s o k = daemunculus, a lappok bálványainak bassar és passar nevök volt, a lappok s finnek bűvészeteikért bús nevet is viseltek, a mi a scytha e m p u s a névhez legközelebb

¹⁾ Ilire in praef. gloss, sveogotb p. XV. Schmid, p. 44. Meninszki 1. 450. Hammer IV. Jahrb. XXXVI. B. p. 266. Ritter VI. B. 2. Abth. p. 176. 209. eeq. és p. 426, a persa b ü z ü r k az indiai archipelagu's szigeteiben b e s a r. Humbold über die Kawi Sprache, p. 214.

²⁾ 1. Fundgruben des Orients. VI. B. III. Heft, p. 339.

jár. Scheffer írja „sunt ibi homines pallidi, vírides, et macrobii idest longaevi, qnos busos appellant.¹⁾

A persa büzürk más alaki formája a bazark és buzurg mint Lassen azt kimutatá, a régi persa ék feliratokban Darius rendes mellék neve vazark, vaz a r k a (= magnus) a buzurg újabb forma²⁾, de mi törzsből eredtek, Lassen sem tudja, mint nyíltan bevallá. Figyelmeztetésül megemlítem itt a székely vazarkodik (vaszarkodik) ige szót, mely szótárainkban hiányzik, mely maga megerőltetést jelent valami nagy s nehéz doleg kivitelében; honnan vaszarkodás, melylyel szinte élnek a székelyek, áll-e ez a Vaszar magyar faluk (Baranya s Veszprém megyékben) a Vosar család nevekkel, mely utolsó mint a villa V o s u e r i, már a Nagy-Váradi káptalani jegyzetekben a XIII. századbanemlítvék—kapesolatban? nem merem elhatározni, de a vazark-odik oly közel talál az ó persa vazark szóval, hogy azt a nagyra törekedés értelemben egészben visszaadja, s így a büzürk, bazark, buzurg mint a v a z a r k formák egyiránt kimutathatók lennének nyelvünkben. Figyelmeztetjük még olvasóinkat Domir arab íróra, ki a tigris állatról írja „et generari dicitur ex bezarkan et leaena.“ Bezarkan quod sit animal plane nescio vox videtur esse persica írja Bochart, ki a tigris arab s persa neveit is albabir s alberid megemlíti a sebes futástól így nevezve.“³⁾

¹⁾ Rudbeck atlant. t. III. p. 297. Ihre glossar. in voce Berier k és Buse Schefferi Lapponia p. 148.

²⁾ Die altpersischen Keilinschriften Bonn. 1836, p. 38 és 141, és Westergaard Zeitschrift für die Kunde des Morg. VI. B. 1. Heft, p. 9, 10.

³⁾ Hierozoicon edit Clodii p. 794, libr. III.

Ez a bezarkan mesés, megboszorkányozott állat volt, a tátosok is bűvölt lovak voltak, még a népek származására is alkalmaztatott az ily rege, nevezetesen a hunnusokról mondattott, hogy boszorkányok méhében fogamzottak.

Harmadik rész.

Az Isteni tisztelet módok.

1. §.

A szent helyekről.

Szent László törvénye említi a helyeket hol eldődeink áldoztak „quicunque ritu gentilium juxta pnteos sacrificaverint, vei ad arbores et fontes et lapides obtulerint, reatnm snum bove luant (deer. 1.1. c. 22.). Thuróczinak már közlöttük helyét, mely szerint Árpád s társai megtöltvén sarnjokat Dana vízzel, az első ott helyben végzé könyörgését a mindenhatóhoz, hogy Magyarországot örök birtokul nyerhesse meg.

Minden nép, mely még akttl természet nagy jelenteitől elfogulva a titkos természeti erőknek tiszteletében van elmerülve, hason szokásokat fogadott el, vagy pedig azokat önkényesen is kifejtette, s utódjai közt megörökíté. Gornides (1. c. p. 41.) e pontban megemlíti már a nyugati nemzetek hason törvényeit s Kollár szavai-val zárja be idézetjeit „ ex his facile quis intelligat superstitiones illas neque hunnicas, neque ungaricas sed vici-norum populorum eius aevi fere omnium fuisse.“ Úgy is van! de mivel sem Kollár, sem Cornides részletekben nem fejtegeték áz okokat, miért választattak szent helyeknek ki a kutak, források, fák s kőhalmok, szük-

ségesnek láttam mindenikről valamit az újabb vizsgálatok s adatok nyomában szólani.

a) A vizekről.

A víz egyik természeti elem, mely nélkül az emberek nem élhettek, azzal nem csak szomjaikat oltották, hanem a vízi állatokat élelemre is fordíták, halász népek különösen tiszteletben tárták a nagy és kis tengereket, tókat, folyókat, mert azok után éltek, azokon közlekedtek más távolabb lakó népekkel, Vossius halomra gyüjté e célból az írók tanúbizonyságait (de theolog. gentil p. 861. seq.) Mózes könyvei is erről tanúskodnak, melyek szerént Kanaán népei fák, hegyek s vizek mellett tartották isteni tiszteleteket (Deuteron. XII. 2. 3. és XXVIII. 36). Castren szerint még ma is a «ibériai ostjákok az Obi folyó vizet leginkább tisztelik, azt mi anyánknak nevezik, az a mi istenünk ki táplál minket (Bulletin des sciences ect. Petersb. t. III. Nro. 67. 68). A hinduk különösön a folyók kútfjeit, egyesülésekét más vízzel és torkolatjaikat tartják tiszteletben, folyásaiat az emberélethez hasonlítják, a kútfő = születés, az egyesülés = házasság, a torkolat vagy tengerbe ömlés = halál.

Vigne utazó leírja ümurnáthot, vagy is a halhatatlanság tavát, melynek ünnepén személyesen jelen volt a kaschmiri földön, hová a kaschmiri és hindostáni búcsújárók összegyűlnek, Szíva megmutatta magát, ki a föld alatti isteneknek a halhatatlanság italát nyújtotta mert a halál angyala által már fenyegetve voltak (W. J. B. CXII. p. 69—70).

A folyó vízbemártást régi magyar szokásnak írja Kreckvitz, Bihar megyében úgymond a körös melletti Fekete tó lakósai rákokból, tojásokból, halakból, ke-

resztélő pénzből keresik élelmüket, az utast, ha meg nem váltja magát vízbe mártják, e régi ős szokást maga Báthori István is tiszteletben tartá.

„Dann ein gar altes Herkommen ist das, wer zuvor daselbst nie gewesen, von ihnen gehäuselt wird: also dass sie von einem ein Viertheil, oder halben, auch wohl einen ganzen Thaler bekommen.

Es hat auch Stephan Bathori erstlich Fürst dieses Landes, hernach König in Pohlen sich nicht geweigert, mit seinem eigenem Exempel solch ihr altes Herkommen zu bestätigen. Welcher sich aber von ihnen nicht gutwillig ablöset, der wird in das obgedachte wasser Kreisch so sie den Jordan nennen, gesetzt.“ (Descriptio totius regni Hungáriáé p. 158.)

E szokás pogány időszaki volt, de célját a haszonlesés és helybeli körülmények megváltoztatták, hajdan bizonyosan ordáliákat vagy istenítő székét tartották ott; a fekete tónak valami különös erőt tulajdonítván, melybe gyanús személyeket mártogattak, hogy vétkeik vagy pedig ártatlanságok tisztába hozassék. A siciliai lacüs palicus hasonczélra használtatott a római világban (1. Bochart geogr. sacra p. 533. 535.) a druidek is azokat, kiket fel akartak avatni titkaikban, folyó vízbe mártották, hogy megtisztuljanak, kőbálványok skotiában Bogie nevű folyó viz mellett állott, hol a tisztulás helye volt, mint azt Taliessin gallus bardus, ki a druidek titkaiba fel volt avatva, a VI. században feljegyzetté. (Bulletin des sciences hist, pur Ferussac 1831. nov. Nro. 11. 213—215.)

b) A fákról.

Ad arbores kifejezés szent László törvényében a fa bálvány képekre vonatkozik, melyekről a §. 3. 1.

Rész bőven szállottunk, halottas szekereiken, vagy fa alkotmányaikon is ily apró képek lehettek az elholtak emlékére felaggatva, minőkről Plancarpin a mongol földön említést tesz, hogy azok a fő pap felügyelete alatt állottak az ily fa alkotmányokról, vagy ravalokról alább leend szó, az ágrakások még ma is az Altai elő földön szenthelyek, az obok vagy sírdombok mellett elmenők faágakat, hol nincsenek fák, köveket vetnek a halottak nyugvó helyére,¹⁾ hogy a szent helyek el ne fogyyanak. Csak fél századdal ezelőtt is még divatos volt a szokás az alföldön, magam is mint gyermek osztottam a köznép hiedelmében, s az ágrakás mellett elmenve az erdőkben társaimmal ágakat vetettünk a korosabbak példáit követve a rakásra, mely alatt a szerencsétlen halállal kimultnak holt teste nyugodott a közbeszéd szerint. Meg van-e még e szokás az alföldön, nem tudom, de akkor még a köznép hitte, hogy á ki e kegyeletet elmulasztja, valami szerencsétlenséget várhat magára. A pogány finn s tatár népek ma is az erdőkben szent helyeket vagy keremeteket tártak, hol bálványaiat rejtégetik, s azok előtt áldoznak, a bálványok, mint már előadtuk, fákra felaggatvák, ide céloz IX. Gergely pápa levele is 1223. a finnlandi püspökhöz „lucos ac delubra deputata olim ritibus paganorum, que de novo a te conversi ad fidem ecclesiae tuae voluntate spontanea contulerunt ipsis ecclesiis confirmamus.

Szent László törvényéhez hasonlóra hivatkozik Grimm is Burchard után a német földön „qui votum voverint vel persolverint ad arborem vel ad lapidem

¹⁾ Ritter Erdkunde 1. 904. Palla9 Reise in die südl. Statthalt. des rness. Reichs. II. 216.

si ad poenitentiam venerunt, clerici tree annos, laid unum annum et dimidicum poeniteant.“¹⁾

Legrégibb nyoma van a szent fák vagy élet fájának tiszteletéről Mosesben (1. 2. 9. jót s roszat tudató fa) s a Zendavestában „Ormuzd sprach, Tritt zu den Bäumen O Zoroaster, welche wachsen. Dein Mund spreche vor ihnen diese Worte „ich bete zu den reinen Bäume, Ormuzds Geschöpfen.“ Herodot (VIII. 27.) beszéli, mikép még Xerxes ideje előtt a gazdag Pytbios Sardesben arany piatanokat s arany szöllőtőt ajándékul választott ki Dariusnak, és Xerxes is nem messzi Sardestől a hires platán fára arany éket aggatott s a szép fát őrizték (Herodot VII. 31.). A musulmánok Persiában ma is fatisztelők, a mi még a Zoroasteri idő maradványa, Chardin utazó írja, hogy a legvakabb musulmánok is inkább könyörögnek fa alatt, mint a moschéban, mert a kegyesek hajdan is ott imádkoztak, azt hiszik, hogy azoknak lelkei ma is ott lengenek. Pater Angelo e hitet réginek nevezi a piatanokra nézve, s Marko Póló szerint az ilyek nap fájának neveztetnek a nap országban vagy Khorasánban. Panoika írja, hogy Mithra tiszteletére oly fákat választottak ki, melyeknek levelei szüntelen zöldéinek (myrtus, cziprus, pinus, laurus), vagy pedig olyakat, melyek szurkos nedvekért éghetők voltak, a mi a halhatatlanságnak vagy tűznek, az élet örök csirájának jelképe a Zendavestában. Persiában Ouseley szerint bizonyos fák, kivált források mellett, ma is tiszteletben állnak, azoknak ágaira kelmedarabokat aggatnak, mikhez senkisem mer nyúlni.¹⁾

¹⁾ Mone L 43. Grimm Mythol. edit 1-a Anhang p. XXIV.

²⁾ Klenker Zendav. Th. II. p. 377. Kitter VII. B. 2. Abth. p. 612. Pohnska journ. aeiat. Nro 68,1833. August p. 131.

Hogy a druidek vagy kelta mágusok is a cserfákat tiszteletben tártaik, azok alatt áldoztak fejér bikákkal s azoknak gyöngyeit mint égi ajándékot a méreg ellen óvszernek használták, azt Plinius körülményesen előadta, ily hozzáadással „*tanta gentium in rebus frivolis plerum que religio est*“ (hist. nat. 1. XVI. c. 95). Phrygiában szinte Cybele tisztelete a magna mater a fenyő és jegenye fák tiszteletével volt vegyülve, a fenyőfa a tél vagy halál jelképe volt, mint az Ünnep nap a rbor in trat mutatja, Cybele kedvese is Atys halákor fenyőfává változott.

A slávoknak is voltak szent erdeik, mint a germánoknak s rómaiaknak voltak szent berkeik, Lengyel földön Jagelló 1386- elvévén Hedviget, s népét megkereszsteltetvén, kivágatta s elégettette a szent erdőket, s Perkun örök tüze végkép kialudt Wilna körül. *) Berekesztésül álljon itt Nerses katholikus levele a nap fiaihoz a XII. századból: „*belehret sie alsdann dass die Sonne für nichts anderes zu achten sei, als für die Leuchte der Welt, welche Gott erschaffen hat um die Erde zu erhellten, eben so auch den Mond und die Sterne. Die Pappel verehret nicht mehr als die Weide, oder die Buche oder sonst einen Baum, und glaubet nicht dass das Holz des Kreuzes Christi von der Pappel gewesen sei. Denn diesen Baum, welcher Pappel heisst, beteten die Heiden zur Zeit der Abgötterein, und in diesem Baume Hessen sich auch Daemonen nieder, und empfingen von den Menschen Anbetungen.*“ Irt a levelét a samosatai pauliánusokhoz (W. Jahrb. LXVII. B. Anz. Blatt p. 31).

¹⁾ Wien Jahrb. B. LXIV. p. 200. Ravul Rochette Odysseidje után. Tappe Gesch. der Russen. II. 21. A germánokról 1. Tacitust Germ. c. 39. Rómában 32 szent berek volt, hol a fát megsérteni nem is volt szabad: „*patula jovis arbor*“ Ovid szerint szent fa volt Métám. 1. 106.

c) A kövekről.

A lapides kifejezés a kőbálványokra magyarázható, melyekről szinte §. 3. 1. Rész volt szó, azon kőképekről vagy bábokról pedig, melyek Raisbroeck leírása szerint a kun sírhalmokat környezték egy külön czikkben fogunk szóllani.

A durva kövek, oszlopok, kőrakások, kőképek tisztelte lesülyedési állapotra mutatnak, mert azok kezdetben csak emlékjelei voltak a nagyobb fontosságú történeteknek, frigykötéseknek, népgyűlészeknek, hol törvényeket hoztak, fogadásokat tettek, s azokat esküvel szentesíték, vagy pedig határjelek voltak, melyek a római s görög pogány időszakban Terminus, Zeus horios név alatt tiszteltettek. A Hermes Agoreus, Jantis, Phales, Jupiter lapis, kronios lithos Visconti szerint mind ily eredetekre utalnak vissza, vagy pedig meteor-kövek voltak azok, melyek baetulia nevet nyertek a zsidó földön, hol a Beith-El (= isten vagy az é 1 háza) város s föld lakói ily bálványozásra adták magokat. Kis-Ázsiában Cybele fekete kő alatt tiszteltetett, mihez hasonlít a mekkai kötisztelet is. Pausanias idejében Pherében Achájában 30 négyszegű kő volt isteni nevekkel ellátva, Delphiben pedig egy szent követ naponként olajjal öntöztek. Amob magáról megváltja, hogy mint pogány még ily köveket tisztelt, a németeknél is az Oelgötze innen maradt fenn.¹⁾ Wahl azt írja, hogy az ó testamentomi időkben ha valami

¹⁾ Bellermann über die alte Sitte Steine zu Salben. Erfurt 1793. Bohlen die Geneesis histor. Kritisch erläutert. Königsberg 1835, p. 285. A régi ír népek kötiszteletéről, 1. Moore Tamás Irrland történeteit s a phoenicziai nyomokat. W. Jahrb. LXXII. B. p. 209. Sthur 1. c. p. 402. Nork mythol. Wörterb. in voce La b a n, Stein,

nevezetes történt, annak emlékére fákat ültettek, vagy kőhalmokat raktak, hogy az esztendőket s ünnepeket onnan számlálják, 1. Moses 28. v. 18. ismét cap. 31. v. 45. 46. Idézi Ossian helyeit is, melyek szerint kelte szokás volt a tettek emlékének fenntartása végett kőemlékeket felállítni. Temora énekében mondatja: „hát elfelejtessék a hely, hol békében laktunk? e kő mindenmohaival adja át a jövendőnek, hogy a vitézek itt jöttek össze stb.“

Skótziában a Marlach kő annak emlékére állítatott fel, hogy II. Malcolm 1010. megverte a dánokat, más kövek a mythologai Arthur emlékezetére voltak fel-szentelve, melyeket a köznép sokáig tisztelt, most is babonás hittel vannak azok felől. Canut tiltá meg törvény által a kövek, fák tiszteletét, luteráni zsinat 452, és a turoni 567. már előtte hason tilalmakat tett, melyek azonban a skot földön hatálytalanok voltak, mert ott a druidismus legtovább fennmaradt. *)

A székely krónika szerint Bondvárban tartották a hunnus maradványu székelyek népgyűléseiket, mikor a magyarok kijöttek Zandirhám nevű fő rhabonbánjok fogadta Árpádot, hihetőleg mikor az Atelkuzu földet elhagyták a magyarok, felolvasta Árpádnak a kőtáblákra véssett székely törvényeket, mikor a pogány szokás szerint áldozott is Bondvárban. Árpád tölök Munkácsra ment „celebratoque sacrificio, renovatio legibus intrat terram Pannon.“ A kőtáblára véssett törvények pontjai hasonlók lévén az *anonymus* által feljegyzett hét vezérközti szövetségi pontokhoz igen hihetőnek látszik, hogy

¹⁾ Wahl alig. Gesch. der morgenl. Sprachen. Leipzig 1784, p. 588. Bulletin des sciences par Ferussac 1831. Nov. o. 212. Sept. p. 16. Cambden Írja, hogy Harald az angol saxok feje gyó'zedelmei emlékére durva emlékköveket állítatott fel ily felirással; „Hic fuit Victor Haraldus“.

a székelyek főnökei is résztvettek azokban, mert Kéza is írja, hogy a székelyek hunnus maradványok, kik meg-tudván, hogy a magyarok újra visszajöttek, Ruthenia határain eleikbe mentek. A száj-hagyomány csak annyi változtatást tett a dolgon, hogy a törvényeket székely hunnus eredetüknek nézte, melyeket Árpád csak fel-újított.

Hason kőfelírásokra akadhatni a siberiai földeken is, Strahlenberg több ily kőfelírások rajzait is adja, melyeket még senki meg nem magyarázott, még az Uraitban és nyugatra az Uraitól is találtatnak hieroglyph kőfeliratok, s Meiners szerint nem is megvetendő azoknak véleménye, kik az ily kőszirti feliratokat a népköltözésekre, megállapodásokra s viselt hadi tetteikre vonatkozóknak állítják, Timur emlék-kövei is a XIV. századból csak a régi szokást bizonyítják, történeti alapjának kell hát lenni a krónika szavainak „gens hunnorum altero duce Árpád adveniens filis Almos missis legates Zandirham eandemque nobilitate pollentem gentem (testantur acta et monuments hódié quoqué superfluentia in aedibus domini nostri) excepit expositisque legibus sculptis in lapidibus. Ha t k ö-v e r celebra toque more Rabonbani in arcé Bond sacrificio sequentes leges ex lapidibus perlegens adplicuit genti sua.“

Hogy a hunnusok kőoszlopokat emeltek megholt vezérjeik emlékére, azt Thuróczi is írja, talán idővel ily felírásos kövekre a székely földön akadhatni is, a 1 a p i-des kifejezés Szent László törvényeiben is oda utal, hogy a népgyűléshelyeken, hol áldoztak s törvényt tettek, kőemlékeknek kellett lenni, melyeknek tiszteletét jövőre megtiltotta.

Más országokban is hasonlóan folyván a dolgok, a

magyar pogány szokás azok által mind felvilágosítatik mind megerősítetik. A püspökök, papok, s más pártjokon lévő világiak megkövezése is a pogány hitű magyarok által onnan eredhetett, hogy amazok kőbálványait s egyéb emlékeiket szétromboltaták, ily megkövezések ről Thuróczi több ízben szél.¹⁾

d) A hegyekről.

Anonymous írja, hogy Ound, Ketel, Turzol magyar vezérek Tarczal hegyen kövér lévai áldoztak, ez ismét chinai tatár szokás. Humboldt írja, hogy 230 évvel Krisztus előtt négy nagy hegyen áldoztak Chinában Chan-tynak, vagy a fő lénynek, a négy hegy Jé-nak neveztetett, később a császárok alkalmatlannak tárták személyesen e távol eső hegyekre kimenni, tehát közel lakékhöz emberi kezek által készítettek magos dombokat, hol az áldozatokat véghezvitték. Herbelot a niutse tatárokról írja, kik turk fajnak, hogy Mathakha chánjok (= Matkó) 1190. áldozott öt fő és öt kisebb hegyeken, s négy folyóvíznél, hogy esőt nyerjen széles birodalmában.²⁾

¹⁾ A nemes székely nemzet Constitutioji, privilégiumai. Pesten 1818. 1. 276—295. Kéza 1. 1. c. 4. Strahlenberg p. 365—374. Meiners Commentatio de antiquis monumentis in Siberia austr. existentibus in Comm. Societ. regiae Scient. Götting. Vol. XIII. Göttingen 1794. A székely krónika hibásan van kinyomatva, megérdelemre újabb kritikai kiadást. Thuróczy chr. p. II. c. 36—40. Gerard püspököt Vatha s társai Iapidibus obruerunt: így bántak a buldi püspökkel is. Péter király embereit is így büntették.

²⁾ Vues des Cordillères a Paris 1816 t. 1. 316 írja (p. 196), hogy mind a két Amerikában vannak ily emberi kezek által készült halmok, melyek nem sírhalmok, sem nem sánczok, sem nem templom alapzatai, tehát mint Mahe is vélekedik azok áldozati helyek, oltárok voltak. Herbelot 1. c. t. VI. 418. Ysbrantides chinai követ leírja a niutsék birodalmát, ök a kuotsék vagy nagy kocsikon járó turko seytha fajhoz tartoztak, ily nagy vasas talpú szekereket gyakran talált Ysbrantides egykor birodalmukban, melyeken a múlt

Ázsiában több szent hegyek voltak, melyekről azt hitték, hogy az égig felnyúlnak, s ott az istenek laknak, a boldogok gyülekezete is ott tartatik. Ilyenek voltak az Elburs, Libanus, Meru, Argeus, Afrikában az A-ti ás hegyek; ilyenek ma is mongol-china földön a fejér hegyek, mongolul schaganalin (= czagáuyi hegyek) chinai nyelvben T s c h a n g p e-s c h a n), az uralkodók búcsúra járnak oda, Kanghi császár 1682. leszált lováról, háromszor meghajtá magát a h-egyelőit mielőtt áldozna.

Ilyenek Tübetben a Huindes hegy (= hó tartomány), mely háromszor Üdvözöltetik a lakosok által, a hinduk pedig hétszer hajtják meg magokat előtte; a Maha-pant tető megmászása pedig Himalaya hegyein magában már szentté teszi a felszínöt, a mi azonban csak ritkán s többször élet veszedelemmel történik. Neumann azt hiszi, hogy a tisztelet oka onnan van, mert a hegyekről költöztek síkságra az emberek, a regék a hegyekhez, ott lakó istenekhez s geniusokhoz szóllanak. Ritter is megjegyzi, hogy mind a brahma mind a persa pap a hideg helyre, északra, első hazájokra tekintettek, a tél földre (= magos hegyekre) s második hazájokat a kiköltözés utánnit dicsérik, magasztalják és szentesítik.¹⁾ A meny szó alatt a toldalékban mind ez bővebben van kifejtve, hihetőleg mén lóval áldoztak magyarjaink a tarczali hegyen, a meny és mén szó közti vallásos viszonosság is ide mutat.

század elején utazott keresztül, s megjegyzé, hogy olyakat nem is használnak a mongolok, kik végeztettek a niutsék uradalmának.

¹⁾ Gesenius Commentar, ad Iesaiam II. 319. Nork mythol. Wörterb. in voce^v Berge, Ritter I. 90. II. 505. 985. VI. 1. Abth. p. 40. Neumann Asiat. Studien, p. 39.

2. §.

(Az áldozatokról áldozat.)

Anonymus — mint érintők Ound, Ketel, Turcz o 1 vezérekről iija, hogy Turczol hegyen kövér lóval áldoztak „et in eodem loco more paganismo occisi equo pingvissimo — magnum aldumas fecerunt“ (c. 16.). Valahányszor a névtelen eldődeink áldozatairól beszél, a vendégeskedést is megemlíti mind c. 13., hol Ungvárt bevévén, szinte vendégeskedtek, „et diis immortalibus mágnás victimas fecerunt,“ és cap. 22. azon öröm hír után, hogy Tohut és fia Horka Zabolsu és T o s u a magyar birtok határait szerencsésen kiterjeszték a Meszesig „more paganismo fecerunt áldumas, dux verő Árpád et sui primates obhanc causam laetitia per totam unam hebdomadem solemniter comedebant, et fere singulis diebus inebriebantur propter eventum tantae laetitiae.“ Máskor három vagy négy nap vendégeskedtek csak, mert még sok tennivaló volt hátra a foglalás kezdetekor, minél jobban boldogultak abban, az öröm és mulatság ideje is meghosszabbult. Így mikor az alpári csata után Budára jöttek, Attila romlott épületeiben már húsz napig vendégeskedtek „et omnes symphonias atque dulces sonos cythararum et fistulorum, cum omnibus cantibus joculatorum habebantantese cum clipeis et lanceis maximum torneam entum faciebant, et juvenes more paganismo cum arcibus et sagittis ludebant.“ (c. 46.). A mos paganismus kifejezés írónkban gyakori s nyomatékos értelmű annyiban, hogy az iménti közlemények szerint a magyarok pogány vallású szertartásaihoz tartozott, szerencsés tettek után kövér vagy hízott lóval áldozni az istennek,

hosszasb vagy kevésb ideig vendégeskedni, zenészeket, énekeseket tartani, lófutattásban versenyezni, katonai gyakorlatokban vetélkedni lándzsával, paizszaival, nyíllal, kéz íjjal.

E szokás felette régi, már az ázsiai hunnusokról fel van jegyezve a chinai annalisokban, midőn 50 évvel Krisztus előtt a déli hunnusok egyik Tanjoj-a (rex Tanaut Justinusban) ajándékot kapván a chinai udvar-tól, őrömében áldozatokat tétegett az égi szellemeknek s a császárnak, kit szinte országa védő szellemének tartott; a nemzet nagyjai jelen voltak az áldozattételen, mulattak, vendégeskedtek és lóversenyt tartottak.*)

Cornides nem ok nélkül hitte, hogy eldődeink fehér lovakkal áldoztak, mert úgymond Árpád Zalánnak is 12 fehér lovát köldött ajándékba, de inkább bizonyít a mellett a szokás, mely szerint a tsuvaszok Tor isten-nek ma is fehér lóval áldoznak, a fehér lovak hajdan az Uraiban mint mindenütt északi Ázsiában legtöbb számmal voltak, ma is keleti Sibériában több a fehér mint más szintt ló, nyugatra a baschkir skirgis földön kezdett szürkére változni, Paliás iija: „singuläres maximi equi apud Baschkiros et Kirgiso tartaros albi maculis crebris minutis et orbiculatis brunneisquiaBacharis sub nomine Argamaki coemti ad Indos deducuntrubiinmaximo solent esse pretio. In Dauria equorum greges integri sűnt candidi, plurimus equorum color apud Tcherkessos albidus.“

Épen déli Uraiban az alsó Volgánál lépett fel a rettentő lovag hunnus nép, ennek ázsiai történeteiben írva van Schematsien hires chinai annalista által, hogy hadi csapatjaik fehér, barna, szürke s fakó lovak szerint

¹⁾ Deguignes Allg. O. der Hunnen, 1.1. 242.

voltak osztályozva, nevezetesen Mothe nyugotí hunnusok királya 200. Krisztus előtt a chinaikkal folytatott véres háborúban így osztályozta seregét, melylyel győzött s a békekötéskor mind maga, mind a chinai követek egy a hadban elesett ellenséges király koponyájából készült serlegbe töltetvén Mothe az áldozati vért, annak közös megóvásával erősíték meg a frigyet.

Herodot Agrippaér népe is (= fehér lovasok IV. 23.) négy száz évvel Krisztus előtt déli Uraiban csak ily hunnus nép lehetett, mert már Mothiról is írva van, hogy hatalma a Volgáig kiterjedt. *)

Theophylaltus, mint már láttuk, csak általánosan említi, hogy a magyarok lovakkal, ökrökkel, juhokkal áldoztak a teremtőnek, melyet igaz fő istennek tartanak ámbár a természeti elemek iránt is babonás tisztelettel viseltetnek, így van ez ma is a voguloknál, kikról Isbrantides így ír: „a voguli tatárok isteni tisztelete egyedül abban áll, hogy egyszer az esztendőben áldoznak, mikor leginkább lovakat ölnek le, melyeknek bőreit a bálványfákra felaggatják s előttük letérdelnek, s azzal vége van a szertartásnak, az áldozati húst azután közönségesen megeszik, napot, holdat tisztelnek, de hisznek az ezek felett álló egy istenben is, a házas pár közül ha valamelyik fél elhal, azt esztendeig gyászolja az életben megmaradt (1. c. p. 14.)

Ez egészben a régi magyar pogány szokást tükrözi vissza, mert hogy azok is megették az áldozati lóhúst Anonymus freysingeni Ottó s Thuróczi is írják; ez utolsó nevezetesen Vatháról s társairól feljegyzetté „tuno

¹⁾ Müller der ngrische Volksst&mm, t. II. 460. Zoographia Roeo Asiatic Petropoli 1811. p. 259. Herbelot t. VI. p. 5. Deguignes 1. 1. p. 29, la ca. valerie divisée en quatre corp; qui etaient dietinques par le couleur des cheraux blaves pommelés noire et isabelles.

itaque detestabili et execrabili commonitione illius Vat-hae omnespopuli libaverunt se daemouiis, et ceperunt comedere e quin as pulpae“ (pi. II. c. 25.), dé á hátramaradt magyarokról is épen ezt jelenti Julianus barát „carnes equinas, lapinas et huius modi comédunt, lac equinum et sangvinem bibunt.“ (Deseritzki de init ac major. Hang. t. 1. p. 170.) Itt a lac equinum alatt a kancza tejből készített karnist, a vér alatt a frigykötest s más fogadásokat megpecsétlő véreresztést kell érteni, miről alább a 4. §.leend szó. A vitkaiak is a főÜnnepen, mely aratás után van, Paliás szerint fehér lóval áldoznak titkon, más házi állatokat is szoktak egyébb alkalommal áldozni, de barna lóval nem szabad áldozni. (Reisen III. 480. Müller der Ugr. Stamm II. 388—396).

Az áriák is (finn faj Ázsia Pol. p. 166.) ha megholt a családfőnök lóval áldoztak, ezek 1621 körül kerültek orosz hatalom alá, s barátság jeléül veres földet, nyilat és veres rókát küldtek uraiknak Tobolszkba, mit az oroszok hadizeneinek vettek, s őket csak nem egészen kipusztíták. Pallás még említi őket az orosz összéhasonlító nagy szótárhoz készült előbeszédben, „Ariorum stirpea omnes circa Jeniseam degunt, et exiguo tantum numero supersunt.¹⁾ A Kazincziak szinte nagy tiszteletben tartják a fehér lovat, fehér csíkóval áldoznak, szomorú melódiaja van énekeiknek s tánczvigalmaiknak, az állatok neve Isik, fuvolyájokat tsetagámnak nevezik (csattogó?)²⁾

¹⁾ A név fenmaradt Nagy Ar s Kis Ar falu nevekben Szathmárban, a magyar Ari családnevek a birtokra s helynévre utalnak, a vitkaiakat ma is a tatárok A r inak nevezik (Rytschcow Tagebuch, Riga 1774, p. 163). A szó értelméről más alkalommal fogok szólani. ^N

²⁾ Ritter I. 1091—1094. Katschinziaknak írja, turk fajnak állítja, mert ma törökül beszélnek, de az is már mongollal vegyítve van, mint magok is a kalmukokkal összeségörösdönt. A név Ritter szerint K á t s a víztől van,

Figyelemre méltók Marco Polo XIII. században utazónak is a fehér lovakról tudósításai, a tatárok úgymond azokat, kivált a kanczákát nagyra becsülik, a mongol chánnak legtöbb van, Kublai chán minden évben August 28-án ünnepet tárta, mikor fehér kancza tej-jel áldozik, azt a földre önti, azután maga is és nagyjai sorban isznak a kehelyből. Új évben fehérbe öltöznek mert a fehér szín jó jel nálok, a chán illyenkor új évi ajándékban százezer fehér lovat is kap.¹⁾

Ezen XIII. századi tudósítás öszvehangzásban áll a sokkal korábbi cbinai tudósításokkal a hunnusok fehér lovú hadcsapatjairól. Dugonics azt mondja, hogy a régi kozmonda „jobb lesz ha megisazuk az áldomást, az időben jött szokásban, mikor a magyarok felhagytak a lóhús evéssel, tehát az áldomás szót csak ivásra használták később, mert egy más szinte régi közmondából „ki az utassal eszik, iszik, áldozik“ épen ezt lehet következtetni. (Magyar példa-beszédek I. 258. H 24) Az áldomás szó alatt a toldalékban a felvilágosító adatok erre idézve vannak, de onnan kímaradt az 1424. Oklevél, mely Kővár vidékről szóll „super-emptione vineae cuiusdam, quae dicunt venditioni sen victimae bibicionis (áldomás) interiuisse probos viros.“ Itta *victima* és *bibicio* kifejezések mutatják, hogy az áldozati szertartásokból maradt fenn a polgári életben az áldomás szó.¹⁾

mely mellett laknék. Van T e e nevű patahjok is, és T e 8 a nerii falujok, Kósa más patak foly el a Kazinczi síkon, Isik y. lesik hegy is ott van, melyet Bitter fehér hegynek fordít, ez a magyar üszög lesz, az áldozatra szentelt barmok neve is I s i g, lásd a Táj szótárban az i z é k szót is.

¹⁾ Marco Paolo, Beise in den Orient, übers, von Felix Peregrin. Leipz. 1802, p. 86. 110.
²⁾ Kerehelich in notit. praelimin. regno Dalmat. Croat, et 81ar. p. 445.

Hogy pogány œseink is a fehér lovat becsben tár-ták, mutatja első Lajos király cselekvénye is, mely szerint 1356. a velenczésekkel kötött frigyben azt kívánta, hogy évenként egy fehér lovat küldjenek hodolat jeléül ajándékba a királynak.¹⁾ Cuspinian is írja, hogy 1515. II. Lajos és testvére Anna Bécsbe menvén, nagy pompával nyolcz fehér lé fogaton tette alját meg s az udvari kísérők is négy-négy fehér lén fogattal emelték a diszmenetet. (Diarium Joh. Cuspinianim Adparatu M. Belii Posan. 1735. 249.

Krónikáink hallgatnak az áldozati szertartások részleteiről, de azokból miket Meiners feljegyzett utazók után, az uráli és siberiai lakosokról következtetni lehet eldődeink szokásaira is. Meiners úja már, hogy déli Siberia pásztor népei a kazincziak, teleuták, burátok, tungusok leginkább fehér csödört áldoznak, a felszentelés ivó áldozat mellett esik meg, tejjel öntözik meg a felszentelt lovat, s hátára teszik az áldozó kebelt, az ily lóra többé senki nem ülhet, sem meg non Ölheti azt, el sem szabad adni, mert az az isteneknek szolgálatára választatott ki, hogy lovagoljanak — rajta a feláldozás végbenmény után, s nyájaikat megörizzék.¹⁾

Régi ázsiai szokás ez a lóáldozat. Colébrooke szerint a második Véda egy része az as warne da, vagy lóáldozat, de az ebben⁴ foglalt szertartások a ló megölésről még semmit sem tudnak, a ló csak befogatik, karóhoz

¹⁾ Idem rex anno 1356, sine belli denunciation cum centum millium armatorum exercitu Venetos imparatos agrossus eomm que ditionea depopulatus est — — porro cum res prosper cederent, ad pacem ineundam animum adiunxit, nullo alio fructu oblato, quam ut Veneti testificandi Óbsequii causa promitterent se quolibet anno equum album regi praesentaturoft. Laurent de Monacis Cbron. Vénét. libr. VL p. 110. Masserus in Actis SS. Ungar regno I. p. 110.

²⁾ Meiners Allg. krit. Gesch. der relig. 1.1. p. 225.

köttetik, szabadon bocsáttatik, s az egész áldozatnak azzal vége van. A lő minden vad és szelíd állatok képviselője, s ennyiben mint helyettes szerepel a fő lény előtt, ki az állatokat teremtette; a valóságos feláldozása a lónak későbbi eredetű, a Véda könyvek arról még hallgatnak. A régi persa s indus vallásnak közös eredete lévén a naptűz tisztelet, méltán következtethetni, hogy az engesztelő áldozat eszméje hozta létre a lóáldozatot, mert a mith'rai emlékeken a jó s kárt tevő állatok öszvege épen úgy képviseltetve van, mint a védai lő áldozatokban a szelíd s vad állatok képviselvék, azon különbséggel, hogy amott a bikáknak, itt. a lónak jutott a fő szereplés. A nap lovainak tiszteletéről bőven értekezett Hamaker, melyre már a királyok második könyvének, 23. II. is utal, s a pheüiko punikai felírások magyarázataiban megigazul. Foueher a persa vallásról írt academiai értekezéseiben idézi Herodotus, Xenophon, Curtius helyeit, melyekből kiviláglik, hogy a magasok is fehér lovakkal áldoztak a napnak, melynek fehér szekere virágokkal volt megrakva, á napnak külön tápláltak ily lovat, Jupiternek pedig bikát áldoztak, a fehér szekeret hátul a szent tüzet horzozók kisérék. Curtius Darius útjáról írja: *currum deum de Jovi sacratum albentes vehebant equi, hōs eximiae magnitudinis equus, quem splis appellant sequebatur.* Xenophon szerint a tűz megemésztő a bikákat s lovakat, ez végbe menvén, a mágusok a főidnek s angyaloknak áldoztak. A mágusok titkos tudománya mint Dió Chrysostomus írja a nap szekerét csak jelképnek vette, mint magát a napot is, amaz a világ mozgását, emez a láthatatlan istent ábrázolta, ki a világ szekér-rúdját, s annak menetelét kormányozza, a köznép azonban az emblémákon fölül nem emelkedett, s a magia elaljasodása az, mit ma schamanismusnak nevezünk.

Az asvameda jugat vagy jelképes lóáldozatot Indiában is a valóságos lóáldozat váltá fel Jamés Tod írja, hogy Dhundar, tartomány lakói, kik magokat Baona ivadékainak tartják, ma is megülik a nap ünnepét, nyolcz ló van a nap szekerébe befogva, különösen Dschei nevű fejedelmek 1699 táján igyekezett a régi lóáldozatot felujitni, mely hajdan Dhund hegyén, honnan a tartomány neve is vitetett végbe. A Schlegel Wilhelm által 1829. kiadott Rama tetteiről készült éposban is olvashatni, hogy az ayodhai (ma-Aude) egykor hires fejedelmem Dasaratha lóáldozatot rendelt a napnak, hogy magának fiat nyerhessen.

Herbelot a toukievi vagy turk tatárok történeteiben említi, miszerint Kiéli nevű chánjok 626. Krisztus után megbékélvén a chinai császárral, annak emlékére fehér lóval áldozott, Tacitus pedig a germánokról írja: publice aluntur in iisdem nemoribus, ac lucis — equi candidi, et nullo mortali opere contacti, quos pressos sacro cursu sacerdos ac rex, vei princeps civitatis comitantur, hinnitusque ac fremitus observant.¹⁾

Mindezekből világos, hogy a lóáldozat a nap tiszteletével volt egybekötve, világos az is, hogy a nap lovait bűvölésekre s jóslásokra használták, mire utal Darius lova nyerítése is a napra, kitetszik az is, hogy a germánok is a fehér lovát jóslásra használták. Pogány eleink az ily lovakat tátosoknak nevezték, vagy azért hogy tátott szájjal nyeríthettek csak, vagy azért hogy tátosok vagy jóslók felügyelete, alatt állottak, minden-

¹⁾ Winn. jahrb. B. II. 294. hol Colebrooke festegetései közölvék Allg. Lát. Zeit. 1835. May. Nro. 184 a semiticai felirisokról. Historie Se l'acsd. rojale de: meciv t. XXV., hol Foucher értekezése áU, p. 87. 101 etb. Wie» Jahrb. LXV. B. p. 75. James Tod közlései, Herbelot t. VI. p. 86. Tacitus de mór. germ. c. 10.

setre a tátosság alatt a jövendő tudása s annak felnyitása értelmeztek. Hason történeti tényt közlött Leibnitz a pomeránok tátos mén lováról, melyet szinte hizlaltak, melyre felülni senkinek sem volt szabad, papi felvigyázat alatt álván, s az, mielőtt háborúra vagy rabláusra kiindult a nép, jó vagy rósz jeladás végett megkérdeztetett. A tátost a bambergi Otto császár idegen helyre adatta el mikor kereszteny vallásra térité a pomeránokat.¹⁾ Hogy a hunnusoknak kellett tátos lovaiknak lenni, kitetszik nem csak lóaldozatjaikból, s abból hogy fehér lovakban bővölködtek, de azon történeti tényből is, hogy a híres eulchi ménes, melyért a chinai császár velek háborút viselt, tátos mentől vette eredetét (La mén szót a toldalékban). Az észak sarki népek barom-aldozatjaikról még megjegyezzük, hogy a tatár mongol népek Siberiában, Oremburgban, Kasánban, Asztrakánban a barmokból csak a csontokat és szarvakat adják az isteneknek, ezt teszik a vogulok, lappok, burátok is, legfölebb a baromfőt, orrt, füleket, lábakat, beleket adják még néha oda, miként tsuvaszok, tseremiszek, vitkaiak is e szokást követik, csak nagy szükségen áldoznak egész barmot fel, s ekkor rendesen fehér lovat vagy tehént ölnek le, felét magok az áldozók tartják meg, más fele az istené.

A barmot szétvagdalják egyenlő részre, kiki megkapván a maga részét, annak felét a forró üstbe veti ily szókkal: tűz vidd áldozatunkat az istenhez- (Meinen L c. IL 17. Georgi, Gmelin, Rytksow

¹⁾ Leibnitzii opera omnia t. IV. p. DL p. f79_t edit. Daleae. A felcsafrangozott zabolázott ménlöt a pap kilenc kopja között háromszor vezette át s meg vissza a kopják egy öl távolságra voltak egymástól elhelyeztetve, s ha a ló meg nem sérti lábat, sem a rendet meg nem bontá, a vállalat szerencsés kimenetelét tanúsítá.

közlései itt előadvák). Moses törvénye szerint (3. M. 16. 21). a papnak kellett az áldozati baromra kezét tenni, a persáknál pedig (Zendavesta Eleuker II. 172) mind addig kellett a magus kezének a barom testén nyugodni míg az végső lehelletét ki nem adta; valyon e szokást követik-e a schamán papok s követték-e a magyar tátosok? nincs feljegyezve, de hihető, hogy ők is hason szertartással végezték áldozatjaikat. Ez a kézrátevés bűvös illesztés volt, hogy a baromvér az áldozó vére gyanánt tekintessék az isten előtt, mely engesztelést eszközöljön.

§. 3.

A libatiokról (ital áldozat.)

Az áldozatoknak egyik részét tették a libatiók vagy is ital ajánlatok, Thuróczi kifejezése liba ver unt se daemoniis ily ital áldozatokat feltételez, a minthogy Anonymus előadása is a hét vezér közti véritalról), a székely krónika tanúsítása az áldozó székelyek szövetségi kehelyéről szoros összefüggésben állnak mindenzzel, a mit Thuróczi Vatháról s társairól feljegyzett, s még az 1545. erdélyi országos gyűlés határozata is „poculum sancti Johannis, quod vulgo Áldomás vocare consverunt insignum justae emtionis dare debet“ (1. á 1 d szót a toldal.) a régi pogányos kehelyezésre visszautal, melyről különben is a scytha, majd később a turkatár népek történeteiben is számos példák bizonyítanak.

A természet emberei evésre s ivásra kényszerítők isteneiket is, azt hitték, hogy mivel arra magoknak legfőbb szüksége van, az étel és ital bőségét csak úgy nyerhetik meg, ha az isteneknek állathússal s vérrel áldoz-

nak, véleményük szerint az áldozati tűz füstje az égbe ment s az ott kedves szagú volt. Az ember-áldozat már eldurvult állapotra mutat, azt az ellenségeskedések s folytonos háborúk hozták létre, midőn a leöltek kopolyáit használták kelyhek gyanánt, melyektől a babonák elválhatlanok voltak. Eleinte bizonyosan szelídek voltak az áldozati módok is, az állatok, növények s más termények zsengéi, viz és tej használtattak az isteni kegy megnyerésére, szeszes italok, milyenek a kumis, vagy tatár arrak, bor, pálinka, méhser, (medium Meth.) később nyertek alkalmaztatást. Az ember vérivás pedig minden rendkívüli szertartás volt szövetségek, békékötések, frigyeli megerősítése végett, s azt jelenté, hogy a frigybontónak életével kel meglakolni az adott szó megszegéséért. A pogány véres áldozatokat Krisztus szüntette meg, az úrvocorai kehelybeli bor még ma is a Krisztus vérét jelenti, mely az isten s emberek között új szövetséget hozott létre, s ki azt megszegi, ördög és pokol martalékja lesz.

Láttuk már föllebb, hogy Árpád és vezér társai a Duna mellett megállván seregeikkel, szaruikat Dunavizzel tölték meg s azokat felemelve könyörgött a fővezér a magyarok istenéhez, mit végezve, a sokaság háromszor hangoson felkiáltá az isten nevét. (Thuróczy p. II. c. 3.)

Ez ünnepély bizonyosan libatioval volt egybekötve, ámbár a krónikás arról mit sem ír, de a turk-tatár s finn fajú népek szokásai azt igazolják; más felől a szaruk használása kelyhekre az északi népeknél bizonyos, tény, mert Plinius nyilván írja „urorum carnibus barbari septentrionales potant, urnasque binas capitis unius cornua implet“ (hist. nat. 1. XL c. 37.). Caesar a Gallusokról hasonlólag írja „Urorum cornua stúdiósé conquisita

a labris argenteo circum eludunt, atque in amplissimis epulis pro poculie utuntur.“ (1. VI. de b. gall.) Magyarjaink is hát szaru poharakkal vendégeskedtek, azokat körözötték, azokkal libáltak, az Árpádé bizonyosan ékes is volt, mert ő áldozott itallal a magyarok istenének, hihetőleg a föld négy sarka felé öntvén ki abból az italt, azután mága is ivott és körözötté azt vezér társai közt. Ez a pohárkörözötés meg volt a hunnusok közt, Priscus Attila ebédjéről írja; „postquam verő Attila secundum a se et relinquos deinceps honore affecisset, nos etiam paribus poculis dextra porrecta honoravit ex Thracum inedituto.“ Hason szokást követ ma is a siberiai pogány népség, hol a család főnök vagy pedig a schamán pap kumissal tölti meg áldozattételkor a kehelyt, abból iszik, kézről kézre bocsátván azt addig töltögetik s isznak belőle, míg leísszák magokat. (Meiners 1. c. II. 810). A székely fapohár vagy tamarisk-kehely is népgyűlésekben s lakomáknál így használtatott a székely krónika szerint, nevezetesen Miké Pál Sándor Katát nejül vévén, örömeiben abból ivott s abból itatta vendégeit, ámbár ez áldozati kehely pogány időszakban a sokkal fontosabb véreskü letételnél használtatott egyedül.

A germán fajú népek is poharazás közt tettek szent fogadásokat, melyeket megszegni többé szabad nem volt (Wilda Über das Gildawesen im Mittelalter p. 7.) abból fejlett ki szinte a későbbi szokás, hogy alkukötéskor vendégeskedtek, smost is még divatos Weinlauf vagy bor áldomás még a régi szokásnak maradványa (Grimms deutsche Alterthum p. 191. tehát az 1424. magyar oklevélbeli victima bibicionis).

Herbelot a nioutsche tatár fejedelemről Agutháról írja: (XI. század) hogy mielőtt hadra menne, annyától elbúcsúzott, annak egy pohár bor mellett hosszú életet

kívánt, előbb poharából libáit a földre, azaz kiöntötte a bor egy részét, ég s föld legyen — így szolt — bizony-ságom, hogy a leáóknak nincs igazak, s végezve libati-óját, beszédet tartott katonáihoz, azokat felbuzdítá és ígéretekkel biztatá, hogy ha jól viselik magokat, a szolgák szabad emberek, a köz vitézek pedig tisztek lesznek. (t. VI. 360.) Hason áldozati szokásokat követtek a keleti és nyugoti t o u k i e n k vagy turkok, kiknek egy része már a VI. században az Altai hegyeken elhírese-dett, s a finn ogor nemzet némely ágazatjait hatalma alá hodítá: e koránti érintkezésből lehet a turk s kozár szó kások közti nagy hasonlatosságot kimagyarázni, me-lyeket Fr'ahn, d' Ohsson s Onseley arab írók után felje-geyeztek; az ázsiai koz árok fel is olvadtak a turk nép-faiban. »)

Említettük már, hogy Kiéli nevű fő chánja a törököknek 626. fehér lóval áldozott, hogy még előbb, u. m. a IV. században a tahiak (Ritter szerint tarkó scythák) Tesu arany bálványoknak magos hegyen szinte lovakkal s tevékkel áldoztak, s mind ezt szinte említi Herbelot is a nyugoti s keleti toukieuk szokásai leírásában, valamint a libatiót is a megholtak lelkeiért. minden évben az első hónapban a fő chán (Tschen-yu rex Tanaue) udvarában megjelentek a parancsárok, a chán korán reggel odahagyta tanyáját, s imádta a feljö-vő napot, estve a holdat, összel mikor legszebbek a lovak, egy fa körül tartatott közgyűlést, hol lustrát tartott a katonák s lovak felett, vagyis számba vette s feljegyez-

¹⁾ A tárgy bővebb megvitatása nem ide tartozik, de mégis említenünk kell, hogy Hanvay angol utazó a múlt század közepén kozárokat laktat, a kaspi tenger keleti oldalán, hol ma turkmáneket jegyez lel az összes földirat, Hanvay is már ezeket a korzárokkal egy törzsből eredte ti, 1. Prayt Dies. IV p. 59. A kozár nemzet nevét még sok helynév fentartja azon földrészeken.

tte azokat, majd a fát körüljárva áldoztatott a mezők s gabonavetések véd geniasainak, a hold töltével hadra vezette seregét, annak fogytával visszavonta magát, s ki ellenséges főt nyújtott be, az ünnepélyes kehelyből bort ivott, a mellett hadi foglyait rabokul megtarthatá magánál (t. VI. 146).

A libatióról különösen a mongolok sokat tartanak. Ruisbroeck bőven írt e mongol szokásról, még rendes ebédlésénél is, vagy bár mely vendégségnél, mielőtt az urak innának, tatár szolgáik az italból a világ négy szeglete felé öntenek, s úgy nyújtják át uraiknak az ivóedényt, a jósok vagy Baksiak is szinte ezt teszik áldozatkor, a kumisból megöntözik a földet, s a fehér szarvasmarhákat úgy szentelik fel isteneiknek. Marco Polo is írja, „a Baksiak, ha közelgett bálványai ünnepe megkérlik a chánt, hogy barna fejű kosokat, és füstölni aloét szolgáltasson a tűzáldozatra, ne hogy az istenek haragjokban élégettessék a vetést, dögmiriggyel büntessék meg a nyájat. Megfőzik azért a koshúst, levét a bálványok előtt kiöntik, karénekek és égő fáklyák közt végezik szertartásaitakat.)

Az ital áldozatok közönségesek voltak az ó kor majd minden nemzeteinél, elég legyen Livius helyét közölni a bojusokról „caput ducis praecisum Boji ovantes templo, quod sanctissimum est apud eos intulere; purgato inde capite, ut mos si is est calvam auro coelare, id que sacrum vas iis erat, quo solemnibus libarant poculumque idem sacerdoti esse ac templi antisibus“ lib. XXIII. c. 24. E Posthumius Consul kaponyája volt, s e kaponyábólivás szinte közönséges szokás volt Észak-Ázsiában is.

¹⁾ Bergeron Voyages 1. c. t. 1. chap. 3. 47. Rubruquie útja Marco Polo edit Bürck p. 250.

Vér-eskü

Anonymous szerint Almusnak fő vezérré választásakor véresktit tettek le a magyar hét sereg osztályfőnökei, a pontok, melyekre esküdtek, ismeretesebbek, mintsem hogy azokat itt ismételnénk, a véresktü magát így adja elő a krónika: „tūm supradicti viri (Almus Eleud, Kund, Ound, Tosu, Huba, Tuhutum) pro Almo duce more paganismo fusis propriis sangvinibus in unum vas, ratum fecere juramentum.“ Az így letett véres eskünek okát is megmondja, t. i. hitszegőnek vérével kell lakolni, azaz meg kell halnia ha a szerződési pontokat meg nem tartja s az eskünek ez ereje a szerződő 'felek maradékaira is kiterjesztetett. *)

Mikor Tuhutum Erdélyt meghódítá, Gelon alattvalói hűséget fogadtak a hódítónak Esculeu helyen (ma Esküllő), mely fogadást Anonymous szerint szinte esküvel pecsételtek meg „a fide data, quod ibi jura vermit.“ (c. 27). Ez szinte véreskü volt, mert a kunokkal is hasonlólag bántak, midőn Kiewnél a magyarokat uraiknak vallották s engedelmességet ígértek, - Almo duci fide juramenti more paganismo firmaverunt, quod verbo dixerunt, et eodem etiam dux Almus et sui primates eis fide se et juramento constrinxerunt.“ (c. 10).

Cornides idézi Joinville francia író helyét a kunokról, midőn a görög császárral később frigybe léptek, a kun s görög főnökök vért ereszettek magokból egy

*) Ut iquis de posteria eorum infidelis fuerit contra personam daciéin eangvis nocentia funderetur, sicut eangvis eorum fuit fœue in uramento quod fecerunt Almo duci „ut si quis de posteria ducia Almi — juramentum infringere voluerit, anathemati subjaceat in perpetuum.“ (c. 5. 6.).

ezüst serlegbe s azt borral felvegyítve, közösön kiitták, a mi a kunok értelmezése szerint a testvériséget jelenté, hogy a kunok s görögök jövőre egymással testvérileg bánjanak. A mellett egy kutyát állítottak középbe, s azt mind a két fél kardjaikkal vágták le, annak jeléül, hogy a frigybontó vagy hitszegő hasonkép lekardoltassék (de relig. vet. hung. p. 46. et sequ.).

A dubniczai krónika előadván első Lajos királyunk lengyelországi útját s dolgait, bőven leírja, mikép Kestut lithván fejedelem hódolatát s népeinek megkeresz- telkedését ígéré, s fogadását lithván szokás szerint azzal erősíté meg, hogy veres ökröt vágott le nagy késével, annak vérével mind maga mind társai kezeiket s arcokat bekenték, könyörögtek az istenhez, azután az ökör fejét elválasztván a nyaktól, e két testtagot úgy hely- hezék a földre, hogy rajtok Kestut s társai háromszor menték keresztül (Wien Jahrb. XXXIII. B. Anz. Bl. p. 14—16).

A bajor püspök levele IX. János pápához (900 Ti- mon szerint 893) ellenkezőt tartalmaz *Anonymous* előadásával, mely szerint a pogány magyarok kutya vagy farkas vérrel szokták az esküt megpecsételni, de ha meggondoljuk, hogy a levél tartalma szerint is a szlávok panaszkodtak a püspök ellen, emez pedig visszatorolja rájok az elkövetett bűnt — inkább szláv szokásnak kell azt venni,¹⁾ mert Kestut is baromvérrel erősíté meg esküjét, vagy pedig a kun s bulgar népet illeti a vág, a kun szokásról (kutya kettévágása) az imént volt szó, a bulgárok ról is fel van jegyezve, hogy Mortagon fejedel-

¹⁾ Timon imago ant., Hung. 1. 11. c. 3. Pray Dissert, de Hung. p. 335. Közli Hansitz után a levelet „quod nos praefati Schlavi criminabantur cum ungaris fidem catholicam violasse, et per canem seu lupum, aliasque nefandissimas et ethnicas res sacramenta et pacem egisse“ etc.

mek 816. Leo császárral harmincz évi békét kötvén, ő maga keresztény, a császár pedig bulgár szokás szerint erősíték meg a frigyet, a császár meztelen kardot illetett meg, kutyákat vágott azzal kétfelé, s bulgár szokás szerint áldomást ivott. (Stritter II. 535—563. Schaíarik sláv. Alterth. U. 175.) Nincs is annak sehol nyoma, hogy eldődeink állat vért ittak volna, a mit viterbói Gottfried ír, hogy rendesen nyers hűst ettek s embervért ittak, Cornides már ráfogásnak bélyegzé, a mit a véreskü szokásából következtettek a külföldi krónikások, hallgatnak arról a belföldi krónikák, csupán Kéza említi Bulch vezérről, hogy mérgében egyszer életében bor helyett német vért ivott, ') mert nagy atyját a németek háborúban megölték.

Ily módon a németeket is lehet vérivóknak mondani, a minthogy első Lajos alatt szemökre is veték azt a magyarok. Ugyanis az ausztriai herczeg nem bírván sváb ellenjeit visszaverni, megkérte segedelemért a magyar királyt, ki is Latzk fiát Pált négyszáz nyilazókkal segít-ségül küldé, kik Thulma városnál a svábokat megverték, ezek a dubniczai krónika szerint így kiabáltak: 0 lyber her sohn mych, ny eh thewth mych! Hungari autem fuensto gladio super eorum capita evibrato amputabant eis caput et manus dicentes Wezseg kwrwanen fia Zoros Nemeth, Iwttatok werenkewth, ma yzywk thy wertheketh = Veszteg kurvany fia szaros német, ittátok vérünket, ma isszuk ti véretkeket.“

Cornides mind a magyarok vallásáról írt kis értekezésében, mind Anonymus Vindiciájában (p. 300) közölvén a latin s görög írók helyeit a seythák véreskü

¹⁾ „Volens recipere vindictam super eos, plures — germanos assari fecit super veru, et tanta crudelitate dicitur in eos exarsisse, quod quorundam quoque sanguinem bibit sicut vinum“ p. 39. edit. Podhratki.

szokásairól, melyek mindenben egyeznek a magyarokéval, azokat itt újban kiírni felesleges volna, csak azt érintem meg idézeteiből, hogy Broxeri András János 1537. azt írá, hogy a magyarok közt a véreskü akkor is még barátságos körökben szokásban volt. A szittya magyar véreskü egyszersmind germán szokás is volt, ez Cornides figyelmét kikerülte, pedig Ihre hasonlólag a latin s görög írókra utalva, á helyeiket közölve á scythákról — skandinávi kútfökből hajszálig egyező krónikái tudósításokat közlött már 1769.

Asmund történeteiből írja: „volo ut nos devotam internos amicitiam in eamus, cuius illae leges sint,, etc. has leges sanguine fuso et in unum rivum conspirante pro more istius a év i sanxivere;“ ismét Illug történeteiből „a király fia és Illug barátságot esküdtek egymásnak, hogy ha fegyver által elesnek valamelyik, a másik boszút fog állni;“ „in reifidem vénás sibi uterque secabat sanguinemque confundebant.¹⁾“

Anonymous kifejezése is vas unum magyarázatot nyer a székely krónika által, mely szerint a székely tamarisk kehely scythiából kihozottnak mondatik, hadra menetkor isteni tiszteletnél, törvényhozás alkalmával -a a népgyálésben e kehelyből ittak, még szent László idejében is a leány-fiúsítás törvénye hozatalakor (praefectio műszőval fejezik ezt ki az erdélyi törvények) vért ereszttetek abba „non atramento séd sanguine humano in campo Rakosy kívánták a törvényt megerősítetni, ubi dum poculum caliceum adferretur Drusillae, ut potum sumerét unus ex . posteritate Rabonbanorum minorum eripuif.“ vétkest Burzonnevii főszékely helyben agyon-

¹⁾ I.több eseteket Glossarium sveogothic. Upsal. 1764. 1.1. p. 627, in voce Foster brother.

vágta, hogy merészlett a törvény ellen szólani „nullus-que amplius ausus est eripere poculum.“

Hunnus szokás volt ez a székely krónika szerint, s a scytha Anacharsis volt annak alkotója és valóban az ázsiai hunnusok történeteiben e tény megigazul, mert Mothe Herbelot szerint Teouman fia és társai, a chinai követekkel békekötéskor 200 évvel Krisztus előtt egy megölt király kaponyájából, mely kehelynek előre elkészítettet, együtt itták ki az áldozati vért (t. 1. p. 5). Deguignes is felhoz más példát, hogy 44 Krisztus előtt a hunn tanju (= császár, ég fia) Tsi-tsi nevű (csicsóvár Erdélyben) szövetségre lépett a chinai császárral, s a szokásos véreskttt letették, midön a Yuetsi király kaponyájából vért ittak, későbben e hunn király nagy Magyarországban vagyis Baschkier földön Jayik viz mellé telepedett le (t. 1. p. 205.).

A mongol történetekben is olvassuk, hogy 1200 Krisztus után Temudschin ellen néhány törzs összeszövetkezett, csödört, bikát, kost, kutyát, s bakkecskét vágta szét kardjaikkal, az eget híva tanúságul, hogy a szószegők hason módon végeztessének ki, az esküforma azonban a mongoloknál többféle volt, mert más alkalommal faágakat vagdaltak szét kardjaikkal, lábaikkal a folyóvíz partját verdesték annak jeléül, hogy a hitszegők is mint az eldarabolt fák szétvagdaltassanak. Más-kor ismét Dschudschi Temudschin bátyja, kinek Wankhán ökörvérrel megtöltött szarut küldött, hogy mongol szokás szerint annak kiivásával az ünnepélyes esküt erősítse meg tettetésből azt elfogadta, s kiitta. s így Wankhán biztosítva tartván magát, Temudschint megtámadta, — de Dschudschi s Temudschin által közerővel megverettetett. Ez a Wankhán jobban Ungkhán (mert a chinai Owang vagy Wang fejedelmi címézet a

magyar U n g) korábban jól élt Temudschinnal, Josugai (= Józsika, ezt mutogatni máskor lesz idő)fiával 1196, mint Hammer írja kanczatejivás mellett kötöttek barátssági frigyet, esküt inni régi keleti szokás mondja Hammer ma is and itschmek az osmánok közt = osküt inni, azaz megesküdni (Wien Jabrb. LXVII. B. p. 17.18. 19.).

Julianas barát a mordvákról írja, kiknek földjén keresztül jött, visszatérve a volgai magyaroktól „de capitibus verő hominm scypbos faciunt et libentius inde bibunt. fDesericzki t. 1. p. 170.)

James Tod Barolliban Indiában leírván Siwa istenasszony templomát, annak szobrát is körülményesen leírja; bal kezében kebelynek készült ember kaponyát tart, melyből a megölt ellenség vérét issza, mire számosak a példák India történeteiben, mely alkalommal Hammer figyelmeztet a hason longobard s persa szokásra, bogy e nemzetek fejei is drága kövekkel kírákott, s aranyba foglalt kaponyákból ittak ünnepélyes alkalommal, mint Alboin a longobard fejedelem és Ismail Schah, ez utolsó az Uzbeg chán Scheibel kaponyáját használó e czélra. (Gesch. der osman. II. 393. és Wien. Jabrb. LXV. B. p. 89—91.) Kúra pecsenég fejedelem is 972 megölvén Dniepernél az orosz Swiatoslavot, annak kaponyáját kehelynek használta, mint Alboin a Kone-mundét. (Nikon. Chronik. B. 1. 60. s Hammer die goldene Horde p. 439. seq.)

A skordusokról Florus, a bojusokról Livius hason szokásokat jegyeztek fel, Felső-Tübetben a kegyetlen Butia nép az ellenségnek máját vajban s czukorban eszi meg, kaponyáikat áldozati kehelynek használják, s abból isznak Vigne szerint. (Wien Jabrb. CXI. B. p. 60). Magyarjaink e részben műveltebbek voltak, mert sehol

nyoma nincs annak, hogy ember kaponyákat használtak volna az ivásra. Egyébiránt az áldozati barmok kettévágása, és a baromtagok közti járás már a zsidóknál is ünnepélyes szokás volt (1. Moses c. 15. V. 9. 10. 17. Jerem. c. 34. V. 18. 19.), a mit B'ábr állít, hogy az első nemzetek istenei, nem Fetischek, hanem személyesített természeti erők s égi testek voltak, s az áldozatok célcélja is azért a vétek eltörlése volt kezdetben a kiontott vér által, az evés ivás, mint anthropopathicus nézlet csak később fejlett ki; az áldozatokról' szóló czikkeinkben előadott saját véleményünkkel nincs ellenkezésben, de mégis tudni kelt, hogy ez az anthrópopathious nézlet is az ős időszakokra felnyúlik, nevezetesen Homer Odyss. 7. 202. 4. Ilias 1. 424. és Moses 1.. könyve 8. 21, e mellett szólanak.

Negyedik rész.

§. 1.

A temetkezésről

Kevés nyomai maradtak fenn a krónikákban, a mikre akadtunk, itt azokat elősoroljuk. *Anonymous* írja: (c. 16.), hogy Ketel s fia Olupulma pogány szokás szerint temettettek el Komáromban, de milyen szokás volt az, meg nem írja, így (c. 52.) előadja Árpád halálát is, leírja a helyet, hová temették, de hallgat a szertartásokról, mivel azonban Árpádnak pompás temetésének kellett lenni, közöljük a hely leírását, hogy idővel ott ásatások történjenek, „aepultus est supra caput unius parvi fluminis, qui descendit per alveum lapideum in civitate Athilae regis, ubi etiam post conversionem Hungarorum aedificata est ecclesia, quae vocatur alba Sub honore beatae Mariae virginis.“

Thuróczi (II c. 52.) leírván Salamon, Geyza s László közti harczt, azt jegyzi fel, hogy a győztes Geyza felette illetőre volt az elhult magyarok sokaságán, fájdalmában haját tépte vagy vágta el, s az orczáját felsebzé (scindens sibi genas et capillos tamquam mater in funere filiorum), tehát ebből ennyit kivehetni, hogy a magyar nők gyermekéik halálakor hajaikat gyászjeléül leyágták, s arezaikat felsebzék.

A szokásra némileg felvilágosításul szolgál a törö-

kök egykori temetkezés módja turkestani földön, mint azt Herbelot chinai iratok után előadta.

A temetés napján sátor alá helyhezék a holttestet, a rokonok kosokat s lovakat öltek le, melyeket a sátor elibe rendberaktak, akkor képöket késsel felkarczolták hogy vérök könynyeikkel összefolyanak, hét ízben tettek ezt meg, és azzal, a gyászfájdalomnak vége volt. Azokat, kik összel haltak meg tavasszal, kik ellenben tavaszkor múltak ki összel, mikor a fák levelei lehullottak, temették a földbe, a sírhelyt emlékjeléül kőrakásokkal vették körül, annyi követ raktak, a hány ellen séget megölt életében a megholt (t. VI. p. 151. 152.).

Kőszoborról krónikásaink is emlékeznek, Thuróczi írja a hunnusokról, hogy Detrikkel s Matrinussal folyt tárnok völgyi csata után az elestek holt tetemeit, azok között Ke ve vezérét is összeszedték, s hunnus szokás szerint eltemették, „cadavera suorum ét Keve capitanei re colligentes more scythico jnxtastratam communem decenti cum honore condigno tradiderunt sepulturae ibidem statua m sive coiumnam lapideam selennem erexerunt, locumqüe ilhim Keveoza vei Kevehaza vocarunt.“ Később a hely roszul Keázonak hivattatott a krónikás szerint.

Később is a kesmauri csata után (Tulna körül Ausztriában) Béla, Keme és Kaditsa vezérek oda temettették, quorum cadavera ad statuam memoratam detulerint, sőt magát Attilát is oda temették (c. 22.). Tehát Keázónál is fel kellene ásatni a sirhalmokait, Bognár József szerint Horváth István a Tárnok völgyhöz közeleső száz (vagy mások szerint szász) halmokból néhányat felásatott ugyan, de benüök csontokon s vasdarabokon kívül semmitsem talált (Tud. Tár. 1843. Auguszt), ebből azonban nem következik, hogy a többi sír-

dombokat nem kellene megvizsgálni, sőt épen Lutzenbacher¹⁾ úr által szerencsésen megkezdett ásatások eredményeiből ítélice, status költségén kellene a többieket is, még pedig oly felavatott tudósnak, milyen Lutzenbacher ur gondos felügyelete alatt felnyittatni, hogy a magyar archacologiának időszaka is egyszer beálljon.

Valamint Keve vezér nevét fenntartá az elrontott Keázó helynév, úgy Kaditsának neve is fennmaradt Kaditsfalvában Erdélyben, s tudván már, hogy Átila is oda temettetett, reményünk lehet, az ásatások folytatása alatt Átila sírboltját is feltalálhatni. Jordanes, s utánna Calamus leírták, mi módon temettetett ő el, mely leírás szerint a gyászfájdalmak kijelentése a hunnusoknál is úgy ment végbe, mint a magyarokról s törököről föllebb előadva volt. Calamus így ír „nam illi, ut mos est hunnorum erinium parte truncata, faciem regis profundis replevere vulneribus, et se lance olis concidentes, vulnera, quae regio cadaveri intulerant sangvine repleverunt, ut praeliator et tantus rex non foemineis lacrimis, sed virili sangvine lugeretur.“ (Attila c. 23.)

Itt helyesen észreveszi Pray, hogy Jordanes előadása hitelesebb, hogy nem a holt király arczát, hanem saját képükét sebzették fel, „ut proeliator eximus non foemineis lamentationibus et lacrimis, sed sangvine lugeretur virili“ (de reb. get. c. 44). Jordanes szerint három koporsóba zárták holt tetemét, aranyból, ezüstből s vasból készültekben, selyemsátor alá helyhezteték, s a hunnusok ott közel a síkságon lóversenyt futottak, majd Átila dicső tetteit megénekelték, azután sírtak, jaigattak sírhalma felett, hová eltemették, toroztak, et ebntraria invicem sibi copulantes luctum funereum mixto gaudio explicabant.“

²⁾ Dr. Érdy.

Ez ismét egészben a magyar torozás, kapcsolatban áll ezzel a magyar Leventa eltemettetése Taksonyban¹ 1048-ban, ki titkon szított mindig a magyar pogány valláshoz, ámbár test vér je 1. András kemény parancsait az ellen kihirdetteté. Eltemettetését pogány szokás szerint (scythico ritu). Doefi után imigy.'adja elő Inohoffer „qui ritus cum varius fuerit atque olim in Scythica non diuturna minus quam barbara pompa in subjectis ditionibus oelebratus ab egressutarnen in Pannoniam. abolescer e co.epit, ut neque in Attila, neqne in consequentibus principibus aliter servatus sit, quamut ex ent er a tūm cadaver, et grandiori sarcophago clausum,' injecta etiam vestium, et rerum pretiosarum . auri argenteque supellectile copiosa conderetur. Nec jam ut olim pegg m a t e in agris ad. spectandum extracto, quod équi phalerati cadaveribus, aut fictis, antqui ex charis de more cāesi iuissent insessi circumdabant, adspectandum proponeretur, verum exequiis peractis, humo alti as effossá. et tantum addito fnnerali integumento, eadem rursus certatim aggesta tumularetur. Ac ut cetera quidem desieverint, hodieque tamen manet usus, funerum pretiosis quibus in vita in duebatur vestibus sepeliendorum additis, etiam digitorum et colli gemmeis ornamentiis, quae subinde caecas avaritia mentes ad imraane spoliandi scelus impulerunt“. (Vol. IV. p. 280.)

Doefi szerint Leventa azon szokás szerint temette tett el, melyet még Átila idejében követték a hunnusok, de már Attila idejében is a scythiai szokással sokban felhagytak, a mit még fenntartottak a hunnusok és magyarok, az a főlebb kiírt helyben közölve van, melyből következik, hogy a holt testet, miután a bélhurkákat kivették, nagy koporsóba zárták a legdrágább öltözetében, melyet életében viselt a megholt, arany s ezüst

ékelt is vele eltemették mélyen ásott sírboltban, melyet azután feldomboltak. Korábban faalkotmányra vagy ravatalra helyhezteték a koporsót a holt testtel együtt, azt a szabad térre kitéve; hogy mindenki láthassa, a faalkotmányt felszerszámozott lovak vették körül, melyeken vagy mesterségesen készült emberalakok ültek, vagy pedig némely kedveltjei a megholtnak, kik weg: Siettettek, helybeztettek fel a lovakra.

Tudjuk Herodotusból (1. IV.), hogy a scythák is a családfő megholtakor annak szolgáiból néhányat leöltek, talán engesztelő áldozatul a megholt lelkeért, mint Bél Mátyás vélekedik, (Adparatus ad hist. r. hung, p.; 142), vegyük most ehhez azt is, hogy a hunnus fővezérek épen az út-mellett közel Tárnok völgyhöz eltemették (more scythieo juxta stratam communem), hogy a scytha királyok Herodot szerint szinte út mellé temettettek, sírjaik szinte köemlékkel kijeleltek, mint a hunnus fővezéreké, alig kételkedni többé a krónikák hitelességén, melyek mindezt scytha szokásoknak vallják.

Érdekes volna a tárnokvölgyi helyszínt a százhalmot Herodotus scytha Exampaios helyével összehasonlitni, (l. IV. 52.81.). Hypanis és Borysthenes közt (= Bug. s Dnieper) feküdt az, melyet szent utak vágtak keresztül, nem kell itt emberi kezek által készült utakról gondolkodni, a mythologia szerint istenek lábnyomaikat hagyák a hegyeken, mint Ceylonban s Indiában. Scythiában Hercules lábnyomai (l. IV. 82.) okozták a mélységeket s völgyeket, se szent-hithez való ragaszkodásból temettettek a scytha fejedelmek az utak szélihez, Herodot leírásít ág errhosnak vagy göröngyös megszaghatott földnek az új földleirat is támogatja, mert mint Bobrik írja: „es zieht sich von Bug zum Dnieper und noch darüber hinaus gürtelartig eine Gegend, in welcher der

Boden nach allen Richtungen von mehr oder minder tiefen Klüften zerrissen ist. Sehr schön stimmt damit überein, dass die Gräber der Könige da im Gebiete der Gerrhoi gelegen haben sollen, bis wohin der Borysthenes schiffbar ist (1. IV. 7.). Jenes zerklüftete Feldgürtel verursacht nemlich gerade die letzten Strom schnellen im Dnieper bei Alexandroisk, welche vermutlich also auch die Gränzen der Schiffbarkeit bezeichneten“. (Jahrb. für Wiss. Kritik. 1842 Aug. Nro 28.)

Azt is kell hinnünk, hogy eldődeink, valamint a scythák lóval áldoztak a sírdömbökön. Koeppen az ily lóáldozatoknak sírdombok felett épen a scytha földön nyilvánságos jeleire akadt az 1842—1844. tett ásatásai-kor (Bulletin de sciences hist. Petersb. t. II. Nro 37). Deguignes is írja a keleti törökökről, hogy a holttestet sátor alá helyhezék, hol a család összegyülekezett, ott juhokkal s lovakkal áldozott, a barmok húsait elibe rak-ták a holtnak, hétszer szurdalták meg saját képüköt, hogy véres könyei hulljanak.¹⁾

Némely finn s tatár népcsoportok Georgi Rytssch-kor és Lepechin szerint ma is több napon át áldoznak a halottaknak, azonfölül egyszer évenkint halott-ünne-pet tartanak, ételt s italt rakkak ki a halottak számára ily szókkal: „itt az étel s ital számotokra, ti megholtak.“ (Meiners I. 321.) A cseremiszek azonfölül magas faczölöpökkel kerítik körül a sírokat, hogy a holtak lel-kei ki ne jöhessenek, s vetéseiket el ne tapossák.

Meg kell itt említnünk az aranyosszéki székelyek régi szokását is, mint azt Bőd Péter kézirati jegyzetei-ben emlékezetben hagyta, melynél fogva, mielőtt a ko-porsót sírba ereszték, abba belé lövöldöztek, úgy hi-

¹⁾ 1.1. p. 586. A scythák torozásáról 1. Desoritzkit t. 1. p. 45. t. IV p. 344, t Belii adparat. p. 141—151.

szem, ez is pogány szokás maradvány volt, e csak a fegyverek változása okozá e sírba lövöldözést, hajdan bizonyosan a sírba nyíllal lövöldöztek, s ez az oka, hogy pogány időszaki sírokban gyakran találtatnak nyílveszszők, s ámbár igaz az is, hogy fegyvereiket is mellé tettek a holtaknak, de néha több nyíldarabra akadtak ásatáskor, s más fegyvernemek pedig gyakran hiányoznak. Hogy a nyíllal is bűvész kedtek, azzal jóoltak, sorsot is húztak (honnán az osztályokban nyilas föld, nyíl föld) bőven elöadta Clodius de Magia sagittarum czimU értekezésében, ki azt arab s tatár szokásnak állítja, de megvolt az minden nyilazó más fajta népnél is, nevezetesen a tókosok nagy chánja (tou-kienek = turkok, más-kép türkisch, tur-kisch nevűek).

Mothi a hetedik században Krisztus után tiz részre osztáfel birodalmát, mindenik részt vagy tartományt helyettes chán igazgatta, s a tíz tartomány tíz nyilas, vagy nyílföldnek neveztetett.¹⁾

Hogy magyarjaink jó nyilasok voltak, az történetileg tudva van, hogy ők pogány szokás szerint, mint Marco Polo idejében a mongolok, kik szinte jó nyilasok, ünnepélyes nyiljátékokat tartottak, azt Anonymus kiirt helyéből már láttuk, „more paganismo cum arcubus et sagittis ludebant“. Regino szerint még szolgáikat is lovagolni s nyilazni taníták, mikből nem ok nélkül következtethetni, hogy a sírba lövöldözés bűvésznyilakkal a magyar pogány temetkezési szertartásoknak egy részét tette. A finn nemzetnek még ma is vannak ily bűvésznyilaik, s azok a bálványfákra felaggatvák, melyeket

¹⁾ Thesaurus Antiqu. Ugoiini. Volum. 23. p. 499, 1. Beregszászit I. „Über die Aehnlichk. der hung. Sprache mit den morgenl.“, p. 200. Herbelot 1. c. 1.1.

vadászatra s torozási célokra használnak hogy minél jobb lakomát ülhessenek.

A tetemre való felhívás és halál újítás is magyar pogány szokás volt, a székely szokásbeli törvények arról a 13 pont alatt így emlékeznek: „a kit megölnek tetememelésben, három forint a bíróé, ezt a gyilkoséból üzették, de ha azon meg nem vehetné is, de az övéből meg kell fizetni. „ Egybeköttetésben áll e törvénnyel az 1594. febr. 2. Fehérváron tartott Erdély országgyűlés-végzete is, mely pogány szokást végre az aprob. Const. P, V. Edict 54 imez felvilágosító magyarázattal törlött el: „a gyilkosságnak casusában az a régenteren bejött, s keresztenységhez nem illendő szokás, mely miatt a holttest sok ideig a föld színén tartatott, úgy mint a mely mondatott tetemre való felhívásnak, és ugyanakkor való hitfeladásnak azért való fizetéssel együtt, viszont a mely halálújításnak is bivattatik, mindezek a székelység közül, *in perpetuum*.tolálta tnak.“

Valljon elégették-e pogány eldődeink halottaikat vagy nem?, erre a kérdésre teljes határozottsággal felelni idő előtti doleg, míg honunkban is rendszeres ásatások nem történnek. A Lutzenbacher úr által megkezdett ásatások az elégetés mellett szólnak, mert mind a négy halomban bőséggel találtatott hamu, azonban még kérdésnek fennmarad, valljon azok hunnus sírdombok voltak-e? s valljon a többiek felásatása nem az *inhumatio* rendszere mellett fog-e tanúsítni? A csudi temetőkből ítélt, melyek China határáig nyomozhatók, s melyeknek egy része eldődeinktől eredhetett — mint az eddig idézett krónikák helyeiből következtetve, azt kell állítanunk, hogy őseink halottjaikat égetetlenül temették el. Ritter szerint a csud sírhalmok ötszáz *geograph.*

mértföldön elteljedvék, siberiai Dáuriában számosok az ily kőoszlopú sírok, melyek nem a később odaezállott mongol s tungus fajú népektől eredtek, kikről úgy is tndva van, hogy lámái szokást követve, halottjaikat nem is temetik el, hanem szabad ég alatt hagyják a vadaknak eledelül (Schmidt *Forschungen* p. 147), miként a massagéták és issedenok is tették Herodot és Strabo szerint, mely szokás Tübetben még a XIII. században is fennmaradt. (Meiners *Comment, de antiquis monumentis in Siberia, in Comm. soc. Götting. Vol. XIII. p. 53 et sequ.*) E csud temetőkben már mind a nagy, mind a kisebb halmuakban, melyeknek mélységük egy, két, négy, néha tizenkét öl is, veres fenyőkoporsók, egész testalkotok, aranypléhek s bálványkák, vas- és rézszerszámok, bárdok stb. találtatnak, melyeknek a pétervári kincsgyűjteménybe takaríthattak, melyeknek mint az egészben ismeretlen chinai Dauriának megvizsgálását is maga Ritter szükségesnek vallja (II. 52.). Mind az égetés, mind a földbetakarítás, vagy inhumatio régi szokás. Homer idejében már elégették a holt testeket, így Patroclust Achilles elégetteté (Dias XXIII.), a görög telepeknél sem volt ismeretlen e szokás Itáliában, Plutarch írja Numáról (c. VI. in Numa), hogy végrendelete által megtiltá, hogy testét el ne égessék, tehát Hardonin jegyzete is áll ad Plinium VII. 54, hogy elégetés és földbetakarítás akkor egyiránt divatos volt Rómában. Parisét bőven írt e tárgyról, szerinte Moses idejében földbe ásták el a halottakat, Aegyiptomban még a mumiázás idejében is a szegények inhumáltattak, mert amaz mód költséges volt, a nagyok, ha vétkeztek, bttntetéskép csak földbe takaríthattak, a görögöknel mind a két temetési mód közönyösen használtatott Barthelemy szerint; a rómaiaknál a szegényeket s gyermeket inhumálták (Plini-

nius 1. VII. 16.), a királyok s első consulok alatt is megvolt e szokás, csak a főbbek s tehetősök égettettek meg. (Plinius VII. 57). Parisét szerint a keresztenyek zsidóktól vették át az inhumatiót „por vagy, porrás kell lenned,” írá Moses Genes, c. 25. V. 10. A massákban vág tömegben eltemetés ritkábban történt, leginkább véres háborúk s dögmirigy alkalmával. *)

Pogány eldődeink épen úgy, mint a scythák hitték a jövendő életet, kitetszik ez azon közös véleményekből, mely szerint hitték, hogy a hány ellenséget leölnek a hadban, azok nekik a jövő életben szolgálni fognak. Leel vezér mondta Conrádnak „tu praeibis ante me, mihi que in alio seculo eris serviturus,” s Thuróczi itt megjegyzi: „est namque fides scythicorum ut quoscunque viventes occiderint in alio seculo ipsisservireteneantur” (p. II. c. 25.). A tény, ha nem áll is, hogy kürtjével agyonüté Oonrádot, de a dogma kétség alá nem vehető, mert ez a közéletben volt meggyökerezve, honnan meríté azt krónikás is.

§. 2.

A kán sírhalmokról s kán báborokról.

Miután Jernei János Oroszország déli részén tett helybeli vizsgálatjai után, s magyar akadémiai küldött-ség is az utazótól nyert két kőbáb főről körülményesen nyilatkoztak (Értesítő 1844. VI. VII. szám), az itt elmondottakat ismételni szükségtelen, beelégszünk azért némi felvilágosítások s észrevételek közlésével, melyek a jelen tárgygyal szoros kapcsolatban állnak. Az oroszok kameni bábnak nevezik e kőszobrokat, ez a magyar báb szó, e hogy kellett a magyaroknak ily kőbábjai-

¹⁾ P Alisét Mémoire sur les causes de (a Pest iu 8.1831, a Parii p; 6. 7.

nak lenni, mutatják a helységek nevei, melyek csak azoktól vehették nevezetjöket, például Báb faluk vannak Hevesben és Nyitrában, Báb i puszta Nógrádban, Báboczka Békésben, Bábony Borsodban, Somogybán, Ugocsában és a Kis-Kúnság'ban, ez a Bábony ismét csak a krímai kunság Bab unja, a melynek földleiratát közlé Hammer (Wien Jahrb. B. LXV. p. 11), hol a kameni babák egykor számosok voltak. Bábonya helység van Kolosmegyében is, Cornides okleveles gyűjteményeiben pedig 1212. Babai hegy említetik, Jankovits babás-hegynek jobban olvasta „prima meta stat inter (veterem) Budám et calidas aquas et ascendit in locum qui dicitur Babashegy“ (szónemzés 1. 64), honnan lett az új görög babutziós s babó (= daemon nocturne in cubus, Ducange) Babus helységet s Babos patakot említnek az 1305, 1454. Bethlen családi oklevelek is, s a Babanik családnév, mely már 1328. említetik, csak a kun Bab un név meghosszítása, hová tart a babona szó is (= fasoinium, superstition), melynek kezdetben jó értelme volt, de a keresztyények által később megcégereztetett. Bábái jászvezért említ Jordanes (goth. c. 55) is, ki a VI. században Singidunumot v. Belgrádot bevette. A név ősvilági sző, istent s atyát jelentett, törökül baba ma is = papa, azaz atya, a törökök a pap, s papa szót csak Magyarország elfoglalásakor tanulták s vették fel, mint a Meninszki által (1. 431, in voce báb és papa) idézett példákból kitetszik; persául is p á b (= báb) pater, b á b á avus, b a b a j a n = avi, patres, a török és persa történetekben többen viselték a Babachan nevet, melyet néme-lyek elrontva Babigan Babekánnak írnak. Épen a kún bábok földén említí Const. Porphyr: Pap ági a földrész is, mely a georgiai krónikákban P a p a g e t i

néven fordul elő, s tudni kell, hogy épen az egykori Kumaniaban, bol Rousbroek keresztülutazott, s leírja a kún sírhalmokat Babagi hevet visel'a kabarok vagy kabardinok nemesebb faja (Asia Pol. p. 82), hogy pedig Const. Porphyr, kabarjai az Anonymus kiovi kánjai voltak, az már fölebb érintve Volt, s jobb történetíróink által is így tanittattak.'

Elhallgatom a bába név után elnevezett sok helység nevét, melyeket Lipszki, Görög s Kresznérics úgy is megemlítnek, de meg kell jegyeznem, hogy aa oroszul nagyanyát s dajkát jelent, a pogány szláv mythologiában Baba Z lát a istenasszony hason szerepet játszik az indus Májával, ki a hozzá folyamodókat, mint bábaasszony dajkálta s ápolta, (Hanusch Wissenschaft der slav. Mytholog. p. 338.), az ostjákok obdoriai vén asszony bálványok is (aurea amus), miről fölebb volt szó, ily Baba Zlata volt, tehát a báb s bába nevek csak anthropomorphismusok a kétneműség megkülönböztetése végett.

Schafarik is Prokop Bábas helységét (Makedon vagy trák földön 527—550, ma Bobuschevo) báb törzsből magyarázta — atya, a magyar földi hely- és erdőnevek, úgymond, milyenek, Báb, Baba, Bábí, Babina, Babinek, Bobus, Bobotha, stb. innen eredtek (Über die Abkunft der Slaven p. 160.). Kis-Kúnságban Bábá homok helyen jászképek vagy kúh bábok állhatták egykor.

Láttuk (3. §. 1. R.) a bálvány czikkben, hogy a finn s tatár földön apró bábok vagy babák nemezből, papírból, fából, ruhadarabokból készülvék, házi s mézei véd-isteneknek tekintettek, hogy a persák pénatessei is ily apró mejképek voltak: ezek felett állott az isten, vagy teremtő, mint a világ alkotója, a magyar köznép száján

forgó öreg isten ezt fejezi ki. Strahlenberg (p. 105.) megemlíti ez öreg isten köbábját, mely Jenisei közelében fennállt az ő idejében Kraszna vidékén, köböl kifáragott öregember volt az, az oroszok ostyák bálványnak tartották, s magok nyelvén starrycknak nevezték (== öreg), hihetőleg a finn mythologia vénha istene volt az (= vén).

A *csecse-báb* (=venusta pupa) *csecsés* = *elegantulus* c *sic só* = *ornamentum*, *csicsóz* = *ornat* magyar időszakból átörökölt szók, mikor eldődeink ily apró házi bubák vagy penatesek készítésével foglalatoskodtak. *Csicsó* faluk vannak Komárom-, Somogy-, Szala-s Tolnamegyékben. *Csicsóvár* hires volt Belső-Szolnokban, hol a vajdák rendesen laktak; III. András alatt a hős vízéz Vas Miklós volt ott várkapitány, Isabella rontatta el a vár falait, itt az ásatások némi eredményre vezethetnének, mert a Bálványos várallya is mint Kozár falva ott közel voltak, hol tán kún bábokra is lehetne akadni, mert Benkőben olvasom Dés városról, mely szinte e megyében fekszik, hogy állandó szájhagyomány létezik a magyar hét vezér ott tartózkodásáról, hova Thurócz szerint Kusidkun vitte meg Árpádnak a Duna vizet, alpári perjét s fekete földet, minek emlékezetét a maradék emlékiratban tartá fel az ó várban, mely kőfal felirat 1578. a házzal együtt kiujitatott.

Az 1708. városi folyamodványban is olvasóm: „*Est nobis olim ab ungara gente erectum vetus castrum visiturque columna lapidea in eo loco constructs et erecta, ubi primitus gens hungara ante susceptam fidem chistianam deum invocasse traditn.*“

Benkő Specialis Transilvaniájában azt is feljegyzé, hogy túl a Szamos partján is volt egy hosszúra fara-

gott kő, mely a rege szerint, a hét vezérnek Ülőhelyül szolgált, s melyet a német katonák a vízbe vetettek, honnan azt harmincz ökör húzta ki. Ez állandó szájhagyománynak, mely emlékfelirattal is korán még 1578 előtt megörökítettet, kellett alapjának lenni, mivel a székely krónika is Árpádnak Erdélyen keresztülményt említi, s ha szinte Dés elnevezése, a latin D e u s szó után mesebeszéd is, de ok-következetesen hinnünk kell, hogy eldődeink Désnél pogány szokás szerint a magyarok istenének áldoztak, s mindott, mind Bálványos várlyán és csicsóvárban bálványaiak voltak. E megyében van U n-gur falva is (= Ung-urnak faluja vagy Ungvar), hol az a megyei 1701. regestrum huszonegy hasonnevű családot jegyez fel. Hogy az Ung szó a chinai Wang „, vagy O u a n g hivatal s méltóság cím, fölebb már mondottuk, s hogy a hivatal-nevekből saját nevek váltak azt mutogatni sem kell, a Gyula, Tarkány nevek is ezt igazolják. A Csicsó nevet felleljük keleti Siberia s China határában is, hol Ledebur utazó szerint (Ritter 1.890.) a Tsetsulichai alpesek valóságos paradi-csomföldet képeznek, nevezetesen a Tsétsa hegység környékben oly buja a növényélet, hogy a virágokat lóhátról is lehet szaggatni. Az író szerint Tsétsa nevű mongol Ssaisun után (= Zajzon, több ily hely s család név van a székely földön, a név ismét hivatal címiből lett) neveztetett el a hegység. A balkányi hegylánczolatokban is megkapjuk Csicsó helységet (Hammer Tschitschónak iija W. J. B. LXV. Anz. Blatt), Kubilai chán is Csicsu (Klaproth chi-tsounak írja a journ. asiat. 1833. Nro 64. p. 346.) nevet viselt, a Tsétsa, Csicsu, Csicsó csak szájjárási különbség, Tübetben T s a t s a neve van a pyramidis formájú sírköveknek, Ssanang-Szét-sen négy ily aranyfényességű említ, azok még a

buddhismus oda folyhatása előtt emeltettek s ma is tisztteletben tartatnak. (Halling 1. e. I. 414. 415.) Az említett Csicsóhegy közel a chinai határhoz, már csak azért is nevezetes, hogy ottan tájon Ritter Ts chela (= Csele) patakot, Tselinsz ki várt, Mitrei nevű Zajzont (= Mátrai) Jelő és Ursuk más patakokat, Kossnn vagy Koksa, vagy Kokuson folyó vizet (= kék viz, Erdélyben Kökös hely és viz és családnév) sujasch (eujos?) és Abai más hegyfolyókat feljegyzett. Ugyanott a Kán völgyben két roppant sirhalom találtatik, azok kívül ellypticai alakú kőrakások, a nagyobbik átmérője 14, a kisebbiké 11 láb, magosságuk 2—8 lábnyi. Vannak itt még több más sírdombok is, melyeknek megvizsgálása előtűntethetné, valljon nem csudi temetők ezek is?

A kőbáborok nemcsak a Dnieper s Donez vagy kis Tanais vidékein a pusztákban (Steppen), nemcsak a Kuban s Terek víztől Manits hegyaljáig elnyúló földön találtatók, azokat nyomozni lehet a volga, uráli s »ibériai földön keresztül China határaig. Felső-Samaránál (= Samarja) Volga földön lévő sírdombok neve az ottlakók szájában Barchani ¹⁾), villa Barkan említte-

¹⁾ Barkan — Balkány, Balkán a tatár nyelvben hegyet jelent, innen a régi írókban a Barcani i montes és parikan i vi, az Imanst vagy Beins tagot értétek alatta, 1. Wahl, Ált. Vorder- and Mittelasien, p. 800—801. Persául Barkán = sátor is jelent. A magyar Bárkán helyesség ma Párkány, melyet — 1683 foglalt vissza a császári és lengyel had a törüktől — Hammer Barkánnak írja, (Gesch. des osm. R X. B. p. 385). A magyarokra nézve oly fontos siberiai Dauriában is van Párkina fala, ott a Kaczagány néptörzs, a Torom tó, Schabartai gránit hegyvonal, mi a sabarto a sphales elgörögösisett nevére a magyaroknak felvilágosítást nyújthat, miről azonban csak más alkalmmal szólhatok. Megkaptak ott a Gilányi tót — Kunçsal vagy Kancsa 1 folyóvizeit a Nádor és Kookő vagy kék hegyet stb. (Ritter I. 74. 152. 165. 184. 220. 276.) A zend szövegekben a Barkan, Vehrkána a persa ékfelírásokban is így jó elő, Véekere-ante = nocQixavoi (pari kanoi) hegy geniusokat, vagy persa paeriket tisztelek. (Bitter. VI. B. 1. Abth. p. 51. et seq.)

tik az 1265. Oklevélben, mely Agaz várhoz tartott (catal. bibi. Szécheny t. 11. p. 41), veres homokkőből és fehér mészagyagból állnak azok, a kinyitott sírokban nagy embercsontokat találtak, a sírfal és boltozat nagy cserépkövekből van kirakva, réznyilak, fegyverek smás szerszámok is találtattak ott, a földszínén fölül pedig emberi alakokra kifarágot kőszobrok álltak, melyeknek bolwáni, azaz bálvány nevük van (Müller der ugr. Volksstamm, L 32. 33.), s e bálványképek arczzal keletre fordítvák. — így van ez a kán bábokkal is, melyek Pallás tudósítása szerint arczzal mindenjában keletre fordulvák. Ily kőbábokat talált Paliás keleti utazásában a már említett samarjai földön, az Ural Irtisch és a siberiai Jenisei folyóvizek mellett is, de nem oly bősségen, mint az ásói tó vidékein, miből gyanítja, hogy az érintett helyeken csak keresztülutazott azon népfaj, mely e kőbábokat felállítá, ellenben az utóbbi helyen soká megállapodott. A volgai, uráli s siberiai kőbábok szerinte idomtalanabbak is, midőn a ásowiakon a képjellemet, tagrészeket, ruházatot, ékességeket jól megismerhetni. A samarjai kőbábok egyike lágy barnás homokkőből, a másik három szegletes síma kőszirtdarabból volt kifarágya, az arczzonalok durván bevésve; a Volga = Jaik földön, úgymond, sok ily összehányt s elrontott kőbábok hevertek a földön. A kirgisi pusztán is egy gazdag sírdombra akadt, hol ember nagyságot is túlhaladó kőbáb volt felállítva (Bemerkungen auf einer Reise durch verschied. Provinz. I. 221. 222. 369.). Pallás az ásói s egyéb kún bábokról határozottan állítja, hogy azok mongol arczzonalúak, mind a két nem széles lapos képpel van ellátva, azért azokat mongoloknak és hunnusoknak tulajdonítja, de csak oly feltétellel, ha a hunnusok valósággal is mongol fajúak. Ezt azért jegy-

zem meg, mert nemrégiben is Brossét moszkaui útjában épen Tatárfalvában hason köbábra akadt a tatár temetőben, melyről az orosz akadémia elnök. miniszterét tudósítá is, hogy az mindenben egyez a Pallás által közölt s lerajzolt köbábokkal, megemlíti azt is, hogy Moszkuban a régiségek gyűjteményében két hason köbáb van felállítva. Brossét szerint is a köbábnak lapos, tehát mongol orra van, azt, egyebeket is hozzávéve, mongol buddhai bálványnak állítja.¹⁾

Ezek szerint Rouisbroek kún bábjai felett még nincs eldöntve a kérdés végkép, valljon azokat kánok állíták-e fel, vagy a mi hihetőbb, még a korábbi hunnusoktól eredtek? kik, hogy Ázsiában már Buddha tisztelei voltak, gyakran érintve volt általam. Az akadémiai küldöttség Rouisbroek hitelességére épít minden, de említinem kell, hogy Pallás észrevétele nem alap nélküli, hogy ez a barát csak azért nevezte e bálványképeket kúnbáboknak, a halmokat kúnsíroknak, mert akkor ku-

¹⁾ Közlöm az egész helyet, hogy archeológusainknak alkalmok legyen a dologban nyilatkozni, kik a Jerneiféle két bábon nem akarnak mongol typust észrevenni. (Értesítő VII. ez. 1. 219, P idól d* alleurs est absolument mongole buddhique. Ouvrez 1. Atlas du Voyage de Pallas vomy verriez sur la planche 1-a Nro 1. et 2. des idoles dans la merne attitude que celle décrite par moi, et plusieurs des détails que j'ai indiqués dans les idoles tibétaines planche IV. p. 552. de P Alphabetum Tibetanum du P. Georgi. A már töredézett szobort így írja le: „La tête était surmontée d* une coiffure en cône, la chevelure s' applatisait en formant saillie derrière les oreilles. Lenez est plat, les bajoues pendantes, le colestorné d' un double collier de perles, dönt la seconds B' elargit sur la poitrine, les mamelles sont petites, et affaissés, les bras grossièrement travallés, les mains se reunissent au bas d' un ventre proéminent, et serrent entre les poing fermées un vase rond, aussi saillant que le ventre, la statue gracie k la grossi érite du travail, — semble assise, et see pieds, dönt le seul qui reste est indiqué par un triangle court, sortent du bloc. Deux statues absolument identiques de matière de travail, et de pose, se trouvent dans la salle servant aux reunions de la société d' histoire et d' antiquités de Moscou.“ Bulletin de la classe des sciences histor. phil de St. Petersb. t. II. Nro 5. 28. 1844- Nro 34.

nők lakták a kiptsáki földet, s Rumania név alatt volt az, mint Krímia egrysze is épen a XIII. században, mikor utazott, Európában ismeretes. Hogy a lapides alatt az utazó kőbákokat értett volna imez soraiban: *et alicubi vidi mágna turres de tegulis coctis, alicubi lapideas domos, quamvis lapides non inveniantur ibi*”, nem bizonyos, mert tudva van, hogy a hatalmas chánok s más parancsárok, az arab kalifák messziről is vitettek köveket, házak s templomok építésére, csak néhány sorokkal föllebb az író s t a t u a szót használt a kőbákok kifejezésére, következetesen kiirt sorait úgy kell érteni, hogy kőházakra ott is akadt, hol kövek nincsenek.

De folytassuk a kőbáborról megkezdett további tudósításokat. Meiners külön értekezett a déli siberiai régi emlékekről, szinte több és fényesebb sírok találtatnak az Irtisch és Jenisei víz közti síkságon, mint a Volgái s tanaisi földön, még a sírokban találtató fegyverek, ékszerek s más házi eszközök is csinosabb késztlletük ezekben, leírja a sírdombok osztályozatjait, a mint. vagy földszintiek, vagy felhányt dombok, vagy pedig kőhalmazok. Némelyiket több kisebb vagy nagyobb kőoszlopok környezik, melyeknek felső részei férfi s női arcuképekre kifagyvák, s keletre fordítvák, másokon állati formák is láthatók, az emberalakú kőbárok mellett köfelírásokra is akadhatni, melyek azonban még magyarázatlanok. — A sírokban többnyire egy, néha azonban két-három holttest is találtatik, melyek veres fenyőkoporsókban eltemetvék, s arcukkal szinte keletre fektetvék. A megégetésnek nyomaira is akadhatni, hely-lyel-helylyel a csontokon s hamun kívül, kardocskák, kések, nyilak, lándzsahegyek, gyertyatartók s több kis képek és állatfigurák jönek világra, melyek minden rézből készítvék, vasra ritkán találni, aranyra gyakran,

ezüstre soha sem. Az elégetés nyomai csupán a földszinti s kőoszlop nélküli sírokban tapasztalhatók. Mindennemű földszinti sírokban, akár kőfalazatosok legyenek is azok, akár nem, észrevehető, hogy a holttesteket és hamvakat nem fakoporsókba tették, hanem kövel kirakott házikókba, melyek a holtakat elválaszták a földtől, az ilyekben már arany- és ezüstedenyek, arany karpareczek, fülbevalók és selyem övékességek, chinai alakú földfazekak, chinai porczellándarabok találtattak.

Mind a földszintes, mind a dombozatos sírok mellett gyakoriak a kőoszlopok (obeliskusok s pyramisok), ezek néha egyenkint állnak a kőfalazaton kívül, mely a sírt környezi, néha pedig a kövezetes sövény rendében felállítvák. — Krasznojarsk városa mellett egy 16 lábnyi magas pyramis állott, mely körül több mint kétszáz nagyobb ismeretlen felirásn kövek voltak felállítva, a felirások már nagyára eltörölvék, az ily felirásos, emberi- és állatalakú szobrok négy, hat s nyolcz lábnyi magasak, a durva faragás csekély művészetre mntat: „qnarum statuarum deformis facies multo magis homines mongolicae qnam tataricae stirpis exprimere videtnr. Alii lapides infaciemhnmanamimperiteeffectam quodam modo desinunt, vei in snperioribus partibus figurás foeminarum. infantum, camelormnaliorumque aniraalium referunt. Quot-qnot lapides vei figurás, vei in scnlptae, vei exscnlptas ostendunt semper aut sepiissime saltern inscriptiones exlibent. Quodam ex his inscriptionibus sine dubio characteribus vei figuris hieroglyphicis constant (Stralilenberg tab. XI. Pallas Reisen III. 359 et tab. VI.), hasque inscriptioves hieroglyphicas Pallas recte ut mihi videtur pro signis habet, cuius modi rudes Siberiae incolae adhuc usurpnnt, quaeque non solum in communi vita verum etiam in judiciis

eandem cum nominum subscriptionibus auctoritatem habent.“ Már a déli siberiai sírok vagy régiiek vagy újak az ottani mondák szerint is, az újak kis sírok, melyek kövei betöltvék, s alig emelkednek a földszínén fölül, ezek kirgis sírok, kik későn vetődtek Obi és Jensisiei folyóvizek közzé, mikor már az oroszok rég elfoglalták a vidéket, és másutt is hason sírokban temetkeztek.

A régi sírokra nézve minden egybevéve Meiners oda nyilatkozik, hogy azok turk népektől valók, okai erre az ős monda, mely mint helybeli figyelmet érdemlő, tovább az ukrainai kurgánok (tehát kúnsírok) hasonlatossége Dnieper és Donetz között, ámbár ez utóbbi helyen sok elpusztult és már kincskereset és salétromfőzés következésében. „*Similes tumuli in campis appertis locis que aridis inter Tanaim et Volgám, inter Volgámét Jaik, denique inter Jaik et Irtisch ingenti numero conspicuntur atque -continue serie a ripis Borysthenis usque ad Jeniseam pertingunt.*“ Harmadik okul felhozza Meiners Ruisbroek tanúbizonyságát a kún sírokról s bábokról, melyek Báti mongol vezér ideje előtt már jóval ott a kúnföldön fennállottak, s az utazó barát azt kúnszokásnak a s n a k vallja, az öregebb Gmelin is folytatja tovább Siberiában mindenben hasonló köbábot talált (Gmelin Reise III. 275. 276. és Spangenberg tab. XVI.) keletre fordult arcjal, kezében cséssét tart, azt a ködökhöz szorítva. Végre megemlíti azt is Meiners, hogy Pallás magyar síroknak tartotta a sibériaiakat, de Meiners erről kételkedve, nyilatkozik azért, mert a magyarok minden a helyt nem bírták, hol hason sírok vannak, és Pannóniában kellene előbb ilyekre akadni. A kérdéses siberiai sírok építése idejét Pallás 800, legfőöebb ezer évűeknek vallotta, a fakoporsókból következtetve, melyek épen fennmaradtak. Meiners régibbeknek hiszi „*patet hoc*

ex cupreorum armorum et instrumentorum simplicitate quibus sepulchrorum autores usi sunt. Et quod secula elapsa sunt antequam ossa durissima, ipsae nempe calvariae, in solo sicco et arenoso, sive glareoso in pulverem resoluta fuerint, ut in sibericis sepulchris contingisse super jam animadversum est.“ (Comment. Societ. reg. scient. Gotting, Vol. XIII. Gotting. 1799. p. 53. et seq.) Eddig Meiners, e kivonatát azért tettük, hogy a déli siberiai sírokra jövőben nagyobb figyelmet fordítsunk, azonban Meiners maga magával ellenkezni látszik, mi-, dőn a kőbábokat mongol arczidomüaknak áljinja, s mégis azoknak felállítását turk népeknek tulajdonítja. Azon ellenvetésre, hogy Magyarországban még hason kőbábusírok nem találtattak, elég megjegyezni, hogy ezt csak a rendes ásatások bevégeztével lehetne állítni, mert a krónikái és törvény-nyomok a mellett szóllanak, de a hosszú viharos idők alatt el is pusztulhattak az ily kőbábok, kivált hogy a pogány emlékek kiirtása első királyaink által tüzesen munkába is vétetett.

Említi még Meiners China határához közel a kemt-echuki barlangot, hol a Kemtschuk folyóvíz a Jeniseibe szakad, a barlangot emberi kezek mesterségesen csinálták, mind a két nyílásánál kősziklából kifaragott emberbábok állanak, melyeket mongol istenképeknek tart, mivel Du Halde szerint hason barlangok és képek találtatnak a chinai s mongol földön is. A barlangot, sok sírdombozatok környezik, melyek hasonlítanak az általa leírt s turk nemzetnek tulajdonított sírokhoz, miből azt következteti, hogy e barlangot s kőbábot a mongolok készítheték, de a sírokat nem, mivel mint bőven kifejti a mongol temetkezési szokás, a sírdombokról semmit sem tud. Semipalatinsknál is említ hason kőbábot, azt is kalmük bálványképnek tartja. Nagy kár, hogy e siberiai

kőbábokat körülményesebben le nem irta, valljon a bárom hajfonadék, az öltözetmód, a fegyverek láthatók-e azokon is, mint a kán bábokon? Jernei gömbölyű sisakról, mellvasról, azalatt zsinóros újjú térdigérő prémes mentéről, szűk nadrágról és valóságos magyar csizmáról tesz említést, a férfinemű kőbábokat leírván, melyeknek jobb oldalokon puzdra vagy nyiltartó, gyilok, azaz tőr, s más apró szerszámok, vagy pedig balta és dárda, baloldalon görbe kard, kézij tokjába téve láthatók, épen mindenekkel első vezéreinket a bécsi képes krónika és Nádasdi Mausoleum czímü képeskönyve felfegyverkezve mutatják. Paliás ellenben a föveget mongol kis kerekeipkának tartja, a hajfonatokat, föberetválást, a nőbábok nyakán látszó gyöngysorokat mongol szokásnak adja ki, az akadémiai küldöttség is a szűk nadrág ellen kifogást tett, mert a bécsi képes krónika s Bargmeier János XVI. század kezdetén tett fámetszetei után ítélt, eldődeink bő nadrágot viseltek, a küldöttség azonban később odanyilatkozott, hogy a bábokat kunok áliiták fel.¹⁾

Meiners is hitelesnek vallá Ruisbroek előadását s mégis mongol arczonálokat látott a bábokon, mint legújabban Brossét is, látnivaló tehát, hogy a siberiai kőbábokkal közelebbi megismerkedés felette szükséges, hogy végítéletet hozhassunk, részéről hajlandó vagyok hinni, hogy a siberiaiak magyar csud sírhalmok

1) Az ifjabb Gmelin Lebedián e Pusztaja-step-síkságon keresztilutazván a volgai földre, leír két kőbábot Bábáik aj a Stanitzánál, mely nevét azoktól kölcsönözte, egyik férfi, másik nőnemű volt gypskőből faragva, ó is az öltözetedet tatár öltözetcnek mondja, s azt teszi hozzá, hogy ily kőbábos sírokban a csontok keletre fektetve találtatnak. Sam. Gmelins Reise 1. 134. Müller Ferdinánd is a közép volgai kőbábokat Saratovnál mongol arcznaknak írja (Der ngr. Volksstamm II. 494.). A bő ruházat mellett tanúsít Bonfin is (Dec. II. 1. IV.) „nam illis mos est (a besnyöknek) fiúi tan tibus quoque vestibus indái, iisdem sericeis in Persarum morem.“

melyek a kánbábokkal összefüggésben állnak, miről azonban csak további ásatások, helybeli vizsgálatok adhatnak idővel bővebb, s mindenkép kielégítő felvilágosítást; Pallás írja Magyar város romjairól, hogy ott közel sok sírdomb van, általában Kuma vidéke rakkva ilyekkel, hogy a cserkeszek ma is a Dschindischik hegytetőn látható kőromokat Madschar Junanak, vagy magyarok házainak nevezik (Bemerk. 1. 40. 290. 300.), itt is hát a föld gyomrába kellene előbb betekinteni, hogy eldődeink temetkezési szokásával jobban mint most megismerkedhessünk.

Az Altai hegyek is rakkák csud temetőkkel s bányákkal, Goguet és Reitemeier bányászat történeti írásainkból világos, hogy nyugoti Ázsia lakói a rézzel s az aranynyal előbb bántak mint vassal, a csudi bányák hasonlítanak is az erdélyiekhez, mint a vágó szerszámok is, Pallás azért nem kétkedett így írni: „dicendum érit antiquos sarmatas sive etiam Hungaros primos metalli vénás in Siberia investigasse. atque aurnm nec non cuprum inde expressisse.“ (Comment, acad. Petropol. 1780. p. 61. és Nordische Beytrage 1. p. 166.) A csud temetőkben már épen a réz és arany a mi leginkább találtatik, épen az altai hegyekben egyik csud temető Baba Rjetschka nevet kapott az oroszoktól, az ottani Rjetschka nevű patak melletti kőbábtól, Bugor hegycsúcson pedig a felásott sír kődombozatban szám nélküli archaeologiai maradványok találtattak, a többek közt tíz font nehézségű arany mív, melyet a kapsiság beolvastatott, Tarbagatai hegysíkságon pedig az ily temetők még most is felbontatlanok (Ritter I. 729.).

Hogy a kőbábu sírokat mongolok nem állíthaták fel, azt temetkezési szokásainkból, melyeket Meiners bőven leír, méltán következtethetni, és Hyakinth orosz ba-

rát is, chinai missionarius, ki a mongol főidről külön könyvet írt, e mellett tanúsít: „nincs úgymond, Mongóliában magas sírdomb, mint Chinában, Tübetben s Oroszországban, tehát szokásban sem volt hajdan a főnököket kedvelt portékáikkal eltemetni s felettesök halmokat rakni.“ A mongol obók tehát vagy tekealakú kövekből összehányt kis dombocskák az emeletesebb helyszíneken, nagy országút közelében nem lehetnek régiek, de nincsenek is kőbábokkal ellátva’), a mit eldöntő bizonyítványul vehetni, hogy a kánbábokat nem a mongolok, hanem a kunok, a volga földi, uráli, siberiaiakat pedig hunnus s magyar népfajok állíthaták fel, s ha e kőbábok buddhai tiszteletre vonatkoznak, azt kell következtetnünk, hogy a hunnusok s magyarok ázsiai laktokban Buddha tisztelei voltak, melynek tisztelete Hyakint szerint Krisztus után a negyedik században már megfogamzott a mongol földön, hol a hunnusok birodalma több századon keresztül virágzó volt, a chinai annálisok szerint.

Hogy a kúnbábok buddhai bálványképek mutatja az áldozó csésze is, mely Paliás szerint mindenik szobron látható, s a ttbetti bálványképektől elválhatatlan, ma is a kalmük házakban ily apró bál vány képek állanak az asztalon, mellettük a réz- vagy ezüstcsészek helyhezvék, azonkívül van egy más földbeszűrt vasrúdon álló csésze, melybe a papok szentelt vizét töltögetnek (Reise durch versch. Prov. I. 353. Bemerk. I. 425. s 435. seq.). Jernei úr ugyan a csészét szinte áldozó eszköznek mondván,

¹⁾ Denkwürdigkeiten über die Mongolei τον dem Mönch Hyakinth. Berlin 1832. p. 60. 138.) A kúnbábok Jernei szerint görbe kardot viselnek»~ ez is föbbizonyítvány, hogy azokat nem a mongolok állíták fel, mert Plancarnin nyilván írja az időből, hogy görbe kardot nem látni a mongoloknál, ha- pern hegyes, egy oldalról éles s egyenes karajaik vannak (Bergeron. t. 1. p. 50.).

azt a zoroasteri rítus ismertető jelének gondolja Pallás után, ki szinte eleinte ezen gondolatra jött, de itt parsismusról, Hóm poharáról szó sem lehet, hason áldozó eszközök egyiptomi etrúriai s germán emlékeken is láthatók, a nélkül hogy azokat a parsismussal kellene vagy lehetne is kapcsolatba venni.¹⁾ A parsusok megégették halottjaikat, s hamvaikat urnákban temették el, ily csúcsos hamvvedrek, boltozatos fedéllel ma is rakással találtatnak minden felírás nélkül Persiában (1. Herbelotot t. III. 507). Ellenben Erskine e ham vedrekről oda nyilatkozik, hogy azokkal a szegényebbek éltek, kiknek nem volt módjuk drága takaróban tenni a csontokat, s úgy földbe temetni, a tüzimádók, írja tovább, farkasoknak és sasoknak tették ki eledelül halottjaikat, s a megmaradt csontokat minden különbség nélkül összetakaríták.

A kiásott földurnák még azon időszakból valók, mikor a mágusok a közös temetkezést be nem hozták. Strabó írja (XV. 735. edit Casauboni és Herodotl. 140), hogy hús levágatás után mindenki saját halottja csontjait külön takarítá el viaszba vagy posztóba tevén azt (1. Ritter VI. 1. Abth. p. 783). A persa királyok pedig kősziklákba vágott barlangokba temetkeztek, még kincseiket is azokban rejték el, siciliai Diodor, Arrian és Curtius le is írják temetkezési szokásait, de káme nibabák felállításának még csak nyoma sincs azokban, a bisutuni és tsilminari oszlopzatok egészen más stylben

¹⁾ 1. Journal dee Savants 1844. Octob. p. 631, hol Raoul Rochette a Micali által kiadott régi olasz emlékekről szél, hol a többek között egy kőszobor két kézben ködökéhez szorítja a discust, mint a kúnbáboknál: az augspurgi gyűjteményekben található kerekded csészékről 1. Hejdelb. Jahrb. Nov. X-ben 1846, p. 887. Aphrodyte kőképeiről s keresztbé tett kezékről, Rittert die Vorhalle europ. Völkergesch. Berlin 1820. p. 239. A german G r a 11 nevű egészről, Hammert Fundgruben dee Orients VI. B. 4. Heft p. 445.

készülvék, az elsők nem is temetkező helyek, csak történeti scénákat ábrázolnak a rajtok lévő figurák, melyek örök emlékül a kősziklákba vésettek.

Fontosabb Jerneinek a három hajfonadékból következtetése a magyar kánbábok mellett Vathára való utalás által, kiről Thuróczi írja: „primus se dedicavit daemoniis radens caput suum, et Cincinnos dimittens sibi per tree partes ritu paganorum“ (p. II. c. 25), de ez a hajnyirés is Buddha tiszteletével nincs ellentétben, sőt annak egyik főkelléke épen a fő köröskörül beretválása: ez a buddhieticai tonsura a buddhismus terjedésével a chinai s mongol földön is jókor szokásba jött; a hunnusok már Priscus szerint sunt capite in rotundum rasi. Plancarpin hasonlólag írja le a mongolokat, hogy egyik fültől a másikig, s a homlok felett három ujjnyira leberetválják hajaikat, a többöt megnöttek, s két fonadékból eresztvén bátra füleik mellett, a végén összekötik (Bergeron t. 1. chap. X. p. 25. 26.). Gérard is írja a Kábulnál talált buddhai köbábról: „eile a des cheveaux boucles qui flottent sur ses épaules, see deux mains reposent sur see genoux“ (journ. asiat. Nro 81. p. 265), másutt írja, hogy a lámák földjén a tatárok hosszú czafokban kötött hajt viselnek, körülnyírve a főt (W. J. B. CXI. p. 42). Hogy a kunok is nyírtfejük voltak, krónikáink bizonyítják. Salamon királyról iija Thuróczi, hogy Erdélyben a nyírtfejűeket megverte „Capitoa quippe Cunorum noviter rasa tamquam cucurbitas gladio-rum ictibus disciderunt (p. II. c. 49).

Anonymous (c. 8.) írja a kiewi kunokról: „tonsa capita Cnmanorum Almi ducis milites mactabant, tanquam crudas cucurbitas“, innen örökölt meg Dugonics szerint a közpélda-beszéd, vágta a nyírt fejeket, mint a nyers tököt. A magyarok közt sem volt szokatlan

a dolog, ámbár később szent László törvényei szerint a hajnyírás büntetés volt, a pogány magyarokról írták a bajor püspökök IX. János pápához: „ipsi (t.i. a tótok) ungarorum non modicam multitudinem adse sumserunt, et more eorum capita suorum pseudo christianorum p e-nitns detonderunt, et supemos cbristianos immiserunt.“ (Pray dissert de Hung. p. 388. Timon *Imago Hung. Cassoviae* 1733. p. 333.)

Negyedik Béla által volgai földre küldött téritő papok épen azon helyeken utazván át, hol a kúnbábok találtattak, az Zichi vagy Zitsi földön Matregában ötven napot mulattak, s naplóikban feljegyezték „omnes viri caput omnino radunt, et barbas nutriunt delicate nobilibus exceptis, qui in signum nobilitatis super auriculam sinistram paucos relinquunt capillos cetera parte capitis tota rasa.“ (Pray 1. c. p. 316.) Az ott közel lakó cserkészek ma is e szokást követik, s egy hajfonadékot viselnek nyírt fejeken, mint Klaproth kaukasi útjában írja, s a Tudom, gyűjteményben is olvashatni (1832. nov. 1. 78. 1. Neumannt is Ruszland und die Tserkeszen p. 35.). Regino is írja a pogány magyarokról: „et capillum usque ad entern ferro caedunt.“ Vossius Vatháról szoltában írja caput more scythico rasit, trés cincinos pendulos dimisit, ut hódié quoque Turcis est consuetudo.¹⁾ Dugonics Apor Péter jegyzetei után közöl némely magyar és székely szokást a XVII. századból, a többek közt így ír:

¹⁾ De theol. gent. p. 31. Karamschin német fordítója Prisons helyére épen azt jegyzi meg, midőn az avar követekről írja, hogy csak abban különböztek a hunnusoktól, hogy fejük haját le nem borotválták, hanem szalagokkal felcziprászták és hosszú fürtökbe fonták, e szokást, úgymond, még most is sok magyar megyében megtartják. A buddlm tonsuráról, 1. Neumannt aeiát. Studien, p. 106. Hammert die goldene Horde p. 42. A kásáni tatárok ról, vagy vegyült turk mongol fajról, Müller der ugr. Volksstamm, II. 446. A siapuechokról Masson utazását, (W. J. B. CXI. p. 9.)

Béldi Pál szakállát szüntelen beretváltatta fogadásból Krímmben, tatár ura mindig azt ránczigálta. Csúf volt, ha valaki szakállát leberetváltatta és haját nem. Fejöket majd mindenjában beretválták, a nagy haj igen ritka volt. Soha nem emlékezem, hogy ifjú legényt nagy hajjal láttam volna, de hogy azt hátul zsinórral vagy pántlikával megkötötte volna, híre, helye sem volt, akinek ritkán mégis nagy haja volt, azt szépen lebocsátotta. Kiki inkább leberetváltatta, és így üstököt hagytak magoknak azt szépen felkötötték s abban gyönyörködtek, fókép a fiatalok, ritkán vala némelyeknek abba fűzve vagy kevés szalag, vagy kevés zsinór.“ (Magyar Példabeszéd. II. 1. 148.) Mindent egybevéve azt kell állitnunk, hogy a kún bábok schamanismussal felvegyült, vagyis inkább arra letörpült buddhismus maradványai, milyenek a rokon siberiai kőbábok is, melyeket a magyar finn s tatár faja népek aztán a schamanismus különböző szinvegyületei nyomán magok ízlése szerint kifaragtattak. Hogy azok parsismusra nem magyarázhatók, abból is kitettszik; mert Siberiába az soha fel nem hatott, ottani parsismusnak legkisebb nyoma sincs, de annál több nyomai vannak a buddhismussal kevert schamanismusnak. Különben is a parsismus természete soha meg nem szenvedte a bálvány-képeket, a guebereknek ma sincsenek ily bálványaiak, a mellett a persák s medusok hosszú hajat viseltek, fejöket nem beretválták, Herodot szerint a delphi oraculum már őket hajasoknak, comatusoknak nevezi, Aeschilus a medusokat is cum coma profunda rajzolja (1. Bochart Hieroz. p. 816. edit Clodii), a hajnőtés nálok ékesség volt, az ottani nézet szerint a virágzás s élettenyészet jelképe. Révai Péter csalatkozott hát, ha a fő- és szakállnyírést Kún László időszakához köti, mikor pápai parancsnál fogva kényszerítettek a

Kánok a hosszú haj- és szakáll-levágására: „unde originem suam traxit opinor rasura capillorum et barbae quae multis etiam hodie in usu est vix illud adornatum et Honorem Hungaris impositum, cum etiam apud Hebraeos rasura barbae et capitis ignominiosa fűit (de sacra Corona in coll. Schwandtner t. V. p. 446. 635.). A főnyírás, mint láttuk, Vatha példájában is magyar pogány szokás volt, s az későbben, nevezetesen Szent László idejében már büntetéssé vált, a kún hosszú hajfonadékok, úgy a szakáll, kúnsipkák, mint pogány viseletmódok, szinte eltiltattak, hogy az 1279. országos végzés szerint keresztyényekké téteszenek (Vest. Comit Suppl. t. i. p. 36.).

A zsidókra nézve is tévedésben volt Révai, Cargzow Geier ellenkezőt írnak, csak a naziraeusuk voltak hoszszu hajúak, a hajnyírás nem volt gyalászat, a lenyírás és megkopasztás (calvitium facéré) közt különbséget kell tenni, az utolsó igen is gyász, de nem gyalázat jel volt.¹⁾

§. 3.

Kardtisztelet s hadjárat.

A hunnusok nagy tekintetben tárták a scytha Ares vagy Mars kardját, Priscus így ír arról: „neque verō illi (Atilláé) parva potentiae accessio contingereat ex eo, quod Martis ensis erat detectus. Hie tamquam sacer et deo bellorum dedicatos a scytharum regibus olim colebatur. Et multis ante saeculis non visus bovis minis-

¹⁾ Bőven írt erről Rengstenberg: „Die Bücher Moses und Aegypten.“ Berlin 1841. p. 202, hol a kútfők is idézvék. A görögök régi rómaiak (intonsi romani Iloratz) gallusok, germánok, comatnsok voltak, a hosszú hajviselet tisztelet volt. Lampe az ide tartozó helyeket közié, in Miscell. Gröningens t. 4. p. 209 et seqq.

terio fuerat tunc temporis erutus“ (Attila Posonii 1745. p. 57.). Tehát a székely áldozó kehely, s Átila kardja is a régi scythák sajátja volt, a szájhagyomány fennmaradt a kijött magyarok közt is, sőt a német krónikák szerint használták is Átila kardját, melynek hihetőleg a tátosok hason bűvös erőt tulajdonítottak, milyenel a Annusok kardjai a skandinavi hősök történeteiben felruházvák (Müller der ugr. Volksst. I. 180.). Schier így adja elő a dolgot. Első András Salamon nevű fiát édes anyja nyolcz éves korában magával vitte Ausztriába s ott maradt vele, míg férje még nem holt. Ottót, bajor herczeget, Attila híres kardja átadásával lekenyerezé, hogy a német királyt Henriket fia pártolására nyerje, „quem sibi tradito famoso Attiláé gladio devinxerat, huncsiquidem gladium (Schafnaburgi Lambert egykorú író szavai ad an 1071. p. 348.) regina Ungariorum mater Salamonis regis duci Boioariorum dono dederat cum eo suggerente, atque amitente rex filium eius in regnum paternum restituisset“ (Reginae Hungáriáé primaestirpis Viemae 1776. p. 60.).

E volt bizonyosan a had ur kardja, melynek hegyet vagy élét vérbe mártották, s azt haczraindulat előtt szét küldözgették, hogy a seregcsapatok összegyülekezzenek. Thuróczy ezt hunnus szokásnak írja, mely szokás, úgymond, Geyza vezér idejéig fennmaradt, „mucro sangvinis aspergine tinctus media Hunnorum per habiticula castraque deferretur, vox praeconica, vox dei et praeceptum communitatis universae.“ (p. 1. c. x.) Verbőczi is írja (P. I. tit. 3.), hogy a hunnusok, kiknek a székelebek maradékai véres kardot hordoztatván a hadi nép tanyáikon keresztül a fővezér, a kiszabott helyen összegyülekeztek. Az 1463. oklevélben olvassuk (Constitutis nes exercitiales trium nationum Transilv. Kovachichnál

scriptores rerum hung, minor t. 11. p. 384.). „összehivattassanak a felkelésre vagy véres karddal, vagy a székely ispán levelével, vagy pedig a vajda ur írása mellett, ha az egyszersmind székely ispán is.“ Még az 1542. tartott erdélyországi gyűlés végzéseiben a mondattik, hogy az összehívás, vagy a helytartó levelével, vagy véres karddal essék meg. Második Lajos király is 1526; Rogendorf, 1530. szinte véres kardot hordoztattak körül az országban. (Pray Dissert. VII. p. 128.), Rogendorf parancsában „per pallium et gladium cruentum úti moris est“ kifejezés áll.

A kard mind a scythák mind a hunnusok között a hadistent s annak tiszteletét jelenté, miről Bél Mátyás Pray és Desericzki bőven írtak, a kardhordó tiszti hivatal pedig (ensiferi munus et dignitas) meg volt még IV. Béla alatt is mint Cornides okleveléből kiírta Fridvalszki.¹⁾

A kardtisztelet más hadakozó nemzeteknél is szokássos volt, Menander helyét már közlők, mely szerint az avar chán is kihúzott kardjára, s a nap- s tűzistenre esküdt meg, hogy fogadását megtartja, Ammian Marcellin a Quad s Alán népekről, Grimm Jakab a germánokról hasonló tanúbizonyságokat adnak, hogy Er, Eor, vagy Ares kardja (a scytha ares és a o r = ur) köztök is tiszteltetett (i. Deutsche Mythol. von Jakob Grimm Götting 1844 in voce Tyr). A kard-felkötés is közös szokás volt más nemzetekkel, sőt Thuróczi azt egyenesen német szokásnak írja, mikor Hunt és Paznan Szent István oldalára a Garan viz mellett kardot kötötték, de az török szokás is, Bethlen Gábor oldalára 1613. Skender basa kö-

¹⁾ Adparat. ad Hist. Hung. p. 120. Pray Annales 1. Hi. p. 114, és Desericzki t. II. p. 90. Regus Ungar. Mariani p. 63. Wien 1775.

tötte fel a fejedelmi kardot, s Hammer azt jegyzi meg, hogy még Bajazet alatt is a kard-felkötés koronázás helyét pótolta ki. (Gesch. des Osm. Reichs edit. 2. II. Lieb. p. 195.) Prokesch újabbi tudósításai szerint így megy végbe a doleg, ha a Szultán meghal, a kis laraga tudósítja arról a nagy vezért, ki összehívja az ország nagyjait, azoknak bemutattatik a trónörökös, ott mindenjárt hódolnak is az új szultánnak, azután következik a temetés, s ötnap múlva az ejubí moscheban végbe megy a cseremoniás kardfelkötés (1. Prokesch leveleit W. J. LXV. B. anz. Blatt). Toghrul Jbegról is, a séldschuki turkok fejéről az íratik, hogy a kalifa őt 1055, Bagdádban próféta helytartójának iktatá be, az abbasidák híres fekete köpenyegét reá adta, s két kardot kötött oldalára annak jeléül, hogy keletra és nyugatra fog parancsolni (Malcolm t. 1. p. 216. Herbelot t. 3. p. 453). Az indoscytha ivadékok is a radsperek Indiában évenkint meg-tartják nagyv szertartással a kardünnepet, mely James Tod szerint csak a régi scytha szokás folytatása, a föld-birtok adományozások is köztök kardfelkötéssel esnek meg (1. Götting. Gelehrte Anz. 1831. II. B. Nro 102. 103.).

Appianus a rómaiakról írja, hogy a kit imperatornak választottak, annak a consul kardot kötött fel oldatára, a classicusok több helyet összeszedte e célra Bél Mátyás (Notiti. Hung. Novae Viennae 1735. 1.1. p. 344) még azt is megírja, hogy a karddal a világ négy sarkárvágás is Valoasser szerint Karinthiában divatos volt. A garsteni krónika Ottokárról írja: „Ottocharus ex marchione styrensi ducis nōmén est adeptus eo anno quo et gladio est accinctus.“ (W. Jahrb. III. B. p. 324.) Az islam hitűek Ali kardját, épen oly bűvös-

nek s hatályosnak hiszik, mint a milyen volt Ares kardja a scythák, hunnusok s magyarok közt.¹⁾

A kard szétküldözgetés helyett másutt felfeszített nyilakat hordtak körül sebes nyargalók a hadba megjelenésre, ha béke köttetett, akkor leeresztett nyíl tudatá a néppel a békét, mint Büsching a druidek időszakáról feljegyzé (W. J. V. B. p. 65.). Az ázsiai törökök egykor aranyos nyilat hordattak körül a Dépcsapatok tanyáin, hogy azokat táborba gyűjtsék, menyin jelenjenek meg: farovatokkal tudaták meg, melyek a nyíllal együtt küldettek szét, a nyíl viaszpecséttel volt ellátva, hogy az mint cháni parancs tisztelettel fogadtassák. (Herbelot t. VI. p. 150. 151.)

Szokása volt a pogány magyaroknak még hirtelen felkelés esetében láarma, tüzet gyújtatni, és lármafákat felállítni minden megyében s székes helyen, az idézett 1463. oklevél erről így ír: „mikora szükség hirtelen felkelést parancsol, minden széknek kapitányai dobokkal és dobosokkal (Zaldobonibus, innen Száldobos helység neve Erdő vidékén) lármáztasson, meggyujtatóván egyszersmind az ismeretes tűzhalmokon nagyrakás fákat, és a ki erre meg nem jelen, fejét veszesse el.“ Vitekind krónikája is mondja, hogy 934 = a merseburgi

¹⁾ Leunclavius Hist. Muselm. p. 36 és Hottinger de nummis orient, p. 175, írja (Heydelb. 1662) „de hoc gladio (Dulficar, v. Znlcifar) mirae sunt Arabum fabulae, Nugantur quoties eum eduxieset Ali divisum fuisse ut geminus eöiceretur cubitos 18. longus. Eodem christianos utroque latere seu foenum fuisse demessos quin et montes et scopulos eo dissecuisse.“ Tehát Mars, Ares, Eor, Attila, Ali kardjai, mint a finnus kardok egyaránt bűvös kardok, a babonás hitelű népek, regéket készítettek azokról. Erdélyben vérbe mártott kopj a vagy dárda is hordoztatott körül 1599 „Miké Györgyöt Tamásfalvi Jánost Mihály vajda a székelyekhez küldi 1599, hogy pártoljanak hozzá, Báthori András pedig vérben kevert kopját vagy dárdát hordoztatott Háromszéken meg a Mihály vajda ellen való felkelésre“. Barabás Sámuel, Erdélyország históriaja Mse.

csatavesztést megérvén, a többi magyar seregcsoportok tűzjel által vonultak össze „ea verō nocte audientes de casu sociorum regisque super eis adventu cum valido exercitu timore perculti, relictis castris more s u o igne fumoque ingenti agmina diffusa collegerunt.“ (Annál 1. 1.) Chinai tatár szokás ez is, kitetszik a cseremoniák főminiszterének beszédjéből a chinai császárhoz, melyben azt ajánlja az udvarnak, hogy a hoiehen turk chánnak koumitsu (fejedelmi kisasszony) adattassék nőül „si le mariage s effectue le sentinelles de nos frontières seront dispensées d' allumer des feux, et de faire de la fumée pour signaux d' alarmes.“ Történt ez a Vili. században Krisztus után. (Herbelot t. VI. p. 202—205,1. Ysbrantides chinai útját is a tűzjel-tornyokról p. 152.) A kirgiseknél is megvan ez a szokás, az oroszok is használják azt a jaik vízi őrvonalnál, hol bizonyos távolságra maják vagy dombozatok készültek, melyekben szuroklánggal jelzett adnak az őrök, haakirgisek rablani jönek. (Pallás Reise I. 248, s Lewchine orosz író tudósításait a kirgisekről France Litteraire 1835. ápril. p. 315.)

A mi a hadjáratmődot illeti, az összesesereglések a 108 nemzetseg szerint estek meg, kik az elfoglalt és felosztott földön annyi külön telepeket képeztek, a hány törzsökös nemzetseg volt, kikről vagy vezéreikről a telepek és lakhelyeik is elneveztettek. Néha egy-kettő, más-kor több hadlábakra felosztottak, a mint a szükség s körülmények kívánták, de hadraindulás előtt a jósok vagy tátosok megkérdeztek minden a doleg kimenetele felől, mely szokást, mint már láttuk, Átila is követte a mellett áldoztak hadúrnak, hogy őket szerencséltesse vállalataikban; Árpád könyörgött is hozzá, hogy segítse az ország elfoglalásában, s ha egyes vállalatokat siker kísérte, akkor ismét hálaadó áldozatokat vittek végbe, s

köz-örömünnepeket tartottak, mint mindezt már a krónikák után előadtuk.

Kellett lenni talismánjaiknak is, melyeket lovaik nyakára vagy magokra is aggattak, hogy ily bűvös eszközök megvédjék őket az ellenség csapásai ellen, a török hadjáratról ezt világosan feljegyzi Leunclavius, s a pogány magyaroknak is kellett az ily szokást követni, mert apró bűvös idolumaikról emlékezett van téve, és az különben is a schamanismus szertartástól s a jóni foglalkozásoktól elválhatatlan volt.¹⁾

Ha szerencsétlenek voltak mint Merseburgnál s Lech víznél, az ellenség zászlóin lévő képeket is utánozták babonáslag híve, hogy azok által megfordítják s jováteszik dolgaikat (I. 1. Rész 3. §.). Vitekind szerint lófark volt a magyarok zászlója, a mi ismét a törökkel közös szokás, vittek azon fölül a sereg előtt kecskefőt, herculesi buzogányt s Márs kardját, a buzogány vezérbot volt, milyennel Báthori István, mint lengyel király a kozákok hetmanját feldíszíté, egyszersmind királyi zászlót vagy lófarkot és pecsétet adván neki.²⁾ Süveg Albert szászok ispánja is 1577. Báthori Kristóf küldöttjei által átnyújtott zászlóra esküdt meg, hogy a fejedelmi feltételeket híven megtartandja, ma ezen beiktatási szertartás nincs többé szokásban. A mongol földön még ma is a lófarkok, zászlók helyett használtatnak, Tsengiskán kilencz-lófarkot hordatott maga előtt, a mi a főhatalom jele, a kilencz szám most is szentszám a mongoloknál.

¹⁾ Leunclav írja: „solent praeterea quaédam amuleta tam pro se quam equis suis confecta per Horra et Taliemanos sive sacerdotes equorum collo appendere, cum in hostem ituri sunt, certo pere vasi, se tutos iis ad versus hostile» es\$e iótus^a etc. (I. c. p. 36.)

²⁾ Tappe I. c. II. 94, a lengyel királyok előtt szinte lófarkkal feléki- tett lándzsát hordoztak, a mit bontsuknak neveztek; a név maga már török szokásra mutat, a lithwán s lengyel vezéreknek is voltak ily bontsukjai.

(Hammer die gold. Horde p. 214.) A bulgároknak zászlói is, míg pogányok voltak, lófark volt, Bogor is, vagy jobban Bogár nevű királyok megkeresztelkedvén 845, Miklós pápa tanácsára a lófarkot kereszttel cserélte fel. (Incboffer Vol. 2. ad ann. 866.)

Az alpári csatakor Bulsu Bogár fia vitte a lófarkzászlót, Lehel pedig a kürtöt, Árpád személyesen vezette a sereget Zalán ellen „Lelu filius Tusu tuba cecinit et Bulsu filius Bogár elevato vexillo“ etc. (Anonym, c- 39. in collect. Schwandtn. t. 1. de cap. 41. Bogár helyett Bogát van írva).

A mongol zászlókon, melyekkel a XHI. században a lengyel s magyar földön megjelentek, látható volt a buddhistái svarga vagy félredűlő keresztre is, különösen egy igen magos zászló csúcsán csüngött szakállas fekete emberfő, hihetőleg a halál vázképe, mikor a zászlótartó keményen verte a zászlót, a halálfő nagy füstöt és sűrű ködöt okádott ki, melynek bűze a lengyel se-reget fojtogatni kezdé, a füst és homály pedig szemek fényét vaktá meg, miért félelembe esve, nagy veszteséget szenvedett. Ezt Cromer lengyel író jegyzé fel, hozzáéve: „incantationibus id quibusdam tartan eficerant quibus juxta quae harulationibus divinationibus quae caeteris quum aliis tum in bello plurimum utuntur, ex humanie etiam extis, defuturis eventibus conjectare soliti.“¹⁾ Attiláról hasonlót írván Jordanes, mit Cromer a XIII. század mongoljairól feljegyzett, látnivaló az ázsiai

¹⁾ Pagiae omnifariae Theatrum Auctore D. Strozio Cicogna Vicentiu. Ex Italico lat. Caspar Ens Coloniae 1606, p. 312. Plancarpin Tsingiskánról hasonlót ír, mely szerint egyik fiát Indiába küldvén hadjáratra bronzból készült emberföket tétegett a lovakra, mindenikben tűz volt elrejtve, s a lovak utánlovagló katonák fútták a tüzet, s valamit hánnyak arra, miből oly nagy füsthomály kerekedett, hogy az ellenség tábort ellepé, melyen győzdelmeskedett is. (Bergeron 1.1. p. 42.)

schamanismussal vegyült buddhismusnak egyenlő vonala, mely a negyedik századra Krisztus után felnyúlik, mikor a hunusok kijöttek Ázsiából, tehát ott helyben Krisztus előtti századokban már az ily jóslatoknak meg kellett gyökerezve lenni.

Miután a magyarok keresztények lettek, a lófarkzászlókkal ők is mint a bulgárok felhagytak, s keresztes lobogókat használtak, Dugonics szerint mindenik lovás századnak külön ily lobogója volt, s a közpéldabeszéd, előre a száz lóval mutatja, hogy a zászló név abból kerekedett (= száz ló lobogója).

Ha ez megáll, úgy a szláv zászlón, zasloná, *zezlio*, magyarból átvett kölcsönözések, nem megfordítva, mint Dankovszki akarná. Hihetőleg az avarok zászlói is lófarkak voltak, ámbár a krónikák azt nem mondják is, a szász költő verseiben Nagy Károly győzelmeiről 796. csak *vexillaque capta* kifejezés áll ellenben a *chronicon paschale* feljegyzé, hogy 610 az avar chán Heraclea város ostrománál korbácsattanással maga adott jelt a megtámadásra (Pray annal esp. 241.).

A pogány magyarok hadakozás módját körülményesen leírta bölcs Leo császár, ő igenjói ismerte őket, mert a bulgárok ellen használta is a magyar hadsereget. A mit rólok feljegyzett rövid vázlatban adom Kollár után, ki a császár Tacticák című könyvéből a magyarokat illető részleteket kiadta (Histor. jurisque publ. r. hung. Amoenitates vol. 1. Vindobonae 1783.).

Számos nép, nemes és szabad a magyar, írja a császár, pompán, bőségen nem kap, csak harczban szereti magát kitüntetni jó nyilazók, nem csak magok talpig fegyveresek, de a fővebbek lovai is vassal vagy vastag övvel fedezvék az első részen. Baromnyájak ki-

sérík a tábot is, a táborhelyt nem árkolják magok körrül fel, ha nincsenek hadban, nemzetiségek és ágazatok szereint elszéledve élnek, közeledvén a csata, lovaikat közel sátoraihöz nyúgözve tartják készen, őrszemeik lánczolatban köröskörül kiállítvák, van tartalék serejük is, podgyászaikat védelem alatt a csatahelytől hátrább hagyják.

Távolról megkezdik a csatázást, leskelődnek, s igyekeznek különböző fordolatokkal közbevenni az ellenséget, majd elszélednek, majd összevonják magokat, néha hátat is fordítnak, mikor igen jól tudják magokat nyilazással védni, majd ismét szembe szállnak, és hirteleni rácsapásokkal félénkítik meg ellenségeiket, kiket ha egyezer üldözöbe vettek, békében többé el nem eresztek őket. Fregisingeni Ottó is írja eleinkről, hogy nagy tervek kivitele előtt magok közt előbb érett megfontolással tanácskoznak, a főbbrangúak a királyi udvarba magokkal viszik ülőszékeiket, ott tanácskoznak télen-nyáron egyiránt, ha a szükség úgy kívánja. Kémek és őrök tartása hadifortélyaiknak egyik főrészét tette, Árpád Kusidot küldötte Zalán birtokainak kikémlelésére, Tuhutumnak pedig Ogmand volt kéme Erdély elfoglalásakor, a közpéldabeszéd: „megjárta az alpári tánczot,“ még Árpád időszakából marad fenn. Lipsius fenntartó a magyar őrszemek virasztási szavait, melyeket nyelvtekintetben is méltónak tartjuk közleni, ez a tudós a római őrőkről szóltában imígy írt. „Pannones idem factit, qui clare et mutuo sibi accinunt szollay megh szollay megh virrazto szolluy megh idest vigila, vigila, vigília. Et cum sub auroram se recipiunt, canunt Haynal vagyon szép pyros haynal haynal vagyon, hoc est erumpit jam elegans rubens, erumpit jam.“ (Roma illustrate Londini 1692. p. 81.)

A liber casum czímű X. századbeli krónika Pertz gyűjteményeiben (t. II. Hamoverae 1829. p. 105.), a magyaroknak Szent Gallenre való rohanását 925 említvén helveta földön, megjegyzi, hogy kipihenvén magokat, az ostrom után ettek, ittak, énekeltek, tánczoltak, és isteneikhez kiabáltak, írja azt is, bogy nyers húst ettek a táborban, de a különben is megfélemllett krónikát írd barát ezt bizonyosan lóhúsáldozatjaikból következtette. — Egyébiránt s külföldi hadjáratairól a magyaroknak Dus-sieux külön könyvet írván, olvasóinkat hozzáutasítjuk (Essai historique sur les invasions des Hongrois en Europe Paris 1839.), még csak azt jegyezzük meg, hogy könyve 72. lapján érintett lotharingiai Hüngar nevű népfaj czigányfaj, s nem a magyarok ivadékai, színük s a közlött nyelvmutatónyok ezt bizonyítják. Eldödeink, mint Leóból láthatni, a guerillai harczmódot nagyon kedvelték, az eldöntő csatákat azzal kezdették meg, hogy ellenjeiket kifáraszszák. Kereszteny időszaki katonásnakodást állapotjok nem tartozván a jelen kérdéshez, azt itt mellőzni kénytelenek vagyunk.

§. 4.

Műveltségi állapotjuk.

Spittler már nem adott hitelt a krónikásoknak, kik eldődeinket baromi állapotban tengődöknek rajzoláb, Leó császár leírása is a magyarokról ellenkezőt tanúsít, mint a mit rólok a zárdák emberei feljegyeztek.

Azokat, miket Horváth István e részben már elmondott (Rajzolatok 1. 67. 79. 80.), nem szükség ismételni, magok a tények hathatósabban szólnak a magyarok ügye mellett, mintsem hogy azokat az ellenszenvű, a mellett mesés előadású s könnyen hívő krónikások sarkukból kiforgathatnák.

Az ország elfoglalása, a magyar nemzetiség és birodalom felállítása, a hétvezérek harcz-frigye és a kormánynak egy személyben összepontosítása, később az elfoglalt országnak szerbe-vétele, vagy elrendezése, a monarchiái igazgatásmód, melyre Árpádnak paízson fele-meltetése törte meg az utat a nemzetnek törvényhozásban részvátele minden jelenetek, melyek ép és egész-séges lelki erőre mutatnak, mikre figyelve az orosz történet író Bulgarin is bevallá: „ohne Zweifel hatten die Ugren einen sittlichen Vorzug vorden übrigen benachbarten Völkern, weil sie ihre Herrschaft, in Pannónia zu befestigen vermochten“ (H. 211.). Sternberg bájor történeti búbár is a IX. századi magyar történeti dolgokat vizsgálva, nemrégiben imigy nyilatkozott ele-inkről: „Wenn wir die Geschichte von Ungarn in dieser Periode recht verstehen, so waren die neuen Herren dieses Landes keineswegs fanatisch auf Mord, Entvölke-rung und Kirchenstürmerei ausgegangen, aber wie ein aus seinem Ufern getretener Strom, immer tobender, und bei jedem Widerstand verheerender wird, bis er ausge-tobt; so auch die Ungarn in Deutschland, deutsche Partheiungen hatten sie auch gelockt.“ (Abhandl. der Hist. Klasse III. B. 1. Abth. 1841 p. 182.) Hogy ez igaz, kitetszik a Nagy Ottó leveléből is, melyet Luitprand kö-zöl (hist. sui temporis l. VI. c. 6.), mely szerint a magyarok a német birodalom kizsákmányolására XII. János pápa által is fellovagoltattak. Ők, mint egykor a Scythák, a természet ép fiai nyersek, de igazságosak voltak, még főnökeiket is keményen megbüntették és száműzték, ha nem igazságban jártak, későbben ugyan szent István óta a királyi hatalom absolutismusra töre-kedett, Freysiugeni Ottó ezt nyilván is tudatja: „sola principle voluntas apud omnes pro-ationehabetur,“ de

hogy abban czélt nem ért, mutatja az ország pragmatica históriája, mely szerint az alkotmányos igazgatásmód a király s nemzet közt megosztott törvényhozói hatalom, mint az a hét vezér esküjében terveztetett, máiglan épen fennmaradt.

Ha műveltségről van szó, azt mindig az időszakhoz kell mérni, melyben magyarjaink Európában legelőször felléptek, s hogy akkor annak nyugoti és északi lakói sem álltak előbb, a műveltségen bizonyítgatni sem szükség, nagyrészben mindenütt egyenlő módja volt a civilisatio fejlődésének, mihelyt a kereszteny vallást elfogadták a pogány nemzetek.

Amonogamia egyik dicséretes tulajdona volt őseleinkek „non erant fornicatores, sed solummodo unus quisque suum habebat uxorem „írja rólok Anonymus, ez magában már oly műveltségi jellem, melylyel kevés más nemzet dicsekedhetett, midőn a frankok törvényei telvék a nőnemmeli kicsapongásokkal, törvénykönyvünkben csak igen gyéren van az szóba hozva, és csak akkor, hogy az beköltözött idegenekkel idegen szokások csúsztak közünkbe, de még a XV. században is így ír Bonfin: „nagyobb mértékletességen és szüzességen nem élhetni a magyar katonánál, ki a hitlenségtől és törvénytelen szeretettől leginkább írtódzik. Nagyobb része a házas és gyermekek lovasságnak gyakran három évig is távol katonáskodik házától, de soha házassági hitét meg nem törí.“ (Decad. IV. 1. 8. p. 643.

A krónikák egyhangúlag írják ugyan, hogy elődeink sátoroztak, de az ázsiai szokás az ottani éghajlatból s életmódból fejlett ki, törökök, mongolok, persák ma is sátoroznak, de a főbbek sátorjai minden kénye-; lemmel ellátvák; abból mint Menander az altai tarkókról ír, hogy a chán s főnökei sátoraiiban sok aranyedény

selyemszövet volt, hogy sátorfáiak vagy oszlopzatjaik ékes kövektől ragyogtak, a chán arany ágyban hált, arany s ezüst hímezésű takarón, az ágyfa négy aranypáván nyugodott (Pray dissert, de Hung p. 298.), következtetni lehet, hogy eldődeink is nem czigány, hanem úri módon sátoroztak, s sátoros ünnepeiket fényes szertartással ülék meg, mint az altai törökök. Ritter is Matuanlin chinai történetíró után tudósít, Turkestán lakóiról a harmadik században, hogy chánjok arany ágyban feküdt, melynek kosformája volt, nejének felvirágzott feje tündöklött az arany ékektől. (IV. 640., 647) Mind ez szépen megegyez Anonymus előadásával, mely a magyarok ázsiai hazáját aranyNAL s ezüsttel bővölködőnek mondja, s nyelvünkbel ítélve, chinai kelmékkel, szövetekkel s más gyári készítményekkel, ők bizonyosan ott laktokban ellátva valának. Plancarpin írja is IV. Béla sátorairól, melyek Báthi mongol vezér zsákmányai lettek, s azokat magával elvitte, „ses tentes sont de fine toile de lin et fort grandes elles avoient été autrefoi au Roi de Hongroi“ (Bergeron t 1. eh. 3.). Magyarországot elfoglalván magyarjaink, a sátorozással egyszerre fel sem hagyhattak, mert a síkságok arra épen alkalmatosok voltak, de már Árpádról jelenti Anonymus, hogy Csepel szigetben szép házakat készítetett „Dux Árpád conductis artificibus praecepit facré egregias domos ducales.“ (c. 44.)

Priscus is Attilának tornyosmagos házait említi. Árpád pedig arany és ezüst készületekkel vendéglalte meg vezéreit Ó-Budán Attila lakában (Katona histor. erit. ducum p. 192). Később a keresztény vallás felvételelvel a pogány kunok is kényszerítették a sátorozás elhagyására, hogy magoknak falukban állandó lakházaikat építsenek, mint ez a már idézett 1279. oklevélből

kiviláglik, Leo császár is gazdag fegyverzetűeknek g ékes szerszámú lovasoknak írván le őseinket, nyilván van, hogy ők azon időkhöz képest műveltségen is túlszárnyalták az általok meghódított népfajokat. A magyar csinos szabású öltözet is mutatja, hogy kaczagányos apáink ázsiai fényben tündöklöttek, milyen díszruhával semmi más európai öltözetmód nem mérkőzhetik. Kurz Ferencz ausztriai történetíró, közölvén Ottokár s IV. Béla közt Budán 1254. kötött békekötést, mely eredetileg a Schwarzenberg család Wittingani levéltárában találatatott fel, leírja Ottokár s IV. Béla összejövetelét, mikor a magyarok skárlát posztóruhában, hermelinbőrben gyöngyözött, s drága kövekkel kirakott fővegekben s szakállal jelentek meg, mely magát Ottokárt is bámulásra ragadta. (Österreich unter den Königen Ottokar und Albrecht II. 59.) — Midőn hát Regino írja, hogy a magyarok szőtt ruhát nem ismertek, vad állatok bőrében jártak, hitelt nem érdemel, vagy legföllebb is azt a köznépről kell érteni, mely mint másutt íF, bocskorban járt s állatok bőréből ruházkodott.

Sátoros ünnepeinkről a székely törvények 1643 még emlékeznek, melyeket királyhalmi Petki István elnöklete alatt Csík, öyergyó s Kászonszék zsinatja hozott: „Eleitől fogva (mondja az egyik végzés), régi időben is mindenkor tilalmas volt a sátoros ünnepeken való táncolásnak, királyné asszony ültetésének, mely pogányokról maradott szokás ezután is tilalmas“ (Constitut eccles. Ősik, Gyergyó, Kászon de anno 1643. m. 55.).

Ily sátoros ünnepek alkalmával vitték végbe eldődeink hús- és italáldozatjaikat, melyekről föllebb szólottunk, azokat tánczvigalmakkal rekeszték be persa szokás szerint, hol a gueberek S e d é k vagyis a sütés

ünnepnapján (az indus Suttie = brülüre) nagy tüze-
ket gerjesztnek, s azok körül tánczolnak (Herbelot t.
11. p. 447.).

E tűz körüli tánczvigalmát a pogány magyaroknak érinti Inchoffer is ad annum 1026, mondván, hogy kereszteld szent János ünnepét pogány mádon szokták megülni, „séd apud hungaros admirando ignium et lumi inumplausu et circa ignes carminum cum tripudiis, solemn que saltatu clamosa concinitate pene in superstitionem aliquando deerravit, donee ad moderationem quandam revocata,“ (Vol. IV. p. 100.). Erre a szokásra mutat azon babonás hit is, mely szerint, ha Szent István napján a tüzet átugorja estve a leány, jövő farsangon urat nyer, a közmónda: „elugrotta mint a per ki leány a férjhezmenést“ még fenntartja a régi babonás hitet, maga a Perk falu név is Nyitrában = perg vagy pergelőhely, nem a német Berg, sem nem a Burg, mint néme-lyek magyarázták.

A királynéasszony ültetés a mulatság egyik nemét tette, kár hogy az bővebben nincs leírva, azt a székely földön tovább kell nyomozni.

Az ily ünnepi szertartásoknak kiegészítő részeit tették a népdalok, hymnusok, joculatorok, zenészek, lovagjátékok, nyilazási versenyek, melyekről Anonymus, emlékezik; Thuróczi szerint a hét vezérek tetteiről késszült énekek sokáig fennmaradtak a népszájában (p. 11. c. 9.), de azok a keresztény világba lassanként feledékenységebe mentek, mint azon nefanda carmina is, melyeket Vatha s Jánus hívei Fehérvár alatt a keresztény hit ellen fenn szóval elmondogattak; nyom nélkül kivesztek, azon magyar énekek is, melyekkel Galeottus tanúsága szerint Mátyás király asztalánál non sine sermone in concinno szoktak volt énekelní. Talán, ha a Heltay

nyomdájából közrebocsátott cantilénáka XVI. századból melyekre már Engel figyelmeztetett (Vindida Anonymi p. 215.),⁸ melyek számosok, ha valamikor összeszedetnek ós kinyomatnak, azokat sikeresen lehetne használni e célra, említnek Pray és Cornides is ily verszeteket a XTV. századból, melyek az utolsónak kózirati gyűjteményeiben tán még fellelhetők.

A legrégebbi magyar Cantilena 1538. Krakkóban jött ki, melyet Farkas András írt, s mely így kezdődik.

„Mikor juttac vala a Tanalé vízre, ott hoioioc őnekik nem vala, azért két-két lonac, egyiket az Tanais parton őc mind meg nyuzac vala lóbőrből magoknak önnön hasok alá hojakot varranak, vizen által kelének.

Ez a bőrtömlőkön átkelés a vizeken ma is Ázsia majd minden részeiben, hol nagyobb folyók vannak, használtatik, Masson utazó le is irta annak készítése módját, (W. J. B. OVII. p. 48.1. Rittert is VII. 2. Abth. p. 64.) Plancarpina mongolok közt is feltalálta e szokást és szinte leírja (Bergeron I. p. 52.). Dandolo szerint 902-ben Velenczébe ily tömlőkön mentek át a vizen őseink, a besnyők is a Dunán így jártak keltek által, Commenus Manuel szerint (Pray dissert, de Hung. p. 344. 387.). A joculatorok tréfálók, mulattatóan verselők, regélők s énekelők valának, már Árpád azokkal mulattató vendégeit Budán; III. András oklevelében 1292. terra joculatorum nostrorum kifejezés áll. (Vindic. An. p. 215.)

Sátorozó népek közt, milyenek az arabok, mongolok, kirgisek, turkmánok keleten ma is divatos, a csillagos ég alatt estvéiket s az éjt' mesésbeszédekkel, tündéréé regék elmondásával megrövidítni, s magokat álomba ringattatik, az ily szónokok s verselők vetélkednek egymás közt, s nagyra becsültetnek maga a m e s e szó

is, mint a más, másolni, másolat az arab, zsidó, syrus, maschal ige- s névszóval egy. ¹⁾

Valamint Árpád s Mátyás, úgy Attila udvarában is hadi tettekről énekeltek ebéd alatt és ebéd után. Priseus hja ez utóbbiról: „estve felé, hogy az étkeketkiszedték, két scytha a tőlök készült énekeket Attila győzelmeiről fennszóval mondák el, a vendégek mélyen hallgattak, némelyek gyönyörködtek a versekben, mások felhevülték a harczok említésére, az öregek könyeztek. Másutt ismét írja Priseus: „közelgetvén Attila a faluhoz, a leányok elibementek, kik scytha ódákat, vagy dallokat énekeltek (Excerpta ex Goth. hist. p. 107. 128.).

Milyen volt hajdan a magyar zenészét, azt kútfők hiánya miatt ma már biztosan elhatározni sem lehetj hihetőleg hasonlított az a turk tatármuzsikához, legalább a dob, csattogó, tárogatósíp, kürt, duda, kobo z szerszámok ma is feltaláltatóka finn s tatár földön, sőt maga az elkobzás szó is (= confiscatio) onnan kimagyarázható, hogy a kobo z muzsika mellett (= bandura, lyra Molnár Albertben) még ma is a tán-ezos tatárok pénzt szednek össze a zenészek számára, tehát a pénzt mintegy elkobozzák a zsebből (Sam. Georg. Gmelins Reise II. 138. Petersb. 1774), e pénzösszszeszédés a magyar köznép mulatságaiban még jelenben is szokásos. Paliás szerint kirgis földön a bűvészük, vagy Bakschiaiak bűvös dobja, szinte K obi znak nevezetik, (Reise 1.394.), a mongol sípoknak Schip, schura

¹⁾ Misá i Meninszkiben arabul exemplar, forma, descriptio, história similitudo m ó s e 1 — fabula, m e s e — lat — fabulae t. IV. 362. 366., 1. Winert is p. 586. — Hammer szerint az arab közmondák száma legalább is tízezerre felmegy, a m e s e 1 szó, úgymond, széles értelmű képes beszéd, Loekmann meséinek czfme M e s a 1, többesben e m s a l W. J. B, CXHL p. 1,

neve, közepe fából vagy csontból, a szélfogója rézpléhből van készülve, csengő tányérjaiknak pedig Z a n g a neve (= Zeng. Bemerkungen II. 166).

Azon bús kedély, mely a magyar tánczon s vigalmi énekekben mintegy előmöltre van, úgy, hogy a példabeszéd szerint a magyar sírva tánczol, az itt európai új hazájában kiállott szenvedélyek eredménye leend, mert valóban súlyosan sújtoltattak ők a belső villongás, a mongol, török s német hadak pusztításai által, Kún László szekere, Karaffa s Básza zsarnokoskodásaiak stb. mély hatásúak voltak a magyarok elkeseredésére. Nemzeties szokásai között megemlítendők:

a) A paizson felemelés Const. Porphyr. írja: (de adm. c. 38.), hogy mikor Árpádot fővezérnek elválaszták, kozár szokás szerint paizsokon emelték fel. Ez régi köszokás volt, Ázsiában. Herbelot és Deguignes a VI. és VII. században uralkodó törökökről írják, hogy chánjaikat a fővebb urak nemezzel bevont vagy kitöltött széken emelték magosra, azt a nap felé fordulva, kilencszer körüljárták, minden mégkerüléskor a néptömeg lármásan üdvözölte az új chánt, majd lóra ülteték, nyakábar tafotákelmét vetettek, melylyel a fulladásig szorongatták, kérdezgetvén tőle, meddig fog uralkodni; a nagy-zászlón, melyet előtte tartottak aranyból készült, farkásfő volt látható (t. VI. p. 150. 151. Deguignes t. 1. p. 585. Edit Dähnert). A kirgisekről Lewchin, a radsehputokról James Todes hasonlólag írnak. A székely krónika Sándor dombjáról tudósít, hogy Sándor János 1411. Stibor vajda jelenlétében a székelyek és csángók főtisztjének elválasztatván, azon helyen, hol felemeltetett, magos dombot hánytak a történet emlékére, a megyei közgyűlésekben szokásos felemelése, vagyis inkább felmutatása az újonnan választott tiszteknek, még mindég e

régi szokás maradványa, a góthok, frankok s más nemzetek is hason szokást követtek, paizsokon emelték fel a góth amálok a legvitézebbet, kit királynak tettek. Vitiges írja a többek között: „indicamus parentes nostros gothot interprocinetuales gladios scuto aopposito regalem nobis contulisse dignitatem, ut honorem arma darent, cuius epimonem bella pepererant.“ (Prokop, bell. Vandali X. 31. és—Gassiodorus Variar. VILI: 2. 7. Neumann die Staatsverfassung der Gothen in Hermes B. XXVII. p. 142.)

Az auctor Gestorum Francorum írja a frankokról: „Franci elegerunt Faramundum filium Marcomiri et levaverunt eum superse regem crinitum“ (Leibnitzi opera t. IV. p. 158.). Venema hi hlstörreccles. (p 67.) írja: mos ille imponendo scute et sustinentium humeris vibrando ducem diligendi,“ Tacitus szerint a belga germán frankoknál szinte megvolt. Schwartz Gottfried külön könyvet is írt; „de antiquo ritu elevandi principes in augurandos et de quibus dam sacris formulis et elevandi ceremoniis 1733. in 4-o;“ de ezt sok kutatás után is használat végett nem kaphattam meg.

b) Népgyűlés, mely tanácskozott, s törvényeket hozott a pogány időszakban, Kéza Simon írja: „consuetudo ista ut si rector immoderatam sententiam definiret communitas in irritum revocaret, errantem rectorem deponeret quandovellett legitima inter Ungros usque ad tempóra ducis Geiche (Géza) inviolabiliter exstitit observata.“ A székelyek agyagfalvi constitutioja pedig így ír: „hogy az ámló öröksége örökösire maradjon, hanem ha az egész székelység egyenlő akarattal és minden ingó-bingó marhája prédára kapsira hányassák, és maga örök számkivetésre ítéltessék,“ itt ugyan a verbum regens hiányzik, hihetőleg rósz másolat után készült a nyomta-

tás, de a népgyűlés hatalma ebből is kiviláglik, és Vérantz Antal is írja, hogy a székelyek fegyveresen gyűltek össze, az előkelők kereken ültek, a sokaság lármázott körülöttük, ha olyat akartak végezni, a mi nem tetszett, sőt a rósz tanácsadót meg is verték, néha meg is ölték, házát széjjel hánnyták. (Kovachich Script, rer. hung, minor. Budae 1798. t. II. p. 108. 109.). Verbőcziből következtetve (p. 3. t 4.) a magyarok is per tribus et generationes atque lineas generationum osztották fel egymásközött az örökséget és hivatalokat a 108 nemzetseg maga magának külön választott tiszteket, a nyert földeket felosztotta maga közt, a főtisztségek azonban az előkelőbb családi ághoz voltak kötve, a mit Almus példája bizonyít, kit nemcsak azért választának meg, hogy másoknál hatalmasabb volt, sed quia clarior etiam genere fuit, mint Anonymus írja. Más tiszti hivatalok azonban csak az érdem és nagyobb tekintély polczai voltak, a nemzetnek minden tagjai egyenlő szabadsággal és törvénytel éltek, közdolgokról együtt tanácskoztak (Thuróczi P. II. c. 10. Bália Sámuel Erdély ország nemz. törvényei, Kolozsváron 1791 1. 132. bőven írt e tárgyról), minden nagyobb fontosságú dolgokban és gyűlésekben szabadon szavazott a magyar nemzet. A mit Tacitus a germánokról ír, hogy a kisebb dolgokról a fők tanácskoznak, a nagyobbakról mindenjában, úgy mindenáltal, hogy azon dolgok is, melyek elhatározása a nép akaratjától függ, a fők jelenlétében vizsgáltatnak meg, egészben egyezik Thuróczi előadásával, a kirgisek, turkmánek, mongolok ma is e szokást követik Ázsiában, s a mi különös a mongol törvénykönyv első czikkjében rendeltetik, hogy minden harmadik esztendőben egyszer közösséges gyűlést tartson a nemzet tanácskozás végett. (Hyakinth p. 356.) A kereszteny vallás felvétele után

változás történt e tekintetben is a régi szokáson, de hogy az első királyok s vezérek alatt csak a főbbranguak gyűltek volna össze, mint Kovachich mondja, az teljes séggel nem áll, azt csak Freysingeni Otto írja, de pragmatica históriánk mást tanít, mert első Béla megkoronáztatására minden falu két követet küldött, s azokat a király maga hívta meg Thuróczi szerint a tanácskozásra, azonban tömegestől tódult Fehérvár alá a pogány valláshoz szító nép, melyet harmadik napon csak fegyveres erő oszlatott szét, még későbben is rendeli az 1495. art. 26. „sua majestas demceps non electos de comitatibus sed singulos praelatos, barones ac proceres et nobiles regni convocare dignet.“ III. András megkoronáztatására is (omnes nobiles Hungariae, singuli saxones et Comani in unum convenientes §. 3. decreti 1298. Vest. Comit. p. 89. in suppl. t. 1.) személyesen gyülekezett a nemzet össze. Ranzanus is írja, hogy a Rákoson nyolcvanezer lóhátos szokott a királyválasztásra megjelenni, az 1518. 1526. diaetára is személyes megjelenésre hivattak fel a nemesek, s minden odamutat, hogy a magyarok ős szokásaiat akkor még nem felejték el. Nem áll végre az is, a mit Verbőczi ír (III. 2), hogy a hét vezér idejében „omnis condendae legis potestas penes ipsos fuit.“ Ők mint a szabad népcsapatok fejei csak vezetői voltak a dolgoknak, de zsarnokilag nem uralkodhattak, különben Kéza s az agyagfalvi constitutio idézett helyei szerint, tüstént kivégeztettek volna.

c) Földcsókolás.

Az alföldi ember, ha a Tiszán átkel, búsan tekint vissza elhagyott honjára, s végezve útját visszatérteben, mihelyt háta megett hagyta a Tiszát, leborul a földre s azt megcsókolja, mint kedves hon földjét, a felföldiek-

nél is megvolt e szokás, ha idegen földre vagy Tiszántúl kellett utazniok. Ez a patriarchális időszak-maradványa még, mely a földet, hol lakott, tápláló anyának tekinté, s azért a régi scytha nyelvben is Herodot szerint Apia volt a föld neve, mely ápolja s élteti a rajta lakókat.

Azsiában a földreborulás s földcsókolás a vallásos tiszteletnek s hódolatnak egy részét teszi, a kozár chán helyetteséről, Ziebelről írja Theophanes, hogy a vele szövetséges Heraklius császárnak Aderbighiánban (= a régi Atropatene) elibe menvén seregével a császár nyakára borúít s azt megcsókolta, serege pedig arcjal egészen a földre borúít, s azt csókolta meg, a vezérek pedig kősziklakra hágva szinte arcjal földig leborúlva fogadták. (Pray dissert, de Abaris p. 246.) Málcolm a földcsókolást régi persa szokásnak állítja, Toghrulbégis mikor a Kalifa elibe ment, a földet csókolá meg (t. 1. p. 17. 216.). Herbelot írja, hogy Tokusch (= Dokus) chánt 596. Kharczm tartományban (= Chorasmia) a főmél-tóságra beiktató nagy urak előtte a földet megcsókoláltak arczokkal a földre borúivá, ma is, úgymond, e régi persa szokást követik keleten, bogy a fejedelmek előtt megcsókolják a födet, azt homlokokkal megilletvén (t. IV. p. 270.544.).

Timurchan is, mikor Schirást bevette, a nagy urak földre borúivá megcsókoláltak azt (Gesch, des osm. Reichs 2-te Liefer, p. 220.). Paliás szerint is a mongolok, mielőtt letérdelnének, háromszor illetik meg homlokokkal a födet, a kalmükök egyszer (Bemerkungen II. 170.).

d) Szalmakoszorú.

Ennek hordása büntetés volt. Az 1721. Marósszékben Köszvényesen püspöki helyettes Demeter Márton elnöklete alatt hozott végzések tizedik pontja így hang-

zik: „ii, qui a se impregnates dacere volant utrique substraminea corona publice in facie Ecclesiae copulentur in super in flor. 6. paniantur secus non copulentur.“

Adelung szótára szerint (Strohkrantz szó alatt Soltán toldalékjaiban) régi büntetésmód volt ez Német-s Francziaországban, idézi Ducangéból Richárd püspök 1217. kelt rendeletét, s mondja továbbá, hogy ma is Németország némely helyein az úgynévezett szalmaházasság gyakoroltatik. Tappe Oroszország historiájában (H. 146.) 1470. hoz példát fel, hogy a novgorodi érsek Gennady az eretnekeket lóra ültette fel megfordult arczzal, kifordított köntösben, hegyes és magos nyirág-sipkával és szalmakoszorúval. Ez ismét pogány ázsiai szokás, hol a meggyözettek büntetés jeléül szalmát vesznek szájukba s úgy kérnek engedőimet s megkegyelmeztetést. Malcolm ezt egyenesen tatár szokásnak iija, mely Indiába is átültettetek (t. 1. p. 51).

Mikor Nadirschah Indiából Sund földre Tatta fővárosába ment, a helytartó szalmacsomót vett szájába, turbányát nyakához köté, s lábat befedve jelent meg a győzedelmes előtt, mint annak új jobbágya. (W. J. VII. p. 114.)

A székely földön még ma is a házassági szertartások egyik részét teszi az utaknak szalmafonadékkal elzárása, hol a menyasszonyt hazaviszi a vőlegény, a lovagok előre nyargalnak, és karddal kettévágják azt, vagy kézzel is szétszakasztják, hason szokást említ Róbert is czimber régiségeiben Angliában (W. J. B. VI. p. 53.).

Olearius azt esthnus finn földön is feltaalálta, s hason módon írja le (Persian Reise p. 107). Azon székely szokás is, mely szerint házassági ebédkor a násznagyné kiviszi a jegyest az asztaltól, azt felkontyolja s bemu-

tatja, mely eddig Magyarországban is szokásos volt; de a székely földön a bemutatás előtt előbb egy lepedő alá három s négy asszony közé rejti a jegyest, s a vőlegénynek kézzel kell mutatni a jegyes fejére, s ha megtéved, fizetni tartozik; ez a szokás Chardin utazd által persiainak iratik, hol még az uriházból való nők is bár már eljegyezvék s férjeknek átengedvék, gyakran két-három nap is elrejtik magokat az asszonyok közt, hogy mintegy kénytelenítve legyenek a házassági köteleségek teljesítésére, „les filles du sang royale enusant particulierement de la facon, il faut desmois pour les reduire.“ (Novelle de la republ. des Lettres Oetob. 1686 p. 1139.)

e) Írás.

Hogy a hunnusok írni tudtak, az byzanti írókból világos, Prisons többször említi Attila leveleit, s megbízottjai is feljegyzett lajstromból olvasták fel a rómaiakhoz szökött hunnusok neveit; az altai törökök szinte így leveleztek a byzanti udvarral az ide tartó helyeit a görög íróknak felhozza Neumann „Asiatische Studien“ czfmü könyvében, lap. 126, 128. Ez orientalista a chinai történetírót Mantuanlit követve, mind a hunnus, mind a turk írásmódot Hu írásnak nevezte, mely kezdetben 14. betűből állott, s úgy vélekedik Koppal, hogy a régi babiloni írásmódnak utánzása volt, melyet nestorianusok s persa kereskedők ültettek át magos és Közép-Ázsiába, azt is mondja, hogy a Hun írás tán a mágusok írása volt csak, s a parsismus útján terjesztetett el Közép-Ázsiában.

Nevezetes, hogy a 16 scytha betűk, melyeket a Pelasgok Görögországba vittek, számban és alakban egyeznek a finnus rúna betűkkel (Court de Gebelin

de Monde primitive Vol. II. p. 462. s Nil Idman Recherches sur L' ancien peuple Finois p. 16); kérdés tehát, valljon a scytha turk s huauus írásmód kezdetben nem egy kútfőből eredt-e? Ha a siberiai kősziklákon látható felirások rajzait Strahlenbergben vizsgáljak (p. 369), különösen a XVH—XVII. tábla rajzokat, úgy fogjuk találni, hogy azok sokban hasonlítanak a csik-szent-miklósi feliráshoz, melyet közönségesen hunnus írásnak neveznek, azonban erről esak akkor lehetne biztosan szólni, ha Spasoki és Spangenberg későbbi rajzolatjait is az elsővel egybehasonlíthatnók. Tychsen 1786. a siberiai rúna forma felirásokat scytha időbeliek mondá, Klaproth is egy részét azoknak rúnáknak hitte, de mint Ritter megjegyzi a magyarázattal, még eddig nem boldogultak. (I. 1130.)

A rúna betűk Ideler mutogatásai szerint Közép-Ázsiában eredtek, Európában csak tovább fejlesztettek. Meiners 1796. szinte vizsgálat alá vette a siberiai s az Uralon inneni permiai felirásokat, némelyek úgymond hieroglyphek, mások alphabetumok, a mongol felirások későbbi időszakból valók, melyeknek a régibbekkel nincs semmi köze, úgy vélekedik, hogy halotti emlékfeliratok vagy pedig a költözködő nemzetek hadi tetteire vonatkozók (Comment, soci. Götting. Vol. XIII. p. 53.). Nem megvetendő azon tudósok véleménye is, kik'a scytha bunnus és török írásmódot Chinából származtatják, mert e nemzeteknek Chinával legtöbb érintkezésük volt Neumann és Klaproth szerint Chinában régen bambus fatáblákra vagy kérgekre írtak s csak 195. Krisztus előtt használták a selymet írás anyagul 940. óta a rongypápir, a legrégebb időkben pedig a kormány rendeleteit font kötélcsomók (quipos) tudatták meg a távolabb eső helyekkel, melyeket az írás váltott fel, s ez is a hiero-

glyphék alapján sok változáson ment keresztül, míg a betűkkel írás rendbe jött (Asiat. stud. p. 8.).

Abel Remusat különösön a mellett van, hogy a Chinával való diplomatai egybekötetése a különböző tatár Fejedelmeknek terjeszté el köztök az írásmódot, igyekeztek ők chinai szokásokat felvenni, sokan Chinába is mentek tanulni, és Confutsot még a siberiai népek közt is magyarázgatták (Recherches sur les langues tartaresp. 64.). Matuanlin annalisai szerint mindenkor altai, minden más egyébb türk népek kezdetben farovatokat használtak, a levelezésekre, s parancsok szétküldésére „chez les Thukioues les ordres pour rassembler les troupes, pour leves des cheveaux, on disperser les troupes en tel on tel endroit, etoient donnés avec de morceaux de bois taillés, qui determinoient le nombre de ces différentes objets. Ony choignit aussi une flèche h poient d' or k la quelle on apposoit un sceau avec de la cire pour faire foi et temoignage. (b. c. p. 65.)

Klaproth a kiirt helyre utalva Remusatnak megjegyzi, hogy a samojed s más finn népfajok fabotokba vágott jegyekkel élnek levél helyett, ha valamit kérnek vagy kölcsönöznek messzibb lakó rokonjaiktól; leginkább deszkatáblákra metszenek, melyekre felírják azoknak nevét, kiknek izenek és mi kell nekik, nevüket alul metszik be. Ez írásmód mellett farovásokat is használnak, a ki adós, pénzzel vagy szarvassal a mennyiséget botra róvja fel, melyet aztán két részre vág, fele a rovássos botnak a hitelezőnél, más fele az adósnál maradt, s a vágás a tartozási összeg számján és név aláíráson középben keresztül esik meg. (Asia Pol. p. 165.). A Jenisei víz melletti emlékfeliratok egységesen már Ritter és Ideler szerint az ily rovatos írásmóddhoz hasonlítanak, s a Grimm Wilhelm Károly által kiadott némely runicus characte-

rekkel igen egyeznek, maga a r u n a szógyök is Grimm szerint = róni, r ó run törzsből, honnan runs, run se = rovás, metszés, mint Mone is elfogadott, az angelsax row egyenesen a magyar rovásos bot runabot (Über die deutsche Runen, Göttingen 1821. p. 68.). Skandinávia s Dánia lakói régi pogány szokás szerint ily rúna betűket metszettek fel botokra, deszkatáblákra, kövekre, kőszirtekre, közli Grimm erről Saxo Grammaticus helyét is a XI. századból, megjegyezvén, hogy a farovások s deszkák, mint nem tartós anyagok, az idő által fel-emészttettek. Deguignes szerint a tópai tatárok chánja (Tanjou) Tulun nevű 402. Krisztus után hozta be birodalmában a fabotra írást, eddig a kecskeganéj hulladékok mesterséges elrakása külön figurákban volt az írás pót-lék köztök (t. 1. 459.). Mongol földön is a fabotra írás volt a legrégebb írásmód (Ritter II. 387), s Witka földön ma is a vitkaiak vagy oroszosán votjákok használják a rúna jegyeket a családok megkülönböztetésére, Erdman 15. ily jegyet közöl is utazása toldalékjaiban (tab. III. Erdmanns Reise II. Theil 2-te Hälfte Leipzig 1826 p. 25.), mely jegyek firól fira szállnak, az általa közölt jegyek közt feltűnőbbek imezek. B Y L U Y - ezen vitkai tamgák vagy jegybetűknek családonkénti összeszédése helyben kívánatos volna. Beregszázi jóval Remusat előtt azon gondolatban volt, hogy a fára metszett hieroglypheket adóssági dolgokban mind a scythák, mind a hunnusok Chinától tanulták el, bizonyos is az általa idézett kútfókból (p. 197.), hogy chinai telepek is vegyültek össze scytha tatár földön az ott lakókkal, Bél Mátyás pedig az ily hieroglyphjegyeknek magyarok közti divatozását is imígy írja le „muratus ego saepe fūi caupones idiotas, istis quibus aliquid credidere. huiusmodi factio charactere inter debitores non adscribere tantum, sed

longioris etiam teraporis inter valló post, non secus, quam si alphabetarii scribendi genere adnotati fuissent, promere, debitamque summám et rationes indicare potuisse, ita si debtor miles est rudi quadam linea frameam aut pugionem pingebant, si faber malleum aut securím, si auriga flagrum atque sic porro“ (de veteri literat. scybtica p. 15.). Jankovics is a cbinali származat mellett szólott, s az írók helyeit közölve, hogy északi földön is fabotra írással leveleztek, megemlíti, hogy Bossányi két évet Chinában töltött, s volt oly chinai pálczája, mely betűkkel egészen betűzve volt. Cornides pedig a székely földön még látott volna scytha hunnus kőfelirásokat, milyeket Deseritzkiközlött. (Magyar szónemzés 1. 38.49.)

E székely hunnus írásmóról különösen is írván Telegdi János 1592. Bél Mátyás 1718. Gyarmathi Sámuell 1794. arról, mint ismeretes dologról annyival is inkább hallgatunk, mivel az 1840. „Tudomány Tár“ augustusi füzete a turóczmegyei nyírfalevelekre írt emlékjegyzetek magyarázatja alkalmával mindezt megérinté.

A csik-szent-miklósi felírás charactereire (1. Deseritzki t. II. p. 154.) runa-jegyek szolgálhattak alapul, melyek kezdetben a magok idomtalan formájokban csak egyenes vonalok voltak, milyenek az ékfelirások is, és nagyára az egyenes vonal alakja később is fennmaradt, de különbözőleg kiczífrázva, több vagy kevesebb ékekkel ellátva, koholmánynak ez írásmódot nem lehet venni mint Hager tette, mert valamint a runabetűk, úgy a fönnebbi székely hunnus írásmód is a korábbi időszakról bebizonyított, még durvább rovatjegyek alapján fokozatosan kerekedtek ki, koholmánynak nem lehet venni oly írásmódot, melyre a székely ifjúság tanítatott is, melyről Telegdi István már 1592. tartalmas értekezést

írt, melyről a tanúbizonyságok Kéza ideje óta folytonos kapcsolatban szólnak a XVIII. század kezdetéig, s melynek emléke a szakadatlan szájhagyomány által is fentartatik. Említenem kell itt mindenekelőtt Szamoskőzit, Erdély fiát a XVI. századból, ki nyilván iija: „fennmaradt még a székelyeknél Erdélyben valami honni írás-mód, melyet igen-igen régi scytha őseiktől tanulván meg, a maradék napkeletről Európába hozott;” másutt írja: csak a székely írás nem tartja meg ezen törvényeket, mert az felülről kezdvén indul el, lefelé hajolván a betűk, s ily jó foglalással ragadnak egymáshoz, hogy kevés betűvel sokat kifejeznek, a tenta helyett késhegyivel élnek stylus helyett, melylyel hosszúkás darabokban, vagy négyszegű kisimított botocskákban metszik be a tömötten álló betűket, mely bemetsző írásmód a régi betűk jegyeivel ma is fenn van nálok és divatos,“ (Analect. Daciae antiquat. Penas II. a latin szöveget közié Bél Mátyás de veteri literatura hunno scythica Lipsiae 1718).

Veit Goliel I. Ferdinánd erdélyi hadseregnének titkára 1550. 1560. szinte írja: „der Szekler, ihre Sprache und Kleidung ist ungarisch, in ihrer Schrift haben sie eigene Charactere, von denen einige ein ganzes Wort, oder einen Satz bedeuten.“ (Wien. Jahrb. B. XXIX. Anz. Blatt p. 8.) Oláh Miklós szinte írja a székelyekről, „hogy gondolatjaikat kifejezzék papír s tenta s más nemzetek betűkkel való élés mellett, fapálcákra metszenek jegyeket, melyek együttvéve valamit jelentnek, s melyeket barátaikhoz, szomszédokhoz levél gyanánt elküldenek“ (in Attila cap. 18.). „Thuróczi is nyilván írja (in praefat. chron. 1. I.) „az én időmben is Erdély népének egy része a határszéleken bizonyos jegyeket metsz be fába, mely írásmódot levelekre használ.“ Egész meghatározottsággal tudósít Weranz Antal

érsek is „hogy a hunnusok székely hetijegyekkel éltek, mindenki tudja a hazában“ (Kovachich Sciptor rerum hung, minores Budae 1798. t. II. p. 106.). Kéza ugyan, a blákok írásmódjának hirdeti azt, de neki csak hírből volt arról tudomása „siculi Blachis commixti literis ipsorum úti perhibentur.“ A cyrill alphabet egész más alakú és szerkezetű, s e részben Schalarik is megtévedt, állítván Kéza után, hogy a székelyek cyrill betűkkel írtak (slav Alterthümer II. 204.), de ez nem csuda, mert ő a székelyeket is tót eredeteknek hirdeti, miről azonban a székelyek mit sem tudnak, s ez állítást nyelvük, szokásaiak, szájhagyományaiak, krónikáik hatalmasan megczáfolják. A turóczmegyei nyírfalevéliratokra szükség megjegyezni, hogy az ily írásanyag sem ismeretlen Ázsiában, a siberiai Ablakitban felfedezett irományok egy része nyírfahártyára van írva, a kaschimiri krónikát is eredetileg nyírfahéjra írták, Königsberg kabul földi ásatásai közt Kemri vagy Kemerí toronyban szinte nyírfahártyára írt baktriai jegyzékeket talált, melyek még magyarázatlanok, a p e i t o nevű buddhistái könyvek palma- s bambusfalevelekre írvák, finom selyembe takarvák, melyek fél ezer éven túl fenntarthatók, a Thang dynácia alatt sok ily iratot vittek be Chinába a VI. században Krisztus után, melyeket Pauthier körülmenyesen le is írt. (Journ. asiat. 1839. Novemb. p. 392. 1. Ritter is I. 746. II. 565. V. 292.)

Mindezekből kiviláglik, hogy pogány magyarjaink ismerték a hieroglyph írásmódot, mely még Bél Mátyás idejében sem ment ki egészen a szokásból, használtak farovatokat is levelezésre, mint az a finn földön még ma is szokásos, de volt rendezett alphabet írásmódjuk is, melynek maradványai a csik-szent-miklósi emlékfelirat s a turóczmegyei jegyzékek, melyeket koholmányoknak

venni semmi ok nem kényszerít, hogy több írásos emlékek fenn nem maradtak, az nem csuda, ha meggondoljuk, hogy nálunk mint másutt a pogány írások s babonás jegyzékek a kereszteny fejedelmek parancsára elégettelek, megsemmisítettek, nevezetesen I. András parancsában meghagyatik, hogy minden magyar és idegen, ki Magyarországban lakik, fejét és jószágát veszítse el, ha soythiai nemzeti pogány hitét el nem hagyja, a pogány és scythiai nemzeti szertartásokat, s hamis issteneket el kell törleni, a bálványok pedig lerontassanak.

Ez a pogányemlék régiségek ellen való düh, a székely krónika szerint, kihatott a székely földre is, s azon felül a villongó háborúk, belső pusztítások s más hason csapások a még kevés számmal fennmaradt emlékeket is elpusztították, vagy egy részük a föld gyomrában eltemetvék, melyeknek felásatása egykor dúsabb eredményekre vezethetne. Hogy tehát a hunnusok, magyarok, székelyek egészen műveletlenek lettek volna, általában nem mondhatni, azon időkorhoz mérve, melyben felléptek, az általok meghódított népfajokat erkölcsi mint politikai tekintetben túlszárnyalták, különben állandó nem lett volna uralkodások: főnökeik, s neme sebb családosztályaik ázsiai műveltségen felnőve, annak segedelmével annyit kiváltak, mennyi a körülmények szerint kivítható volt, babonás hitvallásukat is az akkori s nem a jnai szempontból kell megítélni, mind a buddhismus, mind a parsismus tiszta kútfőből eredtek, hogy azok schamanismusra letörpültek, az idő folyama, éghajlat és ázsiai belső viszonyok s czívódások voltak szüllő okai, a néptöbbség vagyis az alsó néposztály mindenkor és mindenütt hajlandónak mutatkozik a babonás hitre, ez még ma sem tünt el az európai földről, mely pedig magát Ázsiához mérve, méltán sokkal műveltebbnek tartja.

TOLDALÉK.

Áld (Áldozat, Áldomás stb.).

1) Pogány vallásszó, mely már az 1190. oklevélben Cornides kézirati gyűjteményeiben előjő, hol az aldó-k u t hely név egykor bizonyosan áldozati hely volt víz-vagy kútforrásnál. Béla névtelen jegyzője is írja Ound Ketel Turzol magyar vezérekről, hogy a tar-czali hegyen áldoztak: „et in eodem loco more paganismo occiso equo pingvissimo magnum aldumas fererunt“ (c. 46.).

Az erdélyi országgyűlés 1545. hozott törvénye így ír: „poculum Sancti Johannis, quod lingva vernacula Áld o m á s vocare consverunt in signnm justae emtio-nis dare debet“, ez a szokás ma is divatos a két honban, de különösen Erdélyben. Említve van ez áldomás-ivás lóvásárkor Yerbőcziben is (III. v. t. 33.), mely bizony-ságul szolgál még ma is, Erdélyben a bíró előtt, ha valakinek kezén lopott ló találtatik. Molnár Albertben áld, áldja — benedicit, laudat, mondjuk ma is: „áldott jó ember, Istenről jő az áldás, leáldozik a nap, azaz le-nyugszik, magát feláldozta stb., s a mint a kitételek val-lásviszonyokból származtak.

2) Finn nyelvben eddig hiában nyomoztam a szót, de a lapp aides, alda = grates, gratiae, már Gyarmatidban a magyar áldásszónak végettik (p. 61. 62. Affin.).

Possart lapp grammatikájában is altestet =

danken, ailes-tet pedig = szentelni (p. 49.). Leem lapp nyelvtanár könyvében (Nachrichten von den Lappländern, Leipzig 1776, p. 220), az istentől megáldott minden évben bornyúzó szarvasnak, Áldó a neve, honnan a M e i s k e vagy M i s k e hegy is, hihető jó legelőért szent nevet nyert, Meiske varé passe-aldo = Miske-hegy (vár) szent szarvasa, mert a meddők Isten átka alatt vannak.

Egyébiránt mint Possartban láthatni, a szarvasoknak az időkorhoz, meddőségez, vagy gyakori ellenére képest sok nevei vannak, melyek között a szarva és sár vés (= szarvas) is előfordul, a hét éventúlit pedig minden különbség nélkül herkének nevezik. A török nyelv is bírja a szót, Meninszkiben alkisch = Benedictio, et benedicere alkisch-lamak = fausta precari (I. 283) = áldás, áldani. Dankovszkiban a 1 d u j e m horvátul, s illyrül == benedico, incrementum do, satisfacio, Gyarmathi szófüzérében a szláv formák áldás su = áldás, aldujem, alduesco = áldom, áldomása = áldomás, alduvati, kalduvati áldozni, aldob, kaldovina = áldozat (p. 2.). Hogy a görög aldeo, aldeimi igék ide tártak, azt már Dankovszki észrevette = augeo, incrementum do, tehát a Horvát aldujem: megemlíthette volna az aldo («M») aldaiano, aidesko görög igéket is, Jupiter Aldos, Aldeimi osról, kit különösen Gázában tisztelek, hogy bő esztendőt s jó termést adjon, kinek tiszteletét a III. században már Márná istenasszony szobra váltá fel, lásd Bochartot (Geogr. sacra p. 748), és a gázai Zeus Aide mius felírásról Pelándot. (Palaestiu p. 583.) Bullet kelte szótárában is aldasca gabonaszem és vetés, aidea, aldia = nyáj, ez utolsó a lapp aldo (szarvasnyáj) viszhangzása.

Eustathius ugyan a görög aldo igét Stephanus

szótára szerint ardó ige (l=r) átváltoztatásának mondja = irrigo, mert az eső termékenyíti a földet, de ez merő vélemény, mert mindenik igének külön származásai és elkülönözött jelentései vannak, és épen azért a szótárok az áld és á r d gyököt össze nem zavarják, ez utolsó a magyar ár, ára d szókkal egybekapcsolható.

3) Piringer (Die Magyaren Sprache Wien 1833. p. 171.) azt állítja, hogy magyarból ment át a szláv nyelvbe az áldás szó, Kassai és Sándor István a hálátadás megrövidített formájának mondják az áld gyököt, a debreczeni grammatika az állatból (= animal) állatoz képzelt igét ajánl = áldoz (tractat animal sistit hostiam). Egyik mint másik vélemény egyszerűen félretekthető, mert az áld, hála, s állat külön álló szók, melyeket ugyanazonitni nem lehet (1. h á 1 á szót), mint nem elfogadható Sajnovits véleménye is, hogy a lapp addaltas (= donum rém perditám invenienti) a magyar áldomás volna, hiszen szerinte is a d a 1 d a k, donum, res data, s ez a magyar ad törzshöz tart, és már föllebb érintve van, hogy a magyarok már kijöttökkor használták az á 1 d igét, s azután is azt sem a hálá, sem az állat sem az ad szókkal össze nem zavarták. Honnan vette Otrokócsi a zsidó áld gyököt (= benedicit H. p. 73.) meg nem foghatom, mert ily gyökről a szótárok mélyen hallgatnak. Én csak a Zend nyelvben akadtam némileg hasonlatos törzsre, melyben iadj = áld s imád, honnan egyik szentkönyvnek i a dj a o u r vagy y a d j o u r neve van, melyben merő áldozati szertartások foglaltatnak (Journal asiat. Nro 80 August. Neumann értekez. p. 88.).

Hogy az ősvilágban tűzi áldozatokat értettek az ál s áld gyökszóban, onnan is hihető, mert az tűz értelemben a germán nyelv dialectjeiben épen fennmaradt.

Ihre így ír sveogoth glossariumában *eld* = *ignis* a. e. nyelvben *aeled*, *veteres persae ignem* *ala appellatur* *testa Relando*: *dánul* *i Id*, *island*, *i 1 dus*, *gótul* *ala-accendere*; az ó latin szokatlan *oleo* s görög *aldeo* ige szókat ide számítja (e 1 d és a 1 a szók alatt). Grimm grammatikáéban á 1 *ed*, *ea 1 d*, *ae 1 eda*, *i 1 d*, *éld*, formák állandó tüzelésben (I. 233., 11.229. 231.), qgyan csak nála *aelan* = anzünden, *ilr calor ylja* = *ca-lefacere*, *ä 1 e n* = *aocendere*. Arndt szótárában *el* = *i 1 gyökből* származott a *vogul*, *ul*, *ulle*, más csud dialectekben *túl*, *tol tulli* = tűz, a svéd *e 1 d*, *dánild*, *islandi eldur*, a. s. *alléd*, *elled*, *bukar ollof* = tűz (p. 226.).

Adelung s előtte már Ibre az oltárszót is igen helyesen az *alt* = tűz, és *ar* (= tűzhely) összetett szóból magyarázzák: *eltéseeldis* = tűz, honnan *e a 1 d ár* = oltár, hogy az oltárszó a szláv régi liturgiában is germanismus Kopitar megismerte (W. Jahrb. B. XVII. p. 70. sequ.). Megvan asveo gótnyelvben az *old* is áldomás értelemben. Ihre szerint *compotatio*, ő ezt az *öl* gyök alatt hozza fel, hová a magyar *oil*, finn *olie* esztnus *ólat* lett *elus* a. s. *eale*, *ale* island *aul* szóformákat is sorozá eledel értelemben, s végül írja: „*scytharum solemniores epulæ, omnesol dictæ, ita magyar o 11 nyomtatási hiba lesz élet helyett, mihez esthonus o 1 u t legközelebb jár* (1. é 1 szót).

A mongol nyelvben *altun*, *alton*, *albyn* alta aranyat jelent (Klaproth Asia Polygb. p. 174.278.). Humboldt Sándor írja, hogy az altai hegyek északi Ázsián keresztül menő föhegyláncok, melyek keletre az Aldan hegyekkel kapcsolatnak össze, mongolul *Alta iin-ovla* = aranyhegy. (Fragmens de geologie et de climatologie asiatiques Paris 1831. t. 1.)

Az altun, a Idán, alton már csak egyezd, alt a régi turk nyelvben is = arany, s elemezve a szót Ritter szerint Al-tai, Aur-tai or-tai, annyi ismét mint aranyhegy (I. B. 475. és 1138.), a tűz és arany synonimák tündöklő fényknél fogva, ugyanazon egy szó, majd aranyt, majd ttfzfényt, majd mind a kettőt is jelenti egyik vagy másik nyelvben (1. aranyt és gyűl szókat), s mivel az altai hegyek kincseit csudfajú népek művelték először, mire a szakértők közmegegyezése szerint az ottani csud bányaromok is mutatnak, hihető, hogy az al, alt, áld, név is azok nyelvéről ment át a turk s mongol nyelvbe, a mongolok különben is újabb lakosai az altai hegyeknek. A história szerint már a VI. században hatalmas turk nemzetek parancsoltak ott, kiknek chánjairól görög írók után tudva van, hogy az Ektagon vagy aranyhegyen (magyarul ékes hegyen) pompás udvarokat tartottak, és hogy magyarok is laktak a több mint 200 geogr. mértföldnyi hegylánczolatban, az ott fennmaradt Madscha tó neve, és sok más magyar hangzatu helynevek mutatják, melyekkel Ritter geographiai nagy munkája telve van. Az altai hegyek chinai Kinschan neve is nem egyébb mint a magyar kincs (lásd kincs szót), hol ma is megtaláljuk az égő vagy tőzhegyet Vlsdelon missionarius munkájában. A gie, Aghie, Akié (= Feuerberg 1. ég szót) a tengerhegyet (Tengri-tach 1. tenger), mely az égig nyúlt, ott van az üszögös nagy tó lsekül, turkul = meleg forrás más névvel Túzkul (1. tűz szót) még ma is létezik a csillag vagy csillag tó (1. csillag), hol az Altai hegy emelkedése kezdődik, hol a csillag völgy rakva van csudi temető romokkal, meg van a B a i-t ó (Baikal), mely a bőségről nyert nevezetet. — E kincsekkel megáldott hegymagánban már, hogy a szent vízforrások, tók s he-

gyek bűvös szellemeinek áldoztak a törökök, jóslóik ás varázslóik voltak, mint eldődeinknek, Zemarchas követségéből kitetszik: „itaque áverrucatores et malorum propulsores censemant et adversalia advertebant. Zemarchum etiam ipsum circa flammam circum duxerunt et eo ritu, quo illis mos erat lustrarunt“ (Stritter p. 50. t. B). Áldozati szokásainkról, a szárnyas lelkekről (Elj en, illan? él?) bőven írtak Herbelot, Hammer s mások, rövideden még csak azt jegyezvén meg, hogy az áld, áldás, áldozat szavaink egykor ősi hazánk nevével az Altai, Aldan Aidái (mert így is írjáks mondják keleti Sibériában) hegyek nevével szoros kapcsolatban áll, valamint az 1190. oklevél áldó kútról tesz említést, úgy felleljük ma is az Altan tót a déli Samojédek földén, az Altai és Sajáni hegyek között, melynek közelében Klaproth szerint régi bálvány-kőszobrok találtattak (A. P. p. 130—149), a volgai földön is van Elton tó, mely már Kalmukos kimondása a mongol Altan-nornak, vagy arany tónak (Erdmann H. p. 98), s minden oda mutat, hogy az ismeretlen csud nemzettől előröklött névszó lappang az Altai hegylánczalat névben, tüzet s aranyt jelentett, mely jelentést azonban a finn-ugor nyelv ágazatokban is tovább kellene nyomozni, merthogy mind a turk, mind a magyar, mind a finnfajú nemzeteknek arany bálványai voltak, az ki-mutatható (1. bálvány szó) s osztájok aurea-anus-sa is, melyet már Herbenstein említ, s melyet még a múlt században is tiszteltek azt kétségen túlivá teszi, s a lapp aides, alda, aido, altestet, aturkal-kisch szóformák is azt igazolni látszanak benedictio értelemben, tán a turk nyelv káta, vagy dschagatai legrégebb dialektusában is felderítő nyomozást tehetnénk, melyben ildis csillagot jelent tehát fénymű tüzet (Herbelot 3. t. p. 342.)

5) Az áldnak tőszomszédja az ttld = üldöz (1. Révai ant. p. 196. a sírbeszédi üldetről) üldés substantivum actionis, mint áldás, üldözd és áldozó rokonok képezetben, s nemileg jelentésben is, de az üld törzsnek vallásos értelme már kiveszett, Uldes huanus fővezérnek neve magyarosan Üldöz vagy Üldöző, Schmidt mQgnol nyelvbuvár értelmezése szerint öldöklő fegyvereket, különösön kardokat jelent a néi mongol nyelvben, melyekre, hogy áldozatoknál szükség volt, elég csak megérinteni. (Forschungen an Gebiete der Klthen religiösen Bildung-Geschichte der Völker Mittel-Asiens, Petersb. 1824.p. 49.), ildu, üldu egyes számban == kard Argunkhán levelében kiadva Schmidt által (p. 24. Petersburg 1824) öl, öldököl?

Ármány.

1) Kassai megtévedt, midőn az ármányos szót az ariánusok nevéről magyarázta (= homo nequam qualisest Arianus 1. 196). Kresznerics az ármányt törzsszónak veszi, s az ármányos szó értelmére (= prado, latro, homo nequam) példákat hoz fel régi magyar írókból. Legbiztosabban mondhatni, hogy valamint az isten, úgy az ármányszó is a persa vallásból ragadt meg a magyarnyelvben, hol az mint Ormuzd ellentéte Ahri-man, Ahariman név alatt a sötétség, s roszban munkálók isteni lényének tartatott, nevezetesen a Zeud daemonologia, mint a keleti mágiának anyafészke, mely más nemzetek vallásaira is korán nagy befolyást gyakorolt, s a sátán nevet is elterjeszté — az Ahrimant hat ördögsegéddel (düv, Teufel, diabolus) — munkál-tatja, mely daemonologiának, a zendkönyvek szerint rövid kivonatát adá Nork mythol. szótárában Ariman szó alatt, Foucfer pedig a persa vallásnak, az abban

történt változtatásoknak, javításoknak telje» képét állítá élőnkbe Hyde Tamás nyomába lépve a francia academia évkönyveiben⁴(t. 27. 28. 29.). Megjegyzendő az is, hogy a Zendavesta majd minden imádságai ily felkiáltással végeztetnek Anquetil fordítása szerint „brisez, brisez Ariman,” és hogy a görög Arimanes is (*Ἄριμανς*) vagy Areimanios csak a persa Ahriman név átkölcsönözése. (Fundgruben des Orients VI. Band, 3. Heft, p. 339, hol több keleties görög nevek elősoroltatnak). Némely szótárok ugyan, például Schrevel Martis furor-nak magyarázzák, Ares, vagy Mars után, de maga az A r e s név is keleti scytha isten név a görög írók szerint is, mely a magyar erő, erős szók fogalmait fejezi ki, hihetőleg er, vagy ér gyökből, mely más nyelvben is megvan. Kinek kedve van a magia eredetéről a régiek zűrzavaros előadásait megolvásni, az csak Bayle critico-historiai szótárának negyedik kötetét (Basel 1747. in föl. p. 555.), nyissa fel maga előtt, ott megláthatja, minő sokféle változáson mentek keresztül a mágiáról való első hagyományok, mikép tisztitá meg Zoroaster a mágusok tudományát, a két elvet (sötétség, világosság) egy főelv alá (yezdan = isten) rendelvén. A rósz elv tisztelete, melytől tartottak, messzi kiterjedt a földön, s a hadakozás okának, vagyis a hadisten aszszonyának (Artemis, Bellona, Anahid) hatalmas papjai oltárjai voltak mindenfelé. Strabóban a persa Anahid tiszteletében két genius jó elő, kik egy oltárt bírnak, s az ármányos nála O m a n o s n a k van roszul írva. Armeniába, Oappadotíába Persiából szakadt be e tiszteletmód, mint Hyde Tamásnak a persa vallásról írt könyvében megláthatni, és Plató is írja, hogy egy Pamphitai bölcsnek a neve E r, ki Armenus fia volt, kit sokan,

úgymond, Zoroasterrel felcserélnek, mások pedig véle egy személynek tartják.

2) Az örömszó alatt bőven érintve van, mikép Zoroaster Urmina vagy Aram földön született, a Zend iratok már a kaspi Bcytha Aram földet egyezőleg a Typlionról szóló későbbi görög mythologiával a düvek vagy rósz lelkek hazájának festik, kik Ahrimant kísérik szőke-veres hajúak, mint a görög Typhonis veresfejö, mely az aegyipti s görög dogmákban egyenlő szerepet játszik a persiai Ahrimánnal, Svidas a Typhont Ahri-mánnak is nevezi, maga a görög Typhon, Typhoeus is a persa, diw, dew-hez (= rósz daemon) köthető, sanskritul dewa, latinul divus, deus, görögben theos, gótlul thiuths, sitt mindenütt jó értelemben véve; de a persák, germánok s magyarok ellenséges, rósz értelemben használták a nevet, régi németben a Typhon, tiufala, saxul deöf ol Skandinávok közt difi 11, ma németül Teufel, a szláv djabel később eredeti, mint Ulphilásban is a góth diabaulus a görög diabolosból lett. A régi latin s görög írók könyvei töm-vék az ármány v. Ahriman szóval, melyekről a helyeket összeírta Halling (W. Jahrb. LXIII. és Gesch. der Skythen 1. Abth. p. 79. seq.), s a magyar ármányszóra felvilágosítást nyújtnak. A Typhon vagy Teufel, vagy Diw névnek ismét megfelel a magyar csúf ssó rósz értelemben, melyet hajdan chiuf, chiuv, chiuvos (= c sufo s)nak írtak, s a német tiuf, tsiuf, dsiuw, (vagy persa d i w), finn-lappon s k u i f e névformákat híven visszatükrözik, hasonlólag van a dolog a rút s német r o t h szókkal is (1. rút). Az egyiptomi Typhon neve koptusul Dsüphon, a zsidó tsefon (Wiener J. B. p, 830.).

Halling Arménia nevét, mint a persa Arderan, par-

thus A r t a b a n családneveket is Arimához köti, kit a scythák tisztelek, scithae arii, Ares e h fajból valók a persiai nagy éposban (Schahnahmeh) az áriusok Armanoknak iratnak, melyben az Aresch fajú Artabánok, vagy Ardevanok kimúlta is megénekeltetik (G. der Skythen 4. Abth. p. 385. és Hammer W. J. B. IX. p. 54). Malcolm persiai historiájában a Kai dynastia alatt említi Kaikobad fiát Arm ent (t. 1. p. 24.). Hammer ezt a német Arminius-sal egynek veszi s írja, Ehren pers. = daemon dux viae, ellenkező értelme van a német E fi-re n igének de a kettő egy szó, mint a persa E h r e m e n v. Ahriman a német Ehrenmann tehát itt jó értelemben (W. J. B. XLIX A. Blatt (Különös, hogy Lakomában is Pro kies fajból Arme ne nevű király uralkodott Kabis fia (Mearsius de regno Laconico p. 88. 90. ultrajecti 1687), de mások Arménia 8 Örményország nevét elkülönözik az Ahriman névtől (1. menyszót), s mivel ez utóbbi névnek származtatása felett is nincs közmegállapodás, jobb az Arménia nevet elkülönítni, mint a seytha Aram földnevének is nincs semmi köze az ármányszóval, s ngy látszik, hogy mind Halling, mind . Hammer erőltették a dolgot, midőn az Ahriman nevet azt Ariusok, Aria, Iran földnevével összeköték, csakhogy a germán rokonságot még inkább kitüntessék. Nem a német Ehre, mely csak a Sanskrit árya (Bopp 26.) = venerandus, a persa arái = Ornatio, ar aj idén ornare, nem is a német Ehrenmann felel meg az Ahrimán névszónak hanem inkább a német arm = miserő-németben ar-am = misereri, airmun, airman góti-ularégi német er mun, örmann, irmán mikről Grimm írja: Worte dunkles Sinnes vielleicht Nähme einer Gottes? (Gramm. II. 148. 448.) s ezek egyeznek a persa e r m a n szóval is = poenitentiae dolor, poenitens,

ermanden 1. poenitere 2. affligi (Meninszki t. 1. p. 108.), melyek egyszersmind a Sanskrit ár ám a (= gaudinm) persa ram, aram, magyar öröm szók ellentétei, s az öröm vagy Aram föld nevéből fejlettek ki (1. öröm), s habár felmutatható is, mint Halting állítja, hogy A r i m a n kezdetben tiszta, s tiszteletes lény volt is (2. Abth. p. 171), a minthogy Colebrooke közlése szerint a Jadschurveda című egyik imádságában Ariman nap kormányzó jó értelemben (W. J. B. II. p. 300), mindazáltal annak rósz jellege a persa vallás minden phasisaiban sokkal általánosabb, minthogy a név származtatásban oly törzsszók után induljunk el, melyek csupán jó értelemben használtattak s használtatnak mindegyre, kivált hogy a zend nyelvben tett újabb előhaladások is Hammer és Hailing állításainak ellen mondanak.

3) Ugyanis Kosegarten már 1833. az Ahriman nevet a Zend Agro-mainjus-ból származtató = malig-nus spiritus (Allg. Lit. Zeit. 1833. Nro 96.).

Bournouf vele kezet fog, hogy a zeng Agromay-n u s, persa nyelvben Ahrimannak mondatott ki, mely is chaldaeai iratokban S i t n a v. Sátán név alatt ismeretes. (Commentar sur le yacna I. 1. p. 82—92, vesd össze Creuzert Lajard Venusáról Gelehrte Anzeig. München 1838. Nro 23.)

A hamadani ékfeliratokban A h á r m a = Ah irá-ni am, s Darius kívánja, hogy országa mentté tétessek Ahrimam megtámadásaitól (Burnonf Journ. des Savants. 1836. Juni). Ritter Bumouf után indulva szinte tagadja, hogy Ahrimam Aria névhez köthető volna, mert az a Zend Aharma; mikép Ormuzd neve is a Zend ahur amaz da = göttliches Wesen. (Erdkunde VLB. 1. Abth. p. 29.) De épen itt a bökkenő, melyet e tudó-

sók sem egyenlítenek ki, mert a szinte Zend a g r o maynus (= malignus-spiritus) ellenkező az ah arm a névvel, ha az hora és mán bél összetett szó = A h i r - man mint Ormuzod <= ahnra-mozda, mert ez a Zend ahura, Prask szerint (Über die Zendsprache p. 34), sanskritul uru (Bapp gloss Sankr. 37-a), arabul persaul kár, nagyon s nagyságot jelent, tehát jó értelmet adna a névnek, pedig Darius épen Ahriman ellen könyörgött, minél fogva én csak Foucher értekezésében találtam nyngpontot az Ahárma ék-felirat felett, ki az Ahrimant Hyde Tamás után imigy magyarázza a persa nyelvből ahar = spurcus, rimán — deceptor, a mi aztán némileg a zend agro maynusnak felelne meg, a g, A-ra változván, a mire gyakori példa van. Mások mint Dorn Ahriman tiszteleit Urmanen-eknek veszik, vagyis tűz-tisztelek, tűz-emberei, „ein medisch-baktrisches Volk aus dem paradiesischen Hochlande Ariema,” e mellett szólna a zsidó u r = ignis, az osset húr-sol, tehát napimádók, mint a Jadschurvedai imádság is tartja, ellenben Nork ismét más származtatást ajánlott, „Ari der Feind mit dem persich nominal suffix man wie Acuman, Babman, der Ares der zoroastrischen Religion, ein jüngerer Bruder des Lichtwesens Ormuzd.“ Igaz, hogy ari sanskritul = hostis (Bapp 1. c. 15-a) arimän is az e nyelvben (Bohlen Alt-Indien I. 141.), persául khár szinte hostis, azért Kehriman, Kármán nevek is használtatnak persa iratokban Ariman helyett, mint Hallingból láthatni, mikből következik, hogy e leszármaztatás sem megvetendő, de már ekkor az az Ariána föld s Arius népnévvel összefüggését az ármány szónak sem lehet elutasítni, mint azt Ritter akarja, mikor aztán bizonyos ténynek veendő, hogy mind az Ahárma, mindaz Agromaynus, mindaz

Ahri man egy dolgot jelentvén jó és rósz értelemben, a nép történeti fejlemények szerint az ariusi nyelv dialectekben fakadtak fel e különböző névformák, hová a zend, Sanskrit, pehlvi, pars nyelv-járások számíthatók.

Nagy János a zsidó aram igéből (= callidus fűit, a r i m a = dolosus) magyarázta az ármány szót, de ez ige ain betűvel íratik (Diy), nem alephphel, más az, hogy annak eredeti jelentése nudavit és inproprei jelenti callidus fuit (1. Winert p. 750), mi módon mondattott ki az ain betű azt sem tudjuk, de hogy az hehentések mássalhangzó volt, s nem tiszta önhangzó, bizonyosnak tartatik.

B a l .

1) Molnár Albertben laevus, sinister, delirus: b a 1-
es et casus adversus, infortunium, balság ugyanazt je-
lenti s Dankovszkiban b a 1 y o k bal gyök alatt = stul-
tus. Dankovszki e szót azért nem perié el a magyar
nyelvtől, mert rokonszókra más nyelvekben nem akadt.
Hihetőleg azon két ellenkező értelmű szók sorából való,
melyek gyakoriak a vallás s babonák terén, mit a nem-
zetek közti ellenséges vagy jóakarói viszonyok a barát-
ság és gyülölség útján még inkább fejlesztésre hoztak.
Több ily ellenkező értelmű szókat felhord Schmid jele-
sen kidolgozott sváb szótárában, a sátán, typhon
vagy Teufel (= Diabolus) tiszteleti, egyszersmind
gyülölséges nevek is voltak egyik vagy másik nemzet-
nél, a mint békében voltak, vagy háborúkat folytattak
egymás közt, a magyar bal, rút, ármány szók ro-
szat jelentnek, máshol azok jó értelemben használvák
(1. r. Ú t á r m á n y).

2) Hagen rég figyelmeztetett az ős világi közössé
vált bal szóra, mely a german nyelvben hatalmast, na-

gyot jelentett, jóban s roszban, isteneik 8 ördögeik ne* veiben, gyakran előfordul (1. bálvány). A zsidó bál vagy baal, Sanskrit bal vagy pal ily hatalmast jelentő szógyök, mikép az a bálvány szó alatt bőven érintve van, Benári Ferenez épen a Sanskrit báli (= fortis, bal it ara vagy baliyan = fortior szónál mutatá meg példával, mikép a Sanskrit s semiticai szókötősek abban is egyeznek, hogy a melléknevek fokozásánál alapfokkal élnek, közép fokhelyet (Jahrb. fUr wies. Kritik 1834. Nro 51.). Adelungban (in voce balgen) bal űsszó = rósz, a quälen ige alatt írja, b a 1 = das Übel, a. s. balo Schiiterben vala, qual, a régi fricseknel bal = die Bosheit. Henker szóban úja Bala Ntrnbergben = hohér.

Grimm grammaticájában bálo a. s. malum, böl altnordisch idem, b a 1 o = malum, cruciatus, ahd. p a 1 o, honnan palo-mund — tutor mala fide administrans, német Lajos király oklevelében pale-munda, palo tát, maleficium (= baltett L I. 237. 245. 639. II. 449.). Mylius szótárában belgául bal-daet = eine böse That, tehát a Grimm palotátja, bal-hoarich = male audit pro inobediente, magyarok is mondják bal a füle, nem hall, azaz nem engedelmeskedik, Ottfriedben (X. századír) balo = malus, diabolus (Colect. Etymol. Leibnitii P. H. p. 16, edit Eccardi).

3) Bullet kelte szótárában a ball, pal, bal, fal, besoin defant, discorde franzcia szókkal magyaráztatik, bol=a mauvais, svédül bal = adversitas. Hagen a góth balva vései szóról (= Bosheit) így ir (ülphilas 1., Ephes v. 9.) zeigt zuerst diese Form und Verbindung wie in Baimund Balstürig, vései steht für veisei, und bezeigt weisan-althd. wisan und das aus der alt-sächs. Evangel, hámon beigebrachte balo wiso

(= Teufel) ist ganz das nördliche bölwisi, noch mittel hochd pilwis, später pilbis = böser Geist (1834. Augnst Nro 38. Berl. Jahrb.).

Sokan a latin mal-uo (gyök mal) szót is a bal szóval ugyanazonosíták, Grimm azt a szláv mali, német s m a 1 = tenuis, exilis szókkal rokonítja, eredeti értelme, úgymond, a kicsiség, szükség, miből a roszasági jelentés kifejlett ellenkező értelme van a görög malos, málilon, matistos nagyság fokozatait jelentő mellékszónak, melyeket a még as (= magos) még a szóformáktól elkülönít, honnan a latin melior melias, s kétkedve hozzá veti, tán a malus is jó s rósz értelemben (III. 657, 658, 659, 700), mi. ismét nemely szók két ellenkező értelmeit tannsitná, mint a germán b a 1 szóban bebizonul, mely magosságot, erőt fogalmaz jóban s rosszban, midőn más keleti nyelvben e kettős értelmet hiában nyomoztam, mert az arab b a 1 curare sollicitum esse b a 1 cura b e 1 a = malum, infortunium persice b e 1 a idem adjective = vetus, putridus (Meninszki 1.20. 579.) chaldaeai bal = animus, mens proprie cogitatio sollicita, cura, bal absumptio, defectus (Wiener p. 132.) a szótárokban B a 1 a h ige alá Boroztatnak = attritus est et, veteravit, a mi b á a 1 ige gyöktől betükben is elkülö* nittetik.

A német bal gyöknek magossági értelemben megfelel a persa és zend bala = hoch, oben, (A. P. p. 71.) bälä persául még statura, proceritas, festigium vertex, adjective excelsus, supremus szókkal magyaráztatik Meninszki által, bäläbäl = firmus, fortiter, päläba 1 festinus, velox, firmus, fortis, bal at er altior, excelsior, bälajin = supremus superior (I. 463.), ez hát a Sanskrit balibaligan, balitara, a pehlvi, pehlu, pehlüvan robur athleta, heros, honnan a turk pehlitt-

vanlik = ars luctatoria, fortiludo, a kurd pehlevan = Vorfechter, melyek hogy a bál bél isten nevére vezetnek vissza a bálvány s Balázs szók alatt ki van mutatva, de minden jó értelemben vétetvék, mikor ragadt ahoz a roszt s vészest jelentő értelelem, azt többé elhatározni nem lehet, a finn és turk tatár nyelvágazatokban hason rósz értelemben eddig hiában nyomoztam e szót, mit jelentett a hunnus Balamber király neve, (Bál embere e? vagy bal-ember), tudtomra még hitelesen nincs senki által megmagyarázva, Smith csak annyit ír, hogy az, mint a Balamir is mongolul hangzó név, más hunnus neveket magyaráz, ezt magyarázatlanul hagyta (Forschungen p. 49.) Bulgarin úgy vélekedik, hogy az a Vladimír formára készült név (1. B. p. 128.) B a 1 o m i r Hunyad megyében egy falu, Benkő szerint Valamir dák király nevétől. Oláh Miklós ellenben, Valamirt Attila atyjának mondja Callimachus után (cap. 3.). Siegler Mihály krónikájában mondatik, hogy Valamir góth király 373-ban megverte Irnákat, és Szász-városszékben V a-1 a mir falu van: Calanus Attilájában Balamber Mundzuch atyja, Attila nagyatyja s Balamirnak vétetik, hogy Balamir osztrógóth király volt, Calanus is tanítja. Schafárik a kelte, német, szláv személynevek közti hasonlatosságaiban, a mar, mer, mir, végzetekre is figyelmeztet, mint F i 1 i m e r góth király, V e 1 i m i r aleman herczeg neveire (pag. 58. über die Abkunft der Slaven). Ellenben Klaproth ismét mint Schmidt valóságos hunn névnek tartja, a Balamber, Balimir, névformákat, melyek ma is több más hunn turk nevekkel divatosak, a kaukasi földön (Reise in den Kaukasus II. B. Sprach Anhang p. 10. 12.). Hogy a góthoknak volt Valamir királyok, ki Dengeziket Attila fiát 455. kétszer verte meg, Engelből láthatni; Siegler a krónikás az időben s név-

ben megtévedt, Manso Ostgóth történeteiből az is világos (Geschichte des Ostgothischen Reiche in Italien, Breszlau 1824.), hogy a keleti góthoknak két egyidejű s egynévti királyaik voltak Theoderich név alatt, egyik a Triarius fia, másik Theodemiré, ez utólsét Theophanes' mindég Valamer fiának írja (Θεοδερικος Οναλαμερος) úgy látsszik hát, hogy a Valamir, Filimer, Velimir, góth német nevek csak a hunnusoktól átvétetvék, kiknek hatálma alatt állottak a góthok Attila haláláig, ki alatt Calanus szerint állottak Yalamir s Theodemir góth királyok; vagy még inkább görög írók terjeszték a nevet el Theodemir helyet, kit Theophanes mindég Valamernek ir. Mindenesetre a név régibb a góth s hunnus időszaknál, mutatja ezt a dák Baló mir falunév Erdélyben, s azon tordai kőfelirat, melyre Zamoscius akadt, s első közölt a római időszakból, melyben civitas Volomeri i tisztán olvasható (Fasching Yet. Dacia p. 40. 41.) „Zamoscius seribit Yolmerium Civitatis nōmén fuisse, qua Sargattia amnis ex Ulpiae claustris, per angustias montium clapsas in Marussium se se mergit. Montes hi ab accolis Volomiri juga prisco nomine vocantur a Valemerio Dáciáé rege.“ A régi Dák világ felmutatja hát már a nevet, a régi dákok nem germán, hanem turko-seytha fajok voltak Neumann szerint is, más tudósok ugyan a seythákat mongol-hunnus fajnak veszik, egyik mint másik esetben, a turk-tatár nyelvből kell felvilágosítnia Balamb er, Balamir, Yalamir névformák jelentéseit, Schafárik ugyan a chwalimir nevet chwal gyökből szlavisálja (146 1. c.), de ha ily. főember volt Justinián udvarában, az inkább dák, hunnus, vagy góth születésű lehetett, mintsem szláv, mert a Chwalimir csak más leírása, a Balamir, Yalamir, Filimer, Volomir névnek, s mi több maga

a szláv c h w a 1 gyök is közös más nyelvekkel (l. hálaszót), s mit jelentsen a névben a második szótag, biztosan el sem döntheti, mely az összetételekben Grimm mutogatásai szerint jelentékes a germán nyelvben is, de a finn, tatár, arab, persa, syrus nyelvekben is épen összetett nevekben felmutatható, nevezetesen a persa mard (= ember) mar, mer, mir formákban a finn nyelv ágazatokban, mint a kaukasus és kurd földön, mind nemzeti, mind személy nevekben ma is életben van, úgy hogy egész néposztályok, magokat csak embereknek hívják, mely mar, mir, mer, mari névformák a Balamber név második szótagjának felelnének így meg, ha bizonyos volna, hogy azt a magyar ember szóval ugyanazonítni lehet, mire még további vizsgálat kívántatik.

Balázs.

1) Sokkal régibb név, mintsem hogy azt a görög basileus (király) s az abból formált latin b 1 a s i u s-hoz köthetnénk, mert a Belus, Balázs, Peles, Paliás névformák Ázsiában idő szerint is túlhaladják a görög s latin világot, azt mégengedem, hogy a sok magyarországi Balázs hely- és személynevek a kereszteny hitre tértünkör jöttek szokásba, mire mutat Mátyás király hires vezére Magyar Balázs keresztneve is, hogy a keresztnévből család vezetéknévek váltak, páldául Benkő okleveles gyűjteményeiben: Blasi, Balázsi, Bolosi formákban jő elő a Balázsi családnév, s a rítus expl. vérit 1217. Pristaldus Bolosi 1235. Comes de Nograd Bolosay neveket közöl, hogy a közpéldabeszéd, „hű bele Balázs, lovát ád az isten a német blasen utánzása csak, (Blasius = homo ventosus Kassai 1. 243. 1.) s a Szász Blasendorf, s magyaros Balázs falvak csak

egy nevezet, de már a Belus és Balassa hely- és családnevekkel máskép állhat a dolog, ámbár Bél Mátyás (Notitia Hung. Novae Viemae 1735. infoi. t. p. 404.) a Balassa család törzsének Detricus Bitter-t hja, ki 1230. oklevél szerint II. András alatt prorex volt, IV. Béla alatt Comes Zolyiensis. Mindenesetre Belus magyar pogány név, a pogány vallásra visszatért Vatháról írja Thuróczi: „primus autem inter Hungaros nomine Vatha, de Castro Belus dedicavit se daemoniis Janus Rasdi (a Bonfinn varázslénéja 1. varázs) mind ily pogánynevek, szinte az Apafi s Bethlen családi oklevelekben 1297. említetik, Paulus filias Belus s mivel itt jószágosztozásról van szó, azt magyar névnek kell venni, bár szláv tudósok, mint majd látni fogjuk, ezt is monopolisálni akaiják. Belus vár volt hajdan Nyitrában is. ma is Bélés falu ott van, Somogybán Belesz egy elpusztult hely neve.

2) Bál, Bél, Belus, Balázs, istennevek egységeről bőven szólánk a bálványszó alatt, pótlékül álljanak itt a következendők. Qerbelot Balázs szó alatt írja, hogy Balas, Balász, Balaschan csak egy név, s három ily nevű királyai voltak Persiának (t. II.) Firouz, Belasche fia ötödik Persa király volt az Askh dynastiából (parthus) Balázs után lett király, kinek fia volt (t. II. p. 481.) A német Conversations-Lexicon kiadói Persia alatt így írnak. A persa sassanidák dynastiájában, mely az ársakit váltá fel (= ország Horváth István szerint 229. Christen után) előjönnek P h i r o u z, máskép Pherozes, kit a hunnusok emeltek királyságra 457-ben, ennek fia volt Valens, vagy Balássi, ki 488 — 494-ig uralkodott, s adót fizetett a hunnusoknak, kik 531-ig Persiának parancsoltak. Bayer így ír: „Alexander Balázs elvette Cleopatrát Ptolomaeus Philometer

húgát, s Antiochus Epiphanes fiának adta ki magát, és lázadást csinált Demetrius Nicator alatt Mesopotámiában Bayer szerint Balázs szokott neve a persa királynak (histor. oshroena p. 30. 305.). Hottinger Elmakin arab író után megemlítvén a persa Balás király nevét, annak görög írók által eltörpítését (Jalas, Balabas) felmutatja s megemlíti, egyszersmind hogy a feltámadt K o-b a d nevű testvérje ellen a hun király Achsanvä küldött segítséget (hist, orient, p. 183.).

Jakout arab geographiájában van feljegyezve, hogy az Euphratpst Tigrissel összekötő nagy csatornát a nabath nép utolsó királya Akfonrschah, Balázs fia ásattatta (n. journal asiat. 86. Nrus p. 106.). E nabath nép napimádó volt (1. napszót).

Legújabban Mohi Július Modjmel Al Tewarik czímü könyvnek kivonatját adván, leírta balasch király pompás emlékkövét Balazsgiurd (= Balázkert) körül Irákban Kermanschah és Hamodán közt (Journ. asiat. 1841. febr. p. 136.). Hogy felette régi a név, láthatni sicciliai diodorból is (II. c. 28. 32), ki szerint az assyriai nagy birodalom felbomlása után A r b a h e s első Medus király Beles, vagy B e l u s nevűnek adta a babyloniai helytartóságot.

Malcolm pereiai históriájában (t. I. p. 108. Leipzig 1830) Firusz (görögösen Peroses) fia Pali ásnak iratik, az író három ízben is angol consul lévén Persiában, az ottani nyelvjárás szerint közié hihetőleg a nevet, és ez visszavezet bennünket a görög Pallas isten névre, mely korántsem a palién igéből lett (*αντο τε παλλειν το δορυ* = vibrare hastam), mint Vaillant vélekedett (Numismata area imperat. Parisiis 1694 in föl. p. 169), hanem a hellének ősei Ázsiából vitték át azt magukkal görög földre, vagy pedig scytha földről kölcsönözték, melynek lakói

sip. Diodor szerint Palos és Napes törzsökből eredtek (2. 43.1. Hallingot Geschichte der Skythen 1. B. 2. Abth. p. 165, hol e tárgyról kimerítő értekezés áll), két testvér király-fiáktól, kiknek atyjuk Skythes volt. Pliniusban Apalaei Napaeinak iratnak, itt az a csak prothesis, hogy Palos a scytha földön a persa Ahriman-nak felel meg, Halling bőven mutogatá, nemely kéziratokban pluto snak vagy pokol istennek iratik, én a scytha Napes törzsöt ellentétben napimádónak tartom, s a nabath néppel rokonitom, minek a persiai Ormuzd tisztelete felel meg, a finn szláv Belez vagy Beles a magyar Belus scytha Palos, görög Pallas medo persa Balas, Beins, Beles, végre is egy névvé válnak azon különbséggel, hogy jó vagy rósz istent jelentettek, nép és vallás mint helyzeti viszonyok szerint, mint ez az ármány szónál is felmutatható, s jelen esetben is helyt áll, mint alább látni fogjuk.

Láttuk már Apollo (nap isten) Api un, A-plu, A-b e 11 i s, A-b e 1 i o s névformáit, hol az a szinte prothesis, hogy az B a 1, B e 1, Pal s Sanskrit palás szókkal ugyanazonítatott, hogy Bochart Pallas, Palcus, Pales névformákat mutatott fel épen Apollo nevénél (geogr. sacra p. 896), miért okszerűleg többé nem is kétkedhetünk a név változó leiratainak egységén, kivált hogy a pallantidák dynastiája törzse is Pausaniásban B a 11 a s, kinek fia B a 1 á z snak iratik (1. Meursius Thesseussát ultrajecti 1647. p. 28. edit. Graesii) Philoban B aalt is Abydenusban Belos, Beltis = égura, - a phenico-gallus Belsamen, és Jacobus Sarugiensis írja Assemunnál (t. 1. p. 327.) „Daemon malus Edessae posuit Nabo et Belum“, hogy a keresztyén hit ismét háttérbe szorult e két bálványtisztelet miatt, melyek a nap és hold tiszteletére felállíttattak (Bayer hist, oshroe-

na p. 139.) A german Beilstein ily bálványkei volt Sternfeld szerint (1. Belényes).

3) A szláv Veles, Velus, Volos, Voles, Schafárik magyarázatja szerint erdőisten, Hanka Pánnak veszi, Moneszláv mythologiájában a nagyobb házi állatok védistene, ellenben a finn-esthnus népfajok mythologiájában Veles az ördög neve, tehát rósz értelemmel párosult, ellentétben állott Thara-pyhával vagyis a teremtői (1. teremtő) ez a szláv Veles, Velos, Prokopban Belas vagy Bela a több helynevekben megvan, melyeket Schafárik felidéz, kifelejtve a magyar Belus, Belesz, Beles s Beleszna hely- és személyneveket, s miután a finn vallásban is megvan a név ördög értelemben, miután Bulgarin s Karamsin magok elismerik, hogy a finn nyelvből, mint Európa régibb lakói nyelvéből az orosz-szláv faj sokat kölcsönözött, mint kölcsönözött sokkal később is a mongol nyelvből, méltán kételekedhetni azon állítás felett, hogy az Veles istennév kizárolag csak a szláv pogány roythologia sajáta, kivált hogy magok a szláv tudósok is az eredeti értelmen nem tudnak megegyezni, mert Le Clerc szerint némelyek V o l o s ból magyarázzák (= haj) Siestrjencewitz a vo l-ból (=bika) és volot-ból (= óriás) Schafárik és Hanka értelmezései e magyarázatoktól ismét elütnek. Részről hajlandó vagyok hinni, hogy a szláv Veles, minta Belényes névszó is az ősvilági Belus isten névvel összeköttethető, de annak eredeti fogalma s jelentése korán és végkép elenyészvén a szlávok közt, a lakhelyzeti viszonyok szerint eltörpítve más babonás czélokra használtatott. Ez természetesebb menetele a dolognak, mire úgy is a mythologiákban több példa van, mint megfordítva azt állítni, hogy a magyar Belus, Belesz, Belesz s Beleszna, hely- és sze-

mélynevek, mind megannyi szláv kölcsönözetek, mely állítást maga a bálvány szó megczáfol, mely szinte ott-honos lévén a finn földön s Bolvány városok már a X. században virágozván a vitkai földön, mikor még oroszok ott nem is parancsoltak, — a finn mythologiában sokkal ősibb szó, mintsem hogy a magyar földi Bálványos helyneveket is Dankovszki nyomába lépve, szláv kölcsönözetnek vehessük. (Yeles szóról 1. Schafarik über die Abkunft der Slaven p. 178, Slavische Alterth. II. B. p. 225. Mone Geschichte des Heidenthums I. B. p. 76. 141.)

Sándor István Bélus várnevet (tótul Belusa) Trenčsénben Bélorról (= Bél-ös vára) összevontnak véli, (Sókfele IX. p. 174), a mi szinte el nem fogadható, mind azért, hogy a Bélus személynév is egyszersmind, mind pedig azért, hogy értegen is tárgy nélkül a névszó., de különben is a keleti nevek életretermeségek, a keleti nyelvtudomány által bebizonyultak, melyek évezredekkel dacoltak, s ma is élnek a kelet föld leiratában, bár néha jelentései feledve vannak az ott élők közt, s csak tudomány utján kifejthetők.

Mennyi hely- és személynevek vannak Magyarhonban életben, melyeknek értelmét nem tudjuk, melyek felvilágosításra várakoznak, például csak Anarts falu nevét hozom fel Szabolcsmegyéből, honnan az Anarcsi magyar család neve, mely a XVI. században már virágzott (1. Collectanea geneal. Car. Wagner Poson 1802. Decas IV. p. 91.). Az Anarts népfaj e tájról rég kiveszett, de a nevezet fennmaradt a helynévben. Julius Caesar említi már az Anartokat „ad fines Dacorum et Anartium“ (b. g. IV. c. 24), mikor pusztultak el, dák vagy kelte fajhoz tartoztak-e? ezt a történeti s nyelvtudománynak kell megfejteni.

4) Plinius (1. 5. c. 19.) phoenico-syr földön Be ins vizet folytat el: „Rivus Pagida sive Belus, vitri fertilis arenus parvolitori miscens“ a palaestinai föld rakva volt B i l a, Bela, Biles, Bel hely- és személynevekkel, mint Kelandból láthatni, arabul is Bilez névelővel e l-b e l e z = sátán, ördög, beliz = nequam homo, (Meninszki I. 580. 584.), a mi egyez a finn esthnus Vele z-zel ördög, a mit szlávbél átvettnek állitni még senkinek eszébe sem jutott. Valamint gyakoriak voltak keleten aBél, Belus névformák, úgy Magyarhonban is kimutathatók, aBél, Bélay, Béla stb. nevekben, a váradi regestrum (edit 2-a p. 240. §. 231.), de genere Bél tanúsít 1271-ből. Horváth István Magyarország gyökeres régi nemzetiségeiről (Pest 1829. p. 47.) oklevelekből is mutogatja azt: a dubniczai krónikában Wela, Rewa, Caducha hunnus vezérek említvék, = Béla, Keve, Kadicha, (1. Endlicher közleményeit e krónikáról W. J. B. XXXIII. Anz. Blatt). Magyar Bél, Bakony-Bé l helynevek, mind csak erről tanúsítnak, a kelte Be el Bullet szótárában = sacre-saint Vincent de Beauvais fenntartá ez ős szót, ki b a a r b e e l-t porta sacranak fordítja, brittől bele h-e c vagy beles = pap, belechiez főpapné, belessa = szépség. A szláv bjel, bjly latin bellus szókat nem lehet többé a Bal, Bél isten névtől elkülönítni, maga Schafarik megismeri, hogy a szláv gyökszó is = mely ma szépet s fehért jelent, eredetileg tűz pirosat jelentett (Slav. Alt. II. p. 393.) vallásos gyökszó volt az a szláv, mint a kelte finn mythologiában (1. Belényes szót), ily közös gyökszóknál elsajátításról, kölcsönözetről szót sem lehet tenni, mert azok keleti vallásos ős hagyományokból átörököltek, azért Nork legújabb mythologai szótárában is Bel, Bélén, slavisch biel = weiss, leuch-

tend der Sonnengott der alten Gallier". Müller is (der ugrische Volksstamm II. 258.) Bel, Vel, Veliki szláv szókat fehérség, nagyság uralkodás értelemben egy gyökre vezette vissza.

Bálvány.

1) Legrégebb nyoma van a szónak az 1007. oklevélben, melyre Horváth István hivatkozik, (Pest-Ofen nevéről 1810. 1. 15), hol bal-u van-is = bálványos; a magyaroknak több bálványos nevű várai voltak, melyeket Kresznerics szótára elősorol, melyek között Bálványszakállos figyelmünket igényli, mivel hihetőleg a bálványcépek szakállosok voltak, és hogy nemelyike azoknak aranyból készült, a régi közmonda igazolja: „a képet nem arany, hanem az imádás teszi bálványnyá”. Witechind bizonyága is: „auro graves imagines ide mutat, melyre Inchoffer hivatkozik, (Annál. Vol. III. t. 1. p. 13. 14.), melyeket később összetörtek, vagy tolvajok lopták el a gazdag zsákmányval megrakott pogány magyar templomokból. Paris-pápai is említi idolum alicuius dei argenteum, melyet nőszüléskor az összekelő felek egymásnak adtak, s azt amulet gyanánt nyakokon hordták. (Ars. herald. c. XII. p. 125.)

Volt bálványos vár Belső-Szolnokban is, melyet Martinus 1550. elrontatott, melyről a Bethlen család oklevelei 1368. 1370. említést tesznek (Castellani de Balvanus) villa Várallya is ahhoz tartott. Legnevezetesebb volt azonban az Apor család Bálványos vára székhely földön kezdi székben, az úgynevezett Büdöshegy közelében, melynek romjai mai is láthatók, hol közhangomány szerint a székelyek hunnus bálványaiknak áldoztak, mely IV. Béla 1402. oklevelében is arx idolo-

latriaenek neveztetik; a székely krónika szerint a téritéskor ide vették magokat a bálványozók, s a csán-gókkal szövetkezve, ki-kirontottak abból, s keserves tusákat folytattak szent István, I. András s szent László idejükben a már megtért rokonaikkal.

2) Volga földön, honnan a magyarok kijöttek, ma is Felső-Samarjánál létező sírdombok kőszobrai emberi alakokra kifaragva, s arczaival keletre fordulva bolwáni név alatt ismeretesek (Müller der ugrische Volksstamm I. 32. 33.).

Tappe írja, hogy a vitkai földön novgorodi telepek foglalásokat tévén 1174. körül, a Vitka vagy Vátka folyóvíz jobb partján találták a szép és magos hegyen fekvő Bolván várost, mely nevét az ott lakó finn faja nép istene nevétől vette (Geschichte Russlands 1. 221.). Ugyanezt mondja Rytakov Miklós naplója is, melyben Chlynov város (e későbbi már orosz név) krónikája közöltetek, mely szerint Tschud Bolbansku Gورد o k magos hegyen épült Cschud város, melyet a novgorodiak bevettek Vitka viz mellett (Tagebuch Röga 1774. p. 224—230.).

Georgi írja Chivaországról, hogy annak fővárosa Palwán, hol csudatetteiről hires szent ember eltemetve van, a lakosok búcsúra járnak ide, a könyv, melyben a Palwán tettei feljegyezvék, kőkápolnában tartatik (Russland I. 63.).

Fehér szerint a lebediási magyarok egy része épen Chivában telepedett le Persia tőszomszédságában.

3) Hogy a bálványszó csak kölesönözés az orosz nyelvben is, azt Schafárik sem tagadja, ki a kelta p e u 1-wanira figyelmezhet (Slav, alterth. I. 400), ugyanezt tanítja Reiffis „bolvan idolé, bloc, celtique peulwan

bloode pierre“ (diction étymolog. de la langve russe Petersburg 1835. 1.1. p. 150.).

Bullet kelta szótárában *peulwan* = pierre longe elevée perpendicularem en guise de pilier, une colonne brute sans être travaille, brittül *peulwanon*, szerinte pel szóból = hosszú ésmaen = kft, de hogy Bullet a szók leszármaztatásában igen sokszor megtévedt, rég megismert dolog. Bulletból csak annyit következtethetni, hogy a kelták bálványai faragatlan kftszobrok voltak, de ez sem általában, s minden időszakra nem elmondható, mert Karinthiában, s az aquileai földön sok faragott kőre akadtak, melyek Apollo Belenus tiszteletré szentelvék, még mythrai emlékeken is Beli linót vagy Beli-Noricumot olvasott Hammer, melyek hogy nap- s tűztiszteletre mutatnak, s az ős chaldaeai B a a 1 tiszteletével összefüggésben állnak, honnan a bálványszó is, szinte megismert dolog (1. Wien Jahrb. B. X. p. 239. XXXIV. p. 94.), a cseh szláv tudós Hanka is a belboh (= belbog) bálványt, mikép az a mater Verborum gyűjteményben iratik 1102. Baalidolumával ugyanazonitá (Jahrb. für wiss. kritik 1835. Nro. 26.).

Nem lehet megmondani, hogy a Bál vagy Baál istennévezető mikor és hol ragasztatott a vány képző, mert maga már a bálványszó alakja is felette régi, mint a persa *pehlivan*, vagy p eh Ív an névszó mutatja, mely kezdetben hihetőleg Bál tiszteleőt, bálványozót jelentett, a mit az is mutat, hogy a *pehl vi* nyelv (Quatre mere szerint = *parthus*, s Benfey s Ritter szerint *medo persa*) chaldaeai s persa szók keveréke, s hogy pedig a persáknak nap bálványai voltak, mikor köztök is a bálványozási időszak beállott, a persa vallás történetéből elégé világos (Foucher Thraite historique de la Religion des Perses a francia academia évkönyveiben t. XXV,

XXVII. a Paris 1759. in 4.). Az indus Bair am is — bálvány kőszobor az audi, sultan nagy szótárában (1. ki-vonatát W. Jahrb. B. XXXVI. p. 252), csak Baal isten nevéből eredt, a minthogy Indiában is a naptisztelete magával a névvel együtt otthonos mint mindenjárt alább látni fogjuk.

4) Gesén szótárában (lexicon manuale hebr. et chald. Leipzig 1833.) s annak tudós birálatjában (Alg. Liter. Zeit. 1834.), a chaldaei Báal s Baby lőni Bél B e 1 u s napisten nevek, csak egy szó, a régi indiai Jupiter „der mächtige Sonnengott Balas“ aszó alap formája Bel, melyet B a álra húzott szét a szájjárás, magának Baby Ionnak neve is nem egyébb mint Ba b el = b abbéi = aula Béli (1. Winert. is p. 111. s 143.), ki első építette e várost. Ammian Marcellin iija: „Babylon cuius moenia bitóm in Semiramis struxit, arcem enim antiquiseimus rex condidit Belus“ (1. 23.). Itt voltak már Ninus által később felállított bálvány ércszobrai Bélnak, vagy Belusnak, (Bocbart geogr. sacra p. 334.) nemzeti isten volt az Phoenicziában, Syriában, melyet a zsidók is gyakran tiszteltek, az ó testamentum mindég határozott névelővel (articulus) fejezi ki Bál istenképe tiszteletét (ha-baal), az arab nyelv is biija a szót b o e 1 nőmén idoli aurei quod coluerunt tempore Eliae többesben btiale = bálványok (Meninszki I. 566.). Curtius írja, Baal Herculem Tyrium vocant. (1. IV. c. 2.), hogy a kelte noricum belenus, vagy belus, csak egy a Baal névvel, Hammer onnan is hiszi, mert Curtius leírván a persa király szekerét, azon két aranybálványt említ „quorum alterum Beli gerebat effigiem“ mind a kettő mythrai tiszteletre mutat (1. Belényes szót), keleten több városok ez istentől neveztettek el, mint B a 1 g a d ma Bal bek = heliopolis, vagy napváros, Baalhammon stb.

(1. Winertl. c.). Ez a Bál, Bél névafrancia akadémia szótára szerint mindenfelé elterjedt, Belial Ninive város bálvány képe, Bél, chaldaeai főisten, Belisama gallusok isténnéje, kinek embereket áldoztak (ily isten volt a Moloch Baal is = idolum ammonitarum, saturnus coelestis victimis humanis coli solitus Seldenus de diis syris II. 6. phoenico punikus felírásokban gyakran előjő a Moloch Baal), mely a kelta peulvannal összekötöttesben állhat, a neger Belli, Bellydoni, Belli imo (= főpap, ki a Belli próbát véghez viszi), mind ily elöröklött vallásos szók lehetnek.

Gesenius és Quatremére értekezéseikből a phoenico punicos felírások felett kitetszik az is, hogy Chartagóban s általában a Numidák földön B a a 1 teszteltek főleg, mely név a nemzetiségi nevekben is megöröklött. Baal istenkép szobrai alatt több oly felírás van, mely a nap istentiszteletére vezet a latin fordításban. „Baali solari domino, qui exaudit voces populi“ Hasdrubal, Hannibal, Muthonbal, Isobal, Molekbal Plantusban Muthumbales, jobban Metu baal családnevük az istennévtől kölcsönöztettek, s Gesen szerint Baal haman = Baal-soluris, a többesben hammnain azó testamentomban a nap bálványszobrai (1. Paleographische Studien, über phoenic. und punische Schrift von Gesenius, Leipzig 1836. s Quatreméret Journal des Savants Sept. 1842. Allgem. Lit. Z. 1835. May, hoi Gesen a felvett tárgyat folytatja). Hamilcar Baalnak áldozott, mielőtt spanyol földre ment, az ifjú Hannibálnak is arra kellett megesküdni, hogy Rómának örök ellensége lesz, a dán tudós Münter 1821. jeles könyvet írt a charthágoiak vallásáról, azonban egyben másban megtévedt Melcarth magyarázatjában, azt nap incarnatiojának vévén (1. W. J. B. a IX. Anz. Blatt p. 68.).

Hogy a persák a napnak áldoztak, tudva van, Báal arany képről már említést tettünk Curtius után, de Aelianus helyét sem mellőzhetjük el, ki szerint Xerxes Darius fia, Belus régi síremlékét felnyittatván, abban „urnám reperit vitream, in qua cadaver positum erat in oleo“ (1. Viscontit Bulletin de sciences-1831. Nro. 6. p. 175.), minden odamutat hát, hogy a persa p e h 1 u v á n szó eredetileg B a a 1 v. Bél bálványozására visszavitethető, s a Zend p e h 1 o = erő, honnan pehlvan = heros hős vitéz, örményül pahlav spahlu csak későbbi mellékes jelentések, ámbár Quatremére a pehlu és pehlev szókat elkülönözi is, mely utolsó azonban szinte hős vitézt is jelentett saját hivatkozásai szerint (1. Journal des SevantsJuni 1840.) Benfaya pehlou, puhlu névszóformákat persa ékfeliratok nyomán a persa, parthus balkh, vagy balu nevekkel ugyanazonitja, melyeket dialectasi különbségeknek vett (Jahrb., für wiss. kritik 1842. Decemb.) Bahlu sanskritban = Baktria, annak lakói Báalikas, így ismét Báalra kellene visszatérnünk, kivált hogy a Balkh Bamiani colossalis bálvány képek, ma is tisztelteinek a hinduk által (1. Burnest. Nouveau Journal asiat. 83. szám p. 970.). Mi nagy város volt egykor Balk, hol[#] Zoroaster idejében a mágusok collegiuma virágzott, mi nagy befolyású volt a nemzetek történeteire, tűz templomai, mi pompásak voltak, előadja Hammer (W. Jahrb. B. LXXII. p. 15.), ki szerint az orosz wolchwü (= igézők) a tnřk mongol b o 1 c h b ü (= bálvány papjai) nevek is, Balkh nevéből átvétetvék (1. Die goldene Horde p. 137.). Azonban más tudósok Benfay magyarázatát Bahlu névnek nem támogatják (1. Bagdi szót), azért biztosabb a Sanskrit p a 1 gyökszót felvenni, mely épen a zsidó báalnak felel meg Boppe és Gesenius szerint (1. c.), a mellett világítás

és égetés jelentései vannak, Bohlen és Nork kimutatásaik szerint. Ez utolsó írja Apolló nevéről „Sanskritban Báli, chald. Bel, Thessaliában Api un, Etruriában A-plu, Kretaban A-b e 11 i o, A-b e 1 li o s, der Licht und Tagesgott, genannt von den Strahlenpfeil Bdos, skr. pal as = Strahl, Pfeil, Säule, pal = brennen, leuchten (Etymol. symbol, mythol. Wörterbuch Stuttgart 1843.). Wilfords más angol tudósok után írja Hammer, Ceylonban, s India belsejében báli Báli Magadhi egyértelmű névszó, tartomány neve, melynek ős lakói a Puranas szent könyvek szerint, Sáka fűindről jöttek le Indiába, M a g h a d i = Maghas, arab s persa írókban Mabad a tartomány neve, mi csak a persa Mobed vagy Mágusok földje, a három név egységét bizonyítják az említett szent könyvek, és sicilai Diodorus írja, hogy Paliputra várost az indiai Hercules építette, kinek Ciceróban B e l u s a neve, ez a Sanskrit Bala, vagy Balaram a, Krischna testvérje, ki három várost építetett, u. m. M a h a, báli púra nevlieket = a nagy Bál városát, egyike a városoknak Ganges mellett volt, Pali-puthra nevű, görög írókban Palibotra, Peutinger tábláján Pali-puthra (W. Jahrb. B. III. p. 181.). Hebert calcuttai lord püspök írja, Maha, báli, puráról, hogy Madrasban Báli ma is nagy város, a pamkow nemből való régi királyok lakhelye volt ott kősziklákba bevágyva, oszlopok, folyó-SÓk, templomjaik romjai ma is látszanak (W. J. B. L. x. p. 132.). A Bulletin des sciences folyó iratában, (Nro. 6. p. 145.) olvashatni „B a 1 a-D e v a = Hercules, Cicero szerint az indiai Hercules neve Belus, neki erről tiszta tudomása volt, azt is írván, hogy hat Hercules is volt, kikben az erő személyesítetett.

Raffles, jávai kormányzó emlékirataiban a pali nyelvről, s B áli sziget lakosairól (800,000 lélek) feljegy-

zi, hogy a hét főisten között, kiket tisztelnek s bálványoznak a Bitara Brahma nevű a tűzszellem imádatát képezi (W. J. B. L. v. p. 82.). A göttingai tudós lapok szerint India történeteiben kiválólag hires lett a Pala dynastia, mely Pala Déva alatt, egész Indián, sőt tál azon is, a szigeteken uralkodott, főlakhelye a Ganges mellett volt, Magadha tartományban keletre Patali Putrától (1840. p. 698.)

Láttuk már fölebb, hogy Balram az audi sultán persa nagy szótárában Bál, bálvány kőszobra, ez bizonyosan csak az imént említett Bala-rama, Krischna testvégének tiszteletére volt felállítva, a mi a szó értelme szerint is Bál.őrömét jelenti, Balram név tehát csak annyi mint Bál képszobrának, vagy a bálvány-istennek öröme (1. öröm szót). James Jodes szerint is B a 1 a-Deva az Indus Hercules, síó szerint diende la force, de azon kérdés még nincs eldöntve, valljon zsidó-phoeniciai földről terjedt-e el a Bál isten neve, vagy oda is másunnan vitetett be. Bopp keleti Belső-Ázsiában eredteti a nevet, mert, úgymond, a teremtésről írt könyvben is igen sok foglaltatik, a mi Ázsia belsejére visszautal; Ádám neve csak a Sanskrit a dim a = primus (homo). Noach vagy Noé neve is nem zsidó, hanem indus név, az özönvíz helye is indiai hagyományokra s India magosságaira utal vissza, a paradiicsom fékvése is nyilván Indiára mutat cherubjával, fügefaleveleivel, Boas kígyójával, nemes érczeivel s vizeivel (1. több ok erősségeit Allg. Lit. Z. Julius 1884). Rásk ellenkezőleg az Elám földet tartja a műveltség s adámiták ős hazájának (1. él szót), jelenleg e vitába mi nem ereszkezhettünk, s kitett czélunkra elég a bál vány szó ős régiségét felmutatni, mely a nap- s tűztiszteletben mindenütt nyomozható, és már Bochart megírá: „Bel apud aesyrios (Tyros) et

Saturnus et Sol, Beisamen = dominus coelorum, Laconum vox Bela (Béλα) = goi, juxta Hesychium, phrygice Ballen = rex (geogr. Sacra p. 1076.), tehát a zsidó baal Sanskrit pal = dominatus est. Valamint Indiában, úgy Palaestinában is sok Belus, Baal, Bal a, Bel, Belus királyok voltak, Ibn Hankál szerint a volga melletti kozár fejedelemnek is a IX. században Ba al neve volt, népe islam, zsidó, kereszteny hitet követett, nagy része még bálványozó volt (1. de Sacy fordítását Lehrbergben Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Gesohichte Russlands, Petersburg 1816. p. 415.)

5) Mindent összevéve Báál isten nevéhez két főfogalom köttetett; u. m. a naptűz és az erő fogalma, ez utolsó osztályba jönek a tyrusi s más Herculesekről való hagyományok, az uralkodók praegnans neve, ellenben a vallásos személy- és dolognevek az első osztályhoz tártnak, helyeselhető azért Piringer állítása a magyar bálványszóról, hogy az Bál isten álló kép szobra (Die Magyaren Sprache p. 196.), a polgári életben még mindig divatos kapu-bálvány, sajtó-bálvány, malom bálvány, metaphorás használásai, a kőből, fából, érczből készült, magosra nyúló bálványszobrok nevének, hol kő nem volt, vagy hol érczekkel még bánni nem tudtak, rendesen fabálványok tiszteltettek, melyek a lapp és finn földön még ma sem ritkák, milyek rakás-sal voltak Bourough angol utazó szerint a XVI. században a Samojed földön, közel a Hugri földhöz (Jugria 1. der Ugrische Volksstamm I. 119.). A germán nyelvben is megvan a törzsszó a. s. bael = rogus bael blyse = fiámmá, altnordisch b á 1 (Grim II. 449.). Ihre szótárában bál svédül, beel a. s. baela = urere. isi. bele scotis signum igne datum (1. Belényes). Hagen írja:

„In der Schweiz Balm Felsenhemg, Höhe, isl. Bai, Hügel, Scheiterhaufen, wohl von alten germanischen allgemeinen b a 1 = gewaltig, gross in Guten und Bösen, daher auch im Götter und Daemonen Namen, Bai Bai-du “ etc. (W. J. XII. B. Anz. Blatt, p. 60.) Soltau toldalékjaiban Adelungshoz der Bollbahn vadászok nyelvén kitömött fenyves madár, melyet bálok alkalmával mint bálványt lövészélül tesznek ki, orosz, lengyel neve bolwan, mely minden kitömött, metszett vagy faragott képszobrot is jelent, szorosabb értelemben a Bollbahn kitömött váz, csalás, madárijesztés vagy magához édesítés végett felállítva. A francia akadémia szótárában B a 1 v a n e szó alatt ugyanez mondatik.

6) Hogy a persa pehlivánok napbálványozók voltak, kezdetben már érintve volt, a persa nyelvben ma is Beregszászi szerint (p. 10) phelibán napimádó. Meninszkiben feliván = qui ignem adorat (t. 3. p. 919.). Firdusi persa nagy éposa (Schabname czímü) alapját ezek a Pehlivánok teszik, az ős regék, ttíztisztetelek módjairól, harcias dolgaikról rajtok épülnek, s az audi sultán szótára szerint időszakjuk a persa második, vagy kaján dynastiával véget ért, a sassanidák idejében nincs többé nyoma a pehlivánoknak (W. J. IX. B. p. 50. B. XXXVI. p. 262.). Azonban még a sassanidák közt is akadunk Belus v. Balázs nevükre, kik az égő nap tiszteletét mindenfelé terjeszték nagy birodalmukban (1. isten), s hogy ez a Balázs név ismét egy a scytha Pales, görög Pallas, syrochald Belus s Apollo nevekkel (= sol), gyanítható már csak az okból is, melyek a 4. szám alatt fölebb Apollo nevéről elmondattak, s még különösen Balázs szó alatt felhozandók. Beregszászi még azt is feljegyzi Strahlenberg után, hogy a kalmük nyelvben is b u 1 v a n = bálvány

(p. 192), tehát a finn, kelta, magyar, persa, mongol, szláv, német, turk nyelvek (Chivában p a 1 w a n) bírják egészben a szóformát, más nyelvekben pedig b a 1, b o e 1, b el, pa1, baal, va1, fal törzsalakokban tartották azt fenn, melyeknek származékai a latin p a 11 e o, görög p e 1 o s (= fuscus), babos (= equus fuscus), a german valu, val, fal, fah1, feallo (= pallidus), a persa pel, francia pále (= blass, bleich), angol pale, zsidó baal (= lividus fűit), magyar p á 1 l-o k, pállott, melyet Wächter s Ihre glossariumaiban összeszedvék, s Grimm fejezetései által még jobban támogattatvák. (I. 724. 730. 732. II. 374. 381. vesd össze Hammert is. (W, J. B. L. Anz. Blatt persa, német szók kivonatjaiban.)

7) Bala-Deva vagy az indiai Hercules (= Belus, Cicero) kőszobrát szemlátás utánig írja le James Tod: „Krischna istennek testvérje volt, ki a Panda vaszok" vagy Pandiak történeteiben játszik szerepet. Ez a faragtott kőszobor magos kőszirt emlék közt a pandiak által * egykor lakott földön találtatott, melyen egy balkézzel buzogányra támaszkodott személy van kiábrázolva, jobb kezében más alakoj; tartván, mely neki koronát nyújt, jobb válláról oroszlánybőr függ le, feje körül van tekerve, s a tekercs-szalagok hátrafelé lebegnek. A buzogány oldala mellett két betűből álló monogramm áll, mely ismeretlen irás (Bulletin des sciences Nro 6. p. 145.).

Belényes.

1) B e 1 é n y Gömörben, Belényes Biharban helységnevek, amaz falu, ez mezőváros, a kelta Belenus istennévtől vették nevüket; a kelta népfaj rég kiveszett, de a név fennmaradt, mint Anarts falu neve, az Anar-

tee népre visszaemlékeztet, s több hason példák Panónia történeteiből felmutathatók. Hogy a kelta Bélén nap- és tűzisten volt, a görög Apollo, azt már Bochárt átlátta, ki Gruterusból az aquileiai Apollini Belenő felírást idézi is, innen a gallus Belinuntia nevű fűt a latinok Apollinarisnak nevezték, spanyolul Yeleno, oroszul Yelen, les hongrois Belen, mint már Bullet a magyar fünevet igen helyesen ide sorozta nagy kelta szótárában. Apuléjusban — írja ō — a fű neve Belenus, mely Apollo neve is, bel in, belyn, bélén, keltaul = jaune, blond, tehát ismét a szláv bjel, biel. Molnár Albertben Belen Hyosciamus, Belenus, fü, székely földön Beli h fü, s ott a fogfájdalmat belinmag füstjével enyhítik. Grivaud írja (Recueil des monuments antiques dans l'ancienne Gaule Paris 1817), hogy a druidek Belenus istent igen tisztelték, a Belin fűvet attól Belinunciának nevezték, a dán b u 1 m e, norvég b u 1-meux, cseh blje egyeznek azzal, Bél, Belenus,. Belus csak egy istennév, s a régi német költeményekben Beliand (= belénd) név is megvan Bél gyökből (1. W. Jahrb. B. VI. p. 153. Bochart g. s. p. 663. 1026.).

2) Schuhman írja (Juvavia Salzburg 1842. p. 61), a noricum Belenus rokon a persa Mythrával, egyszers-mind az érczkohók s huták védistene, ezt már Hammer is rég állítá (1. bálvány), Sternfeld pedig Tertullianus helyét is idézi a harmadik századból „uni cuique etiam provinciá et civitati suus Deus fuit, ut Syriae Atar gitis, ut Arabiae Dusares, Noricis Belenus,” e történetbűvár szerint is Bél, Beik, Belus, Belenus = Apollo, a zsidó Baal; sok Belenus vagy Apollo granus kőemlék-feliratokát Augsburg körül Welser Mark már a XVI. században összegyűjtött, a német Bellstein, is nem egyéb, mint Bél köve, bálvány kő, ír földön is

teszteltetett Bé1, hová Phoeniciaiak ültették azt át (1. Gelehrte Anzeigen 1842. Januar Nro'8. München).

Nork szótára szerint (in voce Bel) Skéczia magosságain, ma is megvan a Belén tűz, első májusban gyűjtják azt meg, honnan lett a skót közmonda: „két Belén -tűz közt ülni.“ DiefenbacWál (Céltieal 1. 185.). Belenus = Sonnengott, írisch Bel, B e u 1 = Sonne, a gael nyelv dialectben ma is b e a 1-t a i n = Beli ignis, melyet első májusban gyujtnak meg (1. Grimms Mythol. p. 346), a beal-tainban a második szótág a magyar tűn, tűnik (1. tündér), Pott pedig azt jegyzi meg., hogy a gallusoknak volt Abelio istenek is (Apollo), a mi hihetőleg Belenus az a csak név-elő (articulus), azt mutogatánk mi is Apollo, Abelios névformájában (Belus).

3) Seidenus (de diis Syris p. CXII. 1. Ugolini Thesaurus aútiquitatum sacrarum Vol. 23. in föl. Yenetiis 1749), phrygiai belényes hegyet említ Plutarch után, hol a B a a 1 Bél királyt jelentő szó volt, Ballenaeus azért = királyi hegy, egyszersmind néhány feliratot közöl, Bel s Belenus istenségről, szinte Daru bretagni históriájában olvashatni, hogy ott is volt mons Belenus Belenus istentől, ki a kelte Apollo, ma a hegynek st. Michel a neve, szent Mibályról (Gesch. der Bretagne von Grafen Daru, Leipzig 1831. t. 1. p. 7.). Vossius pedig, miután a magyar Belus várt, s a pogány vallásra visszatért Yatát Bonfin után megemlíti, írja, hogy Belenus Aquileában napisten volt, valamint Noricumban, Galliában, Apollini Belenő aquileai felírásokra hivatkozik, s hozzáteszi: „unde Ungar is Beiend herba“ (Ger. Vossi de Theologia gentili Amst. 1668. in föl. p. 31. és 198.). Bellin földről porosz oklevelek is emlékeznek 1305-ből, mely felett a markgróf s havelbergi püs-

pök egyezkedtek (Codex diplom. Brandenbarg. Continatus von Georg W. Rauner I. B. p. 101.).

4) Földi szerint Belényes neve a Belény vagy Bölöny vadbikától van (urus), Sándor István erre azon jegyzést tette, hogy az alces vagy jávor szarvast nevezték Bélendnek, az urust vadökörnek, a belény, beleند nevei a jávornak a német Elene n dböl lett. (Sokféle X. 57.) Azonban ez nem áll, a magyar bölény vagy bölöny egy a tark bulan-nal = das Elendtbier; kiptsaki neve bulen ez állatnak, Bulandsirt = bölönyszirt, egy hegynéve, melyen ily állatok laktak (1. Hammer, die goldene Horde p. 347), a persa billend ismét más szó = nagy, bukarul beland (Klaproth A. P. 254. p.). Strahlenberg mongol kalmük szófüzérében is, Bolon = das Rindvieh, hihetőleg scytha tark fajok vitték át a szót Pendschábba is indus földre, hol B o l u n delphinhez hasonló vízi állat neve, hanem ha a latin b a l a e n a, tehát magyar h a l gyök alá veendő (Ritter Erdkunde V. B. p. 48), időnk most nincs Bölön s Bölönyi hely- és családnevekről értekezni, még csak azt jegyezzük meg, hogy a polenii, pulanes, bolani, bolonii historiai nevek sem ide sorozhatók, mivel azok a polonus, vagy lengyel név módosításai, s a pol, pólya, pólýák, pólýán nevekkel függnek össze, melyeknek értelmezését máskorra hagyjuk. Tudelai Beniamin zsidó utazó Belinas hely neve is Palaetinában nem Belényes, hanem a Paneas hegynév elrontott leírása (1. Reland Palaestina p. 678.).

Ég (coelum). Ég (ardet).

1) Dankovszki a latin ignis, olasz igne megrövidített formájának adja ki mind a két szót, nagyon szerencsétlenül, midőn a keleti nyelvbuvárok épen ellenkezőt

állítnak, de a viszketeges író csak arra törekedett, hogy a magyar eredeti szókat, minél kevesebb számra vonja le, felületes összehasonlításokkal beelégedvén.

Az ég a napnak, mint ttízforrásnak a neve, némely nyelvekben csupán a napot jelenti, másokban a tüzet, mely éget, a magyarban név, egyszersmind igesző is az, jelenti a menny boltozatját, hol a nap régi vallásos hit szerint felkél s letűnik, összetéve is használhatik „menyég“ (== sedes eatorum regnum coelorum), mint ige a nap és tűz melegítő s égető erejét fejezi ki.

2) Ritter az Altai hegylánczolat vonalában eső ttízokádó magos hegyekről bőven ír, melyek a chinai missionarius Visdelou munkájában, agie, aghie, akié néven említvék, ami a Sanskrit agni-giri (=ttz-hegyek). A Tang dynastia alatt még tüzet szórtak, a VII. században is Krisztus után még füstölögtek, agi-schan név alatt említik a chinai annalisok, és Ági re néven is, a chinai thien-schan név is éghegy, monscoeli, mons coelestis, Ritter úgy vélekedik, hogy Khotambajokor hindu telepek vonultak fel, s azok adták a hegyeknek az égő nevet, upLelynek gyöke ag, mahrattul ágh, Pendjában ági. Megvallom, e nézetben nem osztozom, mind azért, hogy siberiai turk-tatár nyelvekben szinte megvan az ég gyök, mind azért, hogy Ritter szerint, Krisztus után második században a nevezett hegyek, China nyugoti határát képezvén Kutsche vagy - Kaotsche földön, ide vették magukat a Hoangho víztől elűzött hunnusok, kiktől szinte eredhetett a nevezet, mint a Kaotsche, vagy Kutsche földnév is ótőlök neveztetett el, magos kocsijaikat, hautes chariots-nak fordítja Abel Reurusat, a további bebizonyítást időszűke miatt most elhalasztván, csak azt jegyzem meg, hogy Ritter a hiungnuk alatt török fajúakat, Neumann pedig

leghihetőben hunnusokat ért, egyik mint másik esetben őket a kocsizó scytháktól nem lehet elszakiíni. (Erdkunde I. 333. scythaem hamaxo bivi.)

Klaproth a siberiai nyelvekből öga, ég a, eku, engilo, egeg szóformákat közölt, nap és tűz értelemben, eknök a tschuktssok földön = tűzokádó-hegy (A. P. p. 178. 179. 316. 324 és tab. L. 1.), a jukagireknél egeg isten neve, kurd nyelvben, agir, ag-ri = tűz, Arndt szófeszítében baskul a nap neve, ekia, eguska, samojedül eia, ega, (p. 20), nemely tatár nyelveken jegeán = lucidus, melyet Witschen után a magyar égő szóval hasonlít össze Gyarmatin (Aff. p. 221.), a.lapp tijn-oueker = lux, tju-okeo = lucere is ide tart, ha nem hibás a leírás Gyarmatidban (p. 314). Fehér szófeszítében már tisztábban áll, ug-tuuz, finnül égő tűz, lieveneknél ugontuli (Incum ab p. 33.), nem szükség tehát a sanskritból elkölcönözöttnek venni a szót, az közös ősvilági gyökszó, mint a nap, hold, menny stb., az zsidó, arab, czigány, más ázsiai és európai nyelvekből is felmutatható, sőt ha áll Burnouf állítása, hogy a brahma nép ősei északról vándoroltak be Indiába, ha szinte megáll James Tod nyilatkozata, az agnicola nagy népfajról ugyanott, a mit az általa idézett mythologai kútfők támogatnak, hogy tudniillik az agnicola faj északról költözött be, s brahminjaik azért lenézik a belhoni indusokat, kik magukat nap és hold gyermekinek adják-ki (W. Jahrb. B. LXV. p. 78), úgy még inkább hihető, hogy az ég szó észak, nem dél-ázsiai eredetű, s az agnicola idegen faj terjeszté azt el Indiában, mely tüntiszteletnek már Manu törvényeiben nyoma van.

3) Rosen szerint (Rigvedae specimen London 1830. és Rigveda Sanhita über 1-us sanscrite et Latine Lon-

don 1838), agnie veda nyelvben, mely a sanskritnak legrégebb formája = tűz, istenített természeti lény, melyről hét hymnus fennmaradt, hét áldozó papjai voltak, writtras szinte személyesített lénye a zivatarnak (= a német Ziu-Wetter, ziu a görög Zeus, latin Jupiter, a Sanskrit djauspítá Homér Zeus-paterje, djaus még ma is eget jelentő szó a hindostani nyelvben a felhők hazája, a dörgések, villámok fészke, tehát zivatarra Ziu-writtras-sankr, német ziu-wetter, mint a dörgés istene askrit durga (továbbmutogatni időnk most nincs), ez a Writras, már küzd az Agnissal, ez tüzes villámjait, mennyköveit szórja a zivataros felhőkre, hogy hasadjanak meg, s ezzel eresszenek le a földre, mely writhrason nyert győzelmiért őt a halandók tiszteletben tartják. Ez a természet vallásos mythus északi vagy pedig közép-ázsiai eredetű, a magyaroknál is megvolt, de kiveszett, gyönge nyomait az ég dörgésről, égi háborúkról szóló közmondák tárták fel, melyek Kresznerics s Dugonics gyűjteményeiben előfordulnak, s hihetőleg a rítus explorandae veritatis czímű káptalani jegyzékek Egney, Egud, Egeben személy és helynevei is a XII. és XIII. századból, az ég gyök alá vonhatók. A sanskrittal közel rokon czigány nyelvben ja a g, yaque, yaquero, yog, jak, vak szóformák tüzet jelentnek, Szmodits magyar kézirati czigány szótára csak a ja g formát közli, ellenben az angol Borrow spanyol czigány szótárában a többi formák is megvannak, melyekhez Pott még azvacuno, haacuno (= nyár) formákat is csatolja, s a hindostani agni, ag.gi, ág, bach szóformákkal összesorozza (Allg. Lit. Zeit. 1842. Eng. Blatt. Nro 48.). Bakon földön is Kaspiumnál a napbta tűz neve aghan, arabul nur (= nyár), amazt

az ott lakó e búcsúra is felmenő indus telepek használják (journ. as. Nro 64. p. 858.).

A természeti tűz tiszteletét leírja Nork mythol. szótára Agni és Agno szók alatt, miből kitetszik, hogy szentek voltak a fogadások és eskük, metyek az agni vagy ég nevében történtek. Menander feljegyző, hogy avarok cbánja is az égre esküdött, hogy őt s népét a mennykő pusztítsa el, ha a rómaiaknak adott hitét megszegi, Theophyloctus szinte bizonyítja a tarkókról, hogy tűzimádók voltak, hymnusokat énekeltek azzhoz, jósló papjaik voltak, mint a pályamunka szövegében idézett helyek mutatják.

4) A német nyelvtudósok Auge (= oculus) és Ofen (= kemencze, Buda neve) szókat is a Sanskrit ag gyökhöz kötik (= ég). Grimm így ír: »Agni Sanskr. ein Gott des Feuers, und dann das Feuer selbst dieses, dem lat. ignis, serb. ogem, böhm. ohen, lithwan. ugnis, lettisch ugguns, genau entsprechende Wort, glaube ich in dem gothischen A ú h u s,- wodurch Math. κλίβανος verdeutschet wird, wieder zu finden“ (Gramm as. VI. 30. III. 352.). Hogy ez a góth aúhns csak a német Ofen (thema. auhna vagy auhm, és Ofen vagy o f a n a) torok és ajak betűk felcserélésénél fogva, az a g n i szóhoz tart, Graff Althochdeutscher Sprachsatz című munkája után méltán következteti annak bírálója (Jahrb. für wies. Kritik 1835 febr. Nro 38), és már egy századal előbb állítá ezt Ihre glossariuma, imigy írván „ugn = fornax, ogn, ofn, Ulphilas auhn a. s. ofn, ouan, fennie uh ni, esthow. uggen. Slavonic! ignem ohn et rutheni ogen appellant.“ Ugyanezt állítá nemrégi-ben is Schmid sváb szótára (p. 413), hogy az Ihre sveogoth auhne, ogn, uge (fornax), a német Ofen betű cserével, az elől digammás focus szó is egyez velök,

s végre írja, hogy a görög a u g e (*αὐγὴ*) = splendor, lux, a zsidó ugg = ussit, egyszerű gyökökre visszavezethetők a fönnebbi formák. Adjuk most mindezekhez, a mit Vossius a XVII. században írt Ogról Basan királyáról gigások földén (deuteronom III. B.), hogy az a görög Typhon vagy perzselő Isten, mit neve is mutat a zsidó ug igeszóban = ussit, ustulavit (de theolog. gentilium Ametel. 1668. in föl. p. 92.) látható az ég gyökszó széles elterjedése palaestinai földön is. A görög auge szó (= splendor, lux). Stephanus szótárában szemet is jelent, mint fénypontot, s ez a latin ocuius, a szláv oco, német Auge, melynek régibb alakjai öghe, eighen, ag, augo, oko, og. (Grimm Gr. I. 693. 708. 833.) Busbeck góth szók gyűjteményében. — Eri mm földön oeghene = szemek (p. 323. edit Elzev), mi látni való a Stephanus szótárában idézett görög augai (oculi-)nak felel meg. Szinte így a czigány jak, tüzet és szemet is jelent, sanskritul aksi (i) a g n i = tűz, a g vagy ak gyökből (Bopp. Jahrb. für w. Kritik 1836. Nro 38.), hova tart a nap eddaineve is eyglo, eygloa = semper candens (Grimm III. 392), a dalmát ognische = tűzhely, ognyan = tüzes, ogány = tűz, Veranta öt nyelvű szótárában. Az orosz összehasonlító nagy szótárból, mely Katalin idejében készült ogon, ogn, ogn, ohen, ongn, woen, wohen, ogjen, ogn, ignis, foko, fuoko, fógo, (= focus) fek, fok, ugnis, ugguns, togo, toggo, togo, tog, (a lapp tjuoukes) jag, jak, jago, ag, bag, vaga szóformák állnak földünk két hemispbaeriumából. összeszedve, de kimaradtak abból a zsidó agam = fer-buit dies, excanduit (Winer p. 16), az arab e g g (ghim betűvel) ardere, e g g e t = aestus calores, e g i a g = ardens sol, i g g i a g — accendere, e g m = ardere ignem

(Meninszki I. 40. 145), a syrus i ked = es brennt (Beregszászi p. 92), a berbér i g h e n i = coelom, tehát a magyar ég, honnan ighiou = égető, szárasztó, többesben ighionen (joum. as. 1836. febr. p. 10), az afrikai berberek közé bizony osan arabok vitték át a szét. A felső némethoni agistein (Bernstein, Opitzban Brennenstein) nem ide tart, azaz ait gyökhöz simul, melyről Jaquet érdekes felvilágosításokat adott, de azok most itt nem közölhetők.

Él (élő stb).

1) A halottas beszéd teremt-éje-él-é-je Révai szerint (Gramm. II. 793—794) teremté isten,' azaz élő jelentette az istent. Döbrentei ugyan az akadémiai nj kiadásban (lap 12), erről kételkedik azon okból, hogy az isten neve ki van hagyva, de bizonyos lévén, hogy más keleti nyelvekben az él, élő istent jelent, oly fő lényt, mely per eminentiam kútforrása minden életnek, eldődeink is használhatták a szót isten helyett, mely név úgy is a parsismusból szivárgott át hozzánk, s tán ismaelitáink hozák ezt nagyobb divatba köztünk (1. i s-t e n). Mind a két sírbeszédben még többször előfordul az é 1 ige (élnie = vivere, frui, ilezie = éleszje Révai Ant. p. 35. 40.), mely Petermann szerint az örmény nyelvben segítő igének használtatik, s az általános létet jelenti (Jahrb. für wise. Kritik 1836 Nro 14.).

2) A finn formák különbözők, különböző leíratok szerint, Révaiban élam, elac, é 1 a = élem, éled, éli, (lappul) elän, eläd, elää = élén, éléd, élvő, finnül s é-magyarban elamme, elätte, eleivät, finn többes, é-magyarul é 1 m ü, é 11 ü, é 1 v ű k; az esthunusok nyelvén, ellan, ellad, ellab, többesben ellame, ellate, e 11 a vad (gramm. elab. II. 957.). Arudt könyvében a magyar ilet (roszul élet helyett), a finn esthnus i 1 a,

elő, ellő, ellema, az eleven szó eleva, elav, e 11 a, a magyar ilek (= élek), a samojad i 1 e p s szóformákkal köttetik össze (p. 144.).

Klaphrothban élő samojedul., illek, illeck, i 1 e n g, finnül e 1 e m S, cseremiszül i 1 ä, más törzsöknél jelle, jilegga, gile, ilgat, ileng, illek, hillä, dschile, ilinde; ismét élni = ölemä, elämü, ölö, öllo, elenda, elem, örömo, wälmes, ilimásch, ilä, olom, ulyno, ulov, elmeina, olant, olna, jil, a finn fajok különböző csoportjai közt (A. P. p. 143 s tab. IX. XVin.).

Ihre szótárában lappul ellec = élek, elac = élni (in praef. p., 39.) finnül olie, esthon: olut, lettüleulus, islandal aul = élet, eledel, scytharum solenniores epolae omnes 61 dictae hozzá veti (in voce a1) Castren utazásai leveleiben samojédül jileüm = élni finnül el'án, egy estbnus szótárban, mely névtelen s esztendőszám nélkül van nyomtatva, a revali dorpati dialektusokban e 11 ama = verleben, ellämu = verlebt, erstorben Sajnovitsban a lapp igegeyök él, honnan élam = élém vivo (élek) e 1 ea = élet (tempusvitae) = élé élő, élő é 1 és (opesdivitiae) é 1 atam = éltetem (p. 100 és 150) ismét éllegodam = vivere inapio, elesztivan vivere desidero é 11 e = vivus, él lem ==vita, éllemus, victuália é 11 u 1 am = brevi temporis spatio vivo, é 1 a s a m quodam modo vivo, é 1 a s a e i-gye, quodam modo vivens, él lám, vivesco, ella-nam idem: ellenadam= magis magisque viveris, él lat am, vivescere facio elaszkam revivisco (p. 109.).

Gyarmatidban lappul e 1 a = vividus, elem eleme vita, elemes = vitális, elatys = victus, elae-salinea = vivide (elevenen) elätän = alo, eláte-

tän = alor finnül éleskelen =< victitó, ellettája = altor éltető, elem = animal (aff. p. 61. 62.) szándékosan halmozám össze a különböző leiratokat, hogy idővel a kritika azokon segítsen, s hol hibásak, kijavítsa.

3) Hogy az él, élő, az ó-korban istent jelentett, nem nehéz megmutatni.

Wiener zsidó szótárában él (?«) 1. robur, vie, 2. potens, 3. deus sive veras Jova, el-elohim és él-elion, ugyanazon egy gyökből alkotott szóformák is a szent írásban az élő vagy igaz istent jelentik. Elias vagy Illyés, Eliezer, Élj akim, Elischaba, vagy a görögös Erzsébet, El az ár személynevek, mind innen erednek, eli-gibbor im = principes heroum. a zsidó Gibbor, a magyar Gábor (p. 32—33.). Az utolsó főpap is Áron fajából Éli nevet viselt. Alting zsidó syrus grammatikájában, elő ah az igaz isten, elijahu = jó vagy jehova az én istenem, syrusul aloho = isten. Bask szerint az élt vagy el oh át tisztelelő népek legré-gibb lakosai földünknek, ezek voltak az elymaeusok Elam földön lakók, az Ádám statusa ezekből indult ki Babylon és Assyr földön (Die älteste hebräische Zeitrechnung bis auf Moses, Leipzig 1836. p. 52. 111.). Az Elam föld, hol Éden is feküdt, egész Assyriát magában foglalta, a babyloni s mesopotami földet bele tudva, Moses szerint Elam király alatt bírták már mind e földet, a gigásokat, ezeknek maradékai, mint műveltebb nemzet kipusztíták (1. c. p. 53. 93.).

Különös, hogy magyar régiségekben 1217. említetik Elam nevű Convillanus in ritu explor. vérit, ugyanitt villa Eel, és Scema fia is Eel 1219. említévék, mint Vled, Elast (bizonyosan Élesd) faluk is, ezek mind ismaelitai nevek. — Bohlenben (Die Genesis Kö-

nigsberg 1835. p. 68.), él zsidó, syrus, phoenicziai istennév, hivatkozva Photiusra a két utóbbi nemzetre nézve, a többesben eloθ vagy aloθ használatik gyakran az ó testamentomi Írókban a bálványokra is, az arab ilah vagy el ah is csak az él gyökhöz tart. Hüllmannban (Staats Verfassung der Israeliten Leipzig 1834. p. 34.). El, Eloah, El-Elion, Eliun, El-Elia, Elia, Ilos, Elajus, Elieus, Elvos, névformák idéztetnek az írók után, syrus, arab, zsidó, phoenicziai, egyiptomi földön, Cyprusban, hol phoenicziai telepek voltak s Hephaistosnak (= Ormuzd, vesta) görög dorusi neve *Ελωος* Hesichius szótárában. Jahn arab grammatikájában (p. 40.) arabul ila, ilah, oela = isten, melyből lett későbben Frähn szerint a 1 név elővel egybekötve a török állá, v. all ah. -

4) A zsidó é 1 gyökszó (vis, robur) a persa charezmi dialectben il — fortis, prudens, melyet Herbelot szerint a tatár fejedelmek is gyakran használtak czimeikben, mint Il-arslan, Il-chan stb. (t. 3. p. 341.) so kan a turk Ilchan nevet a zsidó El-kam, szinte személynévvel egynek vették, de ez istentől megváltottat jelent, az 11-e h a n pedig földurát, fejedelmét, mert az i 1 turkul családot és földet is jelent (Hammer die goldene Horde p. 31. Ritter VI. B. 1. Abth. p. 374.), azonban ez nem nagy különbség, mert a családok is élő lények, a föld is éltető anya, melynek a törökök is hajdan áldoztak, Hammer is mondja, hogy az i 1 eredeti értelme a családi élet, az arab a 1-1 a 1 egyet jelent Meninszki ben alahijet = deitas, alihet, alilat = dii ihlet = cultus, adoratio, dea, idolum, luna, sol, i 1 a h i = divinqs mint összetalál ez a grönlandi iliout ilioun szóval, mely ott Horn utazó közleményei szerint napot jelept., (Olearius 1. c. p. 171.). Az élet, erő s világosság rokon-

fogalmainál fogva a görög helios a német hell (= nap) szók csoportozatába esnek (1. hold szét), de még közelebb áll a zsidó él gyökköz az német hél gyökszó, honnan heil, heilen, heilig, heiligen vallásos szó származékok, innen az angelsaxok heil bálványa, az élet, erő, és egészség kútfeje. Ihre szerint, az északi németek vendégléseiben rendes köszöntési formula, heil, heil = éljen hel = sanus, benevalene ulphilasban hails.

Cambro brittul h w y 1 = valetudo, a. s. hal sanus, s a mi ismét feltűnő fiesichius szótárában h u 1 e (**ελη**) — élj! bizonyosan a görög o u 1 o (= bene valeo, sanus sum), oulos (= sanus, integer után képezve). Ihre gloss, in vocé hel).

5) Egyez a zsidó é 1 gyökkel a Sanskrit a 1 gyök is = fähig, tüchtig sein, honnan a 1 a m hason értelemben, melylyel Bopp s más nyelvbugvárok a latin el e-mentum szót rokoníták, melynek régibb ólaméntüm formáját Vossius már kimutatta, a szokásból kiment olere ige gyökből származtatva, mihez az adolescens, indoles soboles szók még visszavezetnek. Ihre sokkal előbb felhasználta a latin szokatlan oleo igét, nem ugyan a Sanskrit, hanem a persa ala szóval rokonitván azt = ignis, mely a german nyelv igen sok dialectjeiben szinte fennmaradt hason jelentésben (1. áld szót), Virgilben adolescunt ignibus aiae mutálj a, hogy az tűz értelemben használtatott egykor, melyhez aztán a nemzés s táplálat, növesztés vagy nevelés értelmek később kötötték (Ihre gloss, in voce a 1 a: vesd össze olere = alere, oleg = aló). A sanskrit al, alam származékaí alaka = puella adulta (Jahrb. für wise. Kritik 1841. August). Ila az első Buddha neje, a nap s hold nemzetiségek törzs anyja In-

diában (Raak. 1. c. p. 112.), és már épen az indiai archipelagua főnyelvében, a malai nyelv dialectjeiben, velome, velön, óra, o 1 a = élni (Humboldt über die Kawi-Sprache p. 249.), s ha Raskra hallgatunk, az indus őshagyományok Ádámról, Nóéról, medo-persa közvetítések utján, Élam földről szállongtak át a kivándorlókkal Indiába, kik az első vallás nyelvéből még igen sok szót fenntartottak, a minthogy Gesenius, Bopp s mások a zsidó s Sanskrit gyökszók összehasonlításaiban némi szerencsével már utat törtek, melyen idővel pontos kritika által még sikeresebb fejleményre eljuthatni.

6) Adelung volt az első, ki a magyar élt s éltes szókat a német alt szóval összeköté, felhozva a finn-lapp formákból is némelyeket: alt — így ir — ursprünglich gelebt, Alte, Alter = die Lebenszeit, megemlíti, az old, eald, élt, aldi, ylde german formákat, a régi szászok közt ollen = die Alten (in voce Alt).

Leibnitz Glossari urnában u r e 11 i keróban = grave senium, el di = senecta.

Grimm el di, alti, yldo, elli, eiten (eite, eitest, eitet, eltende, éltano hajlító formákat (altima = éltes, vegetus (góthul), altjohna (= antíqui) formákat állít elő (I. 203. 394. 565. 619. 642. 657. II. 8. sWien. Jahrb. B. XXVI. p. 189.).

Ihre alths, alder, alles (senescere), sveogoth szókat mutatván fel, figyelmezhet Serviusra (ad Virgil Aeneid. 6. 9, 10. 875.), ki szerint a latin altus = antiquus, mint Horaz is használja a szót: „ab alto demissum genus Aaeneas (in voce Alder) Ossianban A a i 11 férfinev keltául = nobilis, excelsus, magnificus, Pott magyarázatja szerint (Ergänzungs-Blätter zur Hal. L. Z. 1840 Nro 42.). A piemonti német telepek nyelvében Leo sze-

rint eljo = die Heirath, keltául eol wyd család, aelwd = das Familienglied, aelau = das Familienvermögen (Jahrb. f. w. K. 1842 Nro 42), melynek a tatár il, ilat, ilyaths, elat (eel, ee 1 haut, illeyaut, angol írókban) szóformáakra emlékeztetnek vissza család földbirtok s népnév értelemben, honnan az átmeDt az arab nyelvbe is Morier és Ouseky szerint, melyben a turk i 1, i 1 i (= családtörzs), többese i 1 y a h vagy i 1 a h, s Grolius arab szótárában is ihl habilitas, possessio, i h 1 e t = populns (1. Meninszkit is 1. c.).

F e n e .

1) A fene németül Brand, Csapó szerint az állati fene kétféle, egyik hideg fene (csontban lévő fene); a másik meleg fene, ebben a tag érzékenysége még megvan, az elsőben nincs meg, más a rák-fene, melynek az ember képe van kitéve, ismét más a száraz és nedves fene, melyek növényi életet emésztik fel (Csapó József orvoskönyv 1. 339. Wildenows Kräuterkunde p. 468. Kassai szókönyve II. 182.). Fene egyszersmind melléknév is = ferus, teter; Molnár Albertben, mondjuk fene vad, fene rák, fene rüh, Dugonics szerint közmonda: „ragadós mint a tót fene.“

Legközelebb áll a magyar szóhoz a német F i n e, mely Ihre sveogoth szótára szerint = pustula faciei, celtece fan = macula corporis angelsaxsul wenn, unde wen by le (= beule) carbunculus, belgául Finne = lentigo, porcina, leprosus. Adelung szótárában die Finne veres apró szúrósz himlő az orczán, mely megkél és elszárad. Fönne osnabrügi nyelvjárában penészt jeleníti, sok tudós a finn nemzet nevet a régi góth fan német fenn szótörzsökhöz köté = mocsártó, mivel a finn s lapp föld rakva ily mocsáros tókkal, ök

maguk magukat is suoma vagy soma laisednek lakokat suhma vagy suomának nevezvén (= vizes, tavas föld lakói, mocsár föld), Stierhilm jött e magyarátra először, Bulgarin, Schafarik azt feljutíták, mond- ván, hogy Tacitus mint Germania procuratora német nevöket emlitheté csak (Fenni), nem tudván a bonnit, Lehrberg is ez értelmet pártolá, fenni, úgymond, melléknév = Morast bewohnend (p. 201. Schafarik 1. 89. 133. 152. Bulgarin 1. 92.).

Mások ellenben, mint Müller és Mono Írják, hogy Fenne közép évben annyit jelentett mint igéző, mert a finnusokról azt hitték, hogy rósz lelkekkel állnak szövetségen- és bűvölésekkel sok nyavalányát okozhatnak azoknak, kiknek ártani akarnak (Müller der ugr. Volkestamm 1. 488. Mone 1. 49.). Mi volt a Finna Land és meddig terjedt, azt Geier svéd történetíró után előadta Müller, a normann énekesek említik Finn nevű királyokat is, és mivel Finna magyar családok ma is számosak a székely és csángó magyarok közt, hihető Bél Mátyás és Rudbeck magyarázatja, kik a Finna föld nevét a magyar fény és fényességhöz köték, mivel bűvészletek is, melyről már Saxo Grammaticus emlékezik, az aurora borealis is, mely épen a Finna földön legszebben világít, összehangzásban áll. A magyar fén törzs = fény, mint a csín = csíny, kén = kény ősvilági vallásos s más nyelkekkel is közös szó lévén, világítás, bűvölés és tűz értelemben, a f e n e nyavalya szónak értelmezését is elősegíti, mely égetve emészti fel az állati s növényi életet, s hogy a finn bűvészet egyikre mint másikra kártékonyosan hatott ki közhiedelem szerint, az Mone előadásából kiviláglik, sőt még ma is, mint Müller írja, bár keresztenységre állottak, azzal fel nem hagytak.

2) A phoenix-madár Tacitus szerint *sacrum solis animal*, a nap oltárához viszi s annak áldozza fel szülője testét (annal. 1. v. c. 27.). Mind Egyiptomban, mind Chinában az ősrege szerint bizonyos időszakban meg-szokott jelenni. Tacitus és Matuanlin (joum. asiat. 1832. Nro 56.) többszöri feljelenéseit említik, melyek jóslásra és bűvészeire alkalmul szolgáltak, a bosphorus király és jós Phineus a fény istennek vagy napnak szolgált-jában állott 1286. Krisztus előtt, kiről a *classicusok* helyeit összeszedték Otrokócsi (II. 273) és Bechárt (geogr. s. p. 326. 391.). Mélában és Pliniusban *populi Fanesii* = *Fenni* s *Horn* mutogatásai szerint hunnusok és épen Matuanlin szerint K hun császár idejében jelént fel Chinában legelőbb a phoenix-madár.

3) Az északi nyelvekben *fon* == fény, a görög *phainomai* (= *splendeo*) német *fain*, *fein*, *fin*, *fine*, latin *vinulus*, *venustus*, középkori latin *fenus*, angelszász *vine*, kelta *gven*. Adelung szerint is mind csak egy szó (*in voce fain* és *fon*), a deluei Apollónak vagy napnak p h a n e u s neve is volt, a kabirok hét tábláin, melyeket Harmonia tart kézben, fölül *Phanes* neve volt *phonix* írással bevésve; a hét tábla a hét bolygó, tulajdonképen a bolygók útja, melyen jártokban hirdetik a fény isten örök végzésein, Barth és Creuczer magyarázatai szerint (W. J. B.LIX. p. 76.). A Voluspa czímü eddai legrégibb években *ifens aulom im Glanzaale* (Ergänz.-Blätter 1834 Nro 36), itt a *fen* vagy *fon* = fény, *aulom* = aula, a magyar ól, a kirgis a u 1 stb., időnk nincs e törzsről most többet ki-jegyezni. Leuke sziget neve épen Bosporusnál Pindarban, még *phaenna nasos* = fényes sziget, a görög *phaino*, *phaineso*, *phaneo* igék mind fényt jelen-tők, Phoenicia neve Phoenixtől eredt, ki Kanaán test-

vére volt, „et qui longa dedít terris cognomina Phoenix“ Silius Italiens szerint. Reland több helyét közli a régi 4 iréknak, melyekben a nemes éreztt hegyek és bányák is, phaun, phen (=fény) neveket viseltek (Palaestina p. 702.).

Az arab-turk fanuss, vulgariter fanos (Menninszki t. 3. p. 855.) és fener = laterna, phavus, fenerdzsi latemarias (p. 921), nem egyéb ismét, mint a tatár fener, orosz fonar = laterna (W. J. B. LVII. p. 57.), a magyar Fener helység s Fenyéri családnév ide tart, bukarnl is f a n u s = laterna, s a phoenix - madár neve chinául fűn. (As. Pol. p. 251.301.) Grimmben finan, fan, fénun = lucere, ardere wovon goth, fun a, altnordisch funi = ignis (I. 72.).

Humboldt Wilhelm szerint még Madagaskárban is fane Wärme, ma-fane = warm, malájul panus, bánnás, a világosságnak a világra átruházása ott is szokássos (über die Kawi-Sprache p. 78. 218.). Ihre szótárában fun, fon = ignis, latinul funale — fex, lucerna, „noctem flammis funalia vincunt“, Remusat szerint a Sanskrit nyelv chinai neve is fan, vagyis phoenix nyelv, a Sanskrit pa-vana tüztisztaságu: Bráhmát is a dunaiak Fánnak nevezik. (Rechercheg p. 373.) Az indus Phanesről, ki az orphikusoknál is szerepel, bőven írtak Creuczer (Symbolik 1. 504. III. 303.) és Ritter (die Vorhalle europ. Gescb. p. 171. 212.), s berekeszt-jtik észrevételeinket a skandináv Fanén szóval = Cacodaemon, in lingva latiali, írja továbbá Ihre, fanus, fa na, fanum, pro divino, suosque de astros, Panas, Faunos, Fon es appellabant,“ majd közli Martianus Capella eldöntő helyét, ipsamque terram, quae hominibus invia est referciunt longaevorum chori, qui habitant sylvas, nemora, lucos, lacos, fontes ac fluvios: appellan-

tur Pan ej, F a a n i, F o n e a, eatyri sylvani, Nimpae, Fatus, Fatuaeque, vei Fantiae, vei etiam Fame a quibus Fana dicta, quod soleant divinare“ (Gloss, in voce , Fanén).

Mind ezekből a magyar fényszónak ősvilági más nyelvekkel is közös eredete kiviláglik, a fene nyavalýák, a bűvészek, rósz lelkek vagy kakodaemonok műtételei, azok mint tűz felemésztik az életet, minél fogva a fény és fene kapcsolatos összefüggését kétsége sem lehet hozni.

Hála, Hála.

1) A kereszteny vallással terjedt el e zsidó-arab szó Európában, s mint Beregszászi már megjegyzé, azt a magyar csak három esetben ejtegeti, u. m. hála, hálát, hálákat, szerinte vagy az arab alah = coluit, adoravit névből, miből hol = laus dei, vagy a zsidó halai igéből származott = laudavit, venératus est (p. 28. Hager p. 77.). Mohammed all ah isten nevéből származtatja, s'idezi Kalmárt, ki így ir: „Majoribus nostris usu veniebat gratiás soli deo agendas peculiar! vocabulo h a l a h significare, hodiedum usu nostro ad unum deum pertinent formulae, hála légyen, adjunk hálát“ (Prodromus p. 42.). Legjobb a zsidó halai s arab hall igetörzs mellett megmaradni (1. Winer szótárát p. 256), honnan a halleluja v. alleluja-ének formulák is — dicsérjétek jót, vagy jehovát (1. jó szót), honnan mahalal vagy mahalel (1. Moses 5. 12.) = istennek hálalkodás, melyből személynév is lett, s a Bírák könyve 18. v. 24. va-jehalelu etc. így kell fordítani, és hálalkodtak istenjöknek, hogy Sámsont kezükbe adá.“ Az all ah istennév egy a zsidó eloha, syrus alohó szóval, melynek tiszta gyöke él (= vivit) szóban

fennmaradt (1. él szét), s ámbár Winer az a I^{ch} igéből — coluit adoravit származtatja is a nevet (p. 61.), az megfordítva is mehetett, hogy a névből származott az ige, különben is az isiami Allah név jelen formája Frfthn szerint két összetett szóból eredt, u. m. IIah = isten és a szokott al articulusból (Beiträge zur muhammadischen Münzkunde, Berlin 1818. p. 1.).

2) A hála szó szláv formái chvála, hvála, s tó-tul chvalu davati = háláadás (Sándor sokféle IX. 137.). Hogy a keresztény vallás vitte e szókat a szláv nyelvbe is, magok a szláv tudósok nem tagadják, így lett a görög Kurie eleisonból a szláv v k r i v o 1 s a is, mely már Ditmárban, tehát a XII. században előjő (1. Grimmet Götting. gelehrte Anzeigen 1832. August 139. Stück) Dankovszki görög eu chole szava nem ide tart, mert az az euchomai ige származéka (= preces fundo).

Mint elterjedve volt a zsidó halai, halelas hal-
lelujah hálálkodási formula (ez utóbbi formulát már Hyeronimus használja epistol 137 adMarcellum p. 150), kitetszik Deila Walle keleti utazásából (Genf 1674. in
föl. p. 150), hogy nemosak a szentföldön, hanem Afrikában is használtattak a h a 1 e 1 a, helel a szók alleluja helyett, örményül is alleluja = halleluja (Wahl. p. 83.). Az izlam hit terjedtével szinte ily általános lett a 1 a illah, illa = allah hálálkodási formula, Cotovie itinerariumából Írja ki Hottinger: „praecatione finita laudes cantica et bymnos suo more ac modulo e suggestu concinnunt, (a devischeh) postremo Canticum la illah, illa allah elata voce quot-quot adsunt personant“ (histor. oriental. Tiguri 1660, p. 501. 588.). A Sahara pusztai arabjai épen azt teszik (Herbelot t. 4. p. 312.). Morcukban Lipon angol utas hason formulákat hallott (Wien. Jahrb. LVIII. B. p. 44.), s a lili! hálálko-

dás formulája is csak a la ill ah elferdítése lesz, mivel fogadták sir Sidney Scmith angol karavánjait Jafától kezdve Jerusalemig a faluk asszonyai, kik angol zászlót előre víve, a szent koporsóhoz mentek, s a házak tetejéről li-li, li-li hangzott le; a győzelmes angol se-reget is így köszönték a Nílus mellett, mint Hammer ottani consulságában hallotta, ámbár ő azt hajlandó a phrygiai mysteriumok maradványának hinni, melyekben zsoltárokat énekeltek Strabó szerint (W. Jahrb. 1. B. p. 103. seq.), de a görög alalazein ige természetes hang utánozás csak az alala felkiáltásból (= clamor bellicus et militum), milyen a latin *u 1 u 1 a t i o* is, a német *lullen*, persa *alala*, zsidó *ala* stb., melyektől a historiári értelmű bár hason hangzatu szókat, milyenek a hála a *la-illah*, már csak rendezés végett is el kell kttlöni. — Hammer későbben a német *heil* (das) szót is az arab-zsidó halai vagy *hall* gyökhöz köté (W. J. B. XLVII. p. 28.), előttem hihetőbb, hogy az északi német ige *hoela* (—*laudare* Grimm 1. 301.) tart inkább *oda*, mely a magyar hála, szláv *eh* *vala* formákhoz is közel jár, s *Ihre glossarium* is azt a zsidó gyökhöz köté in *voce h o e 1 a d.* Az egyiptomi *β o h e i 1 rnewar* földi *soheili* Indiában radschputok közt szinte hálalkodási formulák eredetére nem akadtam eddig, Hammér James Todes munkája után említi azokat, s *Canopus* tisztelete maradványainak véli (W. Jahrb. B. LXV. p. 68.).

A német *heil* (honnán *heilen*), bizonyosan az angelsaxok *Heil* bálvány nevétől van, melyet imádtak a francia *acad.* szótára szerint (1. él szót).

Hód, Hold (luna).

1) Kun László Hód tónál verte meg a kunokat, mely nevét a hódtól vette, mint Thuróczi p. II. c. 78. írja: „ad lacum Hood qui in Transylvania ultra Claudiopolim in loco campestri situs, formam corniculatae lunae refert, hungarische hoodos tó dicitur“. Hódos v. hódas lónak nevezik ma is az oly lovat, melynek hopalokán fehér hód forma fót van. A király oklevelében (1277), melyet Bél Mátyás idéz (p. 404. t. II. Not. H.N.). Hód tó áll, hol Dienes Gurk fia vitézül viselvén magát, Radván helységgel adományoztatók meg: az 1288. oklevélben pro Thoma Magistro, ki szinte kitünteté magát s Moldvába is behatott, Hoodnak iratik (Fejér t. V. vol. III. p. 410), Hodos falu említették már 1217 in ritu expl. ver. mint Hodos nemzetseg is, Hoodos Tamás de Mihalydi 1550. szabolcsmegyei alispán volt a megyei levéltár szerint, honnan azt Sinai Miklós kiírta; Báñhodos van Zarándban is, hól mint Alsó-Fehérben is Hodosi családokat említnek az 1701. megyei összeírások, melyeket Benkő használt. — Holdvilág (szászul Halwagen) Segesvárszékben 1650 körül a Fiscus birtokaihoz számíttatott, s hajdan sok magyar lakta e széket, mint Benkő s Bethlen Farkas állítják. A lapp földön hald s kaid = hold (Révai Ant. h. p. 76), finnül kod és kuh (Fehér Incun. p. 33.), Kézabán (p. 74.), lacüs h o o l d, melynek különböző alakjai a dubniczai s más krónikákban, h o h o t, h o d o l t, h o h o l d u n i, h o d o l t h, mint Endlicher közli (W. J. B. XXXIII. A. Blatt), miből következtem, hogy Hűhót kún katona neve, kinek Árpád Tisza mellett adott földet, hódat vagy holdat jelentő névszó volt (Anonym, edit Endlicher c. 28.). A genus Hold is 1234. (Fehér t. III. vol. II. p. 408.),

végre is magyar hold (német hold, hűld = hold istenasszony neve), mint törzs szóra visszavonható. Wagner Thuróczi után írja, hogy István II. Béla fia hozta, elsőbe Hadolth nevű orlamundi grófot, a magyarok Hoholtnak hívták, vagy Hoholdnak, ki az alsó lindvai Bánffy fényes családot alkotá (Collect. Geneal. D. 1. fám. Bánffy), Benkő ellenben báró Mikola László által készült nemzetiségi leszármaztatása nyomában Haholdot 970. Geysa vezér alatt költözött be, ex domo Tarquinia, a mi bővebb bizonyítást vár Thuróczi ellenében. Hold puszta említetik már az 1192. oklevélben is Fehérnél, és Magister H a h o l d filius Comitis Hahold Dienes nádortól Kondekur fiaitól elköbözött zalamegyei birtokokat vásárlott 1273 (Vestig. Comit. t. 1. p. 147.), s különös, hogy a Hód vagy Hold tó, Kézában Hoold, más krónikákban H o h o t, H o d o 11, az orlamundi gróf Hadolth, Hohold, Hah old nevével egyezik, a mi a német hold, hűld szók ős jelentéseinek vizsgálatát szükségli, még csalt azt jegyezvén itt meg, hogy Hodos családot az 1395. oklevél is említi Wagnernél (1. c. Decas IV. p. 105.)

2) A német mythologia szerint Bertha és H o l d a istennők egy személy, Schrader így ír: „Berchtel, Perchtel, Perahte = die leuchtende, wie Frau Holda, von Huld, Hold: Glänzende Hehre, jene mehr in westlichen und mittleren, diese in südlichen Deutschland, die in den Sagen, Spuck und Gespenster-Geschichte eine so wichtige Rolle spielten, thun sich als Überbleibsel der alten Göttermutter kund (German. Mythologie Berlin 1843. p. 190.). A nép babonás hagyományaiban sokáig élt még, később is Frau Holda vagy Holle, Holl, Hülle, Hulda. — Nork mythol. szótára Bertháról írja, hogy az római Lucia vagy LuCina, szőke istenasszony, schwáb

földön Hildebertha is a neve, Hilde, Holde, Holle, die Mondgöttin und Getreide-Königinn; tehát a magyar hold, vagy dea Luna, majd Hol da szó alatt hja: „Frau Holda, die freundliche milde Göttin der heidnischen Deutschen, wie ihr Name Hold besagt. Sie war mit der Geburtsfördernden Diana Lucina ein Wesen, und nahm die Kinder in ihren Schutz.“ — Megemlíti itt a XIV. századbeli islandi mondát is, hogy Hulda nevli igéző asszony Odhinnak kedvese volt (Müller Sagenbiblioth. 1. 363—366.). Odhin Grimm német mythologiájában a legnagyobb égi isten, milyen volt a görög Zeus, a latin Jupiter, a nap az ő szeme, a görögök is a napot Zeus szemének tárták, a pársusok Ormuzd szemének, ha már Hulda v. Holda Odhin kedvese volt, úgy az a nap s hold összeházasítása csak, miért a hold nevei is Sok nyelvben nőneműek. A zend könyvekben a hold mindig nőnemű, mely a naptól kölcsönöz fényt, a Mithrában megtestesült Ormuzd azért férfinemű, milyen volt Osiris is Egyiptomban = napisten, Isis = hold nőnemű, regina Isis Apulejusban. Ez androgynisch eszmét, mely a phallus tiszteletére elfajult, Déli-Ázsiában mindenütt nyomozhatni, mint a terhesítés és szülés vallásos elvét, ellentétben az észak-ázsiaival, vagy scytha földi vallással, mely a természeti erőket tisztelte ugyan, de nembeli különbségeknek, összeházasításoknak helyt nem adott, miért is nemely északi nyelvekben, épen úgy mint a magyarban hiányzanak a név-elők, melyek a nem-különbséget megtudatják. Hogy Odhin egyszersmind hadisten is volt, mit sem változtat a dolgon, az csak a hatalom mythusos kiszélesítése, s itt is egyenvonalban áll vele Hilldur északi hadistenné, góthul Unholda a szelíd Holdnak vagy Huldának ellentéte, Hagen szerint egy régi kéziratban

Unhulthins (— diabolus Jabrb. für wies. Kritik. 1834. Nro 30. August), Hilt a=pugna, hild = pugna, heled = Held (Grimm 1. 124. 203), hödr, haud-ur, ho dr, a vad hatalom istene (Schrader p. 61). Hilde az északi poesis maradványaiban, p. o. Inorra Eddában varázsioné (Jahrb. für W. Kritik 1836. Nro 101.). Abbatisea Hilda 670 körül Angliában, kinek idejében irta Caedmon angel sax verseit (Allg. Lit. Zeit. 1836. Nro 102.), s már az ó testamentomi időben Hulda és Sabba varázslónék, jövendölő asszonyok (II. Regum XXII. 14. Pauaalias X. 12. §. Bohlen die Genesis p. 60.). Haldin hunnus vezérnek a neve, hihetőleg a leigázott és szövetségbe felvett egyik góth sereg vezére, mert Attila a góth nyelvet olasz földön terjeszté is, s neje Hilde-gunda neve is német eredetre mutat, Bél Mátyás frank királyi vérből származtatja (Adparat. ad hist. r. hung, in Callani Attila p. 136.). Grimm mythologiájában pedig szelíd Hold a ietennéről mondatik, hogy az mint Huldra is égben működők, Hold a kátjaiból merítik fel a világra jött csecsemőket, fehér színe van, tókban s folyókban fürdik, Huldra, hegyek s erdők istennéje, geniussok társaságában elragadatja az új szülötteket; de szürke s kék öltözete, öreg komor, majd fiatal vidám képe a fellegtelen égre utalnak, Holda is onnan ereszti le a hópilléket, melyek fekvő ágya felrázásakor abból kihullnak (Deutsche Mythol. 2-te Ausg. Göttingen 1944.).

3) Holde alaki változásai Adelungban, hold, hulths, hült, holdur, Soltan pótlékjaiban, Holdai von Huld, „Holdgöttin” Mylins szótárában Leibnitznál (Collect. Etym. P. II. p. 93.), houd, houde, holde régibb formák állanak, melyeket Grimm is idéz (Gramm. 1. 336, 393, 565), és már egy X. századbeli gyűjteményben, Uuldi — gratia (W. J. XXXVII. A. Bl. p. 3), te-

hát hód s hold formák a németben is egyiránt felró utathatók, a finn hullu, samojed hal la pedig (= toll, wüthend), csak a német Frau Hulla hadistenné neve, a finn népek Tacitus szerint a germánokkal gyakori érintkezésbe voltak, s mythologiájokban még fürkészni kellene, a legújabb könyv erre Leouzun által tavaly jött ki Párisban, de nem használhattam, mert azt könyvtáraink nem bírják. A hőd szót (jugerum) nem kell összetéveszteni a hold nevével, amass a német Heidefeld, az osnabrügi törvények Hode földje, hoed „mesure de capacité en Holland pour les Grains afrancz. acad. szótárában is (1. biester s Heide szók alatt Adelungot is halдан = legelni, ellentétben az állandó lakással).

4) A hold különös tiszteletet nyert az egyiptomi, arab és zsidó földön, a holdünnepek sehol rendezettebbek nem voltak, mint a Sabaeismust követőknél, kiknek mint láttuk, Hulda ép Schabba varázslónéik is voltak, ma is az arab templomokból nem tünt el a hold, pedig Mohammed, minden képet s bálványt kihányatott azokból, a törököknél szinte a félhold országos czímer, milyet hordtak már a patriarchalis időszakban az ismaöliták, mint Jesaias 3. 18. Jud. 8. 26. láthatni, sőt tevéik is azzal voltak felékesítve; a Gideon által megölellett ismaeliták ily holdacsákkal voltak ellátva, melyeknek neve zsidóul szahar, arabul jelent a szó holdat, hogy mind ez, mind a zsidó jarach (— hold), a magyar sárga szó, képes vagyok bebizonyítni, mert az igen elterjedtebb szó a földgömbön, de időrövidség miatt most nem tehetem. Arab hagyományok szerint már Houd volt az első arab patri archa, ki vallásukat s nyelvüket elrendezte, Kabar-Houd (szó szerint koporsója Houdnak), ma is tiszteletetik Hadramaut földön, hol egykor a menny nagy népe lakott (popul. Minnaei 1. mennyszót).

A styxról, pokolról Rhadamanthusról crétai Minosról görög hagyományok az arab földről szállottak át Graeciába, és nem megfordítva, mint azt Fresmel okszerűleg mutogatá, ki helybe tette megvizsgálódásait (Journ. as. 1840. Juillet 1. Herbelotot is in Cabarhoud). A Haddórám nép (Genes. 10/27.), egyik ágazatja a menny-nemzetnek itt lakott. Hogy már a Houd patriarchs neve vallásos jelentésű volt, mutatja a syrus és arab hada ige — duxit, direxit, honnan hadi dux, a nap és holfd ily vezetői voltak az időjárásnak, már Sanchthoniathonban a syrusok nap istene Hadad, mint azt Macrobius (1. 13.) magyarázza, jól írja Ritter: „der Name weiset auf die asiatische Heimath, denn der Name Hadad ist schon zu Dawids Zeiten in Ben. Hadad auf die Könige von Damaskus auf die Stämme der Edomiter, und andere als Götter söhne übergangen, und überhaupt, als der eines National- und Schutzgottes syrischer Stämme verbreitet“ (Erdkunde VII. B. 2-te Abth. p. 551.), Damaskusban nagy temploma is volt Hadadnak vagy a napnak.

Az arab földön ellenben a hold tisztelete kapott Ilábra, nevezetesen az arab hagyományok szerint Houd Ivót az első, ki arabul beszélt, az adamiták még syrusul beszéltek; a syronabáthok vagy napimádók nyelve leolt az első nyelv, melyen Ádám beszélt (1. Quatreméret Journ. as. 85. szám p. 241.). Meninszkiben Had nőmén nnius ex filiis Jacobi próféta, heda = sacrificium holo Aaustum, melylyel Hammer a latin hoedus szót egynek vette (W. J. B. XLVIII. p.40.). A Had un arab népfaj ma is virágzik, Burckhardt ott utazott keresztül, Sehabba királyné Had had leánya volt, ki Salamont meglátogatta, mint Herbelot írja, Hulda és Sehabba varázslónékról már feljebb volt szó, melyek a német

H o 1 d a megelőzői, e különös, hogy az angelsax nyelvben is, nemcsak a Hilda, Holda névformák már a VII. században fennforogtak, hanem a had széforma sem veszett ki, mert Ihre gloss, h a d = persona, qualitas, ordinis sacrificir, h a d o d, ordinatus sacerdos, h adung s= ordirratio, hadi an = consecrare (in voce Dias és had), Grimmben haid s, h eit, hád, hádes, bead, melyek még a női névragokban élnek, mint god-head (= Gottheit), A d a 1 h a i d Engil-heid (Gr. II. 497). Houd patriarcha nevét a j e h u d a vagy juda (= zsidó) névvel egynek nem tarthatom, mert ő a tiszta arabok törzse volt, nem az arabok közt felolvadt népfajoké.

5) Hammer összeállítása az arab heda s latin hodus szó erőltetettnek látszik ugyan első szemmel, de tndni kell, hogy az isteni nevek sokszor az állatokra is átruhaztattak. — Bochart figyelmeztetett már a latin agnus szóra, hogy az Festus szerint a görög agnos = castus, hostia púra (Hieron. I. p. 582 edit Clod.), hogy pedig ez utolsó, mint a származékja a g n i z o — purifico expio a Sanskrit agni, latin ignis stb. szóformákkal rokon, ma már közönségesen el van« fogadva (1. Jones W. J. B. H. p. 293.). A hód (= castor Bieber, vizi állat neve is ide sorozható, már maga a Castor név istennév, Olearius persiai utazásában hűd = pisces, signa coelestia, de hűd persául még patakot is jelent, hefthoud Herbelotban = hét patak, arabul haudh vizfolyóhely, ellenben a chyngalesek nyelvében h a u d h a = hód (luna), (fr. acad. szótár) Kassai ugyan a hód = (Földiben h o d a) állatnak nevét a hótt-ból magyarázz! = hóit, mert holt vízben laktak, de ez nem áll, mert a Volgában s a volgaföldi Bober folyóvízben is találtatnak, mely nevét épen rólok vette, ahodiko pedig, mely Vasban békásást jelent az erdélyi hódék, mily

nevű falut említ Benkő Tordában, mely 1608-ban Grör-gény várhoz tartozott, nevét hihetőleg a békásosos tavas helytől vette. A szárcsának is h o d a a neve Földiben, szinte a víztől az arabok általán fogva vízikutyának nevezik a hódat, s alkalmasint a persa hűd vagy houd s arab handha nyomában ismaelitáink terjeszték el a nevet, vagy a volga földről hoztak ki azt, hová az arabok már a VIII. században feltolakodtak, s hol északi Persiával is érintkezésben álltánk. Paris Pápaiban s Molnár Albertben hód a, hodai, hód á-k el ve = eras, holnap vagy hónap, hogy ez annyi mint hódnap magában értetik. H ó (mensis) és h ó d (Luna) szorosan összefüggő szók, némely nyelvben hó = hód, nap, fény, meleg, Pott a kurdok nyelvéről tett vizsgálataiban idézi a persa haw szót, hód és köd értelemben, Castellusra és Güldenstadtre hivatkozva, minek a kurd ha if, a if, hiw (hold) felel meg, hawin = nyár (Zeitschrift für die Kunde des Morgenl. III. B. 1. Heft p. 14, 29, 35), Robert „Collectanea Cimbrica“ című munkájában hu gyöke a hu an szónak, mely napot, világítót jelent (W. J. H» B. p. 35), ez a hu csak a chinai ho = tűz, honnan a Ho-schan = tűzhegy, a Visdelowragie vagy égő hegye (1. égszót).

Láttuk a j ó szóban, hogy az is istennév volt, és h o sanskrit nyelvben = jó, még csak azt jegyezzük meg, hogy a IV. században buddhai földre utazott chinai F a-Hian utazása leírásában az indusok vallását, írásaikat s földjüket hu néven nevezi, Tübet lakói is Hu emberek, kiknek földjén ment át a buddhismus Chinába, a h u nyelv azon részekben, épen úgy eredetinek tartatik, mint a syro-arab hagyományokban, a syrus és arab vagy houd nyelve, mongolul go a, gó = weiss, glänzend, blendend, a chinai h o, s magyar h ó (= nix), a

german mythologia szerint H o l d a ágyából hullanak hópillék a földre, valahányszor az felerázatik, a mongol gö, egyszersmind a fejedelmi nők tiszteleti czfme ma is (Gesch. der Ostmongolen von Ss. Soechen, Schmidt Petersb. 1829 p. 354.).

Klaprothban a tűz chinai neve: ho, cho, h o a, kurdul hawu, persául hawa = aer, et coelum, hiw = h ó d, Georgiában hawa = hód (A. P. p. 79, 117 és tab. 58.). Afranczia akadémia szótárában a persa hawa = aura, coelum, angolul heaven, német heven, Grimmben h a e v e n a. s. coeruleus hav gyökből (= limpidus 1. 219). Hindouklu turk szótárában hawa arab = szél, turkul levegő s szél, már Beregszászi a török hawa szót (= Zeit, Frist), a magyar hó, hónap, hawa szókkal ugyanazonitá (p. 116), a persa hor (= hold), nála nyomtatási hiba lesz hawa helyett (p. 99), lejebb hau és hor persa szókat adja nap értelemben (p. 112). Hammer szinte a Fundgruben des Orients című folyóiratban a persa have (= aer), s angol heave (coelum) szókat ugyanazonitá, a franz. acad. szótárában még have, havir = hevitni, égetni, úgy hogy a hó, hód, heo, hav magyar szóformák ős régiségéről, s összefüggésekkel kételkedni sem lehet.

6) A zsidó arab khalad ige = perennavit, duravit, honnan kheled = tempus, khulda = nőmén profetissae a 70 fordítók Oldá-ja, valamint a szinte közös khadash ige = novus füit, honnan khodesch novilunium, dies festus (Wiener p. 304, 326), a hold s h ó d egyszerű gyökformákat tüntetik fel, valamint a magyar halad, zsidó, chaldaeai halad és jalad = ivit, profectus est, honnan heled = haladás, a hold s nap járásaira vonatkozó igék voltak kezdetben, arabul hall, syrusul hal hal gyök kettőztetéssel, mint had-

had és hadad, mikről főlebb volt szó. Ez az arab hall, syrus hal hal (Wiener p. 252), a haladáson kívül luxit, splenduit értelemmel is bíró igeszők, a zsidó hálál igével egyezők, honnan helel Jesaiásban Lucifer, a görög helios = nap; miért Hammer is nem kételkedett így imi: „Helle arab. = splendere fecit luna, die H e l l i a (Frau Holda), der norddeutschen Mythologie, welche halb weiss, halb schwarz (der Voll- und Neu-Mond), die Todten um sich sammelte, wie der Mond der Übergang der Seelen bei Profeten grabe,“ ismét arab. Helle = novilunium, németül die Helle, chuld arab. gratia aeterea = német. Hnld (W. J. B. XLVIH. p. 28, 40, és XCV. p. 102), valamint a halad, a h o l d, úgy a hódoláé a hód formából merült fel, hódolás tulajdonkép, isteni tisztelete a holdnak, kihatólag hódítás, a holdol, holdit formák a német hold, s huldigen mintájára öntvék.

7) Az arab hall, syrus halhal, zsidó hálál igékkel egyezik a gallusok Haul (= nap) isten neve is; Tacitus a naharváloknak Alcis istenét említi, mely csak a kelte H a u l-c e i s = solempetentes von H a η 1 = sol, und c e i s i o = quaerere, a kelte E1 c y s (többszenben Elceis) is idetart = anser sylvestris, a naharválok erdőben tisztelték az Alcist (antiquae religionis locus Tacitusban), tehát itt is isten neve után lett az elnevezés, mint a finn mythologiában is Turilanien és Turilas nevekkel hasonkép áll a dolog (1. Allg. Lit. Zeit. Oct. 1838 Nro 188.).

Meninszkiben hall gyökből hiläl = luna nova et per menses pacisci, hillet = initium mensis (t. IV. p. 1115), a Herodot Alitta bálvány neve, melyet maga Herodot feljövő holdnak magyaráz (1. Kopp. Bilder und Schriften der Vorzeit, Mannheim 1819 és él szót). A

kelta nyelv dialectekben *ssaul*, *heaul*, *hail*, *sioul*, *haul*, az orosz összehasonlító nagy szótár szerint napot jelentettek (Arndt p. 359), a latin *sol*, görög *Helios*, új görög *i 1 i o s* ugyanazt jelentik, s ha bár ezek szorosan a magyar *é 1* gyökhöz tárnak is, annyi bizonyos, hogy egyik mint másik szó csoportozatinal az alap-
eszme a világosság s életerő volt (melegség, tűz).

I m á d .

1) Legrégebb nyoma van a halotti beszédben „wi-magyuk urome isten kegilmet“, a witt elől a szóban szükségtelen adspiratio, vagy tán a régi leíró hibája, mert lejebb a szövegben már *uemadsaguc* áll, a nélkül: szent Margit életében is (1276), *imadsagy* t olvashatni, a későbbi magyar iratokban s könyvekben sincs nyoma a w betűnek, s a mi különös (Magyar nyelv emlékek I. 18), az imádásnak több mellék értelmei voltak, mert az 1689. okiratban „Szundi Balázs megimádtatja Curiájával atyjafait,“ annyit jelent, mint meginteti, megkínálta tj a s a kiadói jegyzetben áll, hogy ma is mondják megimádta pénzzel. Kassait (III. 27), a w betű félrevezető, s vi gyököt vett fel, az igazi gyök, úgymond, n, honnan *rimád* (= vimad betű cserével), *rimán*, *rimánkodik*, korholja Gyarmathit, hogy a turkiman (= pap) szóból eredteti az imád igét, mert mikor a sirbeszéd tartatott, közöttünk, mint írja, nem fretengették az i m á n o k. Az igaz, hogy akkor még a török Ázsiában lakott, de voltak ismaelitáink, kik islám vallást követték, kijárták a szent földre arab iskolákat látogatni, kik sok keleti szót átültettek hozzánk, s a magyar nyelvet, s topographiát azokkal felgazdagították. A rítus *explorandae veritatis* czímű kézirat ellenmondhatatlan bizonyítványokat nyújt erre, s

bár valaki azt egyszer tudós magyarázatokkal ellátná; mert hogy az ismaeliták is magyar fajú nép volt, az többé kétséget sem szenved. Gyarmatin igaz megtévedt az imán szóban, mert az nem jelent papot, hanem az imam jelent arabul imádkoztató papot, mely kötelességet egy időben magok a kalifák végeztek, mint Gerbelotban megláthatni, az arab imán annyi mint hinni, de Európában tudatlanságból, gyakran felcserélhetett, a két szó egymással (1. Hammert Wien. Jahrb. B. LXX. p. 5.).

Krésznerics származtatása is (im-a — ecce deus) alaptalan vélemény, mint a Dankovszkié is, mely a cseh s lengyel m o d l-e n i igéből átvettnek állítja, az imád igeszót. ősvilági vallásszó az is, mint az i s t e n, j ó s más szavaink, csak nyomozni kell, hogy a kútföre egyszer rá is akadjunk.

2) Legtermézetesebb az imád igeszót, im, ima, törzsből származtatni, mely istent, föleket, majd isten képét, bálványt jelentett, s mint a bálványból (1. bálványszót), lettek bálványoz, bálványozás, úgy az imából könnyen eredhettek, imád, imádás imádság stb.

A pogány finn fajú népek között, még ma is vannak ima vagy j n m a főistenek bálványkópei, melyeknek áldoznak, a névleírás különböző az írókban, mert az a helytávolságok, keleti és nyugati finn dialectek szerint módosítottak, de közértelemben szerint, csak ugyanazon egy fő lényt jelentnek.

Georgi (Russland Leipzig 1783. 1. B. p. 20, 32, 42, 52 etc.), jumar, jumala finn főistenről tesz említést, mely thor (vagy teremtő) istennel-egy; a csermiszi népnél ez isten neve juma, votjákoknál vagy vitkaiaknál inma, ilmar, inmár, tehát j=s i.

Müllerben (Der ugrische Volksstamm II. B.) jum a r, j u m a (= ima) j u m a 1 a változó alakzatjai ugyanazon egy szónak, honnan a papok neve jommas (= imás), Schefferben (Lappland Frankf. 1675) jumula, jumal, immel, ibmél, jubmel nevek állanak, s az immel így ejtegettetik, immel = isten, immole = istené, immelek = istenek, a lapp ősi hagyomány jumi törzséből származtatja a népet, ki patriarcha volt. Amdt szótárában, jnmas, jamas, vogul szóformák jó értelemben, jumala, jummal, jubmel, ibmel, jumu isten nevek s jumönu istenasszony említettnek. Klaproth jamash, jonish, jumal, Mohne (Geschichte des Heidenthums Leipzig 1822. I.B.) Tiermes vagy a Teremtő fabálványát lapp földön jubmelnek írják, s az áldozati szent helyekről kivált Mohne bőven ir. Sándor István már a finn juma, s magyar ima gyökszót egynek vette, s a betücsérét ihász, juhász, ihar, juhar példákban igazolá. (Sokféle VL D. lap 85—87).

8) Különös, hogy a himalaya hegylánczolatok közepein nepali földön, jumi la földre s hasonnevű népre találunk, mely a finn jumu la, jumal isten neveket, oly híven tükrözi vissza, g a jumi ős patriarcha lapp nevére visszaemlékezhet. Ttbet innen, mint Ritter írja, 15 napi járó föld, van itt yumila város is, vannak gáncs és ganca nevű bálványok, s a finn daemonologiában, mint tudva van, a g an es főszerepet játszik (1. gonosz és gáncs szókat).

Megkapjuk itt a Tar völgyet (tar = vadon), az Ural nevet (hegybarlangok), Daba, Tingri (tenger), Kuti helyeket, Tista (tiszta) nevű folyóvizet, Tarku, s Bákia és Kéri helységeket, a gurush papokat, kik kuruzsolnak, honnan a ghorkas népnév, mely a

magar nevű népfajjal egy tőkéből eredt, melyeknek nyelve még nincs megvizsgálva. csak annyi bizonyos, hogy az merőben elütt a sanskritból eredt indiai nyelvectől. E magar népről írja Ritter, hogy Népal magos hegyei között laknak, daemonokat imádnak, hústevők, erős faj, lelkes nép, hogy Hamilton helyben összegyűjtött szótárat jó volna már egyszer vizsgálat alá is venni, hogy nyelvükön eligazodjunk. Megemlíti a magar nép Khankha és Minkha törzseit, melyek nem hindu fajok, tatáros arcuk vonalait az eredeti begy lakosoknak, melyek között azonban az ovális képek sem ritkák (Erdkunde III. B. p. 19, 121.). Mind ezt figyelmeztetés végett feljegyezni szükségesnek tartottam, idővel egy más búvár többet is kifejthet azoknak alapján, s még csak azt jegyzem meg, hogy ha a Jumula föld neve nem egy a Himalaya szóval (= hó-tanya), mert épen y u m i 1 a város határos itt a h u m 1 a nevű hóvonallal, úgy az finn-tatár szó lehet, mongolul is ami, amin, mint Arndt szótárában láthatni, lelket, szellemet jelent, a mongol nyelvben oly jártas Schmidt pedig (Forschungen in Gebiete der älteren religiösen Bildungsgeschichte der Völker Mittel-Asiens, Petersburg 1824 p. 195.). Amida vagy Amita mongol neveit hozza fel Buddhának, mely hogy a mongol földön bálványoztatik, tudva van, a mi közel jár a magyar ima és imád szóhoz, mert hogy Buddha tisztelete magában Chinában is Krisztus után számlálva a két első században lábra kapott, hogy az hunnusok, s más turk-tatár népek is Buddha bálványképei előtt hajlongattak, nem nehéz kimutatni. Igaz, hogy Buddha Amida neve nem mongol, hanem indus szó Schmidt szerint, s az mongol fordításokban fényt sugárzó véghetetlennek értelmeatik, de magából a névből, mely Amid, Imid, Imád,

Emad, Omid, Umad alakokra könnyen átváltozhatott (mire gyakoriak a példák keleti nyelvekben, például Emesa s Amád város nevekben), a tisztelet-adást, tehát imádást fogalmazó igesző is származhatott, mit a bálványszó is igazol, mely magában szinte az isten képét, szobrát jelenti, de származékaiban már a tisztelet-tételt fejezi ki. Azonban az Amida névszót sem lehet tiszta gyöknek venni, hanem a képzeleti im, am, on, um gyökformákra kell visszamenni, melyek közül csak az o m forma maradt fenn s használtatik épen a buddhái vallásban az ismeretes Om, Ma, Ni, Pad, Ma, Hum könyörgési formulában, mely még Schmidt szerint sehol tisztán nincs megmagyarázva, a többi egyszerű gyökformákhoz már korán ragasztékok járultak s meg-hosszított formákban tűnnek fel különböző nyelvekben, mint például az arab imam = pap, imámét pap tiszttét végezni, umanet — vallás, hit, iman = hitt, mely mint Ewald tanítja (gramm. arab. 1. 99), gyakran adspiráltatik is, s lesz h aim an, syrusul kaimén, ad formám imádjuk és vimádjuk = credidit et duxit Amen. — A török imam pap, imamiik = paptiszt-jét végezni arabból átvett szó, hogy a törökök islam hitre térték (1. Meninszkit I. 294.). A Sanskrit o m gyök, írja Stuhr, világ lelkét, mindennek teremtőjét jelenti, ez keleti vallásos szent hangzat (Die Religionssysteme der heidnischen Völker des Orients, Berlin 1836. p. 71.).

Hammer azt az egyiptomi Amen, Ammon lyturgiai szókkal hozá kapcsolatba, annyi bizonyos, hogy Thebaiban a felszentelt papok, már az ősvilágban, imái köznevet viseltek, mint Rosellini s Gesenius magyarázatjaiból az ottani földalatti papi sírboltokban láthatni, melyek hat olasz mérföldre is elnyúlnak (l. Allg. Liter. Zeit. 1841. junius 109. szám), megvan a szó a

buddhai Cosmogoniában is, hol a pokol kapui előtt ülő imamem az arab-turk imámoknak, vagyis az imádságot vezetőknek felelnek meg (1. az Asiatick Researches kivonatját Hammertől közölve Wien. Jahrb. B. I. p. 322:). Buddha Amida nevével talál a japáni Amida s bálványkép is — idolé des Japonais — mint a franczia akadémia ezótára magyarázza, Amitié, ugyanitt allegoriái istenség, görög és római földön, melynek szobrokat s templomokat emeltek, Buddha neve Amitának is íratott, mint fölebb láttuk. Amo-boudu = prétre africain, melyben a Buddha név rejlik, Amolo-co = prétre du Congo, ki á megigézteknek visszaadhatja az egészséget. Hogy mindezek a magyar ima, finn juma, immel stb. szóformákkal összefüggnek, alig kételkedhetni többé. Mongol kéziratokban Buddha neve Schmidt szerint Amida bha és Abhidabha formákban íratik.

4) Ha mind ez a nyelvvizsgáját még ki nem elégítné, úgy a Sanskrit mad gyökhöz lehetne folyamodni, mely Bopp szerint = dicsérfni, tisztelni, melylyel szerrinte is rokon az arab hamd gyökige, melyet különbözőleg vocalisálhatni, honnan hamad = dicsérte, imádta. (W. Jahrb. B. XLII. p. 252). Burckhard keleti utazó is az am üde arab szót így értelmezi = dicséret, magasztalás, kivált hadénekekben (W. J. B. LV. p. 38.).

Meninszkiben y m a d arabal = laudatum esse aliquid, oehmed = nőmén viri, 2-o laudabilior, és már ekkor Dankovszkinak annyiban igaza volna, hogy az cseh, lengyel modleni is e körbetart. Az Arab a műd szó, mely omad, emad, imád, urnád, ümiid alakokban is íratik, nevezetesen Frähnben imad-eddaule = ország támasza, jelent oszlopot, támaszt, kőszobrot, a felírásos s hieroglyph figurákkal ellátott bisutuni

persa kőszobrok neve volt hajdan Be-si-amud (1. Porter utazását Chosreu Pérwis képes palotájáról Wien. Jahrb. B. LXII. p. 23), mi felvilágosításul szolgál állításomra, hogy bálvány képszobrok imád nevéből a tisztelettel jelentő származékok könnyen kifolyhattak. Több ily A m a d, Imád helyiségek 8 családtörzsök neveiről az Amadé szó alatt bővebben lehet értekezni, melyet eddig irgalmatlan hibával a latin homo-dei után értelmeztek, csak azt jegyzem végül meg, hogy az arab ymad igeszó (= elevare quid palo, aliove fulcimento Meninszki 1. 211), egy a zsidó am ad igével, honnan a zsidó amud = columna, item montes altissimi, quasi columnae coeli, a persa a mágán igével = parare, paratum esse, honnan amade paratus, instructus, maturus, de mind e három nyelvben imádási értelme nincs a fennforgó szóknak, kivéve az arabol, hol, mint láttuk, fölebb a dicséret és tiszteletadási fogalmak nem hiányoznak.

I s t e n .

1) A legrégebbi magyar halottas beszédben előfordul: „wimagyuk urome isten kegilmet“ Hunyadi János magyar esküjében is mondatik 1446: „isten téged úgy segöljen.“

A tudósok nagyobb része abban állapodott meg, hogy eleink azt a persáktól kölcsönözték, mint az ármány szót is, és ez leghihetőbb, mind azért, hogy gyakori érintkezésbe voltak a persákkal, mind pedig azért, hogy Zerduscht tanjaiból Ázsia, mint Európa különböző népei egyet s mászt elfogadtak (1. Traite Historique de la Religion des Perses, par Foucher a francia akadémia Memoirjaiban t. XXVH. és Tychsent „De Religionum Zoroastricarum apud exteras gentes vestigiis a göt-

tingai akadémia évkönyveiben volnm. XII. Gottingae 1796.).

A nyelvtudomány is e mellett szél, mely Révai s Kassai erőltetett magyarázatjainak (Antiquii. Liter. Hungar. p. 122. szókönyv. III. Csomó 1. 4.9) semmi okerőt nem tulajdoníthat, raikép félreveti a dalmat istin (=verax), lengyel istny, istotny (essentialia) szókat is, melyek a görög, latin est, szláv jest, német ist szók folyadékai, melyeket Gyarmatki szinte ok nélkül Sorozott egybe az isten szóval.

2) Ibn Stahna keleti író után közli Hyde Tamás „Persarum religio est pervetusta, isti statuunt aliquem deum aeternum, quem vocant Y e s d a n, eo designantes *Tov Θίον*“, Scharistani szinte ezt mondja (1. Bayle Dictionnaire histor. et critique Zoroastres szó alatt t. IV.) és ez a Vesdan egész alkotjában a magyar isten szó, mint Beregszásziból láthatni, ki jezdan, izdan, jizden, izden persa szóformákat közölt isten jelentéssel, azt is hozzávéve, hogy más nyelvekben e szót fel nem találta (1. über die Aehnlichkeit der morgenländ. Sprachen etc. p. 13, 109, 162), Meninszki arab-persanagy szótárában, j e z d a n = deus, quem etiam i z i d nominant, jezd- p e r e s t = dei cola, j e z d a n i divinus (isteni t. IV. p. 1172). Herbelot (Bibliotheque Orientale in voce Jezdan) azt jegyzi meg, hogy a régi persa és pehlvi nyelvben jezd, jezid épen az, a mi az új persa jezdan, de a persák ma inkább a khoda szóval élnek, mely Hammer szerint a német Gott, azonban a persa nyelvben ötven neve van az istenek, melyeket Hammer a bécsi literatúrai évkönyvekben elősorolt (LIII. Band. Anz. Blatt p. 84), s azok között a jezdan, jezd, khoda vagy choda is feltalálhatók.

3) Hager azt hiszi, hogy a kaspi tenger keleti ré-

szére felhatott manichaeusoktól, vagyis a persa Manes követőitől tanulták el a magyarok is az isten szót, kik syrus és persa nyelven beszéltek, ma is a syrus nyelv azon részen a tudósok nyelve, a magyar tanító szó is ily kölcsönözet a syrus nyelvből (Neue Beweise der Verwandschaft der Hungeren, mit den Lappländern, Wien 1793. p. 76.). Ez azonban nem áll (I. tanít szót), mikép erőltetett azon állítása is Hagernek, hogy a persa j e z d a n, az egyptomi I s i sből képeztetett.

Inkább hihetünk Neumannnak, ki jelenben a keleti nyelvek egyik főbúvárja, ki a korasáni Y e z d nagy kereskedő városról írja, hol tűzimádók vagy gueberek is lakinak, hol Marco Polo is keresztül utazott, hogy a név szó világosságot jelent, Yezdan Ormuzdnak a világosság- urának a neve, s Ben Schunah szerint is a régi mágusok a főistent yezd-nek nevezték, mint Klenker toldalékjából a Zendavesztához kitetszik. (Asiatische Studien. Leipzig J837 p. 138, vesd össze Marco Polo utazását Bürck által legújabban Neumann jegyzeteivel kiadva Lipcse 1845. p. 91).

4) A világosság és sötétség két ellentétű elemek kifejlése, — Ormuzdnak Ahrimánnal küzdése igen természetesen kimagyarázható Persia éghajlatjából, melynek azúr tisztaságú egét, szépen fénylő csillagait ködös és essős napok nem borítják el; Irán lakóiban mikép keletkezett e dualismusi hit, értelmesen meg van fejtve a berlini kritikai folyóirat 1845. novemberi füzetében 81. szám alatt, hol Eckerman „Lehrbuch der Religionsgeschichte“ című könyve szakértőleg bíráltatott meg, hová a többet tudni vágyót utasítjuk, mi itt elégeljük az ott Minucius Felixból felhozott helyre figyelmeztetni az olvasót, mely szerint Hostan-es a mágusok tudománya alakítójának íratik, a mi ismét csak a j e z d a n

vagy istennév, kiről szinte írja Plinius is h. n. 1. XXX. c. 1. „Hic maxime Hostanes ad rabiem non aviditatem modo scientiae eius Graecorum popnlos egit.“ Ez a hostanes vagy mint Hammer írja ostanes, a tűz törvényadója, Zerduscht volt, a mythusos időszakból való, mert a históriai Zerduscht — a reformátor — Darius Guschtasp idejében élt, mint Eckermann bírálója is e tényt kiemeli. (Wiener Jahrb. B. X. p. 217.)

5) Valamint Isten segíts, Isten fogad nevű magyar faluk vannak Bukovinában, szinte úgy Ázsiában is több helység az isten névtől kapott nevet. Ouseley 1818. volt a már említett Jezd városban, melynek egyik részében mintegy 4000 gueber lakik, a régi tűztemplom romjai ma is láthatók; a vidéken még nyolcz-ezer guebert számíthatni, kik jámborok s régi pehlvi irományok birtokában vannak (1. Ritters Erdkunde VI. B. 1. Th. p. 266.). Fare tartományban is van Jezdk o s t nevű falu, melyben Ritter szerint törökök laknak (1. c. p. 401.). Ghilán tartományban Ized-deh vagy Jezd falu Amol városhoz közel, a dicső kert földön, melyet Ritter Persia Lombardiának nevez, hol szinte a tűztemplomok romjai láthatók (1. c. p. 451—456, 544.). A kurd földön is Jezd vagy Jezdan város van, melyet Theophanes J e s d e mnek ir. (Wien. Jahrb. B. CVT. p. 75), s a khorazani yezd városnevét Ptolomaeus elgörögösítve — isatiahæ-nak írta, hol yezdan vagy isteni tűztisztelet tartatott az időben. (Ritter VI. B. 1. Abth. p. 106.)

Tudni kell azt is, hogy a gueberek, nagy üldözésekkel állottak ki, miután az arab mohamedanusok Persiára ütöttek, s a VII-ik században szerteszét elvándoroltak, miután magyar, kozár, turk és mongol népekkel érintkezésbe jöttek.

Hagemeister írja, hogy a turkestani hegyek közt Belourtag és Badakschan földön nyugvó helyt nyertek az üldözött pársusok, kik ma is ott Galdchis név alatt ismeretesek = tűztisztelők (1. gyűlszót s L Baer és Helmersen gyűjteményét, Beiträge zur Kenntniss des rassischen Reichs, Petersb. 1839. IH. B. p. 89.).

Legtöbb Khorazanból Pendschábba, vagy az öt vizfolyam földjére költöztek, kiknél Cherefeddin szerint Ormuzd neve Yez dán világosság (Ritter B. HL p. 577.).

Buraes keleti Kabul földön nem messzi Balkh várostól, hol egykor Zoroaster tanított, Yezdan Baksh tatár fönök birtokain is keresztül utazott néhány évvel ezelőtt, a hegyek egy részét Tatar hazara nép lakja, hihetőleg azon ezer tatár család ivadéka, melyet elmaradt a turk-mongol seregből, melyet Manghu khán Holaku segítségére Persiába küldött. (Ritter V. p. 254).

A név maga mutatja a parsismusnak is ide kihatását, mint kihatott az a kurd földre is, hol Jezidek laknak, kiknek vallásáról alább leend szó, s kik között egyik tribus neve ma is Yezdan Baschis (Ritter YL B. 2-te Abth. 414), mely név csak egy a fölebbi tatár fönök nevével, s Ritter is Theodatus szóval értelmezi, hanem ha nyomtatási hiba lesz, mert az andi sultán persa nagy szótárában is Jezdan Bakaeh olvasható, hason jelentéssel, mely melléknevet viselt az eretnek hitterjesztő M a s d e k Nuschirvan persa király idejében (Wien. Jahrb. B. XXIX. p. 117.). A parsismus egykori nagy befolyását Ázsiára Neumann is tanítja, a turkojgur írásmódot (Hu = írás, chinai írókban) is a mágusoknak tulajdonítván el, melyet nestorianusok terjesztettek el az V-ik században a turk fajú népek között (Asiat. Studien p. 118, 131, 138), mikor már Priscus

tanúsága szerint Attila hnnusai is tudták az írásmesterséget.

A persa vallás koronkénti phrasisait más tudósok elég bőven kifejték, a persa birodalom széles kiterjedtsége Cyrus és a Dariusok idejében szinte tudva van, a sassanidák időszaka (223—632) előttem legjelentősebb annyiban, hogy a parsismus ekkor ismét nagyobb virágzásra jött mint valaha, mikor a persa királyok Oxustól s Industól kezdve, Tigris Euphrates s Araxes folyóvízeig parancsoltak, a kaspi tenger és a Kaukasus közt lakó népek délré persa hatalom alatt állottak Prokop tanúbizonysága szerint, Aderbeidschan, Mazenderan, Taprestan, Ghilán északibb tartományok tűztemplomokkal bővölködtek, melyekről Ritter nagy munkájában többet olvashatni. A hunnus s turk népfajok vándorlásai ez időszakra esnek a kaukas feletti földekre, s onnan a Tanaiéhoz, kik a görög s persa udvarokkal kények szerint szövetkeztek, vagy pedig egyik udvar ellen a másikat segítették, mire elég legyen Prokopra hivatkozni, ki a sabirokról írja: „gens hunnica, habitant circa Caucaso monies, multitudine admodum copiosi — quorum principes alii Romanorum imperatori, — alii Persarum regi, inde ab antiquo aevo sunt noti et familiäres“ (1. több írók helyeit egybegyűjtve Dankovszkinál Hungáriáé Gentis avitum Cognomen etc. Posonii 1825. §. 8. 10.). Priscus is írja, hogy a persa királyok követeik küldöttek ifjabb Theodosiushoz a magus vallást követő népek ügyében, hogy a görög birodalomban ne háborgattassanak s kereszteny vallásra őket ne kényszerítsék (Attila ex Prisco Rhaetore Posonii 1745. p. 18.). Igen természetes volt hát ily szoros érintkezésekknél fogva, hogy a különben is schamamsmusnak hódoló Ázsiából kiköltözöködött népek a parsismus némely dog-

máit, szertartásait elfogadták, s azokat a maguk módjuk szerint átalakítók, a persa neveket megtartók, milyenek isten, ármány, kor (= nap), ördög stb., melyekről külön szó leend, ha még régibb időkre nem akarunk visszamenni, mikor Iran népei Turan vagy Surány föld lakóival, az úgynevezett ázsiai scythákkal folytonos háborúkat folytattak, kiknek egy része keleti Iránba megfeszkelte magát, s kiknek bálvány imádásai ellen Bakthriában soká kellett Zoroastemek, a reformátornak küzdenie.

6) A kurd Jezidekről úja Bitter, hogy titkos vallásuk, külsőleg ha szorul a kapcza, zsidó, mohamed s Krisztus vallását követőknek adják ki magukat, közösségesen ördög-tiszteleknek tartatnak, s Eurdek egyik falujok neve; az ördög nevét azonban soha nem emlízik, titkon a napot is imádják, pedig Tscherag sonde-T a n s is a nevek = Licht auslöscher (1. csillagszót), a sátánt Malek Tavos név alatt tisztelek, mint az isten egyik hatalmas szolgáját, ez a T a o o s vagy Taous a tűzok madárképe gyertyatartóra állítva, melyet Forbes pávának magyarázott (1. tűzok szót, 1. Kittért YL B. II. Abth. p. 696 és 748, és feketére festett templomjaikról s gulya-alakú sírdombjaikról, Wien. Jahrb. B. CVI. p. 75 és 79.).

7) A görög Vesta név nem egy a persa J ez dán szóval, mint Cornides véli, Jacquet azt Sanskrit nyelvből magyarázza, mások a persa avesta, Golius a persa a t e s c h szókhöz kötik, némelyek abeschet (= auctor ignis)ból vonják le, e felett még nincs közmegállapodás, azért itt a bővebb kiterjeszkedés szükségtelen, annak idejében s helyén ezt tovább meg lehet vitatni.

J ó.

1) Ősvilági vallásos szó, mely legépebb formában fennmaradt a magyar nyelvben, s a mennyire a történetekben nyomozni lehet, kezdetben bizonyosan istent, királyt, mint isten képét, helytartóját jelentette Ázsiában; még ma is élünk a jó isten kitételel, és közmondás: „szegény ember szándékát jó isten vezérli.“ Hasonlólag mondjuk jókor tempestive, j o k o r a procerus', jokori = praecox, melyekben a kor szinte ősvilági sző, a mi kezdetben szinte istent, napot, majd a nap időszakait jelenté. Nép- és családnevekben is megöröklött a szó, s hogy az istenek nevei után nép- és családtörzsökök is nyertek nevet, a görög mythologiából felmutatható, zsidónevekkel is bebizonyítható (1. lejebb a 4. számot).

A kolosmegyei 1702. készült regestrumban a Jó család régi magyar törzsnek mondatik Benkónél (Transylv. Specialis), s Závodszki György történeti naplójában (1586—1624), 1603 Jó János magyar király helytartónak iratik, kit Pozsonyban fogásba tettek. (1. Adparatus ad histor. r. Hungar. Math. Bel. Posonii 1735. in föl.)

2) Megvan a finn s turk-tatár nyelvekben is ez a szó, a zend, zsidó, ó-persa, chinai s sanskrit nyelvekben egyaránt jósági s isteni értelemben nyomozható. Klaproth Ázsia Polyglottájában a finn formák j o w ö, g ü w ä, he a, hö wa (= jó, gut), chinai nyelvben hao, chao, a mit Endlicher legújabb chiqai grammatikája is bizonyít. Meninszkiben törökül ej u = bonus, egregius, j ulik vagy ej ülik = bonitas (t. 1. 426, 427,1. Jenischt is in praefatione p. 76, ki azt egyenesen magyar rokonszónak mondja). Beregszásziban japánul j o k a = jó,

jócska (p. 134). Castren szerint az ostják sawa s a finn hy wä (= jó) csak egy szó, Herbelotban a kikhin vagy kék tatár hordában (1. k é k szót), h o = jó (t. VL p. 264). Konfuts Chi-king című könyve (Liber Carmi-num ex Latina P. Lacharme interpretatione edidit Julius Mohi Stuttgartii 1830), egyik részének neve siavya kevésbé jó, a másiknak T a-y a = nagyon jó, mivel ez utolsó a birodalom császárjaival foglalatoskodik, és már itt tudni kell, hogy Y a o legrégebb bőucs királya volt Chinának 2357 Krisztus előtt, ki mind politikai, mind erkölcsi vallásos rendeletéi által az ország hatalmának alapját veté meg, a bárdolatlan népeket megszelidíté, kiről úja Neumann: „la sagesse de Yao, a survey a vingt six dynasties tant indigenes qu' étrangères, qui dans une période de quatre milleans ont régné soit sur la Chine entière, et une partie des pays limitrophes, soit seulement sur le gouvernements de l'empire actuel“ (Nouveau Journal asiat. Nro 79. p. 50—53.).

Ez az Yao Matuanlin szövegeiben Ju-nak iratik Biot, Yu-nak Panthier előadása szerint (n. journ. asiat. 1836. p. 291 és 376), a magyar jó palóczos kiejtése pedig jaó (Pázmány 1. 101.). Bazin francia akadémikus írja a chinai chosmographiáról való értekezésében, hogy a nagy Yu alatt boldog volt China (n. journ. asiat. 1839. Nro 47. p. 368), mikkel szépen megegyeznek a boldog Béresek ról való régi hagyományok Strabóban, és az indus muha baráthai című eposban, melyekre idéz Lassen (Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes II. B. Götting. 1838. p. 62. seq. vesd össze Gütlafot is, Geschichte des chines. Reichs, Leipzig 1836. p. 54, hol írja, hogy a tökéletes erény s jóság Konfuts által Yau képében állittatik elő).

3) Ritterben feltaláljuk a nagy és kis yao népfa-

jókat is Chinában, melyeknek 29 tribusa van, s hódolt népek, mert jelenben yao nevek szolgát jelent szolgásgá állapotokról. (Erdkunde III. B. p. 761. seq.)

Neumann szerint a hu (vagyjó) népnek yao nevű istene volt, mely annyi mint a persa y e z d v. isten, a zsidó Jehova, Wu-csong chinai császár el akarta nyomni az idegen vallásokat, s a chinai magyarázók szerint a hu vagy mu-hu név mágusokat jelentett; a Tang dynastia történeteinek leírói, ez nem chinai fajú nép yao istenét tüzes léleknek írják, kik azt imádják, napot, holdat, csillagokat tisztelnek, s az isteni tisztelet előtt tiszttulásokat visznek végbe. Tang idejében nagy és kis Bukhariában ily a o t tisztele népek laktak, s a nyugoti barbárok, mint Gaubil is írja, magismust fogadtak el. A H u népfaj, Neumann szerint is turk-ojgur népfaj (Asiat. Studien p. 137.). Fölebb láttuk már, hogy a kék tatár hordánál ho = jó, zend nyelvben hu = jó (Kossegarten Zoroaster könyveiről Allg. Literat. Zeit. 1833. Jttni Nro 96), nem csuda hát, ha a persa magismus Chinától nyugatra lakó barbar népek közt helyt fogott, nem csuda, ha az isten és j ó szók északi és magos Közép-Ázsiában otthonosokká váltak, mert hiszen a sanskritban is szinte meg lévén a j ó sző, a brahma népek pedig Burnouf s más illetékes orientalisták értelme szerint is Ázsia magosságairól költözöködvén le dédre, a vallásos szókat is magokkal elvitték, mert mint Lassenből kitetszik, a persepolisi ékfeliratokban psu, a zend fsií, a Sanskrit s u == jó, a másik zendforma hu, mi a görög eu (&') vagy jó. (Die altpersischen Keilinschriften, Bonn 1836. p. 46.) Benfey is a régi Oroszángák vagy görög Evergetek (jóltévők, a dolog igazolva van Nagy Sándor történeteiben), nevét a zend hu és varezó = tett, többsben hvarezango (jóltévők) szókhöz köté.

(Jahrb. für wise. Kritik Decemb. 1842, Nro 105.). Abu zendforma megvan a peblvi nyelvben is (Allgem. Geschichte des morgenl. Sprachen von Wahl, Leipzig 1784, p. 223), a peblvi hu-ram szó az e nyelvben oly jártas Müller magyarázatja szerint = delectari, h u = jó, és rám gyökből (= öröm) ily összetett szó a pehlvi, hunaris = jó emberség (Journal asiat. HI. Serie t. VII. Nro 39. 1839. p. 342), vegyük össze most már a jó szó alaki formáit, u. m.:

a) A finn formákat jowö, güwä, höwä, hywä, sawa, mikhez adhatok yongs, jomasz, szová, jövö, johd, Fejér Györgynél (Incunabula Magyarorum), ezekben látjuk már a g, A, s, egymásközti kicserélését szó elején, mint rendesen a zend A betű sanskritban «lesz (hnsu 1. több példákat Bopp által felhozva, Jahrb. für wies. Kritik 1834. August Nro 28.).

b) a turk-tatár formákat e j u, h o, b u, y a o, g o w a, givu, ekét utolsó formát Ysbrantides és a francia akadémia szótára emliti (Arndt szótárában g ö, g o y mongolul);

c) a chinai formákat ya, ju, yao, hao, ehao;

d) a zend, Sanskrit, peblvi s ó-persa formákat, h u, psu, su, fsu, gu, khu, (mert Müller 1. c. ily formákat is ád, mint a A megkeményítését);

e) a görög formákat éus, eus, éu, eu (ἢύς, εύς, ἦύ, εύ), melyek gyönge aspirációval mondattak ki, nem kétkedhetünk mitsem többé a felhordott szóalakok összehartásáról, mint arról sem, hogy a magyarban a gyöknek legősibb alakja maradt fenn.

4) Támogatja e véleményt a német ja szó is, mely e nyelvben csak mint particula maradt fenn s használhatik, gótul jái, ó-németül ya, angolsaxul gea, angolul y e a, svédül, dánul j ó, honnan j a t a = affirmare

(Grimms Gramm. III. 7.64. 769.). A régi német copula joh, góthul jah, írja továbbá positiv jelentésű volt szemközt a nu, ne, nem, num, tagadó szócskákkal (1. c. p. 708.). Igen hihetőnek tartom azért e positiv jelentést, arra a mi j ó visszavahetni, s a mit a magyar jól van, helybehagyólag fejez ki, az csak a ja particula megszükitett körében él még a német nyelvben, mert az Ulphilas ius vagy jus szóformája = bonus, praestans Castiglione szerint — rég kiveszett a német — nyelvben (1. Castiglione kiadását Massman által megismertetve, Jahrb. für wiss. Kritik 1836. August Nro 35.).

Még inkább támogatja véleményemet a zsidó J e-hova szó, melynek kimondása módját görög írókból sa páterekből Kopp, Bellermann, Hartmann összeszedték, u.m. Javé, jaho, jeo, jao, eredeti gyök a jah (Bohlen die Genesis hist, kritisch, erläutert, Königsberg 1835. p. 111.). A tudósok között azonban nincs megállapodás, vájjon a Jehova név eredeti zsidó szó-e vagy nem? Gesenius és Ewald az eredetiség mellett nyilatkoztak, Neumann Remusat a chinai y a o-val egyesítik; Rask az elohim (= Elymaeusok) név isten és király címének vallja, milyen volt a Farao név Egyiptomban, Mózes használta az isten nevére kizárolag, az israél népnek is a mósesi rendszer szerint Jehován kívül más királya nem lehetett (Die älteste hebr. Zeitrechnung, Mohrike fordítá át. Leipzig 1836. p. 52. és 110.).

Nork az ophiták jao nap istenét a bibliai jah-tól, egyiptomi i o-tól elkülönözi, Hammer pedig ugyanazon napistent (mint Makrobai írja) az arab j a h u, zsidó je h ova, zend gao nevekkel ugyanazonítá (Wien. Jahrb. B. X. p. 229. 239), és így a tudósok többsége is a névszót közös ősviláginak tartja, szerintem is a magyar j ó, palóczos j a o a felhordottaktól nem elválaszt-

ható. Sándor István (Sokféle V. D. 56. czikk) Leem után azt jegyzi meg, hogy lappul j u o-i g e = bájos ének, melylyel az ördögöt igyekeznek megnyerni. A csermisch finn népnél Georgi szerint jo = ördög, az ige bizonyosan a magyar igézés — ige-törzsből. Az isten szó alatt kímutattuk, hogy az a kurd földön ördög névvé vált, így történt ez némely finn népfajoknál is, melyek különben is bűvöléseikről legalhíreszteltebbek, a mi éghajlati viszonyainkból könnyen kimagyarázható (1. Appendix. Kultur-Geschichte der Menschheit von Gustav Klemm, Wien. Jahrb. CXV. B. p. 247.). A mordwin nyelvben is meg kell lenni a j ó gyöknek, legalább a származékja, javul au tin fel van mutatva Gablentz mordwin grammatikájában = jóvá hagytam, bizonyítottam (Zeitschrift für die Morgenkunde II. B. 3. Heft p. 396), és hogy még egyszer a zsidó nyelvre visszatérjünk, abban több tulajdon nevekre is akadunk a j a h vagy jó isteni szóval összetéve, mint Joachaz, Jonathan, Jojakim, Joram, Joab (= jó apa), Joel (= jó isten, cf. élő), a zsidó halleluja is (= dicsérjétek j a h t v. jehovát), a magyar hála és jó szók viszszatükrözései (1. hálaszót). Valljon a koptus j o a h = mitis, clemens fűit, a zsidó joah = pulcher decorus fűit idehúzhatók-e, nem merem állítani, ámbár tudom, hogy Otrokócsi az utolsó szót a i ó-val egynek vette. (Orig. I. 304. II. 274).

5) A görög Jo mythusa, mint a Perseusé keleti, későbbi fejlemény észak arimaspi hagyományokkal keverve (1. Völcker mythusos geographiáját Jó vándorlásairól s Hallingot Wien. Jahrb. B. LIX. p. 272), Jó városát (Jopolis = Joppe, Jaffa) Inachus, Jó atyja építé ott, hol Perseus az örök tüzistennek első emelt templomot, mint a chronicon pastchale a Cedrenus írják (1. Re-

landi Palaestina p. 639.). Argosban J o a hold volt, a nap neje Inachus leánya, ez az androgynosi képzelet különösen Indiában a nap- és hold-dynastiák történeteiben feltűnő, és van okunk James Tod állítását elfogadni, hogy a tatár ai, chinai yu, az indus aju = hold isten, a hold-dynastia törzsöké! (Wien. Jahrb. B. LI. p. 59.). Hihetőleg a görög szokott felkiáltás is, io, io! mely gyász és örööm jel is volt, még Testullian korában használtatott, mint a német io, vagy négyeszeres jé! jó! jó! jó! (1. Miscellanea Berolinensis t. IV. 1734. p. 195, s Ihre Grlossariumát t. sub. voce Jo-dut Upsaliae 1769), csak az isteni tiszteletből vittetett át a polgári életbe is. Anguetil Zend szótárában is (Kleuker IV. 160) j e o e = nap.

Lidércz és garaboncza.

1) A mit eddig a Lidércz szérél tudtunk, ebben áll. Sándor István a lapp lidru-t (= bubo, spectrum) egyeztető a magyar lidércz szóval (sokféle IX. darab 1. 33), Gyarmathi az esthnus lüdrik (madár név, isten lova) szót gondolta lidércznek (affin, p. 166), Dankovszky a cseh lidekradize, tót ludikgratje szék után alakultnak mondja = hominum raptor, hinc Magyaris incubus, qui hominibus insidiatur, et ignis fatuus quihomines seducit“, Kassai lidércz-Judvércz szók alatt előadá, hogy azok szárnyas egeret, hódkérő emberi, futó csillagot is jelentnek a nép szájában, mely összetett szók a lúd és enevércz (= denevér, lat. tenebrio) párosításából merültek fel. (III. csomó 1. 290.)

Hogy e származtatás meg nem állhat, magában látható.

2) A lidércz szó főbb értelme az éjjelenként bolygó tűz, mely a temetőkben s fent a légen gyakran látható, a tudatlanság azokat kísérteteknek vette, melyekből az-

után sajátságos mythusokat formált. Thorlacius és Grimm szerint (Hermes V. B. p. 1. et seq.), az ások bevándorlása előtt keletről, skandináv földön a természeti elemeket tisztelték a jótok, vagy Annusok, hl oder vagy 1 öder neve volt a ttzistennék, melyet a bevándorlóit népfaj villámló s mennydörgő istene — Thor váltott fel, a Annusokat északra felszoríták, de az együttlakás s gyakori érintkezések okozák, hogy a german északi mythologiára a Annusok természeti vallása nagy befolyású volt, így a Ann l ö g e (= lang), s a skandináv 1 o k e Aun eredetre mutat, a dán 1 e d r u, az eddai h 1 o-dyn, német hludana, csak a Ann hlödemek nő-nemre átváltoztatása, mely a földanyának az abból ki-fejlő tűznek eddai neve, Odinnak is, a nap szemének h 1 ö d e r neve volt, a szótörzs írja Grimm h 1 o d = tűz. A dán tudós Münter után Mone is bőven ír e tárgyban, dán földön Seeland szigetben h 1 ö d e r istennek L e t h r a a nevű városa volt, máskép hleidra, hleidargardur, Lethraborg, Hledra, Hledri, Lederun, mitől a lapp 1 i d r u, esthnus 1 ü d r i k szót elválasztani nem lehet, Mone szerint is törzs h 1 o d tűz, áldozati helye. L o d u r istenek, melyet a woluspai ének is a teremtés történetében névszerint is megemlíti. Ez isten névtől neveztettek el a kelte Lutar (Lutarius), ki 278 Krisztus előtt Kis-Ázsiára rontott, a dán nép hagyományaiban él Loðher király neve, a régi frank Cblotár, Chlodio, Chlodoveih, Chlot-hilt nevek is a frank és dán hagyományok s vallásuk egységére mutatnak. (Mone I. 265.). Schrader hivatkozik az alsó-rajnai földön talált kőfelirásra is: „deae Hludanae sacrum C. Tiberius Verus“, az újabb Edda szerint, mely Nagy Károly idejében készült, ez Vodannak (= Odin) második neje volt, a későbbi Frau H o l d a (= hold), mely a

nép babonás hagyományaiban s kísértetekről szóló regéiben soká fennmaradt. (German. Mytholog. Berlin 1843. p. 190.) a német *lodern*, *auflodern* igék mint lód törzs származékai a tűz sebes mozgását, fellobbanáéát fejezik ki, a szláv nyelv is bírja e törzsszót, lad Scbafarik szerint = *Glanz*, nitor (die ältesten Denkmäler der böhm. Sprache p. 52), a szlávmythologia *Lado* ietennéje rendesen Venusnak magyarázatik.

3) A magyar nyelvben a 1 o d törzs vezet a lidércz szó leghelyesebb magyarázatjára, melynek nincs ugyan tulajdonkép tűz értelme, de a tűz sebes mozgása a bolygók természete származékjaiban igen jól kifejeztetik, sőt Adelung szerint a német 1 o d-nak is eredeti jelentése nem a tűz, hanem a sebes mozgalom, *Lode* szó alatt írja, hogy az mozgást, indulást jelent, *lodden* = sich schnell hin und her bewegen, *lodern* ist ein iterativum von *lodden*, Sächsisch 1 oddra, a magyar lódul, lódít, tehát rokon a német *lodden*, cseh *loudani*, *louditi* igékkel. Kresznericsben Löd falu s város név, 1 ö d ö r erro, *grassator*, lődörög = vagatur, a tájszótárból 1 öding = pille, lődörögöm székely szó, lődörög ide s tova hányódik, 1 ö d ö r i, ki horgasán ide s tova megy, mint a lidércz s mindenbe botorkázik, a 1 ö d ö r-ből már e c z képzővel lett 1 ö d é r c z vagy lidércz, mi természetesen fejlett ki magában a nyelvben, úgy hogy itt kölcsönözetről szót sem kellene tenni.

Az eddai h 1 o d i n s német h 1 u d a n a istenasszony nevek is a ladány, ludány magyar helyiségekés személynevekben fennmaradtak, Pray 1283. oklevelet közöl, melyben Comes Folkus filius Nicolai de genere Ludán előjő (dissert (VII. p. 129), Kézaszerint ugyanezek a cseh Lodán földről hívattak be (p. 83. edit Podhr.), de abból csak az következik, hogy ott is volt

Ludány föld, mint van Déli-Azsiában Pendschabban
 L u d d a n a tartomány, északban Ludánypatak épen
 Dauriában, hol csud magyarok laktak, hol a Nádor, hegység s több hason magyar nevek még ki nem vesztek (Ritter II. 263. V. 32), s a székely krónika már La domon pogány magyart emleget a hét vezérek időszakából, Oláh Miklós sáros Ludanúrhidát jegyzett fel a XVI. században: villa Lad s Ladán 1217 említették a nagyváradi káptalan jegyzetekben, L o d i abbas de Cholt (= zsolt), ugyanott 1217 van feljegyezve. La do régi magyar családnévről szólnak a kolozsmegyei jegyzetek, és ha Sándor István Ladány helység nevét a bolgárok alatt Lodjene) révnek (trajectus) magyarázza, az a magyar lód törzs értelmével szépen megegyezik, s hibás felfogás a ladik szót is kölcsönözöttnek venni, melylyel még a vitkaiak és siberiai tatárok is élnek, és már Grimmben hlidē, hlad, hlidon angelsázs nyelvben = návigo, proficiscor, tehát = lód-ulok, más alaki formái ládh, lidon, laden loeden (Gramm 1. 896, 971), ladie, lädin = Frachtschiff auf dem Bodensee angelsächsisch ladje, lüdia Schmid mutogatásai szerint derék sváb szótárában (p. 338.).

A lág, lúd, lód törzs ősvilági szó, Móses szerint Lúd törzsből valók az aethiopsok, ludin = vándorlók, kóboriak, vagy kabarok voltak, Bochart mutogatásai szerint a lúd gyöknek ez az értelme = declinare, obliquare, torquere (Phaleg 1. 2. c. 12.), tehát csavarogni, mint a lidérczek szoktak, Sickler Lydia nevét is innen magyarázta; a patriarchalis időszakokban ez a kóborgás rendes életmód volt, Herodotus I r k e n népe is ily járókelő volt, a török jurok, s magyar járok ázsiai csavargásainkra mutatnak, mikről azonban más alkalommal leend sző.

4) Garaboncza = magia necromantica Molnár Albertben a görög chiromantzia, vagy kézből (tenyér-bői) jövendölés, a czigánynék ma is ūzik e mesterséget. Garabonczás diákok az iramlók, fellegkergetők, melyekről a trullai zsinati végzés, s az indiculus superstitionum említést tesznek, a helyek közölvék a jelen munka második részében 3. §.

Manó.

1) Kresznerics szerint „malus genius, daemon“ közmonda Dugonicsban „szegények ajtaját nem őrzi a manó“, Dankovszki tovább nem tudott hatni, mint a görög mainoon-ra hivatkozni = daemoniacus, szokás szerint azért azt görög szónak adta ki. A Tájszótárban Matics Imre a^t tanítja, hogy Manó = Manuel, ki az ős magyarok prófétájok volt, de a bebizonyítással adós maradt, adós is fog maradni, mert Manuel csak a zsidó Immanuel (= isten mivélünk), minek a Manó névvel semmi köze. De mi hát a M a n ó? felelet a Meny istene. különösen pedig a hold, mire a fennmaradt mythológiai nyelv emlékek utalnak.

Szólottunk már Jesaiás Meni v. Meny nevű bálványáról s meny szó alatt, szólottunk az arab menath-ról, mely görög **μῆνη** = hold, hogy az arabok különös tisztelői voltak a holdnak, s Hud nevű patriarchájok koporsóját ma is becsben tartják, előadtuk a h o 1 d szó alatt.

Varró így ír „luna olim graece **μῆνη** dicta unde illorum menes= mensis.“ A Plutarch Athene Saosis istene Mene nevet is viselt, Onka Mene Nomusban, a Savsis név az aegyiptomi Sa i s világosság istene; a Mene az etruriai Men-fra vagy Minerva mint Moversben láthatni (Die Phoenizier 1. B. Bonn 1841). A Men név

épen úgy mint a Man szóról láttuk, gyakori az országok s népek neveiben, mint Artamenes, Komana, Armenia, az ó testamentomban, Mini, M e n i, vagyis a hold mint a fatum istenasszonya említették Jesaiásnál, (65).

11.) mivel a pontusi királyok szokott esküje Pharnaces M e n-j é r e (hold) összefüggésben áll.

Az etruriai edényeken Minerva sisakján hold, sarló! forma ékesség vagy, czifrázat-áll lene dea vagy M e n d e a felírással, mint, D.emster monumetrušca czi-mü gyűjteményéből Jäkel által idézve van, s hogy a tányér és sarló szokott hyeroglyphok Indiában mint Egyptomban a nap szó alatt megérintve volt. A Mene-dea, Mendea felírás a Macrob dea M a n i a j a, Plutarch geneta Manó aj a, az egyptomi Mendes, s valamint a nép tányéra után az áldozati eszközök, s más gömb alakok nap, nab, nupp stb. neveket nyertek, szinte így volt a dolog a m e n e vagy hold nevével is. Scheffer írja: Wenn ein rundes Stück Gröld so an dem Halsbände, hängt von dem Worte Mo ene = luna, dessen Ründe es nachahmt“ (Lappland p. 67. Worm után).

A görög manos v. mannos is genus ornamenti collaris, s ez a zsidó menik (Daniel 5. 7.) a meni bálvány ékessége a Sanskrit mani = monile. Manes poluli quaedam species apud Athaenaeum. Stephanus görög szótárában. Herbelot írja, Menath nevű bálvány szó alatt, hogy a törökök az arab menar, menareh-ból csinálták a minaret nevet, templomaikat az új hold sarlója ékesíti, (t. 11. p. 402. edit. 1783.) Az ó-testamentomi m e n i bálvány hát minden esetre a holdat illeti, mit az indus summat, v. summenath bálvány név is, mint előadtuk, a m e n y szó alatt igazol, s a zsidó, arab Ma nah ige = determinavit, numeravit, destinavit, ahold járását, időszakjait fejezte ki, épen úgy

mint a német manez ige, honnan Monath, Menőt. Ottfried, a XI. században már él a Mand szóval = hold. Jäkel (p. 59.) Mane, Man, Manen alakzatjait közli. Hagen pedig így ír: „Menian (main), man inan davon ména der Mond als Zähler der Zeit, und Man (der Stammvater Mannus) der Sinne ende (Mann im Monde) ganz wie von dem indischen Urvater Mann (der denkende) aller Menschen Manuscha, Manus, Kinder heissen“ (J. f. W. Kritik 1834 Aug. Nro 38.). Grimm szinte Ména, mano, mänöt, manó szóformákat közöl holdértelemben (t. 37. 87. 204.) Czimber nyelvben pedig ily verses magány beszéd közöltetik a bajor évkönyvekben, mely a holdhoz van intézve:

„Du Manó scheinst auch ich han gaschaint.“

„Du Manó pist sol, auch ich bin sol.“

„Du Manó ghest ich och ghea“ (hist, philos. Klasse II. B. 3-te Abtheil. 1838. p. 625.)

Poseart lapp grammatikájában is mana = kisgyermek, manó = hold (p. 49.). Bullet így ír kelte szótárában *m a n o n g* örményül *petit garcon* (a lapp mana), *franche comté*-ben *Mana* u-nak nevezik a gyermeket a felöltözött főfedett embert, ki őket ijeszti, a hód neve is görögül az ember képről men e, németül *mo n*, *ma ne*, *mone*, *maen*, lappul *manna* = *Monath* (in voce *Man*). Ihre szótárában *Mane*, *Mona*, *Manó*, *Mana*, *Moon*, *Maane* szóalakzatok feljegyezvék hold értelemben. Mindezekből kitetszik, hogy a *M a n ó* név különösen a hold tiszteletét tárgyazta, és a kereszteny valás kárhoztatván a pogány bálványozást, róssz értelemmel ruházta fel e nevet is.

Mit akart Otrokócsi imez szavakkal mondani „*m a n o s*, *m a n o quo certum Turcarum genus appellamus* (Pi. 252.), nem tudom, tán hold czímerekre akart utalni

mintegy megvetőleg? A görög mainomai = insanio, mania = furor, hihetőleg a hold phasieait fejezék kezdetben ki, mert a babonás hit szerint azok az ellenerők küzdéseire magyaráztattak ma is a hold- s napfogyatkozások a tudatlan népeknél rémülést pkoznák, s schamán papjaiknak kell közbejárni, hogy mindenféle csel-fogásakkal megnyugtassák a népet, de a mantis szó (= vates) Bapp szerint nem onnan jő, hanem a man törzsből (= denken), honnan Sanskrit nyelvben matis = scientia, a görög mathe és mantr, a görög mantis, ki szent könyörgéseket mond el (alig. Lit. Z. Julius 1834. Nro. 115.).

Manes nevének a Manó szóval csak annyiban van egybeköttetése, hogy mindegyike a man, men törzshöz tart, manichaeismus csak a régibb irán földi dualismus nagyobbszerű rendszeres kifejlése, Bayle bistorica critical nagy szótára (art. Manicheens Pauüciens) s az általa idézett kútfők kellő felvilágosítást nyújtnak a dologban.

Meny (coelum), Meny (nurus), Menyasszony
(sponsa), Menyecske (mulier recens nupta).

1) Gyarmatidban lappul manje = nurus, finnül = mi ni a (p. 73, 74, aff.), Fejérben (incunab.p. 33. seq.), finnül m i n i a szinte a magyar meny (nurus) η o p p i, a magyar nap, napa (socrus), permtil jen-esch, sir-jänül jen-ölanya, votjákul jen-esch= coelum, meny, vogolul nummatorom, osztjákul n u m-t orom, mordvául mán el — meny.

A vogul-osztják num-ról, 1. napszót, mely szinte egyet is jelentett, tehát a meny szóval egyezik annyiban, hogy ez is megfordítva néha napot jelentett. A torom a magyar terem, honnan teremtő; időnk nincs ez igen

érdekes vallásos szót tovább fejtegetni, mint fel kell hagynunk a szándokolt többi magyar pogány vallásra vonatkozó szók magyarázataival, melyek magukban már egy kis szótárt képeznek, de érdeket csak úgy nyernek, ka az általam eddig közlőitek szerint minden oldalról felvilágosíttnak. Fel tett céлом azonban idővel ez elmulasztást kipótolni, mert nagyára átestem az előmunkálatokon, melyek nélkül ilyesmihez fogni nem lehet.

Révai szerint a menyegző = menyeksző(g = h) a menyekzem ige (= sponsam duco), előjő a régi magyar bibliai fordításokban (Gramm. I. 401.). Ugyanő a halottas beszédi munhi (— coeleste) szóról írja: „nobis meny, meny ei, olim möny, lappon muenjesi format adjectivum mönyi, kihoztad a te népedet földi jelenségekben, és menni iellenségekben“ (Báthori bibliájában), fűit olimet möny et mönye, unde mönyi, mönyei“ (Ant. hung. p. 286.). Hogy Moldvában ma is a menyeksző divatos a menyegző helyett, azt Petrás Incze levelei bizonyítják Döbrentei Gáborhoz (Tud. Tár, 1842. Julius). A közmonda: „napad nem gondolja, hogy ő is csak meny volt“, magában mutatja a nap és men szók egykor szoros összefüggését vallásos körben, melyből azok a közélekre átvitettek, miként a hold és nap szók alatt eléggé kifejtve van, s jelenben is a meny szónál a női különbség a két nem összeházastása, a mythologiákból felmutatható, hol amen törzs szó, napot, holdat, eget, teremtő szellemei stb. jelentett.

Hogy meny hajdan rósz személyt jelentett volna (pellex), mint Cornides állítja, Béla névtelen jegyzője szavaiból kiindulva, nem hihető, mert a krónikás szavaiból csak az jő ki, hogy Mennmouroütnak sok felesége volt „dux Morait, cui nepos dictus est Mennmou

routh, eo quod pluree habebat arnicas“ a kereszteny bárátnak vagy papnak, ki a krónikát irta, hitellenes volt a polygamia, azért azt a canon értelmében ágyasság-nak tartotta, de abból korántsem következik, hogy a meny eredetileg is rósz személyt vagy ágyast jelentett volna, mint abból, hogy a székelyek a menyecske szót megesett személyre is használják gúnyképen, nem kö-vetkezik, hogy a menyecske szó is eredetileg csak rósz értelemmel bírt, sőt egész Erdélyben ügyes menyecske alatt derék ifjú asszonyt értenek, mint a Táj szótár is megjegyzi. — Cornides nem is sejdíté, hogy a magyar menyecske, német meniske, (Keróban manniska, és másol mennisko), közel rokonok man, men törzsből, mely mind a két nemre egyiránt használtatott: hogy a Mensch szó a man-ask, men-isch összehúzása, mely mint Adelung s Grimm tanítják, sine discriminé sexus, emberi lényt, teremtményt általánosan fejezett ki, mihez a rósz értelel seholg sem illeszthető. Gablenz mordvai grammaticájában mänelen = me*nyei, mänel = meny, mänelste = menyből, mänelen = menyé stb. (1. Zeitschr. für die Kunde des Morgenlandes II. B. 3. Heft p. 383 és 2-tes Heft p. 235). Szent Margit életében (1276) iratik: „a menyey yeges-nek zerelmeert“, ismét: „a feuldy jegest immár másod-szor utala meg“. A jakut menga t angar a (Arndt p. 144), a magyar meny és tenger szó, Arndt csak a menyt rokonítá, s hibásan menjeknek irta. Samojédül M ej e n, a finn m i nj a, magyar meny, Castren szerint (Bulletin de l'acad. Nro 63, 64, t. VI.). A halottas be-szédben munhi uruzag = menyország.

2) Armenia neve, hol az Ararat hegyek világör-téneti fontosságot nyertek, tulajdonkép menyhegyet jelent, hol a meny népe lakott. Minni Jeremiásban

(51. 27.), Minnas Josephusban a nemzet neve, az ar a zsidó har mons, prominentia, a magyar ór (= nassns) s órmó stb. — Wahl szerint a nemzet neve (minni, minnas), a zend mino, parsusul myny = coelum, tehát a magyar meny (Asien p. 807), Bochart és Schütz szinte így magyarázzák a nevet, az utolsó hozzáteszi azt is, hogy a régiek a hegy névből az egész vidéket Myniásnak nevezték el, s az arab Armán név is abból lett (W. Jahrb. B. XXIV. p. 294. I. Dnbois de Montperieux kaukasuei útját is t. IV. Paris 1811. p. 5L Kéeré-meno = Arménia v. menyei Irán fold, lásd Ur szót is).

A Hindukusch hegylánczolatnak magos csúcsa is isten és ég-hegynek neveztetett, Indiában M e r u (= tündöklő, sugárzó, Bohlen Alt-Indien 1.12.) a neve, Persiában Albardsch, Alburs, Elburs, mely név szinte az égig nyáló nyugoti Kaukasusra is átvitetett, melyhez tártnak a Nabath hegyek is (1. nap szót), Chinában Thien-schan a neve = ég—hegy; Birman földön Mienmo = menyhegy Buchanan, tatárul Kiloman = szinte menyhegy Wil ford, szerint (the coelestial mountain. Asiat. Researches VI. 175. VIII. p. 315.).

A birman vagy Barman mien, a zend mino, parsus myny, a pehlvi nyelvben mini, többesben mini an = menyiek „les célestes “-nek fordítja a pehlviben ritka jártasságú Müller is, honnan mainyu = menyei, zendül mainyneys (Journ. Asiat. 1839. April Nro 40. p. 322.). Mona vagy Muna hegyeket említ Ritter a Chinával határos Ordos földön is, az Inscham hegycsúcsa is Mona nevet viselt, melyen örök hó van. (Erdkunde 1. 165. 236.) Az indus delta földön kereskedéséről hires M i n a g u r város neve is = meny város, M i n a és Nagora (= város) szókból összetéve, a scytha

sákák, kik a második században oda leköltöztek, építék a várost, és saját Mina nevekről nevezték azt el, hihetőleg a Mina vagy Muna begyekről China szomszédságából költöztek ki. (Ritter IV. 474. Götting. gelehrte Anz. 1831. Nro 21. et seq. a fejér hunnusokról Indus földön Cosmas helyét, s az összefüggést amazokkal). Támogatja ezt a pénz-tudomány is, mert a bakthroszcyma pénzeiken Manao-bago felírás Benfay szerint zabinei viszhang, a Sabaeismus pedig arab és scyma földön a vallásnak első elemét tette, mely szerint a világosság országának urát Man it tiszteíték, syrus ul Muni a neve, s ez a Manao-bago felirat azend main java = menyei, és baga = fény, a Sanskrit bhaga = fény, szerencse; bagh törzsből = tiszteleti. (Jahrb. ftr wiss. Kritik 1842. X-ben Nro 111.) Az oshroeni királyok pénzein is a maanus, mani, manus deus, mann, mani, mini névfelirások gyakoriak, Bayer 12 ily felírást közlött, melyek a syro-arab Mani, Muni, tehát a világosság ura nevére visszavezethetők (Hist. oshroen p. 43.). A persa Minotschehr király neve is Dorn és Buttmann szerint = a menyei Aresch, kit Strabo szerint a persák isten gyanánt tiszteleztek, kinek utódjai a Herodot Artajoj népe (Dorn p. XII. in praef. és a berlini akad. évkönyvei 1818—1819. p. 227. hist. phil. classe 1-a).

Deguignes azt írja a hunnus lovak nemesebb fajáról, hogy az menyből származott, Piringer azért a ménest mennyesnek, vagy menyből származottnak magyarázza, ebben van valami, mert a mén törzs (= csődör) a teremtő s nemző erő, mint a mony is, honnan monyas (= csődör). Mind a mén, mind a mony szélesen elterjedt szók, melyek még alakjaikat is egymással felcserélik, embert, lovát, s magasb értelemben világ-

alkotót jelentnek, ez volt az eredeti jelentés, az élet, mint más szókat is a vallások mythologiából kölcsönözte át, s ne feledjük, hogy majd minden hadakozó nép az embert és lovát egy szóval fejezte ki, mint equus, eques, equites, gótl manu = homo és equus pūsillus Isidorban, máskép manus Galliában (Diesenbach Celtica I. 100.). így volt a dolog az arimasp, as-pasiakoi, Marsac nemzeti nevekkel (= lovas ariusok, lovas sákák, a s p és már = lő az utolsó a magyarban is fenn van a marha szóban, tovább fejegetni a marha szót nincs időm). A hindouk vallása még a kútfőt is kimutatja, mert Mann szerint, mely törvény adónak neve is, már a menyre mutat Brahma teremtő ereje férj- és nőtermészetté változott át, az utolsóból viradzs lett, mely férfineműségében Manut szülte a látható világ második alkotóját (Stuhr die religions Systeme der heidn. Völker des Orients. Berlin 1836 p. 74. 77.) Deá Mania tiszteletet Rómában is Macrobius szerint. Plutarchban geneta Mana a genesis szülő oka. (Bayle diet. Histor. et Crit. I. 684) Manes (kinek neve csak a Sanskrit Manu sManuscha Mensch) első Schapur alatt a harmadik században hires magus s új keresztény sectát alakító tanító, hogy Mani, Bruddha, Zoroaster, Christus, Mithras egyek, u. m. a nap különböző in*carnatioji, az alap vallás külső formaságait alkotók. (Ritter Erdkunde v. B. 271.) Lassen szerint a Rigved hymnusai, még csak egy Manut ismernek, ki Brahma fia volt a teremtő, kinek ő demiurgussa, másutt mondja hogy Manus a hindouk hite szerint eszmeisített képe az istentől lelkesített törvény adónak, Egyiptomban Men vagy Men es, Lydiában Men es, Phrygiában Manes, Cretában Minos, Germaniában Manous ugyanazon egy fő valósági név (Zeitschrift für di Kunde Mor-

genland I. B. 3. Heft p. 367. v. B. p. 254). A későbbi veda iratokban már több Manuk említettnek, Brahma egy napjára 14 M a nut számlálnak, azaz Garcin de Tassy magyarázatja szerint bizonyos időszakig egy-egy Manu uralkodott. A vedai cosmogoniában, hol az égi testek körkeringéseiről van szó, a Matra a Manasban születik, s annak fejezetője ígyir man = penser, man a s coeur, 1' homne le penseaur, on la compare au M e n de Phrygiens, au M a n n u s des Germains, a M i n o s de Crete et a 1' egyptien Méné s-etre furbuleux, dönt le primitif est clairement explique dans 1' idee de 1' indien Manus" (Journ. as. Nro63. Marc 1833. p. 219 Nro74. fevrier p. 99.) Manasa ünnepet még ma is megtartják a hindouk, mint a természet istennéje ünnepét. Hogy a német Mann, Mannus, Mensch szók a Sanskrit Manu, Manus nevekkel összefüggnek, arról köz a meggyezés (1. Arndtotp. 301. 302. Boppot Jahrb. für Wiss. kritik. 1836. Nro. 59, ki a czigány Manus eh (Mensch) szót is megemlíti. Pottot Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes III. B. 1. Heft stb.)

A Parsusok mythologiája szerint az első emberpár neve Meschia, Meschiane, hogy ez a Meschia csak a Sanskrit Manus eh a, a Zend mas-ya, pehlvi Meschia, kurd manzs, szláv monsch, mush, mees, finn maa-mees (földember) elég megérintni, czigányulamanusch forma mellett (= Mensch Bopp és Smodits) megvan még a manu forma is a spanyol czigányok közt Borrow szerint, honnan manusalo = erős izmos, m e n = persona.

Nem kételkedhetünk hát a meny szó istenies jelentéséről, még ma is Hymalaya déli részeiben tiszteltetek a meny tava Manas sarovara, (sara = tó a magyar sár) a tó körül lakók neve, Manasaukos, manasa

nyelvökben = menyei Moorcroft szerint (Ritter II. 510.) M e e n tartományt említnek G-aubil levelei is Laos országban, mely Chinával határos (j. as. 1832 Nro. 59.). Mina a fénylő smaragd-kő egyik nemének neve, mely Ben Mansout szerint ott közel terem, s Kafteristanban Ma in u a jó isten neve, Buddhának is Ázsiában Sakja Mani, és így Muni a köz neve, mely egyszersmind urat s királyt is jelent (Ritter V. 113.), épen úgy mint az Elő him = Bal stb. nevek (1. él, bálvány). A Mandscbu név (= Weltheiland) Schmidt magyarázatja szerint, Sakja Mani bálvány szobraitól van, melyeknek a VII. században d s c h u v, dscho nevek volt, Tübetben tehát Mani Bálványa. (Bulletin scientia Nro 192. T. VIII. 1841).

3. Ha az Ararat hegyi minni nemzet a meny lakója volt az arabiai minaeusok is M i n a vagy M u n a föld lakói, ily meny föld lakói, már Bochárt félreveté a cretai Minostól nyert nevezetjüket, és nem ok nélkül (g. s. p. 119), mert jelenben Fresnel okgyőzőleg bebizonítja, hogy a pokolról való görög hagyományok, helyzeti vizsgálatok szerint is az arab Mina földet illetik, honnan y em en tartománynak a neve is, s Cretába s Graeciába Minősről Rhadamanthusról Styx stb. vizekről innen szállongtak át a hiteszmék (J. as. Juillet 1840.). Strabo a minaeusokat nagy nemzetnek írja, melynek egyik ágazatját épen a Sabaeusok tették, honnan a Sabaei emus vagy Zabuis műszó, H o u d nak (1. hold) koporsója e meny földön őriztetett, s ma is teszteltek Hogy az arabok Mohamed előtt is tudatlanok nem voltak, sőt irodalmok, városaik, s kereskedésük volt, nevezetesen a csillagászatban jártasok voltak, Indiával s Egyptommal folytonos összeköttetésben álltak, mind azt megolvashatni Jomard, Ledillot s Jaubert munkáiból (1.

Journ. as. März 1840. t. IX. III. serie Nro. 51). Arábia belseje két annyi, mint Francziaország, azt jő formán Ibrahim hadakozása óta kezdi jobban megismerni az európaiak, hajdan jobban ismerték azt, s boldog Arábia tulajdonkép a menyföld, hol a drága fűszerek is, például a *thus minnaeum* a menyföldtől nyerte nevét, melylyel nagy kereskedést üztek. Itt volt a meny-bálvány, melyet Jesaias (65. 11.) meni név alatt említi, a görög **μηνη** vagy hold, ámbár Gesenius azt Venus csillagának akarja vétetni, azért mert arabul *rneua* th = fatum, fortuna, tehát Venus szerencse-csillagzata, de Indiában is megvan az a m e n a t h-bálvány s azt épen az oda költözött arabok vitték át, *indus* neve *Summá* sum hindouk nyelvén — hold, *naat*, *nat* = tisztni, honnan a helység neve is (Wien Jahrb. XXXVI. B. p. 252.). Mekka mellett is van *Mina* vagy *Monna* szentföld (= menyföld), hogy különösen holdat jelentett a név, onnan eredeti, mert némely néptörzsnél főleg a hold tiszttelitetett (1. manó szót), de még Egyiptomban *Men-des* = *coelum stellifer*, s e név Herodotban áll a második osztályú isteni nevek közt (Buhle Geschichte der Philosophie t. I.p. 15. 42.). Champollion a *Mandus* király nevét fel is fedezte a hieroglyphek közt Rosellini nagy gyűjteményében, a királyok temetkező helyének is *Menephtheion* neve volt, siciliai Diodor pedig és Herodot nyilván írják, hogy első egyiptomi király *Mén* vagy *Ménes* volt, ki az istenek után uralkodott s Memphist építé, Wilkison szerint e *M é n* vagy *Ménes* hieroglyphek hangzati szabályai szerint *Ménai* sőt 2320. Krisztus előtt, másutt 2201. az özön viz után 147 évvel élteti (Gelehrte anzeig. München 1836 Nro. 102. 1838 Nro. 168.), a crétai *Minos* pedig az arundeli márvány krónika szerint 1285. élt Christus előtt.

Indiában szinte a Ramajana epos szerint Manu volt az első király a meny törvényadója. Ha már a Zend, parsus, pehlvi, birman nyelvek, a meny sző alakját épen a magyar meny (coelum) értelemben tisztán fenntartók, ha koptusul ma is menuth = la divine, coelestis, honnan Menuthis város neve Byzanti Istvánban, melyet a koptosulirt könyvek is Canope mellett említnek (Ackerblad j. asiat. Nro 77. p. 407.), ha a finn, tatár nyelvekben ma is él a szó, még az esthunnusok főistene is (Tarapyhha = teremtő) M o n u vagy M o n e fellegvárban lakott (Mone Geschichte des Heidenthums t. 66.), tehát a menyben, következetesen az ős névnek holdra, napra, emberfajokra, földre, hegyekre, s királyokra alkalmazása igen természetesen megeshetett, mint ez más vallásos nevekkel is megtörtént, s azt kell hinni, hogy azok még az első nyelv maradványai, melyek később különféle színezetekben használtattak. Viszszatérve most már a félbeszakított man, ménés szóra, melyeket Deguignes adatai után Pirioger meny és menyeseknek vett, megjegyezzük, hogy a szerencsés ötletet chinai annalisok is támogatják, melyek szerint 102. Christus előtt, az oxus földi Muni nevű sákákkal (kikről Miima gura város neve) a chinai császár véres háborút folytatott az k u 1 c h i híres lófajért, melytől a scythák nem akartak adózni, ez a ménés a Bolor hegytetőn lakó csuda méntől származott, a hegy alján legeltek a kanczák, melyek szülték a derék lovakat (nevek ku=lu vagy ló), mivel vért izzadtak (vérejték), menyei lovaknak is hivatnak (1. Rittert V. 60.). Hogy e sáka máskép Tahi népfaj (Dáliák Herodotban Dahae Arriánban) nem mongol, hanem vagy finn, ogor, vagy turk fajú volt, a chinai leírásból következik, mely szerint Ta-van, vagy csupán Van, Vén néven is említett föld lakói, kiknek

e híres méneselek volt, mélyen fekvő szeműek, nagy szakkálluak, és igen bajuszosok, kiálló orúak (tehát görög profil) nőnem tisztelek, az ércz-olvasztáshoz érnek, Tesi- vagy Tűz-istennek áldoznak lovakkal, ürükkel, arany bálványok is van, milyennel a chinai császár is megajándokozta őket, napi, vagy nap nevű királyuk volt az V. században Christus után, egy Khang nevű más királyuk pedig 605—616 a Vén nemzetsegből eredeti, mely egykor a K i l i a n vagy menyhegyen lakott nyelvükre nézve barbárok, házassági és temetési szokásai a turkokéval egyezők stb. Hogy a Vén sző a finn nyelv minden ágazatjaiban keresztül szövődik és szinte istenes értelmű, elég itt megjegyezni, időm nincs erre is felvilágosítást adni.

A mony sző (honnán mony as = mén) alaki változásai Klaprothban finn és samojed nyelvekben mona, mónna, monu, muni, mHnne, muna, munna, min, mana, moun, mini, muni (A. P. t. VHL), lappul manne, mane, osztjákul mon, = mony, mit Dobrowszki és Sajnovits finnlandi utjokban jegyeztek fel, a m o n y sző már tojást is, nemző tagot is jelent, koptusul c h m o η n = nemzőtag, honnan Pán város neve (Panopolis) koptusul Akhmyn közép Egyiptomban (Ritter Afrika I. Th. p. 776.), arabul mu-ni = semen (Ewald gram. t. 287.). Meninszkiben meni sperma genitale viri et mulieris (t. IV. p. 774.) circassul abásul, mana ismét a magyar mony (Klaproth A. P. p. 171. és tab. IV.).

Sajnáljuk, hogy kifogyva időből, a kis-ázsiai A z-izos s Monimos istenekről hallgatnunk kell, amaz Ares vagy Mars (= izmos), ez Hermes vagy Creuczer szerint a nemzési ösztön, m o n vagy mony törzsből mindenik a nap székülője (*ἡλιος παρεδρος*) (Wien. J. LXH. B.

Anz. Bl. p. 50.), mindenik a nemzői tűz képviselője az Ituraeasok közt. Keleti isten nevek ezek, mikre a görög nyelv még felvilágosítást sem adhat, maga az Ares név is ascytha aor (= ur,ér, erő,erős), miként Azi zos = izmos, iz törzsből, honnan izzaszató, izzad, izzadó s, a felhevülés s melegülés következményei, a menyei lovak, mint láttuk vért izzadtak, azonban a további felvilágosításokkal Ares, Azizos, s Monninos isten nevek felett adósoknak kell maradnunk, mivel csak egy szó kidolgozása is rendkívüli feszült munkálkodást igényel. Meg kell még jegyeznünk, hogy Samojed földről a has domborúsága is myn, mun, müniade, munuri formákban közöltetik Klaproth által (tab. VII.), a mi ismét a magyar mony monyoru (= ovatus) honnan Mony o r u-k érék = rota ovata s több helység neve a két hazában, ide tart a Mány, s Mányok nemes családneve is BelsőSzolnokban s Dobokában, hol Manya és Nemes Mány helyiségek is vannak, Monyok telek van Nógrádban, Monyok Sándor Istvánban = nimiomtes-ticulatue.

Hogy mind ezek kosmogonai műszök, ez első nyelv maradványai kétséget sem szenned, mihelyt a Mann szónak (= emberi lény, a két nem, majd csak a férfi-nem és mén-ló) alaki változottságait átpillantjuk, mely hogy a Sanskrit mani, manuschu, manas, a partus m e s ch i a, Zend m a s o y a stb. szóformákkal egy, fölebb már megjegyezve és Mensch alakjában kimutatva volt; a vedai cosmogonia szerint is Matra amanasban született azon francia tudós magyarázatja szerint a szívben, de ez csak észlelési metaphor, mert a man, men, (= meny, möny, mony,) törzs teremtő s alkotó erőt jelentett, mind a Rigveda hymnusai, mind Manes tanításai szerint, a den Mania, geneta

M a n a is erre utalnak, s M a n u a látható világ második alkotója volt a Brahminok bölcseleté szerint is, Egyiptomban is main symbole de la force a franz. acad. mythol. szótárában, tehát mind a megtestesítés (actus incamationis), mind a megtestesülés ok, és okozat összefolynak a szóban, s ha Burhani Káthi arab szótára a Sanskrit m a n a s szót a Zend m e n i s c h szóban mutatja fel (= szív). Hammer igen jó tapintattal azt a „Mensch“ szóhoz köti (W. J. B. CX. p. 7.)

Lássuk most már magának a Mann, s Mensch szók alakzatjait és értelmezéseit is, melyek a magyar meny (nurus) menyecske, menyasszony szókra is hason felvilágosítással szolgálnak, mint milyenre a nap és hold szók következetesen elvezettek.

4) Adelungban Mensch, mennisch, mennieco, mennie, mennisko, minsk, meniske, menni se szóformák közöttetnek azon hozzáadással, hogy Egyiptomban már M a η o s c h hajdan embert jelentett (ez a M é n vagy Ménés vagy M e n a i, a történetírók és hieroglyphek olvasása szerint). Adelung szerint Man, Manno (1. Manó szót) gyökből isch raggal lett maennisch, menischko stb., mely előbb mellék, azután fő névvé vált, Kérőban manniska, manask még mellék nevek, az ask képező régi szász nyelvben magában már férfit jelentett, Manask, M e n-i s c h-ből lett Mensch szó összehúzva, mely mind a két nembeli emberi lényt jelenti. E magyarázat szerint hát a M e n s c h, Manask, Mennisch a Man vagy Mén emberé, teremtméuye. Tacitus a germánoknak Tuisto és Mann törzsapákat ad, az a M a η n vagy Man nemzetek és fő személynevekben nagyszerepet játszik. Turkman, Musulman, Alaman, Erman, German, Marksman, Brahman v. Bariman stb. nemzeti

nevekapersa Bah man, A knma n, Nerima n, Ahri-
man, Sapetman (Zerdusht neve) Kerman, Ko d o-
m a n (= Godeman v. jó ember, isten embere, így nevez-
tetett Darab vagy Darius) személynevek nemzeti és család
leszármazásra utalnak. így van a dolog a men,
mene, menes, (= meny s hold) szókkal is (1. Manó
szót.). Hagen a Mensch szót, egyedül a M a ti n-ból szár-
maztatja, s így ír: „irländisch man Magd, und Knecht,
besonders aber Jungfrau (meny?) mans, mann Mensch
überhaupt, besonders aber Mann wie junger Mensch
nur von Männer gebraucht wird, dagegen das Mensch
nur von Weibern. Mensch selber ist eigentlich das adjec-
tiv von Mann für männisch, wie isländ. mennske“
(W. Jahrb. B. 1. p. 185.)

Az eddai mythusokban Meniska férj és nő nemre
egyaránt használtatik (= menyecske 1. Ihre szótárát,

Manask és Människa szó alatt), Grimmben m ä n, mon,
a. s. vir, mennen = serva, manna = homo, min-
ni, foemina (meny, menyecske) manneskja, men-
neske, männischko — homo, anima, mennise =
gens felhozza a mennische, menische, menesch,
m e n i s k o szóformákat is, másutt írja: „M a n = homo
Form und Bedeutung verlaufen sich hier in ein uner-
reichbares Alterthum: die altnordische Mundart trente
das Neutrum Man = mancipium, servus, servus virgo
von dem masculinum madr (mannr). Mit dem Form
Manna scheint in Ablautsverhältniss, Minni = foemina
in Meri-minni vielleicht auch minnja = amor (Gram.
I. 224. 225. 271. 546. 662. 725. II. 177. 373. 374.
467.).

A Meriminnia mythusos tenger nője v. menyasz-
szonya, s nagyon hihetőleg a német m i n n e = amare
m i n n e amor, m i n n a, = caritas csak a menyekezésre,

összeházasodásra vonatkozó szók, mi az ismeretes Minnenlieder vagy szerelmes énekek gyűjteményei által is igazoltatik.

Klaproth a kurd manno, manó, osset moi, m o i n szóformákat is felhozza a Mann szó mellé (A P. 79. 93.), hogy ez a manó ismét csak a hold vagy nő asszony név, látni fogjuk a Manó szó alatt. Ugyancsak Klaprothban mensja, ménnasi, minsjem a samo-jedi dialectusokban már asszonyt jelent, Ménatsche, M e n n e z i pedig = Mensch (t. Vili. IX.), melyek a magyar meny s német männeskestb. szóformákkal szembe ötlőleg egyeznek.

Beregszászi a menyecske szót (p. 32.) a meny származékának helyesen állítja k, ts úgymond a magyarban kicsinyítnek, de a németben is, az sk. Grimm szerint épen e szóban hason műtéteit vitt végbe, tehát az eddai mánniska = a magyar menyecske, a Volupsa című mythus gyakran használja e szót nöszemélyekre, igazi értelme a kicsinyítésnek tehát abban fekszik, hogy a nő-nem gyengébb lévén a férfi-nemnél, a meny már magában kisebbítője a Mann szónak, mire a német minni is utal = foemina, ellentétben a góth manna szóval (= férfi) a maoniska s menyecske pedig már második fokozatú kicsinyítés az angol mannikin is (= emberecske) e mellett szól.

5) Valamint az ég, nap, bál s bálvány stb. szók begyek elnevezésére is használtattak, mivel azt hit ték, hogy a magos hegyek az éig felnyúlnak, s az istenek is ott laknak (az olympusról való mythus keleti erdete Gesenius s mások által ki van matatva), a meny szóval szinte így van a dolog. Mona v. Muna s Minő magos hegyekről volt már szó a 2. szám alatt, mikhez most hozzáadjuk a kelte m a n e, m u n szókat = hegyl

(Ballet t. 1. p. 31.) más kelte dialectusokban maen, main, man alakokban jő elő Leo szerint (Jahrb. für W. Kritik 1844. Nro 56.) latin mons franzia montagne, a görög mUno = munio, müne = moenia, ily hegy erősségek, meny várai voltak, az azokban lakók általában véve a hegyes földek lakosai, Minaeus nevet nyertek. Bochart, s utánna —

Michaelis e nevet ugyan a zsidó m a v n-ból vonják le (habitaculum dei Wienerp. 702.) un vagy hun törzs-ból = habitare a dolog lényegesen így sem változik, mert rokon törzsszó lesz, mely arab és syrus nyelvben már nőszülést jelent. A Zend s Sanskrit nyelvek a m e n y forma régibbsége mellett tanúsítnak.

Nap.

1) Az orosz összehasonlító nagy szótárban új Caledoniában naap Tanna szigetben naúp, a társasági szigetekben n a g a = nap, (sol) az utolsó a pehlvi n a g-lia, ha különben helyesen van ez a szóforma ott közölve. Amerikába észak-keleti Ázsiából költözött át a szó a népvándorlás alkalmával, a samojed földön num, nub, nőm, neb, nob az ég neve Arndt szerint (p. 313.), mely az európai s ázsiai jeges-tenger vidékein szélesen elterjedve van. Klaproth szerint a samojedok istenneve, nob, nub, Koreában napnak nevezik a fényes czint, a cserkész földön pedig nap, napa = arczkép (A. P. p. 142. s 343. és tab. II. VIII. lásd Beese útját is p. 394. és Neumannt Ruszland und die Tserkessen p. 146.). Erdmann utazásában (II. Th. 2-te Hälfte p. 233.) nebe samojedül anyát is jelent, ez hihetőleg a magyar napamasszony, hegyalján napa, erdélyiesen napadám aszsz o n y o m (Kassai III. Csomó lap 404.). Sajnovits ír: sororis filium lappones dicunt n o e p, ungari nap

vocant socrum, Rudbeckben lapp n oppi = nap, tehát szinte két értelmű, mint a magyar nap szó, Pelbart Osvald legendáriumában napon, kedied = naponként (Veszprémi Centria altera Pars II. p. 194.). Gastrén legközelebbigy szól: „észak-nyugoti Siberiát két fő részre oszthatni, a nyugotira vagy az ugrok libériájára, melyben fő népek az osztjákok, s vogulok, a keleti vagy is a samojedek Siberiájára, hol ismét a samojed faja legszámosabb. Ezek, u. m. a samojedek, egy főistent hisznek, s azt N u m, Nőm, Nap név alatt imádják, az északiabban samojedek félelemmel mondják ki a nevét is, azért inkább melléknévekkel élnek a közbeszédben, például a tomskiak ildscha, ildja néven emlegetik = öreg vagy nagyatya, mely a finn mythologai ukkonak felel meg. Mind az ildscha, mind az u k k o magyar szók is egyszersmind, a mit Castrén tán nem tudott, amaz az é 11es, ez az ük magyar szó, a german mythologiában az Alfadur vagy Alfa der épen ily öreg istent jelentett (Mythologie der alten Deutschen und Slaven von Tkány. Znaim 1827. p. 4. Castren leveleit közlik a pétervári bulletinek Nro 74. 75. T. IV.). A samojedi közép dialectben apa és appa Castren szerint = a nagyobb nőtestvér, ez is a magyar napához tart, a másával hangzók kettőztetését ez a dialectus szereti.

2) Európában, Ázsiában, Afrikában, földünk ezen három főrészben, melyeket az ó világ ismert, a nap tisztelet a nével együtt elterjedve volt, ős eredetét Ázsiában vette, azért e földrészről szólok legelébb is.

Japán föld nevéről így ír Wahl: „Japán roszul íratik Schapan vagy Schapán helyett (sch —lágy hang mint a franczia j). E nagy sziget helybeli régi neve N i-pon (= nap palotája) a Chinaival változtatták Schippen, Schiponra át (Allg. Lit. Zeit. 1831. Nro 173.),

csak nem így ír Klaproth is: „Japan = Zsipen = nap eredete, felkelése, Marco-Pólóban Zipangu — zsi-pé nkui = a nap felkelése hazája, japánul Nifon, Nipon (A P. p. 320.). Beregszászi mind ezt elmondja jóval előbb, s a magyar nap szóra utalt vissza (p. 84.). Gaubil missionarius szerint is J y p e n oly föld, hol a nap felkél. (j. as. Nro 59. 1832. p. 403).

A schémi nyelvágazatokban nub pullulare, proger-minare, nib, nob, fructus, Nob urbs sacerdotalis, na-bia = vates, nebia profetissa (Wiener p. 591. 592. 606.), mint a holdnak volt hűld a, vagy khulda = próféta asszonya (1. hold), úgy a napnak is ily nap prófétája, és jóslónéja. N e b o syrusul N a b o a babylonia-iakistene, mely szó Nebuzardan, Nebukadnezar, Nebuschanban királyi nevekbe is átment (Wiener p. 592. 593.) Bayer az edessai Nabo istent holdnak vette, mert Assemannál (t. 1. p. 317. Jacob. Sarugiensis a bálványok eltünéeérölsyrus földön ígyirt: „daemon ma-ins Edessae posuit Nabo et Belum“, már pedig Belas = nap, tehát Nabo Bayer szerint = hold, de ez későbbi időre mutat, mikor már a nap és hold tisztelet módjai s nevei is felcseréltek egymás közt, mert a babylonaiak Quatremere terjedelmes mutogatásai szerint syro Nabathok voltak; Moses előtti régi népek, kiknek nyelvén beszélt maga Abrahám is, kik a felvilágosodás emberei voltak babyloni földön, s arab földre csak később vándorlottak, a Nebo hegy neve is, melyre Jehova parancsából Moses halála előtt felment, hogy az ígért földet meglássa tölök vette a nevet (journ. asiat. Nro 85. 87.) s e névszó sok nyelvben eget, felhőt is jelent, mert a szenthegyekről, milyen volt a Nebo v. nap hegy is, azt hitték, hogy az egekig nyúlnak fel, a chinai Ho-s c h a n másikép A g d e vagy Eg hegyekről meg volt ez

a közvélemény, mint Ritterben láthatni (1. é g szót), Nap földnek (regio Nabatine, Nabatis, Nabaten, Nabatiker) nevezte ott. Josefus szerint, minden föld, a mi a Veres-tenger és Euphrates között esett, szerinte Nabajoth Ismael fiától (G-enes. 15, 13) van az elnevezve, a mitReland is elfogadott, azon okból, hogy valamint Kanahan s Mitzraim földek, úgy a Nabath föld is személy után vette nevét, ami valószínű, csak ne feledjük, hogy a fontosabb személynevek is az ők világban isteni nevekből lettek. Siciliai Diodor írja már Reland idézete szerint: „ad ortum solis qui Nabati vocantur, Syrus nyelvben nabata = crevit, germinavit, nabato = herbae plantae, fructus, tehát a zsidó arab nub, nib, nob, nab o t h, ismét syrül n a b a, = fons, Masius szerint n e b h a igétől = eflundere eractaere, ez ismét a zsidó arab hason jelentésű n ab a ige szó, hogy mindezek a napisztan munkálataira visszavitethető szók, magától értek, és Troger az indus Parvatira készült hymnus szövegek magyarázatában, az ott szinte előforduló nábbi szót tüzelemneb, vagyis inkább ttizforrásnak magyarázván (a syrus naba), helyesen jegyzi meg, hogy keleten mint nyugaton a sok istennév, s isteni munkálatok a napban mint egy központosítva vannak (Journ. as.

1841. Sept. Octob. p. 273). És épen így áll a dolog a Nabath, nép, a Nebo máskép Nabo hegy és isten nevekkel, Hyeronymus idejében Nebo hegynek még Nabau neve megvolt (antiquo Hódié quoque vocabulo), megvolt Nőbe vagy nap papjai városa Bethanuaba név alatt, miről Reland írja: „video in hoc nomine urbis Nob deprehendere vestigium praefixa voce Beth, Hieronymus Nob et Diospolin (tehát isten városa) vicinas esse credidit“ (Palaestina 1. 1. Cap. 17. 20. és pag. 492. 667. 671.). A Betha nuaba másoknál Beto-anuabe =

vagy Nob temploma. — A törzsnév keleten soha sem veszett ki, Jakut arab geographiája két Nub s öt Nubet (= nabath) nevű helységet számlál fel a maga idejéből. Sojouti említi Nabát várost Haorától két napi útra, a francia akadémia szótárában N'apée == divinité de la fable, qui présidoit aux bois et aux montagnes (= Nebo s Nabó hegy, s Nabo isten), Abubekre leánya (VI. század) Nabob vagy Nabia nevet viselt = prófétáné, ma is nabi arabul = próféta, turkul nebbi, nabega, Eichorn szerint az arab földön kiválag költöt, poétát jelent* (Fundgruben des Orients VI. B. 3. Heft p. 233), ellenben az ó testamentom a nabu igészöt mindig a hamis prófétákra használja, Jeremiásban nebü igézők, álommagyarázók, azokkal osztályozvák, kik az igaz isten nevében hazudnak (1. példákat Allg. Lit. Zeit Julius 1834. Gesen szótára felett). Az indus nábobok (apróbb fejedelmek) turk-arab, mongol nab és naib hivatalnevek, minta nabi vagy Hammer szerint nebijóslók közneve egyenesen a nab, nub, nap törzshöz köthetők, arabul naba ma is eminere, excellere, honnan Bochart szerint a nabath nép neve (Hierog. 1. 535.). Meninszkiben náb = princeps populi, familiae caput, nabih darus et Celebris vir, arabul, persául náb = purus, merus, sincerus, darus, Hmpidus (t IV. p. 837.). A syrus naba to zsidó-arab nib, nob, nub, naboth (= fructus), a samojed nebe, apa, appa, magyar napa, napada a persa ékfeliratokban napja formában áll (= unoka), Westergaard magyarázata szerint, pehlvi felírásban napi, az új persa naváden, nabir, nabiseh, úgymond á régi nap at s napj a formákból készült. (Zeitschr. für die Kunde des Morgenlandee VI. B. 1. Heft p. 164). Az arab nibras = lucerna, fax, syrue nebresa — flam-

ma, lucerna (nabras v. nebras = luxit, micuit (Winer p. 596. Bocbart g. s. p. 520), a chaldaei nebraschta (= lámpás), mind csak a naptörzs származékai. Különös, hogy a Nabathok, egyszersmind aramaeusok is, Aram vagy öröm, azaz: boldog föld lakói (1. öröm), de ők ármányosok is Quartremére idézettjei szerint, szinte így a scytháknak legrégibb neve Aram volt, s a typhon vagy ahriman legtöbb hagyomány után scytha földön lakott, mint azt Hallingban megolvas- hatni, siciliai Diodor már a scythákat Palos és. N a- pes törzsökből származtatja, Pliniusban ezek scythaes apalei et napaei. Ez az író még azon fölül az euró- pai Scythiában Maeotis tó körül napit as más olvasás napaeas népet laktat, byzanti Istvánban N a p i s vicus Scythiae, melyben n a p a t vagy n a p i t e s nép lakik, a névről írja napitai nomen gentile. Hogy a Palos = Pluto a sötétség országát kifejező névszó, azt Halling okszerűleg bebizonyítá, (Gesch. der Skythen 1. B.

2. Abth. p. 165. stb.) Aelianus is Plútót az Apalaeusok földjén laktatja, következetesen a Napes törzs a világosság vagy nap országát latta, melynek fiai a nap fiai voltak, mire Egyiptom s India hason példákat mutatnak fel, s épen a scytha földön a mai Samarkandban, régen Zogdiánában az V. században Krisztus után Napi nevű hunnus királyt mutatott fel Ritter (Erdk. V. 658), hogy pedig a hunnusok a napot tiszttelték, kétséget sem szenvet.

3) Afrikában Nubia volt a napföld, Egyiptom népesedését s első művelődését onnan vette, N o b i nép lakja ma is Nubia egy részét, mint Eusebe de Salle leveleből láthatni (Journ. as. 1840 August), Ritter szerint a régi nubiaiak (nubae, nubatae, nabath), Strahó. ideiében Meroétól kezdve Aethiopiánál egyiptomi déli

határig laktak, a máskép beszélőkhöz, vagy barbárokhoz (= berberek) számítottak. A nuba név (nub koptusul arany) néger szinti népfajra használtatott, afrikai szülőföldjük hajdan a Noba hegyek voltak, hol a Nílus keleti ága ered. Candaee királynéjoknak lakvárosa N a-pata volt Meroe tartományban, a napátok egyik királya S i l k o a kalabszbi templom görög felírásában magát nap fiának nevezte, fenyegetve másokat, hogy a nap sugáraival minden ellenfelét összetöri. (Dié Erdkunde 1. Th. Berlin 1822 p. 557, 569, 591). Δ templom falára vésett felirást a harmadik századból Krisztus után Letronne egészben közié, még akkor Nubiába nem hatott be a kereszteny vallás (1. Materieux pour l' histoire du Christianisme en Egypte, en Nubie, en Abissinie Paris 1832.).

A svéd tudós Ackerblad beutazván Felső-Afrikát, azt jegyzé fel Nubia nevéről, hogy nub aranyat jelentvén koptusul, az egyenesen nubiai szó, az aranyport mindenkor Afrika ez oldalairól karavánok hordották be Egyiptomba; hogy a koptus földön több szentnek Nub vagy A nub és Anubis nevek van (Journ. as. Nro 77. p. 394. 417.). A régi egyiptomiak vallásában, h n u b v. anub isten főszerepet játszik, hogy az nubiai vagy napisten volt a föllebbiekből kivonható, Belzoni szerint, a nouba nyelv ma is egyik fő nyelvjárást képezi az ott lakóknak, mely nem arab nyelv, Othmar Frank hnub,' num, ammon-hnub, kneph névformáit szedte össz-e a napistennek, s mint láttuk samojed földön is a nőm, num s nap névformák Oástrén szerint megvan-nak. Az egyiptomi hnub Othmár Frank szerint férfi s nőnemű szoros viszonyban áll a holdhoz, mind az indiai BUY a isten is, azonban a név leszármaztatását a Sanskrit hnuvatból (= verbergend, hnu gyökből), nem

tartom helyesnek, midőn a kész nub sző ott helyben divatos s ma is aranyt, tehát fénylőt jelent, a mi az arany szónak is eredeti jelentése, bizonyos lévén másfelől az is, a mit Othmár Frank állít is, hogy az Ammon-hnub mint az Ammon-ra — napisten, a pharaók magokat szinte nap fiainak tartván (1. a bajor akad. évkönyyei, XVI. B. 1840. p. 120.). Wilkilson szerint is hnub = kneph, khnnpbis, Plutarchban Thebais lakosai fő istene, kinek kezdete s vége nincs, a mindenható világ lelke, azért az emlékeken kígyói alakban ábrázoltatok ki. (Gelehrte Anz. München 1838. X-ben Nro 249.) Ez a kígyóalak Othmár Frank szerint a denderai Zodiacus körében épen napkölte és dél közt van helyhezve. A hieroglyphi feliratokban Noubmai Champillion magyarázata szerint a naptól szeretett, Neb-tho = világ ara már Hermapion a Rhamses királyra czélzó feliratokat így magyarázta egyiptomi nyelvből görögre át fordítva „Rex Rhamestes, filius solis in aeternum victurus“, anubiai s aethiopiai királyok s királynék pedig egyenese a napra esküdtek, mint a napfiak törzsatyjára „testis invocetur sol nostri generis author“ ismét „sol author generis majorum nostrorum“ (L. Heliodoruss Hermapion helyeit eredetileg közölve Bochart g. s. p. 288. edit* Villemandy).

Kétséget sem szenevéd többé hogy N ubia = napföld volt, a Noha hegyek = naphegyek, hol a szent Nílus folyó forrásai rejlenek, mikép Ázsiában az Elbours hegyek, mint a Tigris forrásait magokban rejtők, n a-pát, niphát név alatt tisztelteitek, miből Strabo Ni pb a*: test csinált, s azt helytelenül görög szónak vevén, mások hóhegyeknek magyaráztak, pedig tulajdonkép N a-bath hegyek, mire a Zend nafedhro, és Sanskrit nabi, német Nabel, arab naba felvilágosítást nyújtanak

(1. Ritter VI. B. I. Abth. p. 47.) Ugyanis az égi gömb-alakok s azoknak tányérjai s forgásaik után a hegy-ködök, csúcsok, gömbkészítmények áldozati szertartásokra rólok neveztettek el. Adelung szótárjaiban die Nabe = der hohle Cylinder in einem Rade, welcher um die Achse lauft változatos formái a szónak nave, nabel, nabah, finnül napa, naeppa, persául naf, xnalabarul n a b i. A mér-tudományban focus vagyis a középpont hely jeleltetik ki e szókkal, mint Adelung, megjegyzi, a nap is ily középpont a naprendszerben. Schilter naff, napfe, napp, nappe, hnaeppa, nap hanap, nappo formákat közöl.

Grimmben nap skótul = patina (tehát nap tányér* ja) neb a.s. = arczkép (tehát a cserkész nap), Schmid sváb szótárában Nap (bernai Cantonban egy magos begy, Napp más hegyfok, Nipf vogesi, egykor vulkán hegy, melyek egyszerű formái az alább megemlítendő szinte germán A b η o b a hegyek. Ihre glossariumában naf cavitas, nafe, nabe, nave = concavum cambrice nef coelum, naf 1 e umbilicus, nafel, nau, nabalo, napalo, nabela formákkal: ismét Napp = crater, poculum, naph, nap, nappo, hanap, napf etb. formákkal, Wächter glossariuma a cseh ne be, lengyel n i e b o, sorab n e b i o (= coelum) szókat is méltán ide fűzi. Bullet kelte szótárában pedig naf = seigneur creatour, tehát a teremtő nap. Hogy mindezek a Sanskrit nábli (= umbilicus és focus ignis 1. Troy ért journ. asiat. 1841. octob.) a zend nafedhrő, új persa naf szókkal egyek, magától értetik. Jäkel még Neptun nevét is a kelte naf (= úr, Boxhom glossaiban és Bulletben is), és t u u n (= don, viz) szókból magyarázta ki = viz ura. Boppban (Vergleich Gramm. 1. Abth. Berlin p. 219—351. 355.) lithvánul nabat = coelum nebee

ugyanaz; = a äanskrit nabüs, nebese = coeli; á sanskr. nab-as-a«, s ne ijedjük, hogy az egyiptomi és indus Dagyobb és kisebbszerű emlékeken a discus és hold sarló rendes jelképei a napnak és holdnak. Hogy a lapp nup = gomb (tehát nap gömb) nuppo, peäl =; gombon felyül (peal = fel, felyül (szinte e czélra bizonyít, elég csak megéríntni (1. Gyarmathit affin p. 146. eeq.).

4) Európában a germán földi felírások között Diana Abnoba istenné is áll, mely ott mint Visucius is honni módon teszteltetett, a pförzheimi feliratban már Nőbe olvasható, mindenik az Abnoba hegyek nevével szoros kapcsolatban áll, melyek a mai Schwarzwald egy részét tettek, (Jahrb. für wise. Kritik 1834. Aug. Nro 26.), Venantius Fortunatus Naab vizet említi épen Thuringiában, hol a Frankok a VI. században győzedelmeskedtek „QuamNabis ecce probat Thuringia victa fatetur (1. W. Jahrb. LVIII. B. p. 81.), Meier szerint a thuringiai földön az egyszerű törzsszó is fennmaradt, u. m. nap = urceus rostratus, a belga naph = poculum (Leibnitzü Collect. Etym. P. II. p. 263.)

Tacitus a Dunát Abnoba hegyről eredteti „Danubius molli et dementer edito montis Abnoba jugo effuso‘ < a ravennasi névtelen geographus is Thuringiában Nab folyóvízről szól. Mind ezt összevéve s tekintve a föllebb elősorolt Napf, Nipf, Nap, ugyancsak germán földi hegy nevekre, mint azon történeti tényre, hogy a germánok is tisztelték a napot, ámbár nyelvekből a név ez értelme kiveszett is, és csak mellék jelentésekben fordul elő biztosan következthetni, hogy valamint a keltek, úgy germánok is használták egykor a nap szót, a teremtő nap értelmében, hogy ez ős világi sző Ázsiából terjedt el Afrikába s Európába, de mikor történt légyért

az, azt elhatározni többé nem lebet. Így van a dolog a szláv nébi (= ég) szóval is, mely a görög nephos, Zend név, latin nubes, nebulu, német Nöbes, Ne·bal, Nabel szókkal gyakran összehasonlítatott már, homály, köd, sötétség értelemben, tehát a világító fénynyél ellentében. Δέ ily átmenetek jóból rósz értelemre vallásos szóknál gyakoriak (1. ármány, s öröm, rósz, stb.), a latin nubo ige pedig, honnan innubus, pronubus subnubus, enubo kezdetben a nap és hold össze házasítását tárgyazta (1. h o 1 d), a termékenyítő erőt jellemzé, mi a magyar napa, syrus nabato, zsidó-arab nib, nub, az ó persa napja, samojed nebe szókból is kivehető, melyek részszerint az összehásodási viszonyok, részszerint az azokból lett eredmények, tehát produktumok fogalmait fejezik ki. Vagy történetes összehangzás-e a nap és napa (socrus) a meny (coelum) és meny (nurus) menyasszony? (sponsa, bizonyára nem, a ki azt hinné, keveset forgolódott még az ősvilági nyelvek körül, még kevésbbé hatott be a keleti vallások bölcselétéibe, melyeknek az élet nyelvére kihatása tagadhatatlan (1. m e n y szót), melyek épen a n a p, h o 1 d, meny, ég, közös törzsszókban, legszébb irányait mutatják fel az összehasonlítási működésnek, mely most a tár-gyakat szellemesíti, majd ismét az eszmeiséget tapasztaltaiba.

Ördög.

1) Valamint az isten, ármány, meny, manó, úgy az ördög szó is az iráni később persa vallásból terjedett el, az Irán és nem Irán (Aniran) máskép T u r á n vagy S u r á n y föld lakói jókor érintkezésbe jöttek egymással, nevezetesen a keleti Iránban korán benyomultak a scytha fajok, kiknek egy része a medo persa

törzsssel össze is olvadt, e Zoroaster-cultusnak hódolt, mi Persia történeteiben igazolva van, s az indo-scytha pénzfelirásokban az ördög szó csaknem elvitázhatatlanul nyomozható.

A magyar nyelv- ós történettudomány változó alakokban tünteti fel e szót, az családi hely s növényfajokra korán használtatott; a két utolsó pontra nézve Kresznerics szótára bő felvilágosítást ad, a családnevekre búvárkodásom ideje alatt ím ezekre akadtam: u. m. ördöng v. Urdungh jő elő 1898: „Idem Stephanus dictus Urdungh nos ad instar sübdoli serpentis deditis regnie nostris eliminare, excludere et exterminare moliebatur” (diploma Sigism. Pray Spécimén Hierarchiáé Hung, t 1. p. 93). Rokona lesz ennek János, ki 1402. midőn Albert austriai herczegek az ország koronáját megígérték, imigy irta magát alá: „Joannes dictus Urdung de Baos” (Jankóvice szónemzés 1. 116), mellesleg érintve legyen itt, hogy az író származtatása (— ör és döng, döngő) nem áll, maga sem bízott ahoz, mert a d ö g szóra is utasít. Benkő kézirati gyűjteményeiben Ördög Simeon 1482, Ördög család Dobokában, Johannes Ördög de Ördög Keresztur, mint dobokai főispán 1540. Ördög Mátyás 1553 említvék, Sinai Miklós pedig szinte kézirati gyűjtem. jegyzé fel, hogy e kifejezést ördögatta bolgárföldi manichaeusoktól vették át a magyarok, kik Manes tanításait Európában elterjeszték, nevezetesen a francziák Bouger dieu-je is a Bulgaro-ból van. Az Urdung szóval él mára régi halottas beszéd írója is „és zoboducha wt urdung ildetuita” (= üldözésétől). Szinte a precum liber met. Révainál urdwg szóalakot mutat fel (Ant. Lit. H. p. 108), mely a sátánra vitetik ellentébe az angyallal.

2) A manichaeismus csak a zoroasteri két elvűség

folytatása lévén, fel lehet tenni, hogy valamint az ármány és sátán szók azend theológiájából folytak ki, az ördög szónak is abban nyomára lehet akadni. Béregszászi már a persa ardav-ot a magyar ördöggel egynek vette (p. 105), és nem ok nélkül, mert Meninszkiben ardad = „deceptor, impostor, 2. homo sylvaticus longis pedibus praeditus et toto corpore pilosus noctu itinerantes a via seducens in loca deserta, ut eos ibidem trucidet, et sanguinem eorum exuget“, s ez anthropomorphismusát az ördögnek Ferhengi után adja erzseng vagy erdengnek is írván az emberképet magára öltött ördögöt. Ugyan csak nála E r d a d = daemon, homo deceptor, a r d a w = genius, daemon sylvestris, magus (t. 1. 97, 98, 103.). Az audi sultán hét tenger czímü persa nagy szótára említi Er da, máskép Er dad persa bölcs Mobedet vagy mágust, ki Ardeschir Babakan alatt élt. (W. J. XXXVI. B. p. 256). A kurd földön, ma is megvan Eur dek falu, s hogy ott a Jezyd kurdok ördögtisztelők, Niebuhr még a múlt században féljegyzé keleti utazásában, mint Bitter bőven előadja. (VI. B. II. Abth. p. 696—697), Szinte Aderbeidzsan tartományban (a régi Atropotane vagy tűz örök lakhelye Ritter 1. c. p. 768), Érdjek, Ardhek helyiségek még ma is állnak Ardaz-megyében Ardjis ch földön, mely nevek a régi zend ard gyökre viszonyulnak, mint az Erdoz vagy Erdesch-dag hegynévek is Van tónál Urmina földön, hol a hagyományok egyik ága szerint Zoroaster is született. (Bitter 1. c. p. 924, 975). Különös, hogy Castellus persa-arab szótárában is erzseng v. erdeng 1) „officina et specus Manetis Celebris haeresiarchae, 2) delubrum Chinense, 3) Nomen genii in Mazenderan, quem Rustem vicit“. Menésről különben is tudva van, hogy e barlangba vonta félre magát,

míg ördöngös tanulmányait bevégzé (1. Bayleart Manes), mint tudva van az is, hogy a Typhon vagy Ahri-man a masenderani földön egykor szereplettek (1. ármány).

3) Az Ördög névjelentését illetőleg megjegyezzük, hogy annak kezdetben, mint más hasonszavakról is lát-tuk, jó értelme volt, és csak idővel viszonyult a go-noszra. Mutatja ezt a név különböző leszármaztatása is ard és ar törzsből, melyet soijában felhordunk, mert a kettő végtére is egyre megy ki.

Langles így ír: „ard ou art as l'ancien mot persan, dönt Herodote et Hesychins non sont conservé la signif. heros, grand, illustre, fort, le mérne mó t se retrouve dans le „art ha“, Sansk. hart Allemand arduus Latin“ (1. Halling G. der Skythen 1. 6. p. 377.).

Wahl szinte így ír, hozzá téve, hogy e jó jelentések nincsenek már meg a persa nyelvben, hogy Hesychiusban, még Artades = az igazságosokat jelenti, Herodot szerint a persák magokat Artaiousoknak nevez-ték, s az örmény nyelvben is ardar = jámbor, igazságos. (Gesch. der morg. Sprachen p. 119). Westergaard a persa ékfeliratok közlésében (Zeitschrift für die Kunde des Morgenland. VI. B. 1. Heft 1844. p. 125, 161), hi-vatkozva Herodotra, ki Artaxerxes nevét megás areiosnak fordítja, görögül Ardeschir sassanid király nevéről jegyzi meg, hogy az = Arta khsathra: Herodot Artaios neve, mikép a persák szerinte neveztettek = árija, miként a medusok is neveztettek: „Es ist als arta zu fassen, das Zend areta vagy ör ét a = geehrt; sanskr. rita (= arta) geehrt und wahr“, tehát a Hesychius Artades, örmény ardar találnak e magyarázattal is. Malcolm persa historiájában Ardischir a zend és Sanskrit Urddhasiros

névvel hasonlíttatik össze = magos v. felemelt fő, főnök (t 1. p. 54.).

Halling nem ok nélkül gyanítja, hogy az art aj oj név csak az Arias névből keletkezett, s mivel az árui á r n y szó alatt az arias név értelme kifejtve van, hova az A r e s c h vagy Mars neve is tart, mely mint hadisten, ellen séges tehát rósz értelmet adott az ar gyöknek, természetesen Artemis (= Aresch L Creuczert W. J. B. LVII p. 16) név félelmes és rettentő volt. — Porter le is írja az Artamateja régi templom dUledékeit Armeniában, hol ez a had ármányoe istennéje tiszttel tetett (W. J. B. LXII. p. 27.). A görög artames, artuo, latin ar Ö to igék mint kezdetben had viszonyokra vonatkozó szók emberölést, pusztítást jelentettek, ar tamos görögül = mactator, s hihetőleg a magyar ártörzs a persa á r d, a r t a, zend areta ellentéte Aresch, Artes, Art.emis, hadisten nevekre viszonyló, melyet a scytha fajok tisztelek. Ide mutatnak Hammer ím ez szavai is „So kiessen die Egyptier (nach Vetius Valens Antiochenus bei Seiden Syntagma 1. c. 6.), den Mars Artes mit einem ganz persischen Worte Art, welcher stark, mächtig, tapfer bedeutet, (=ard) in Ardeschir (Artaxerxes) und andern Namen vorkommt, und der Wurzel nach in Kartikia dem Mars der Inder vorhanden ist.“ (W. J. B. 1. p. 97).

Vesd össze a Kartikia névvel a Kahriman, Kehrimán nevet == ármány, Ahriman: az ármány szó alatt.

De mi köze ezeknek az ördög szóval, kérdi valaki? az, hogy a persa ard törzsnek vehető, melynek jó jelentése később kiveszett a nyelvből, mint Wahl is megjegyzi, de más nyelvekben azok még fennmaradtak magosság, nagyság, méltóság értelemben, nevezetesen a turk-tatár nyelvekben, az ördög szóhoz hasonlatos el-

nevezések fejlettek ki jó értelemben, midőn a felébb elősorolt persa ardad, erzseng vagy erdengkurd enrdek, ardhek, erdjek, az ördög v. sátán névvel állanak kapcsolatban.

Klaproth szerint a turk nyelvjárásokban urduk, yrdük, irdak = magos, ardjoja, irduk = magosság, nagyság (A. P. tab. 30—31.). Sievers utazó említi Oertöng hegyet Saisan tónál (a székely Zajzon család neve), mely kerekcsúcsu kiégett vulcánhegy (Ritter I. 382, 780.). A mongol Oertöng, csak a turk Artak v. Ártok, máskép Ortok hegynév Turkestánban, honnan az O r t o k családnév, a hires Thogrul bey Syria elfoglalója Ortok fia volt, s az osmánok törzse is Ordogrul onnan származott. (Herbelott. 1. p.395, 684, 1781 a Paris).

Meninszkiben artyk, artuk turcice particula = 1. plus, magis, 2. adjective pl üres, artymak, artmak = augeri (L 93.). Ellenben Hammer (Gl. des osm. R. 2-te Ausg. 1. Lieferung p. 35) azt jegyzi fel, Urtag és Kurtug hegyekről, hogy egyik nyári, a másik téli lakul szolgál az oghusoknak, az Artag s Kar tag el-ferdített nevek. Az Urtag értelmét sokkép magyarázhatni, jelenthet urhegyet (1. Ur), aranyhegyet, meleg vagy nyár hegyét tehát mint urutippa, a turk Urdepe (= Feuerhügel) Turkistánban ugyan csak Hammer értelmezése szerint. (W. J. B. LXXII. Chokand tartományról = Khotschend v. Kátsánd magyarosan). A Kartag = hóhegy (kar = hó, tag, dagh = hegy). Ballet kelta nagy szótárában Ard, Ardd = le plus élévé (tehát a Sanskrit urddha), összehasonlítja az örmény Ardyant = sommet, a turk artuk, artyk, arta, artmuk szókat is megjegyzi, hogy törökül ardig szorost is jelent, persa s török nyelvben a boroká-

nak vagy gyalog fenyőnek is ardig a neve, mert levelei szűrősök, a kelták pedig a bolhát neveitek Ar dognak, szúrásáért, ard v. art törzs szó után = mages,hegyes.

Ardhangos, ugyancsak Bulletben a jósolni és jöslás, arddangoeiadie e = praesagium, az ardtörzs alá sorozva. A török Or tok, mongol Öertong hegység és családnevekhez tart az Irtek folyóvíz neve is Volga földön, mely Jaikba szakad, (Pallas Reise durch verset Prov. 1. Th. p. 272), mint az Ardoch nagy folyóvíz neve is China szomszédságában Kithai vagy Káthai földön, melyen hordták a fekete emberek drága portékáikat az Ábi vízhez, Balath János utazó 1581. tudósítása szerint. (Bergeron Traite dee Tartares chap. XIX. p. 119). Az örmény király Artakes neve is, ki Krisztus után 90-ben, tehát az első században megverte az alánokat Tseli v. Tsele tónál (1. Georgia históriáját Klaprothnak Journ. aeial 1834. Nro 73, p. 53), mint a bulgár király fia neve is Artikianos, ki testvérje volt Buliás Tarbán-nak, Const Porphirog. szerint, csak a mongol-túrk Ortok, a régi persa art, ard törzsből hős, derék, igazságos, honnan az örmény ardar = igazságos, a Hesyehius Artades-se (= justus), mint fölebb láttuk, szinte örményül arik = hős, vitéz, a zend airja, honnan arius föld s nemzet neve (Neumann Asiat. Studien p. 35), a Zenda vesta szerint ariusok voltak a zoroasteri vallást követők, az a r t, a r d törzsezők hát végre is csak az a r, er. gyökből eredtek, s annak jó s rosa jelentései-ben osztottak, mire az ármány szó alatt példákat is hoztunk föl, és a sanskrithoz oly' közel álló czigány nyelvben is erio == rósz, többesben érés roszak, oly népek, kik nem czigányok; ssari pedig = ellenség a persa khär, kármán, á sanskrít ári (1. Borrow spanyol czigány szótárát), ellenben a zend nyelvben érés

(as are). Lassen szerint wahr, rein, fromm, az indus ar sá = frommer, heiliger Mann, honnan Arses, A r-dites, Arsaces, Arsanes nevek, melyek a send Ar s an a után képeztettek. (Die altpersischen Keil-In-schriften Bonn 1836 p. 36). Még a cseremiszek nyelve két dialectusában is ire, eré = rein, tehát a zend eeri. (MüllerSammlung russisch. Gesch. th. III. p.330). Valamint az isten, sátán, ármány, meny, ur sth. szék a zend theologiában merültek először fel, haszonlólag áll a dolog az ördög szóval is, melyet a german nyelv ágazataiban is Aresch vagy Mars isten nevével együtt sikeresen nyomozhatni. Észak-, Közép- és Déli-Ázsia vallásai s nyelvei egy közös kútfőre utalnak vissza, mely a boldog vagy hagyományos arany időben tisztán csergedezett, a paradicsom vagy ÉdenfÖld első lakói kezelték az ősi vallást és nyelvet, mindkettőnek csak romjai maradtak fenn, miután az ős fészkeből ki-vándorlottak, feledni kezdék a régit, s újabb viszonyaikkal a rájok tódult sors csapásáival küzdeni kénytelenítve voltak. A scytha ariusok vagy TuránfÖld lakói a természet emlőin felnőve leghívebbek maradtak ahhoz, mint tápláló anyához, az Irán föld lakóival véres tusákat folytattak több ezer éven át, mely folytonos érintkezések, gyakran nyelv s bittani és nemzeti összeolvadást okoztak, innen van már az is, hogy északi s Közép-Ázsia közti kapcsolatok vallás, nyelvészlet s ethmographiai tekintetből a historiail első időszakokban szorosabban, mint a messzibb fekvő s forróbb égöv alatti Déli-Ázsiával, hol a szűzies ősvallás a féktelen képzeletek mérhetetlen tengerében elfulasztva, a phallus tiszteletére korcsosult, a nemzést az anya természet ápolói s táplálói erő tulajdoninál fölebb becsülvén, a nem közti fructificatio eszméjében rendezte el hittanát, s az azzal járó

termékeny mythusokat, melyekhez a szépirodalomnak, kellett, mire a Sanskrit s prakrit, mint az újabb hindou literature elvitázhatatlan bizonyságul szolgálnak. A zenda-vesta dogmák középhelyt fognak az északi s déli vallás közt, azok, mintegy közvetítők a Véda szent könyvek hittana s észak-ázsiai természet-vallás közt, a véda és zend könyvek közt még nagyon szembetűnő a közrökonság, az egy forrásból eredés, mit a zend és véda könyvek nyelve is tanúsít, de Indiában a véda tudomány egyszerűségét a phallus tisztelete váltá fel, miként Észak-Ázsiában buta schamanismusra fajult a természet tisztelete, melynek elemei kezdetben, mint az isteni erő nyilatkozatai, csak jelképes jelentésűek voltak. Zoroaster hittana legtovább fenntartá magát épségben, bár a Mithras, mint a kétneműség (nap, hold) tisztelete ott is elkorcsosulásra kiutat, de mégis a későbbi parsismusból ítélt, melynek követői még ma is szelíd s jámbor emberek, dolog és rend kedvelői, azt lehet kihozni, hogy Közép-Ázsia az ős fészek, mely vallásos műszavakra legtöbb felvilágosítást nyújt, s az itt előadott jellemvonalok nélkül különben útba igazulni is szinte lehetetlen lenne.

4) A magyar ördög szónak a német Ehrich felel meg, a skandinávok hadisten neve ar törzsből = der böse, der Teufel (Schmid schwäbisches Wörterbuch p. 627. s Leibnitz Collect, Etym 1-te 175.). Grimm német mythologiájában tanítja, hogy Tyr, Wodan, Zio had isten nevek, a Zio és Eor istennév egyet jelent Er, Eor = Ares, a scytha Aor, Ertay, Erchtay = dies Martisas. heor a got hourus, északi hiörr = kard, a kard isten tiszteletéből eredhetett, a német had isten Eor neve mint Anm. Marcellin a quadokról s alánokról

Herodotus és a Arnobius a scythákról írják, hogy a kardnak isteni tiszteletet adtak. Az Ertag nevet (Mars napja) már Aventin Erich tagból magyarázta, mint Schneller bajor szótára feljegyzi = A res tag (1. Deutsche myth. von Grimm 2. Ang. 1841. és Jahrb. ftir wis. kritik Sept. 1845. Nro 51. Allg. Lit. Zeit. 1841. Junius Nro 107). Schrader így ír: „dies Martis Tyr dagr skandin. Schwab földön Z i e s t a g (Zionévből) Bajor földön Eri tac, Ectag régi rúna alphabetek kéziratában, Zin, Eor, Ear, Aer — Mars isten (German Myth. p. 152). Schmidt schwáb szótára Erichtag, Eridag Jardag, Zisba ausztriai dioticonja Earchdö, Eardó, Jardö, Erichtag szőformákat közöl (W. J. XXV.B. A. Blattp. 13). Grotfen szerint Erek, Erich mindegy, a bajor Hercules neve is A r y 1 e, A e r g 1 e, mely Aventinben meg van, csak egyre megy ki (Schmidt 1. c. p. 171.).

Még az ö r d ö n g vagy U r d u n g magyar névforma is meg van a német honban, Aerding, Erching, Ar ding helység nevekben, melyek régi oklevelekben említvék (1. Sternfeldet abhandl. der bayer. acad. II. B. 2. Abth. 1839. p. 198. 230. hist. Klasse). Hogy már a német Erich, Erek, csak az örmény arik — hős, vitáz a r, e r, törzsből (= ér = érő, Hesychius e r r o s Zeus neve «cpo») kételkedni sem lehet, csak azon ellenvétést tehetni, hogy az Ertag, Erichtag nem maga az ördög neve, hanem dies Martis, így van a dolog a török Urtag hegy névvel is, mint fölebbláttuk (Urhegy); de itt könnyebb az eligazodás, mert a turk nyelv járások tisztán felmutatják az urdük, yrdük, irduk szókat, magos, és magosság értelemben felmutatják az o e r t o n, or tok, ardoch, írdek hegy, folyam s családneveket, legfölebb is hát az Erek, Erich német Mars isten nevét

az Aerding, Arding, Erching helyneveket lehetne az Ördög névvel rokonitni, de nem az Ertayot, mely csak az Erichtag összehúzása. Ez magában helyes, de a német Tag szóra meg kell jegyeznünk, hogy tac, dag, dags, dag régibb formái is vannak világosság értelemben (Grimm Gramm. II. 489. 490.), angelsaxul aer=dag = diesantiquus, skandin. ár-dagi = antáquitas, aa, aer itt = Jahr, ez a dag, däg világosság értelemben lappanghat az ördög szó második tagjában, a mit azonban csak figyelmeztetés végett érintek meg. — A tuskus Tages isten Jupiter unokája, a villám és égi jelek magyarázatjára tanítá Etruria ős lakóit Ovid írja: „Indigenae dixere Tagen qui primus etruscam Edocuit gentem casus aperire futuros (Métám. XV. 555. 558.1. Festust is Tages szó alatt) és Amm. Marcell, említi: „in Tagetis tuscis libris, vagy Gronow jobb kiadása szerint (edit 1693. XVII. 10.) in Tageticis libris. Tages a mythologia szerint a föld szülöttje, kérdés a német Tag is eredetben nem istennév volt? nem egy szó-e a turk dagh vagy tagh szóval (= hegység, melynek alaki formái tach, tan, taw, tay, dagh dagy, dag (Klaproth A. P. tab. XXVII) a hegység jelentés, mint isteni lak itt is csak későbbi kifejlés lehet annál inkább, mert a ferghanai turk nyelvben tük = bálvány, a mi a persa thuk, thogh szóval egyez értelemben mint kül alakban (1. Rückertet W. J. B. XL. p. 175.), arabul is taghut idolum satanas etc. Da g o n, dag gyökből isten neve volt a philistaeusoknál, a zsidó-arab dhagal igében a fény értelelem ia megvan. (Winer p.212.) Hogy az urdük, yrdük, orto k hegycsak ördög hegycsak, melyeken hogy a schamán papok a titkos ördögi szellemeket hívják ma is se- gítségül, a schamanismus természeteiből következhető

(1. Meinert Allg. kritische Geschichte der Religionen 1. B. Hannover 1836. p. 142. 488. etc.).

5)Az indo-scytha pénzfelírások ordagno, Ardogno, Ardochris, Ardochro, Ardokro, Ardethro formákban mutatják fel az ördög szót, a magyarázók elérnek ugyan egymástól az értelmezésben, de abban egyeznek, hogy azt isten névnek veszik, némelyek Marsnak, mások napnak, ismét mások siwa vagy ördögi névnek veszik s mindezt mellőzve, az észak-ázsiai nyelvket, a zendsanskrit s persa nyelvekből hiszik kimagyrázhatónak.

A tudnivágók s tovább vizsgálni akarók kedvéért közlöm röviden a megkísértett magyarázatokat.

Grotfend így írja le az emberi alakot, mely ordagno felírással van ellátva a pénzen „vir galea tus, gladio cinctus, tunica manicata, etpallio indutns, stans dextrosum dextra hasiam fasciolis ornatam.“ Ez úgymond a zend veretragbna, sanskritban oritraha, oritraghna (a hadszerencse istene, egymás pénzfelirásban A r d o g n o áll, mely a zend vagy pazend formáinak elrontása, persa földről vitték a neveket Indiába, az okro és Ardokro felírások pedig a Siwa cultushoz támaszkodva, indiai szók lehetnek. Lassen szinte zoroasteri vallásból származott istenneveket olvas a pénzeken, Ardokro vagy Ardochro szerinte = fél sziwaisten, Ardethro tekintve a testalak vállain lebegő lángokra = szent tűz ard sethrov. athro szókból összetéve. Prinsep szerint okro a Sanskrit arka = nap Mithrast jelent, görög, persa, indus elemek folynak keresztül a pénzeken, a persa ard elibe van téve az okrónak, s akettőből lett Ardochro v. Ard okro, a mit azonban Lassen el nem fogad. Megjegyezzük itt, hogy az a k r o szó tisztán fennmaradt, a georgiai nyelvben okro, o r o, o k e r, formák-

ban arany jelentésben (Alter über die geogr. Literatur Wien 1794. p. 147.), a mit egyik tudós sem vett észre, a persa ard szinte megvan az örmény nyelvben ardar és arik formákban, mint fönebb láttuk, miért ne lehetne hát az északi nyelveket is segítségül venni, okát nem látom, kivált hogy az indo-scytha királyok északról hatottak le délre, s bizonyosan saját nyelvüket fenntarták.

Benfey Ardokrot a persa Ardischirnek veszi (I. föllebb 3. szám) s így ír: „so macht die Figur dieser Göttin und insbesondere das cornucopiae, welches sie in den Händen hält, überaus wahrscheinlich, dass die alle Güte verleihende, alle reine Wünsche verleihende Atá u i s u r damit gemeint ist. Sie heiszt im Zend A r d o i 8 z u r a · = die hohe starke, und erhält eine Menge anderen Epithete“, például felhozza Ardoiughra névformát, a mit csak Adokrő alakban adhattak a barbarok.

Frank Othmár szerint Okronál Siwára kell gondolni. „A r d o k r o női személy hosszú bő ruhában az indus mythusok ArdhaUgrá-ja a férj és nő nemű siwa androgynisch természetére mutat, az A r d a Sanskrit Arddha, mely a kauerki pénzeken Ardagno felírásban is mutatkozik“, hol lándzsával, karddal, sisakkai, széles.bő köppenyel ruházott testalakot láthatni, s ez az Ardagno a Sanskrit Ardaghani a persa Mithra vagy nőnemű tűz, mely Siwa cultusából folyt át a persa mythrai tiszteletbe. E magyarázat szerint Ardagno = Mithra, fél Siwa (halb feuer, vagy hold), a mi az ördög szótól ismét nem ütne el, mert a Sanskrit agh an = a magyar ég (= ardet, 1. ég szót), mikor aztán az ördög szóban az ög végett, mint szokásos assimilatiót kellene venni, ég vagy eg helyett. Hogy Mithras = ignis

masculinus, Mithra-iguis foemineus amaz nap, ez bold) 1. Strébert (Nnmmismata nonnulla Graeca Musaeo regio Bavariae p. 177. 187.) az indo-sytha pénzkről írtak Lassen »Zur Geschichte der griech. und indoskyth. Könige etc. durch Entzifferung der alt kubulischen Legenden auf ihren Münzen.« Bonn 1838. az ifjabb Grotfend „Die Münzen der griech. parthisch. und indo skyth, Könige etc. Hannover 1839.1. Benfayt is Jahrb, für W. Kritik 1842. X-ben Nro 111. Frank othmárt a a bengaliai tudós társaság évkönyveiről e tárgyban Gelehrte Anz. München 1839. Nro 170.

6) A Gurkfeldi kőfelirást: „imvicto deo Charto-Katancsich ördögnek magyarázta (Zerne bog), mivel a Horvátok közt chart pokol, chert ördög (specimen pliilolog. et geogr. Pannoniormm etc. Zágráb. 1795.) kérdés ez a chart, nem a persa art, ard-e? (Mars az indus kartikia? (1. föllebb 3. sz.)

Az osztják ok főbálványa neve Ortonk, melynek értelme bálványok fejedelme, ezt még Persiából hozták. ki magokkal (1. Müller der ungarische Stamm I. 300. seq.), őrt = Fürst lónk idolum, kérdés ismét: nem a persa ard, art-e ismét ez az ort? mely fejedelmi nevekben, mint láttuk, sokszor előfordul. A lónk szó Klaprothban luhung(A. P. p. 194.)= Götzenbild, hogy ez a magyar láng, turk jaling, finn-lapp log (= láng isten), a régi german lónna = ignis (Feróban langa = láng), a skandináv log és lung, a tübeti g 1 o g (g elől nem mondatik ki Klaproth) = fulgur, a sinai lang = fulguratio, annál inkább nem kételkedhetni, mert a nyár neve is az osztják dialectusokban long, lung, jiing, lugun, mint Klaprothban láthatni, még a malay nyelvágazatokban is lángit, lángi = ég (coelum), Hu anag = láng, világosság (Humboldtüber

die Kawisprache p. 249). Kérdés lehet az is, valljon az Ortlorik és Urdungh nem egy szó-e? a kimondás, szájjárás itt elhatározó befolyást gyakorolhatott, a mongol Oertöng hegy épen kiégett vulkán hegy.

Lehetne még az ördögszót az islandi dr augural egybevetni = diabolus, cambro brittül drwg = malus Ihre, drwg, drog, Bullet szerint, honnan y-drwg = le diable Bullet II. p. 509., tehát = ördög, mikor is a német Trug, drug lenne a törzs, honnan trügen, betrügen, e szó megvan a persában is, a persa drug, írja Adelung, a német Trug vagy csalás, Jenisch szerint dürugh, bukarul dörög = unwahr Klaproth nál; a persa ékfeliratokban d r ug u Westergaad szerint, a zend drug, az új persa darug, így neveztetnek a Zendavesztában a rósz lelkek; sanskr. = druh = hassen Feind seyn; persául durogh = mendacium (Zeitschr. für die Kunde des Morgenland. VI. B. 1. Heft p. 32.) Tehát a kelta y-drug lehetne a magyar ördög, azonban mi ez összeállítást nem pártoljuk, s maradunk a persa ardad, erda, erzseng, kurd eurdek, s turk urduksortok mellett.

Ö r ö m .

1) Ismét egy ősvilági vallásos szó, melyet Kassai nem is fejeget, melyet Dankovszky is meghagyott az eredeti magyar szók sorában, mivel tudománya nem volt a keleti hason rokonságú szókról. A XVI. század elején készült régibb iratokból kivont székely krónika, Ambor, Andorus, Göög (= Gegő) s örom székely pogány neveket említ, szinte I. Lajos 1347. oklevelében Petrus Michael The tel de genere Eremen előfordul (Horváth de luitiis ac máj. Jazygum et Cumauorum Pesth 1801 p. 13), s hogy mind ez historiail alapon épül,

kitetszik abból, hogy kelet történetei tömvék hason hely- és személynevekkel, s a gyönyör s gyönyörökötés kifejezésére a magyarral rokon szavak használtatnak ott máig is, melyek a fiún rööm (öröm), römo sisze (= örömében), minnö rtftfm (= én öröömök), römo-andja (= örömadó), römus (= örülő hilaris Gyarmatin Aff. p. 151, 164) szókkal is egyeznek.

2) Kezdetben vallásos jelentésű volt a szó, mégpedig jó értelemben vétetve jelentette a boldog földet, vagy paradicsomot s annak lakóit, s a boldog életmódot, de kifejlett később az épen ellenkező értelem is, mint az más hason szóknál is nyomozható (1. bal, rósz, rút, ármány). A sanskritban áráma = gaudium, tehát a magyar örööm, ram gyökből (Bopp glossar. sanskritum 26-a Rosen radices sanscritae 1827. Nro 268), innen Rama, vagy az örööm isten neve, kinek ünnepét Ramayana név alatt még ma is megtartják az indu-sok, de az ma már régi vallásos bélyegét sokban elveszté s csak a nép mulatságra, tehát még mindig közöröömre használtatik, mint a volt calcuttai lord püspök Hebert 1831. tanúsítja. (Wien. Jahrb. LX. p. 122.) Bala-rama képszobráról szólottunkmár a bálvány szó alatt, melyet Bál isten örömének, az öröömöt nyújtó Bálnak magyaráztunk, későbben hihetőleg az hatalmas Rama istennek is vétetett, mert bal, pal gyökökben ez értelem is megvan. A persa nyelvben is megvan mind a ram, mind az aram szó, Hammer szerint ram =. hilaritas (tehát = örööm), ramiseh = jubilatio, cantatio, melyekkel az angol to-roam, roaming a franz. ram age szókat hasonlitá egybe (W. J. B. LI. A. Bl.), a szinte persa ár ám szót (pax, quies), a nyelvtudósok viszont a sanskrit áramá-val egynek veszik, mint Hopkins, kinek persa szótárára Halling hivatko-

zik, hogy az megelégedést, boldog állapotot s lakot fejez ki. Dom a persa aram szót, honnan aramiden pehlvi nyelvben armounatan, arm, aram gyökből, a görög eremio, erema, eremein (w^{cp}etc.) szókhöz fűzé, nyugalom, szelídség, boldog állapot értelmében. (Uber die Verwandschaft der persisch., german., griech., latéin. Sprachstammes, Hamburg 1827 p. 163). Innen Dschemschid persa 6s kiráj nejének neve Dilaram = szív nyugalma vagy öröme, mint Hammer írja (W. J. B. IX. p. 71). Jenisch Meninszki szótárában írja, hogy Ram híres fővárosa volt Sistán tartománynak, melynek helyébe Zereng (Zerendsch a magyar Szerencs és szerencse) épült, az új név csak a régi rám vagy öröm névszónak kicserélése basont jelentő szerencseszóval, s Meninszkiben számos összetételek fordulnak elő a ram és aram szókkal öröm kifejezésül például Ram, 1. nomen urbis in Sistan, 2. nomen regie Sindiae, 3. nomen viri, qui instrument musici c'enki (= csengő) inventor, 4. nómén vallis in India, 5. pro áram hílaritas, alacritas 6. affluentia bonorum ramisch gaudiūm, ramischg musicus, ismét áram arabul hortiin paradiso, persice erem, horti in Corano, honnan Adi arab király fiának mellékneve is erem, írem, ki második paradiesomkertet építetett írem hortus in Arabia celeberimus, ut apud nos hesperii horti, írem baghy turcice paradisus hortus, eri 1 iet gaudium, laetitia ob acceptum donum (t. I. p. 88. 104. 112. t. HL p. 11.). Hogy mindezek bár némi részben újabb értelmezések ősi hagyományok alapján nyugosznak, az Irin vagy Öröm kertről, a régi Arius vagy Aram földről, a scytha Aram népről a következendőkből ki fog tetszeni, még csak azt jegyezvén meg, hogy Kaspium mellett is Bakou körül, hol a szüntelen égő naphta forrá-

sok vannak, hova hindon telepek ma is búcsúra járnak, a Ram a isten neve jelenben is tiszteletetek, s egy oross utazót nemrégiben is imez szókkal fogadó a telep főnöke „a Ram a tartsa meg az orosz czárt“ (Journ. asiat. Nro 64. p. 358.).

3) Hailing a scythákról irt tudós munkájában, épen úgy, mint Schafarik szlávok eredetéről szóló munkájának tejjedelmee bírálatában J.B.LXIII.), az Aram földről, az ariusi scythákról oly bőven értekezett, hogy tám-okaitsitt kivonatilag sem adhatjuk, melyek szerint a boldog földről s boldog népről keletkezett hagyományok messze kiterjedtek keleten, mint nyugaton, Plinius után kiindulva, hogy a scythák régiós neve Arám tudományosan kifejté az ó testamentomi, mint nyugati s más keleti kútfők szerinti Aram főid fekvését, a nép- és helynévnek eredetileg jó értelmezését, mely a népvándorlások s változott népviszonyok miatt később ellenséges tehát rósz értelemben is használtatott. Czélunkra elégsges, kiemelni, hogy mind a syro-aram, mind a kaspi scytha-aram, mind a zend-aram, vagy áriusi földön, Eden, vagy öröm kertek, paradicsomok léteztek, az írm, Iram kert mindég magasztaltatika keleti hagyományokban s kútfőkben, hogy Anquetil szerint is Ram, Ariema, Urmí, Urmia, Arimah egy dolgot jelentő névszók a keleti írókban, melyek Eden, Aiden, Hőeden, s más ily nevekkel is említettnek, mint Halling bizonyítja, hogy különösen a zénd iratokban, az Urmi földnév csak egyszer, de az Ariema gyakran s mindég kitűnő magasztalással dicsértetik, például „Dans cet Ariema qui desire lalvi, les plasirs se presenteront aux hóm·nes“ etc., hol tehát az örömnek elibe mennek az emberek: az idevágó helyeket összeszedte Halling, s az olvasót idézett munkáihoz utasítjuk. Zoroaster is azért született az

Urania vagy öröm földön, ma is orlneah, vagy; Ur lime a Zoroaster egykor szülőföldje Malcolm szerint paradicsomi kert (t. 1. p. 75.) Ritter is Aderbeidschan-vagyis a tűz örök tartományáé részét kies fekvéséért dicsén, az Arem vagy írem föld tájéket paradicsomkertnek magyarázza a mai Masenderanban (VI. B. I. Ab. p. 535, 539, II. Abth. p. 768.) Más hagyományok szerint Zoroaster keleti irányban született, melynek szinte fővárosa Aram volt, minek romjain épült fel később Szerencs, vagy keletiesen Zarandsch. A syr-aram földnek o r o m is a neve syrus nyelvben, ormoio = pogány s bálványozó Quatremére szerint (J. as. Nro. 85, p. 118. 124.). A görög mythologia a kaspi Aram földet csudákkal teljesnek hirdette, mely Typhonnak (= Teufel Diabolus mind a három név csakugyan azonegy szó módosítása) vagy is az ördögnek hazája, hol az aranykincseket griffek őrzik, melyeket az arimoktól nem lehet elvenni, a persa mythologia szinte a rósz diweket (Teufel, Typhon) Mansenderanban laktatja, hol az Arem vagy írem föld neve ma sem veszett ki, a német mythologia is telve van Irmengard-ról (= Irm kertje, Saxo annalista már 1036. emliti) Irmnun-gottról, Irman-sulról (= Irmin isten szobra) szóló hagyományokkal, s egyik finnnép fajtával Urum-busz ma is a rósz isten vagy daemon neve (Müller ugr. Volksstamm II. 388.). Ellenben az turk-ujgurok közt az Aram név jó jelentésű, kik a hónapok első napját minden kivétel nélkül Aram-nak, az az örömnapnak nevezik, mint Klaproth megjegyzi (J. as. Nro 88. p. 327.). A keleti turk földön ismeretes az Urumtsi vagy örömföld is Tourfan mellett (Klaproth J. as. Nro 65. p. 461. Nro 70. p. 280., Ritter I. 203.), az orosz utazó Hijakinth Urumzi-nek, Oerumzi-nek írja (Über die Mongoley Berlin 1832. p. 100.) s a közel

kirgis földön Erematschik az édes sajt neve, melyet a kirgisek, mint drága s legjobb vonfectet vendégeiknek tesznek eleikbe (Ritter I. 775.). Én a magyar írem, üröm vagy ürm szót is (honnán ürmös) egynek veszem, az öröm szóval ellenkezd, azaz keserű íz értelemben, ez sokkal hihetőbb, mint sem azok állítása, kik azt a német Wirmuthból vonják le, hiszen a finn moksáhnál vagy Maksaiaknál is Urum-bulnt-adonis, verna, a fanyar myrhának egy neme (Pallas Reise durch Verschiéd. Prov. Russlands I. 12.) s Urum folyó viz van a siberiai Dauriában is, hol egykor csud népfaj lakott, s ki hinné, hogy ezek is német nyelvből kölcsönöztek el szókat, azért az Üröm hegy név is Budán Pilis hegy felé elnyúlva (Bel, Not. novae Hung. t. 3. p. 8.) magyar, nem-német elnevezés.

4) A bukar vagy bölcsék földén is aramidan = megelégedten, azaz örömmel élni (Klaproth A P. p. 254), mit a persa ara minden s görög e r e m e i n is kifejeznek. Beregszászi idézi még a persa eh arum szót is = freudige Nachricht vagy öröm (p. 100.), de nem tudta, hogy ez összetett szó, a zend s pehlvi iratokban h u r a m vagy khuram használtaik, hu = jó és ram = öröm, örülni, a pehlvi és zend h betű a persában kh lett, mint a pehlvi nyelv fő bűvárja. Müller nem régiben kifejté. (J. A. 1839 Nro 38 Febr.)

Molnár kanonok zsidó gyök szótárában a német Ruhm szóval egyezteté az öröm szót, de alap nélkül, legalább Grimm fejtegetései arról őt nem gyámolítják, inkább használhatta volna azostrogos arm an szót, melyet már Augustinus használt, s Ihre a finn armo = gratia, ami as benignus, arnas earns szókkal magyaráz (in voce barm) egy esthnus szótárban, mely a revali s dorpati dialectusok szerint készült arm = Liebe,

Gnade, arnas = lieb, werth, angenehm, a magyar öröömös, második, fokban armsam, armsainb = örömösb, armo is annyi mint arm, bónnati arnolik = lieb, güting, arnota lieblos, elend — örömtelen. Végre & görög kbárma (= örööm) Χαίρω igéből (= laetor.) a koptus cbaire v,' kbaire =se rejoüir, ágeorgiai Kbareba(J. as. Nro 83. p. 392.) csak keményített hangkiesések a lágyhangú örööm ezd helyett.

Rat és Roes.

1) Dankovszki szerint az olasz brutto után képzült szó, a mi nevetség; a latin brutun, brutális szóknak nincs semmi köze az egyszerű ősvilági rút törzsszóval, melyet a magyarok utálatos értelemben használnak, máshol az ellenkezőt jelent, a mint a vallás és népviszonyok kifejlettek. A testek külső színei minő nagy befolyásuak voltak a vallásos eszmékre, nincs itt hely most kifejteni, csak azt érintjük meg, hogy a dualismus elvekben a fekete és fehér szín igen nagy szerepet játszanak, s a régiek élesen el nem különözik a színfokozatokat, mint Halling példákkal mutogatja, nevezetesen a szőke, veres, sárga, fehér szín jelentő szókkal egyaránt éltei«, minden megválogatás nélkül, a fekete, barna, sötét, barnás-szürke színekkel ellentétben. A Typhon (= Arihman) mindég veres fejű az egyiptomi, görög s persa dogmákban, diwjei vagy ördög társai szinte vörös színűek (1. Hallingot Wien Jahrb. B. LXIII. és Gesch. der Skythen 1. B. p. 333.) azért utálatosak; a magyar rút gyökszó, a német rotb, rőt szókkal egyezik, magok a németek is azt egykor rósz értelemben használták, mint az eddai gyűjteményekből idézett példákból s Grimm Jakab által kiadott Rheinhart Fuchs című románban összegyűjtött régi közmondákból kiviláglik, r o t b a r t d U w e 1 s a r t. Ős hagyományi né-

met közmonda (= Tenfelaart) röt — böse (teliát rút, Rheinhart Fuchsbau ros, rox, röt, egyaránt így használtatnak; a rot csak röth módosítása betű csere által, a magyar rósz a latin ráesne, mely szóval már Lucretius él, mint a r o t h a latin rutulus, honnan a latiumi rutulus nép a Ruthilins családi 8 a gallus ruthe-n e k nevei, kikről Lucan írja: solvuntur flavi longa statione Rutheni, kik a Tecto sagesek hadvállalataiban 231. Krisztus előtt már munkás részt vettek (1. Tud. Tár. 1839. Januar Gtaujal báró értekezését a magyarországi Ruthénekről).

2) A déli- és észak-ázsiai cultus ellentéte keresztül-szövődik az ellenséges földeken, a mint a szókefajú északi népek a déli részben megbámultakkal hadérintkezésekbe jöttek, a szláv bielbog és zerneb og (fehér azaz jó isten, fekete isten azaz ördög) ellentéte a déli cultusnak. Marco Polo írja, hogy a malabári partnál a lakosok isteneiket feketéknak festik, az ördögöt fehér vagy szőke színben ábrázolják ki, a halál istene is a Mahabharáta nagy eposban szőkeveres szemű, a görög Rhadamanthos, a Virgil pallidus orcsa. A persa mythusos hagyományokban a hősvitéz Z a 1 s fia Rüsten mint scytha származatuk, de már Persiában meghonosulvák Minotscheher időszakában szőke képük, veres hajúak, mikor Z a 1 született, atyja a masenderami tartományok ura Sám szőke színén felette megütközött, s kérte az istent, hogyha tán akaratja ellen hibázott valamit s Ahrimannak szolgált, ne büntesse meg fiában e vétkét, ki is tétetett a gyermek magas kősziklára, hogy vesszen el, de a mythus szerint Simurgh táplálta őt s derék vitéz vált belőle, atyjával kibékült, s ez Minosscheher udvarába bemutatta, később Zal-zemek nevezett (= senex flavus) a zend iratokban fehérördög a neve,

és Kehriman (Ahriman). A persák szüntelen háborús-kodván á szőke scytha fajú népekkel, scytha habitust adtak azért Ahrimannak s dinjeinek; a persák után mások is megutálták a veres szint, ámbár később annak gyülöletje a persa földön megszűnt, sőt tiszteletben is tartatott, mint Hammer kimatá (W. J. B. IX), hihetőleg már akkor a kelet iránti scythákkal nemcsak kibékültek, de Zoroaster működései után vallási s kormányzási elvekben is összeolvadtak, s az összeházasodás utján rokonokká is váltak.

3) A fehér, veres, sárga, szőke színek a világosság tűz jelképei is lévén, azokra vonatkoztak az eredeti szók, miszerint a magyar rűt s német roth szóknak számos családi elágazásai felmutathatók jó és rósz értelemben, Adelung szótárában az olasz rosse, francia r o u x, latin russus, görög raosios = roth, a rósa szó mint a görög rodon, idetart. Verancz szótárában dalmátul mass = vereshaju, oláhul rosso, Grimmben r 61 a. s. = tristis, tehát itt rósz értelemben, más alaki változásai read, rauft (= ruber) rőten = rubére, rost incendum, riодhr = facie rübicundus, rutén = rutillare, r io da = cruentare, rod, rod i = rubor (Gramm. I. 231. 238. 318. 346. 707. 731. 735. 738. 880.11. 21.)

Arndt szótárában roth gallus nyelvben r u a t h (tehát ismét rút formában), nemely német nyelvjárás szerint szinte ruath írja ugyancsak Arndt (p. 32.) Schneller cimbészókgyűjteményébenroat,rötör,der rötör/ite lépcsőzeti fokozatok kimutatvák, Szmodics czigányszók gyűjteményében rát = vér, rat való = véres, az angol Borrow spanyol-czigány szótárában ralt, ratti = dunkle Nacht, Sanskrit r a t r i, prakritban ratti, paliban, ratti, marattul ráta, hindou nyelvben rat = éjszaka (Allg. Liter. Zeitung 1842. Érd. Blatt aug.). Egyez

ezekkel a lappok éj vagy pokol istene R o ta, ki Leem szerint emberekre e éllatokra betegséget árászt, kinek lóval áldoznak, s utóljára is ahboz könyörögnek, ha más isteneket bosszúállóéért hiában kértek fel (p. 205.).

Possart Rttte, Rättarka névén említi, az utolsó Rätt v. Röt (= röt-rut) és aka (= ük) szókból összétéve. Genus R a t h a a rítus expl. vérit is említ magyar földön s a Rytók magyar családnév a lapp Rättaka, e család a XVI. században czimeres levelet nyert, Bttllet kelta szótárában ruth = rousse, blonde, R u t e n = tété blonde, honnan e Ruthen nép név. Klaprothban roth a Sanskrit rohita, kurdul rasch, mordvául rauschia (tehát ros,rózs formában),kurelülrusch kié, olonéiil ruskei, lappul rouopsei, osztjákul rut-jach vagy rutsch-jach = Oroszok (A. P. p. 50. 80. 96, és tab. XX.) vagyis veres és szőke színű emberek. Ez a r u t - j a c h vagy rutsch-jach a magyar rusnyák, a rutsch különösen zend rue = scheinen, glänzen, persául rutsch, mely zend szóból származtatják a latin rosa szót is, annak visszatükrözése a kurd rusch szó is == luna, a persa r u z = dies, sanskritul is r u s c h = glänzen (1. Pott Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes III. B. 1. Heft p. 20.), ugyanitt irja Pott (p. 48.) a kurd rusch, perza r u z, egyez a zend r a o t h szóval is = lumen, sanskr. rotshis: rusch a persa ruschna ruschni, osset ruoschni a persa Roxane királyné neve is a Sanskrit rot-schane rutsch vagy roth gyökből.

Bopp így ir r u k-t e n persa szó, parancsoló módban ef-rus (= anzünden) Sanskrit rue = glänzen als substantivum Licht, Blitz. (Wien. Jahrb. B. XLII. p. 259.)

Meninszki szótárában ret persául = nudus to-

to corpore, vacuus, r ü t devastatus locus, pauper, iuops
 r u d e n = color ruber, r u s c h = malue durue indole (te-
 hát a magyar rósz) Hammer szófüzérben arabul rado-
 njaid quod rubrum = roth; r a u d h a t=bortus, r h o-
 dos = die Rose, rüden persice = ruber (W. J. B. L.)
 Beregszászban Abulyhasi szerint turk hagyomány, hogy
 Rusch Jáfet nagyobbik fia nyughatatlan jellemű, a
 név a persa rusch = malus, a zsidó raschia =
 schlecht: ismét r o s c h pereául = rósz, kurdul r e s c h,
 albánul roue = sárga, oláhul roschju = roth, rusu,
 = sárga (p. 23. 42. 121. 166. 168.). A zsidó és syrus
 ras-scha ige- és melléknév szót illetve (= improbe egit
 improbus, substantive improbitas) tehát roszaság (Winer
 p. 929.) meg kell jegyeznünk, hogy ezek, mint különálló
 szók, a roszaságon kívül más jelentéssel nem bírnak, hi-
 hetőleg a többi értelmek kivesztek, a mit abból gyaní-
 tok, hogy a szótárok areschef szót is külön gyöknek
 veszik (= ardor, füímen), a mi pedig lehetetlen, mert
 még származéka sincsenek, midőn a r o s c h gyök (=her-
 ba venenata, venenum) a r o s c h nemzeti név Ezéchiel-
 ben, Rhoas Pliniusban a mai R h ä d s c h földön (kau-
 kási Iberia Reinegg Beschreib, des Kaukasus II. p. 34.)
 oda mutatni látszanak, hogy a nevű s fajú nemzetek
 Palaestinára becsapásai honositák meg a szót a zsidók
 közt, kik szinte a veres és szőke színűeket gyűlölték, ők
 magok barna képűek lévén, azt annálinkább mondhatni,
 mivel minden hagyományok s történeti kútfők szerint a
 R o s nemzeti név a szőke fajúakat illeti, mint Frähn,
 Halling, Hammer, Kruge, Ewers a bizonyságokat össze-
 szedték, melyeket itt kiírni szükségtelen (1. Frähn mun-
 káját a nordman r u s népről Petersb. 1838. Kruge ér-
 tekezését Bulletin scientifique Petersbourg t. IV. Nro 9.
 10. Hammer sur les. Origines russes 1825. stb.).

4) A rut roth szó alaki formái hát read, rand riod, gókul raudhs, rauth, math, ralt, ratti, rót rät, rud, rod, rohita, rut, rutsch, ruz, rue, roe rossus, roos, rusch, rasch, resch stb. s Hupfeld a zsidónyelv egyik fő bűvárja a semitai dam, a dam hason jelentésű szákról alkalmazva, a nemzeti külső színezetekre egyen vonalú fordulatokat mutat fel, utasítva a Sanskrit *rudhiram-ra* = vér, tulajdonkép = roth, *रुद्धिर*, más alakban róhitas — roth (Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes III. B. 3. Heft p. 407.). Bchafárik szerint ruti, rusi, rutheni Martinus Gallusban már egymást felváltva iratnak. Hammer pedig Mohamed intő szavaira „őrizkedjetek a veres színtől, mert ez az ördögé“, azt megjegyzi, hogy később a granadai fejedelmek attól elálltak, kik előtt a veres színek kedves volt (W. J. B. XT-, p. 49), tehát mint PerSiában az ellenkezőre ment át a dolog. Hogy a ros vagy rus nemzet, honnan később az orosz név, mind Constantinápolyban, mind a kaspi s kaukasusi földön, valamint Galliában rémitő volt, az évkönyvek mondják, mit Tappe oroszországi históriája különösen ki is emel, mi magyarok a barangoló szót isebbarangolóktól (Varego-russi Barangol constantinápolyi kimondás szerint) nyertük. Időnk nincs a fehér szóról is hason fordulatokat a persa peri, faeri előbb rósz, később jógeniusokban felmutatni, csak azt jegyezzük még tneg, hogy a zend s Sanskrit rusch Ceylonban a messzire veresseid czimetfa-erdőkre is használtatik ma is, s rasse ott jó jelentésű szó, például rasse caeronde = édes vagy jó kéreg (Ritter IV. B. 2. Abth. p. 129.), ellenben Hernek német régi költőben r a s z = scharf, beissig, zornig, böse, honnan r a s z a kearl = rósz suhancz (Ziska-Idioticon W. J. B. VI. A. Blatt p. 27.).

Árut és rósz szóknak voltak hát jó jelentései is, mind a kettő vallásos szó, Ciceróban (Scipio álma c. 4.) Rutil us egyenesen Márs bolygó neve, a ruta félvvel való babonás élésről az orvosi tudomány történeteinek kell felvilágosítást adni.

Úr.

1) A halottas beszéd az isten névvel köti már összse „wimagyuc uromc isten kegilmet“ a finn herra = ur, herrailen — uralkodom, samojed erru, jerru, jerő osztják Úrt = ur (Gyarmatin aff. p. 31. 214.), a német Herr mind csak egy szó, mit régen észrevették a nyelvvizsgálók. A latin herus már Isidorban Herr β Restus írja Heres apud antiquos por domino ponebatur, azért Jäkelben heredium, haerediolum = Herrschaft (49.) a magyar uradalom, szláv n h r a d, honnan Uhradník = dominalis praefectus, a szláv nyelvbe ez a magyarból ment át, különben Dankovszki azt el nem hallgatná, ki csak a görög ouros-hoz kapcsolta a magyar u r szót (= király Hesychius szerint), hogy azt elperelhesse a magyar nyelvtől, de feledé, hogy az euros csak római formája az oros-nak (= terminus limes), mit Stephanus szótára fel is jegyez, nem tudta, hogy Thiersch e tárgyat ki is merítette, mely szerint a határkövek sjegyek Zeus oltalma alatt állottak, ki azért Zeus hopos-nak neveztetett, tehát a görög ouros szóban nincs meg eredetileg az ú r szó értelme (1. többet Abhandl. der bayer Acedemie B. 1. p. 407.).

Visszatérve már a latin herus szóra Ihre szótárában olvashatni „Er vagy Herr = dominus, alaki formai jor, her, jarl, eorl, a latin herilis és erilis Ducang közép idői görög szótárában = despotikos az szúr, a párisi glossákban erilis == filius domini (=

urfi) e r i 1 e s = domini, curialis stylusban, theotisce Ehr, pro Herr, hivatkozik Eccarda, ki így ír, vox Herrolim Erscribebatur. In monumentis saeculi XIV. Ertribuitur adhuc principibus, epiecopis, et omnibus nobilibus militari balteo cinctis (glossar. p. 378). Adelung is ezt tanítja Ehr szó alatt, ki a finn u r o (ur) szót is felhozza, Jankovits előadása pedig (szónemzés lap. 134.), csak Wächter szótára előbeszédjéből van átvéve, ki így irt:vir scythis aior armenis air, cambro britt. ur, gothis vair angelsax wer, alem. bar, nobis wer unde wehr wolf == homo lupus. Jankovits ugyan a görög a n e r szót is összesorozta, de az már messzibb elüt az egyszerű ur szótól, 8 inkább persa ner, alban n e r s i (= vir) szókkal összeköthető. Hammer a ner gyöknek kétféle jelentését ki is emelé (W. J. B. LHI. Anz. Bl.), mely vizet és embert is jelent, Viechnu N e r a y anna neve a vit cosmogoniai elemére mutat, s azt a magyar nyír, v. n y i r k, honnan nyirkos, a mit azonban bővebben mutogatni itt nincs hely. — A n e r szóban (= ember) az n betű épen oly előtétei lehet, mint a Herr és Er, mind az aner mind a persa ner, s alban nersi, a zend ner, Sanskrit nara szókra viszonyulnak vissza (= vir. Boblen de lingva Zend p. 35.).

2) A magyar úr szónak módosításai Ejaprothnál, samojed nyelv ágazatokban jeru, jer, jerru, turk dialectekben er, ir, ire, eri, j eru, arini, mongolul er, ar, honnan ere = männlich (A. P. p. 103, 274. 383. és tab. 8. 32.). Strahlenberg mongol kalmük szó füzérében ere, aere = der Mann (p. 137.). Adelung az Urián szóról azt jegyzi meg, hogy az közbeszédben gúny szó, midőn valakit urnák nevezünk, pedig nem az. Az örmény ayr vagy air szóról pedig meg kell jegyezni, hogy Pétermann szerint, ki új örmény grammatikát adott ki, azt

ahr-nak kell olvasni (Jahrb. für wies. Kritik 1836. Nro 13.). Ugyan 8 az örmény hayr szót (= atya) a kelta athair-ral hasonlítja össze, mely a kimondásban ahyr, miismét a hayr, ayr vagy szerinte ahr s ahyr szók egyformaságát mutatná meg, említi a turk e r szót is, a Sanskrit ur gyököt (nara) a scytha aiaer szót, de bírálója tekintve az ayr ejtegetésére, mely arhn formát vesz fel a görög ««w-re, utal = masculus, männlich (Jahrb. für w. Kr. 1843, Sept. Nro. 56.). Stephanus szótárában már arrhen szóról iratik „metaphorice signi-iicat strenuum, fortém, et qui effeminatus non sit, origi-Harie = mas, masculus.“ Azonban a görög arrhen más formája arsen s ez a zend ars an a (1. Lassentaz ördög szó alatt 3. szám), mi oda mutat, hogy az u r szó kezdetben istent jelentett, a mint hogy Báthori bibliájában is az ur szó isten helyett használtatok „jovetec ford ollonc úrholz“. (Révai ant. p. 106.) Nem lehet azért visz-ezatetsző ha állítjuk, hogy itt is az Ariusok vallására kell visszapillantanunk, kik az Aria vagy U r földön kegyesek, istenfélők voltak, s föistenük az u r volt, vagyis a világosság örök kútfeje. Irri a chingaloisek nyelvén ma is napot jelent a francz. acad. szótára szerint, hol, mint a hold szó alatt láttuk, h a u d szinte = hold, a jakutok földén is a a r-t o y o n = a teremtés ura, Japanban árog = nap Brossét szerint (J. as. 1832. Nro 60. p. 529.1. nap = Japan), Bopp szerint a kelta v o e r = princeps, csak a régi bask noro — Gott (Allg. Lit. Z. Ergänz. Blätter 1843. Sept. Nro 83.). Az Ur szó gondolatom szerint az Ariusok nevével összefügg. A pehlvi nyelvben igen jártas Mulla Firoza szerint Erű az ir gyökszó többese, Iran földneve annyit jelent minta hívők, jó emberek hazája, sok persa író Irán nevét innen magyarázzák, s azt Feridun E r vagy I r fia nevével hoz-

zák kapcsolatba, ki az Iran földet öröklé (Malcolm I. 4., 15.) Aria és Ariaaa földekről, az áriusokról, aria nevekről összeszedték a régi írók helyeit Salmasius Cellarius és Halling, ez u töled így ir a többek közé: „a Zend iratokban nem fordul Ari név elő (e nem áll 1. Bitter VI. 17.), hanem a sanskrit törvénykönyvben Aryas legrégebb neve az indusoknak = tiszták, tiszteletre méltók. A germánok arii nevek (Ripu-arü, Bojo-arii etc.) mint a medusoknak, kik Horn vagy a Phallus tisztelete előtt arioj nevet viseltek, Herodot szerint az Iran földre utalnak, mely a zend iratokban Eceriene W e e d-scho, az Eddában Eriéne, a Vendidadban Iran-wedsch az indusok Airavata földje, a brahmanismus régi lakhelye (W. J. B. LXHI.), Schlegel Friedrik és Hammer szinté így Írnak kiemelve az eeri, ári, ver, keleti név formákat, azokat a német Ehre szóval hozván kapcsolatba (W. J. B. VIII. 458.), ma is a malay nyelvben iran, arahai = nagy, méltóságos (Klaproth A. P. p. 380.). Az Ariana föld Wilson szerint majd szoros, majd tágos értelemben vétetett a nyugati írókban, mi azt most mellőzve (1. Ariana antiqua London 1841. és megismertetését Jahrb. für w. Kritik X-ber 1842. s Ritter Erdkunde VI. B. 1. Abth.), csak azt jegyezzük meg, hogy Wilson szerint zendül airja = würdig, a Zendavestában zoroasteri vallást követők az ariusuk, vagy ír földén lakók, a sanskrit a r ja egyszó amazzal, melynek gyöke Lassen szerint ar, s láttuk már az ördög szó alatt, hogy a finn-cseremisz ir, ere értelemben is egyez a zend airjával, Adelung pedig az E h r e és ur szók alatt feljegyző, hogy az a r, e r, i r, o r gyök formák végre is egyre mennek ki, urat, világosságot, magosságot jelentők, mikre az é g, m e n y szó alatt is pél-dákat adtunk, jelenben is a hegyek, or, gor, hör stb.

névformái hasonló eredményre elvezethetnek, de feladataink most nem lévén ezekre is kiteljeszkedni, csak azt jegyezzük meg, hogy Dánielben (11. 35.) az isten s királyi hatalom a hegyek magossága által jeleltetik ki, s ez a megszokott keleti metaphora a szenthegyek ismertes tiszteletével összefüggött, melyeknek csúcsai a közhiedelem szerint égig nyúlván, azok isteni lakoknak nézettek. Ha az említett gyökformák fény értelméből indulunk ki, ismét számtalan nevekre akadunk, melyek a világ vagy világosság urára vezetnek vissza, s az Ur földet, hol tiszteltetett, élőnkbe tüntetik, azért Beregszászi nem épen alap nélkül a zsidó or, ur (= lux.) a zend hue re (= nap) a magyar ur szóval ugyazonitá (p. 122.) Ábrahám Ur városában született, Zoroaster szinte Ur földön kezdé tanításait meg, Duboi de Mont perieux s Bommel szerint a kaukási G n r i a tartomány helyben Ur i a, a g csak aspirativ mint úri kalaki nevezetje is mutatja, ez a név, szól Rommel, szinte közönséges volt, egykor Ázsiában. Duboi de Montperieux is a Zoroasteri ur földre emlékezett, hol elkezdte Ormuzd vallását tanítani, s úri szót Hyde után tűzimádónak fordítja (Götting gél. Anz. 1840. 5. Stück, hol Bommel Duboi kaukasi utazását ismerteti meg). Ur városról, hol Ábrahám született, sokféle tévedések voltak, mind a névre, mind a fekvésre nézve, mire Anm. Marcellin egy helye szolgált okul, melyre Bochart utalt „Ur nomine persicum castellum.“ A tévedések egész csomózatja Gesen, Lee, Tuch, magyarázataival közölvék a berlini kritikai lapokban (1841 Januar Nro 10.). Legbiztosabb magyarázatot nyújt a Zend h o-are új persa húr és khur (= nap), honnan khursan vagy Korasan tartomány neve is Müller szerint (J. as. 1839. Nro 40.). Ez a zsidó Ur v. o r (= lux), honnan a zsidó Uriel, Uria, Ur, vagy Jair tulajdon nevek (Wie-

ner p. 39.) Filias Úri Khur fia (Exod. 31. 2.). Üres praefectus toparchiae Bethleni, Uran sacer codex dicit filium Úri (Reland Palaest.p. 494.) osset nyelvben húr (= nap Raske über die Zendsprache p. 24.).

Az orosz nagy szótárban or, u r, = tűz, afghan nyelvben arabul or (= splendor Brossét J. as. 1832. Nro 49. p. 28.) Edessa régi neve Uri, úri, Uran (= ignis, lux. Bayer histor. oshroena p. 4. 5.) Or, hajean v. régi örmény nyelvben (= nap), melyet Petermann szerint aur, arr-nak kell olvasni (Jahrb. für w. Krit. 1836. Nro 13.), Klaprothban afghanul vur, or (A. P. p. 58.), törökül ur (--- tűz, Hammer Gesch. des osman. Reichs X. B. p. 337.). Horus egyiptomi isten a nap saját neve, mikor erősben világít (JablonszkyPanth.Egyipt p. 213. 215. a nap phasisairól a sol inferus és supern s-ról 1. Hermes 1820. VII. B.p. 214. seq.). Plutarchban Horus neve Arueris a görögök csak assimilálták a nevet hóra szavakhoz (= időszak, óra) s a horos nevet tovább terjeszték, koptusul ma is Dema-hair, s Demen-hour = Horus városa (J. as. Nro 77. p. 411.). A persa khur = nap ismét az arab és zsidó khur vagy khavar = palluit, albuit, chaldaeai nyelvben k h i v a r = albus, candidus, syrusul ha or (Winer p. 312.). Ide tart az Altai hegyek neve Ritter szerint=a ürt a i, ortai arany- v. nap-hegy (I. B. 1138.), az arany szónak is ez a gyöke a sanskritban hiranja és aranya = arany a latin aur urn, franczia or stb., de jelent még eget is (coelum) a veda könyvekben (J. as. Nro 65. p. 422. s Bopp gloss. Sanskrit p. 201.). A görög Uranos csak ez a Sanskrit aranya, ámbár Bochart azt a zsidó u r u n b ó 1 vonja le (= lux) Venus Urania a Sanskrit Arouna = aurora, Stahl magyarázatja szerint (J. as. 1832. Nro 52. p. 351.) szépségéért aranyos nevet is viselt, Chrysogone

a pénz-feliratokban reá czéloz mint Creuczer fejtegeti (W. J. B. LXII. A. B. p. 37. s az aranyozott hajakról 1. Bochart g. s. p. 891). Urania város volt Cyprusban is, melynek lakói csillagokká lettek, Herodot szerint phoeniciai telepek vitték oda be Venus tiszteletét (1. Bocbart I. c. p. 354.). Arán vagy Uran föld ma is Aserbeidschánnak a régi tűz örökhazájának egy része, gazdag arany- s ezüstbányákkal, G-ends ehe és Berda a fűvárosairól hires, amaz a magyar kincs szó, ez a magyar Berde családnév, miket mutogatni mostidűnknincs (W. J. B. XXXVI. p. 278.).

Hallgatok a zsidó Úrim szóról, mely csak plurális majestaticus, Ur helyett, mely a zsidó főpapok jósló fény tüzes paizsa volt, a nagyság fogalmairól a fönnt érdekklett gyökszóknak például uru sanskr. a h u r o, zendül Ear persául = magnus, arabul magnitúdó (Bopp gloss, sansk. 37. Rask de 1. Zend p. 34.), az óriás névről, melyben szinté a nagyság fogalma rejtezik, az előadattakból is úgy hiszem elég világos leend, hogy az Ur gyök a világosság istenét jelenté kezdetben, hogy volt Ur föld a régi A r i a n a, melyben az Ur vallása tenyészett, hogy később sokoldalú jelentés tapadt a szóhoz a kifejlett polgári élet- s nyelvviszonyok szerint, különösen népfőnökök, törvényhozók e névvel tiszteltettek meg, például Uranos Santhoniathon és Sicilia Diodorus szerint, kiknek helyeit közli Wächter, melyek szerint ez a király az égijegyek magyarázatjához értett, jósló bölcs volt, miért is a görögök róla nevezték az egét Uranosnak („et plebs nōmén Urani ad coelum transluit, 1. Glossar Waltheri in voce Uranos). Az Uranos szó tehát, nem a magyar úr-anya mint Otrokocsi tanítá, hanem Bochart szerint (g. s. p. 896.) a zsidó urán = alux, persa Iran s Arán asanskrit aranya

és arouna, maga Herodot tanítja, hogy Cyprusba phoeniczai telepek ültették át urania tiszteletét, s a keleti befolyásokat arab- és syio-aram földről a görög mythologiára a történetek fonalában nyomozhatni, miként legújabban is Fresnél a styx, hades v. pokol, Rada-manthus Menes nevekre szerencsés útmutatásokat tett (1. meny shold szót). Ez az arab Ur a y r = nobilis, eximius, princeps familiae, oeranin-yrun többese = principes populi ac proceres (M. t. 3. 1. 701.) ide számlálom abnál inkább, mert az Urfi keleties régi műszó vallásos rendelkezésekben, melyet a francia academia szótára Are fi formában „adun hőmmé spirituell“ magyarázattal, egy régi persa poéta Urfi nevet viselt (Fundgruben des orient VI. B. 3. Heft p. 282.), Hammer a névszót legalis-nak fordítja orphens nevével ugyanazonitván, ma is Urf az uralkodó törvény parancsát jelenti arab és turk földön. (W. J. B. LII. p. 44. és Gesch. des osm. Reichs 2-te Ausg. 1. Les. p. 92.). A régi Ariusok voltak hát kezdetben az igaz urak, az urban hívők, mint Mann törvényei is bizonyítják (Ritter IV. 458.), később a Pendschal földre tolakodott más vallásu scytha fajok szabad köztársaságai csúfságból Arettas, Aräechtr a-soknak neveztetnek (= úr vagy király nélkül valók), Pfeiffer és Bohlen még a Pharaor nevet is az u r vagy u r o törzsből magyarázták, melyben a betű a szokott egyiptomi név elő = ur, király (Die Genesis von Bohlen p. 163.), a mi a Hors u isten névre vezet vissza. Mások a Pharaor nevet a napragyogásból magyarázták, mit itt mellőznünk kell, a gnosticismusban Horus és Jas (= jó) egymásra hatnak, et sic Horum coercentem eam. (Sophiani) ne anterius irrueret dixisse Jas (Irenaeus 1. W. 1.).

3) Láttuk már az Ur Herr, wir scytha aj-or,

örmény Ahr stb. szó alakokat, mikhez a kurd ár (vir) siami bhura = ur (Ritter IV. 76.) a görög kuros, s kurios (=ur), a persa cyrus, kyros név (= sol) s Aramnes név (urat jelentő névszó Svidus szerint Bayert hist, osroen pag. 81.), adhatok azon megjegyzéssel, hogy vir korántsem a magyar ur, hanem a magyar férj kelta nyelvben g w r, fear, sankritul v a r-a (W. J. B. Cin. p. 126.). Lepsius által kiadott régi itáliai edényfeliratokban fir (Gelehrte Anzeig. 1843. May Nro 25. München). Boppis a kelta fear, fér (= vir), a Sanskrit vara szóval ugyanazonitá (1. Pictetet Joun. as. 1840. Nro 51. p. 234), syrjánul is ver = férj, verösös = férjet, verossaja munny = férjhez menni (Gablencz Grundzüge der syrj. Grammat. p. 6. 39.); a bh, v, f, g, az elősorolt szókban csak előtételek, meghosszításai s erősítései a törzsnek, így van a Túr név szóval is a dolog, mely istent, urat, hegyet, óriást, villámzót s. a t. jelentett, s minden phasisaiban az ur szó jelentéseinek osztozkodik, még abban is, hogy persa hagyományok szerint valamint I r Feridun fia Iránnak, úgy testvérje Túr Túrán országnak (= Aniran vagy a mi nem Irán föld) nevet adott. Ha végre az u r szó különösen embert is jelent, még pedig a nemesebb fajt, a férfi-nemet a parancsolót, azon sem akadhatuk fel, mert a mann szóval szinte így van a dolog (1. meny) s mint ott van menyecske, meny, menyasszony, úgy itt is van ara = menyasszony, Irene (= a persa schirin Herbelot t. 3. p. 378! t. v. p. 203.). Here, vagy Juno, Aurora, ki a fiatal szép orionba beleszeretvén, azt csillaggá változtatta stb. Hogy a M a η n a nemzetek neveiben is közönséges láttuk, az u r vagy E r szóval is történt Cattuarii, Bruetvarii, wudioariistb. a vir szóval szinte így van a dolog „Angri-varii, Aniivarier, az angelsax

és skandináv népfajok között H e r f o n-v a r e, C o n t-v a r e Fort vari. Hogy az Er a névszókban a Mann szerepét viseli, a germán nyelvben azt Soltan Adelonghoz való toldalékéban fel is jegyezte.

TARTALOM

lap.

Bevezet ée	1
Eled rfsa.....	7
A magyarok Istene.....	9
Egy vagy több Istant hittek-e a pogány magyarok?	19
A pogány magyarok bálványairól.....	28
A papságról. 1. §, A tátosok	47
A tátosok foglalkozásai 2. §	62
A varázsló nökről 3. §	76
Az isteniszteletmódokról	85
(A vizekről, fákról, kövekről, hegyekről).	
Az áldozatokról	96
A libátokról	105
Véreskü	110
A temetkezésről	117
A kún sírhalmok- s bábokról	127
Kardtisztelet s hadjárat	145
Műveltségi állapotjak	155
(Paizson felemelés. Népyűlés. Földcsókolás Szalmakoszorú. írás.)	

Toldalék.

Áld, Áldozat, Áldomás stb	179
Ármány	185
Bal Γ	191
Balázs	196
Bálvány	203
Belényes	213
Ég (coelnm), Ég (ardek)	216
Él, Élő stb.	222
Fene	228
Hála, Hala	232
Hód, Hpld (luna)	236
Imád	245
Isten	251
Jó	258
Lidérz és Garaboncza	264
Manó	268
Meny, Menyasszony, Menyecske.....	271
Nap	286
Ördög	296
Öröm	310
Rút és Rósz.....	316
Úr	322